

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва
технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат

ва жамият қурилиши академияси

Ўзбекистон Миллий университети

Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти

ҒОЯЛАР ФАЛСАҒАСИ

тажрибавий қўлланма

"Акайепиуа"
Тошкент —2011

УДК:1 ББК
87.22 Н18

Назаров, Қиёмиддин.

Ғоялар фалсафаси/Назаров К ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жа-мият қурилиши академияси. ЎзР Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Фан ва техно-логияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси. -Т.: Акайегшуа, 2011.

КВИ 978-9943-300-89-7

УДК 1
ББК 87.22

Илмий муҳаррир: фалсафа фанлари доктори, профессор Х. О. Шайхова
Тақризчилар: педагогика фанлари доктори, профессор М. Қуронов социология фанлари доктори, профессор А. Холбеков

Мустақил ривожланиш йўлидан бораётган халқимиз тараққиётининг гоёвий тамо-йилларини, Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги гоёларига садокат туй-ғуларини шакллантиришга ёрдам берадиган мавзуларни ўрганиш "Ғоялар фалсафаси" фанининг мазмун-моҳиятини белгилайди.

Мазкур фан доирасида "Ғоя" ва "мафкура" тушунчалари, уларнинг мазмун-моҳияти, намён бўлиш хусусиятлари, халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири, ҳозирги замондаги мафкуравий жараёнлар, аҳоли, айниқса, ёшлар қалби ва онгида бузғунчи ҳамда вайронкор ғояларга нисбатан огоҳлик ва ҳушёрлик хусусиятлари шаклланиши билан боғлиқ масалалар ўрганилади.

Қўлланма Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тизимидаги 5141500 - "Мил-лий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими" бўйича магистратура ва бакалав-рият босқичи талабалари учун тайёрланган.

Ушбу китоб мазкур фан ҳақидаги дастлабки қўлланма, шу соҳадаги илк таж-рибалардан бири. Уни келажакда тўлдирилган ва янада бойитилган ҳолда чоп этиш заруратини ҳисобга олиб, фикр-мулоҳазаларингизни қуйидаги манзилга юбори-шингизни сўраймиз: Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шоҳкўчаси - 45, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жа-мият қурилиши академияси. Телефон: 239-89-00; Тошкент шаҳри, "Ёшлар шаҳарчаси", ЎзМУ Фалсафа фа-культети. Телефон: 246-67-72.

18ВМ 978-9943-300-89-7

© Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат ва жа-мият қурилиши академияси, 2011.

Кириш

"Ғоялар фалсафаси" мустақиллик йилларида ўрганиш имкони очилган фанлардан биридир. Мазкур фаннинг мақсади эзгу ғоялар ва соғлом мафкурадан маҳрум бирон-бир жамиятнинг узокқа бора олмаслигини, ҳар қандай миллат ва жамият ўз тараққиётининг ғоявий-мафкуравий тамойилларини белгилаб олиши зарурлиги ижтимоий жараёнларнинг муқаррар қонуниятини эканлигини ёшларнинг қалби ва онгига сингдиришдан иборат.

Бугунги кунда ўз олдига янги ҳаёт барпо этиш, ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олиш, ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш каби эзгу мақсадларни қўйган халқимиз тараққиётнинг бошқа соҳалари каби ғоявий тамойилларини ҳам аниқ белгилаб олди. Бу эса, ўз навбатида, Президент Ислам Каримовнинг "Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар", деган фикрининг ҳаққонийлигини исботлайди. Биз ушбу ҳаёт ҳақиқатини аҳоли, ай-ниқса, ёшлар қалби ва онгига сингдиришимиз лозим. Бу борада "Мил-лий ғоя, маънавият ва ҳуқуқ асослари" мутахассислиги, у билан боғлиқ илм соҳалари қатори "Ғоялар фалсафаси" ўқув фанининг таълим тизимига жорий этилиши муҳим воқеа бўлди.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳозирги замон илм-фанида "Ғоялар фалсафаси"ни фан сифатида тавсифлаш, унга хос қонун ва категориялар, тушунча ва тамойилларни умумий тизимга кел-тириш билан боғлиқ назария ҳамда амалиёт масалалари Президент Ислам Каримовнинг асарлари, айниқса, «Юксак маънавият, ~ энгилмас куч» китоби чоп этилиши натижасида ҳал қилинди¹. Ушбу асарлар туфайли ғоялар фалсафасининг қонунлари, категория ва тушунчаларининг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш шакллари ва ўзига хос хусусиятларини муайян фанга хос умумий тизим сифатида тавсифлаш учун назарий-методологик мезонлар яратилди. Кейинги йилларда Президентимиз асарлари асосида "Маънави-

Каримов И.А. Юксак маънавият — энгилмас куч. -Т.: «Маънавият», 2008. -176 б.

ят асослари", "Миллий истиқлол ғояси" йўналишларида кўплаб китоб ва рисоалар, дарслик ва қўлланмалар чоп этилди.

Юртбошимиз томонидан асослаб берилган мазкур йўналишда-ги фанлар қатори "Ғоялар фалсафаси" ўқув курсини ўрганиш ва ўргатишда куйидагилар муҳим аҳамият касб этади:

- мустақиллик биз учун энг олий қадрият, уни асраб-авай-лаш ҳар биримизнинг мукаддас бурчимиз эканини ёшларнинг қалби ва онгига сингдириш;

- ёшларда ғоялар ўз маъно-моҳиятига кўра бунёдкор ёки вай-ронкор бўлиши, уларнинг халқлар ва давлатлар тараққиётига таъсири. ҳозирги замоннинг мафкуравий манзараси, бузғунчи ғоялар-нинг таъсиридан хушёр ва огоҳ бўлиш шартлари ҳамда мезонлари ҳақидаги ҳаётий ва ҳаққоний тасаввурларни шакллантириш;

- ўқув машғулотларини олиб боришда ўқувчи ва талабалар-нинг ёши, тафаккури, дунёқараши ва қизиқишларини ҳисобга олиш, таълим-тарбиянинг илгор, таъсирчан воситаларидан, замонавий ўқитиш технологияси имкониятларидан кенг фойдаланиш;

- айрим тушунчаларни ҳаддан зиёд соддалаштириш, таълим-нинг эскича услуб ва тамойилларини қўллаш натижасида фан-нинг кадрсизланишига йўл қўймаслик;

- таълим жараёнида тазйиқ ўтказмасдан маърифий асосда иш тутиш, ёшларнинг мустақил ва эркин фикрлаш, баҳс-муно-зара юритиш кўникмаларини ошириш.

Булардан ташқари, ғоялар фалсафасининг мазмун-моҳияти-ни тушунтиришда ўқитувчи ва тингловчилар орасида ўзаро ҳам-фикрлик ҳамда ҳамкорлик муҳитини шакллантириш, мавзулар-нинг тушунча ва тамойилларини шарҳлашда ҳаётий мисоллар, бугунги дунёда рўй бераётган воқеалар таҳлилидан, матбуот ма-териалларидан кенг фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаш жоизки, ҳар қандай китоб, дарслик ва қўлланма бирон-бир соҳада тўпланган тажриба ҳамда билимлар йиғиндиси, уларнинг муайян маънодаги инъикосидир. Юртимизда мустақил-лик йилларида бошқа соҳалар каби, ғоя ва мафкура йўналишида-ги билимлар ривожини масалаларига алоҳида эътибор қаратилди, кўплаб китоб ва рисоалар, ўқув адабиётлари яратилди. Гарчанд "Ғоялар фалсафаси" мавзуида қўлланма ва дарслик бўйича ҳали-гача тайёр андоза бўлмаса-да, шу йўналишда тўпланган назарий манбалар ва амалий тажрибанинг муҳим аҳамиятга эгалига шубҳасиз. Бу борада қатор мутахассис ва тадқиқотчиларнинг асар-лари ҳамда изланишларини алоҳида қайд этиш лозим.

Шу маънода, ушбу китобни тайёрлашда "Маънавият асосла-ри" ва "Миллий истиқлол ғояси" йўналишидаги илмий манбалар-нинг муайян мавзуларга мос жойларидан фойдаланилганини эъти-роф этиш ва уларнинг муаллифларига миннатдорчилик билдириш жоиз, деб ҳисоблаймиз. Ўз навбатида, мазкур қўлланма "Ғоялар фалсафаси" мавзуидаги илк тажрибалардан бири эканлиги, унда баъзи маромига етмаган ва баҳсталаб жойлари бўлиши мумкинли-ги, китобни қайта ишлаш ва янада такомиллаштириш имкони бор-лигини ҳисобга олган ҳолда, у ҳақдаги фикр-мулоҳазаларни наш-риёт ёки муаллифга юборишингизни сўраймиз.

1-боб. Ғоялар фалсафаси фанининг мазмун-моҳияти, шаклланиши ва такомил босқичлари

1-мавзу. Ғоялар фалсафаси фанининг мавзулари, мақсади ва вазифалари

Ҳар қандай фаннинг муайян билимлар тизими сифатидаги ўзига хос мавзулари, тушунчалари, қонун ва категориялари бўлади. Уларнинг барчаси мазкур фан ўрганадиган соҳанинг ўзига хос ху-сусиятлари билан чамбарчас боғлиқ. Биз ўрганишга киришаётган "Ғоялар фалсафаси" фани ҳам бундан мустасно эмас, яъни унинг ўз предмети, қонун ва категориялари, мақсад ва вазифалари бор.

Аввало, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, собиқ иттифоқ даврида ғоялар дунёси, унинг ўзига хос қонуниятлари, уларнинг жамият ва инсон ҳаётидаги ўрни ҳамда аҳамиятини ўрганувчи алоҳида фан йўқ эди. Ҳатто, шу соҳа мутахассисларини, яъни фалсафа бўйича кадрлар тайёрлайдиган университетларда ҳам бу борадаги мавзулар муайян фаннинг асосини ташкил этадиган илмий тизим сифатида ўқитилмас эди. Бунинг асосий сабаблари-ни қатор омиллар билан изоҳлаш мумкин.

Биринчидан, ўша давр мафқураси тараққиётнинг асосий қонуниятларини тўғри тушунтириб берадиган яқкаю ягона таълимот, деган сохта ақида мутлақ ҳақиқат сифатида эътироф этилар эди. Оқибатда бу соҳадаги мутахассисларда мазкур мафқуранинг асос-ларини атрофлича ва чуқур ўрганса бас, деган қараш ҳукмрон - бўлиб қолган эди. Айнан ана шундай қараш умуминсоний аҳами-ятга молик бўлган ғоя ва мафқуралар тўғрисидаги фан — "Идео-логия"нинг ўрганилмаслигига олиб келди. Умуман, собиқ иттифоқ даврида социология, культурология, политология каби фанлар ҳам умуминсоний тамойиллар асосида ўқитилмас, аксиология, конфликтология, акмеология, геополитика тўғрисида етарли маъ-лумотлар берилмас эди.

Иккинчидан, ғоялар ва мафқуралар тўғрисидаги билимларни эгаллаш ушбу соҳанинг ўз қонуниятлари ҳамда амал қилиш та-мойиллари борлигини яққол кўрсатиб қўйган бўлур эди. Бу эса,

табий равишда, мазкур йўналишда пайдо бўлган назария ва таълимотларнинг мазмун-моҳияти, қандай мақсадларга қдратил-гани, кимларга хизмат қилиши тўғрисидаги аниқ тасаввур ва ту-шунчаларни шакллантирар эди. Бинобарин, бу — жамият тарак-қиётида антогонистик зиддиятларни мутлақлаштириш, инсониятнинг бир қисмини синфлар тарзида йўқ қилиб юбориш, қолган қисмининг устидан эса диктатура ўрнатиш орқали дунёнинг хаёлий жаннати — коммунизм куришни тарғиб қиладиган сохта таълимотнинг асл қиёфасини ошкор қилиб қўяр эди.

Учинчидан, собиқ шўро даврида бу соҳадаги мутахассислар-нинг онги ва дунёқарашини умуминсоний тамойиллар, қонун-қоидалар билан эмас, балки тоталитар мафкура ва мустабид ту-зумнинг мақсадлари йўлида шакллантиришга хизмат қиладиган баъзи "фан"лар ўйлаб топилди ва таълим тизимига киритилди. Масалан, олий ўқув юртларининг файласуф, социолог каби мутахассисларни тайёрлайдиган бўлимларида "Буржуа фалсафа-сини танқид", "Ҳозирги замон Ғарб социологиясини танқид" каби ўқув курслари ўқитилар эди. "Илмий коммунизм", "Илмий ате-изм" бўйича дарс олиб бориш барча олий ўқув муассасаларидаги таълим тизимининг таркибий қисми эди. Мустақилликка эришга-нимиздан кейин аҳвол тубдан ўзгарди, ижтимоий фанларнинг за-монга мос янги тизими шаклланди.

Биз ўрганишга киришаётган "Ғоялар фалсафаси" ўқув фани ўзининг категориялари, тушунча ва қонуниятлари, мақсад ва ва-зифаларига эга. "Ғоя" ва "мафкура" тушунчалари, уларнинг халқ-лар ва давлатлар тақдирига таъсири, ҳозирги замондаги мафкура-равий жараёнлар, миллий истиклол ғоясининг шаклланиш қону-ниятлари, намоён бўлиш хусусиятлари, уни халқимиз қалби ва онгига сингдириш йўллари ва усуллари **ушбу фаннинг асосий мав-зуларини** белгилайди.

"Ғоялар фалсафаси"нинг тушунчалари, категориялари ва тамойиллари бир бутун, яхлит тизим шаклида намоён бўлади. Уларни фуқароларимиз қалби ва онгига сингдириш усуллари, омиллари ва воситалари ҳам ана шу тизимнинг таркибий қисми бўлиб, фаннинг асосий тушунча ва категориялари қаторида ўрганилади. "Ғоя", "бунёдкор ғоялар", "вайронкор ғоялар", "ғоявийлик", "ғоясизлик", "ғоявий тамойиллар", "ғоялар тизими", "ғоявий тарбия", "мафкура-ра", "мафкуравий тизим", "мафкуравий жараёнлар", "мафкуравий фаолият", "мафкуравий полигон", "мафкуравий иммунитет", "маф-куравий профилактика" ва бошқалар ана шу фан ўрганадиган ту-

шунча ҳамда категориялар сирасига киради. Шу билан бирга, бу фанни ўрганиш жараёнида ғоялар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлик қонуни, ҳар қандай жамиятнинг ўзига хос ғоявий тизими ва тамойиллари бўлиши шартлиги, унинг ижтимоий тузилишига мос келадиган мафкуравий ҳимоя тизимини яратиши за-рурлиги тўғрисидаги қонун-қоидаларнинг мазмун-моҳияти ва на-моён бўлиш хусусиятларини билиб олиш мумкин.

- **"Ғоялар фалсафаси"** фани, аввало, ғоя ва мафкураларнинг тарихи ҳамда фалсафий илдизлари ҳақида чуқур билим беришга қаратилган. Бу, ўз навбатида, ушбу тушунчаларнинг мазмунини, уларнинг бунёдкорлик ва вайронкорлик хусусиятлари, инсоният тараққиёти учун ижобий ёки салбий аҳамият касб этиши, мил-лий истиклол ғоясининг бунёдкорлик моҳияти, мустақилликни энг муқаддас қадрият сифатида асраб-авайлаш ҳар биримизнинг оли-жаноб бурчимиз эканини англашга ёрдам беради.

Ушбу фан "ғоя", "мафкура" тушунчаларини қай тарзда ва қан-дай йўналишда ўрганади? Маълумки, одамзод яратган маънавий бойликлар орасида ғоялар соҳасида тўпланган билимлар муҳим ўринлардан бирини эгаллайди. Дунёнинг буюк донишмандлари, юксак тафаккур соҳиблари юрти ҳамда халқининг орзу ва мақсадларини ўз ғоялари, назария ва таълимотлари мисолида ифода этганлар. Улар жамият фаровонлиги ва миллат равнақи учун хизмат қиладиган юксак ғояларни яратганлар. Бу ғояларнинг халқни улуг мақсадларга етакловчи байроқ сифатида намоён бўли-ши ва муайян давр мафкураси учун асосга айланиши инсоният тараққиётида катта аҳамият касб этган.

Ғоялар тўғрисидаги билимларга инсоният тарихининг энг қади-мий даврларидан бошлаб катта эътибор берилган. Бу атаманинг мазмун-моҳияти Ғарб мамлакатларида "идея" тушунчаси орқали ифодаланади. "Идея" грек тилидаги "Iclea" сўзидан олинган бўлиб, қадимда у "образ", "ташқи кўриниш" деган маъноларни англатган. "Ғоялар фалсафаси" ва тарихида ғоя ҳамда мафкураларнинг инсон, жамият, давлатлар тақдирига таъсири масалалари ҳам ўрганилади. Кўпгина мутахассисларнинг фикрича, қадимги дунё-да "ғоя" ва "мафкура" тушунчалари қарийб бир хил маънода иш-латилган. Бунда асосан ушбу тушунчаларнинг инсон дунёқара-ши ва эътиқодини шакллантиришдаги ўрни ҳамда аҳамиятига кўпроқ эътибор берилган. Масалан, ҳозирги диншуносликда **дин**-нинг илк шакллари деб талқин қилинадиган "анемизм", "тоте-мизм", "фетишизм" каби оқимлар талқини мисолида бу ҳол яққол

кўзга ташланиб туради. Уларнинг ҳар бири муайян ғояга ишонч ва эътиқод ҳамда уларни бир қадар мутлақлаштириш натижаси-да дунёга келган. Улар ўз даврида уруғ ёки қабилани, эл ёки элатни бирлаштириш, уларнинг дунёқарашини маънавий тартибга со-лиш ва мувофиқлаштириш учун мезон бўлиб хизмат қилган. Ай-нан ана шу маънодагина уларни мафкура вазифасини бажарган диний эътиқод шакллари дейиш мумкин.

Кейинчалик "ғоя", "мафкура" тушунчаларининг мазмуни ва кўлами кенгайиб борган. Катта-катта ҳудудларда яшайдиган халқ-ларни бирлаштирган ғоя ва мафкуралар пайдо бўлган. Улар бу ҳудудларда яшаётган кишилар ҳаётида ниҳоятда муҳим аҳамият касб этган. Аждодларимизнинг бундан қарийб уч минг йил илгари-ги қарашлари, ғоялари ва эътиқодини акс эттирувчи манба — "Авесто" китоби мисолида бундан яққол кўриш мумкин.

"Ғоялар фалсафаси" фани фақат ғоя ва мафкуралар тарихи билан кифояланмайди. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси, муайян ғоя ва мафкураларнинг ундаги ўрни, аҳамияти каби ма-салалар ҳам ушбу фаннинг асосий мавзулари қаторига киради. Бу борада Президентимиз Ислон Каримовнинг қуйидаги фикрлари I муҳим аҳамиятга эга: "Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлиги, анъана ва урф-одатларига таҳ-дид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан ҳукмрон-лик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдала-нишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар".

Мазкур дастурий хулоса "Ғоялар фалсафаси" ўқув фанининг асо-сий мавзуларини белгилайди, бу борада қатор масалаларга эътибор қаратиш лозимлигини кўрсатади. Аввало, "Ҳозирги даврнинг ғоявий манзараси қандай?", "Бугунги дунёда қайси мафкуралар устувор бўлмоқца?" деган масалаларнинг моҳиятини тушуниш ниҳоятда му-ҳим. Президентимиз қайта-қайта уқтиргани каби, XX аср — дунёда ғоявий қарама-қаршилиқлар мураккаб тус олган, мафкура полигон-лари ядро полигонларидан ҳам хавфлироқ бўлиб бораётган аср эди. XXI асрнинг бошлари ҳам бундан мустасно эмас.

"Ғоялар фалсафаси" фани мавзулари қаторида ҳозирги кунда жаҳон тараққиётининг муҳим хусусиятларидан бирига айланаёт-ган кенг миқёсли интеграция ва глобаллашув жараёнларини ҳам ҳар томонлама ўрганиш зарур. Бу жараёнлар ва фан-техника

Каримов И.А. "Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар"
рисоласидаги сўз боши. -Т.: "Ўзбекистон", 2000. 3-бет.

хамда ахборот технологиясининг беқиёс ривожланиши ғоявий-мафкуравий соҳага жиддий таъсир кўрсатмоқда. Бугунги дунёда-ги турли давлатларнинг бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган гео-стратегик мақсадлари ва сиёсатини ўрганиш ҳам инсон камолоти учун муҳим масалага айланиб бормоқда.

Геостратегик манфаатларни ифода этишнинг усул ва восита-лари кўп. Булар орасида инсон онги ва қалби учун кураш етакчи омилга айланиб бормоқда. Жаҳон ҳамжамияти халқаро муносабатлар соҳасида демократия, ўзаро ҳурмат ва ҳамкорлик тамо-йилларини қарор топтиришга ҳаракат қилмоқда. Бундай шароит-да зўравонлик қилиш, ҳарбий куч ишлатиш ва ҳатто иқтисодий исканжага олиш қатъий қораланиши аниқ Ўз ғаразли мақсадла-рига етишиш қасдида юрган кучлар бу ҳолатда, асосан, мафку-равий қуролдан фойдаланмоқда. Шу маънода, "Ғоялар фалсафа-си"нинг асосий тушунча ва тамойилларини ўрганиш жаҳон май-донларини мафкуравий жиҳатдан бўлиб олишга уринишлар кес-кин тус олаётганини, бу борадаги мақсад-муддаоларни аниқроқ англаб олиш имконини беради. Бундай уринишлар, аввало, ҳар бир мустақил жамиятнинг ўз миллий ғоя ва мафкураси бўлиши-ни тақозо этмоқда. Зеро, ҳозирги пайтда кимнинг ғояси кучли, мафкураси ҳаётий бўлса — ўша ғалаба қозонади. Бу — инсоният-нинг XX аср тарихидан келиб чиқадиган муҳим хулосалардан бири.

Марказий Осиё минтақасидаги мафкуравий жараёнлар ҳам "Ғоялар фалсафаси"нинг мавзулари орасида бу масалага алоҳида эътибор бериш лозимлигини кўрсатиб турибди. Минтақамиз ўзи-нинг иқтисодий салоҳияти, қулай геостратегик аҳамияти билан жаҳондаги кўпгина кучларнинг диққатини тортмоқда. Ўз таъси-рини ўтказишга уринаётган кучлар бу минтақада тарихан шакл-ланган ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий алоқаларни из-дан чиқариш, давлатлараро ҳамдўстлик ва миллатлараро тотув-ликни заифлаштириш, турли кескинлик нуқталарини юзага кел-тириш учун мафкуравий хуружлар уюштирмоқда.

Маълумки, жамиятда ҳеч бир ҳодиса инсон аралашмагунча амалга ошмайди. Ижтимоий тафаккур ва онг ҳам ўз ҳолича ўзга-риб, осонлик билан шаклланиб қолмайди. Ушбу масалаларнинг биз ўрганишга киришаётган фан доирасидаги таҳлили Узбекис-тоннинг мустақил ривожланиши, мамлакатимизда барпо этила-ётган жамият ва тараққиётнинг ўзбек моделини амалга ошириш жараёнида пайдо бўлаётган ғоявий-мафкуравий соҳадаги вази-фалар билан узвий боғлиқ.

"Ғоялар фалсафаси" доирасида камраб олинадиган мавзулар-ни ўрганишнинг аҳоли, айниқса, ёш авлод учун мустақиллик йил-ларидаги ички ва ташқи сиёсат, ижтимоий-иқтисодий ислоҳот-лар, халқаро алоқалар қандай бўлганини билиш билан боғлиқ дол-зарб жиҳати ҳам бор. Халқнинг руҳияти ва тафаккурини, масла-ги ва мақсадини, эътиқоди ва фалсафасини ўзгартириш учун бу жараёнларни чуқур ҳамда атрофлича таҳлил қилиш зарур.

ТТҒу маънода, миллий истиқлол ғоясини фуқаролар қалби ва онгига муттасил сингдириб бориш доимий зарурат бўлиб, "Ғоялар фалсафаси" доирасида бу таълимотнинг моҳияти ва мазмуни, асо-сий тушунчалари ва тамойилларини ўрганиш ниҳоятда муҳим. Президентимизнинг асарларида миллий истиқлол мафкурасининг ғоялари, устувор тамойиллари, қонуният ва ўзига хос хусуси-ятлари ҳар томонлама асослаб берилган. Ушбу масалага бағиш-ланган мавзуларда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Президент Ислоҳ Каримов асарлари, буюк аجدодларимиз маъ-навий мероси, халқимизнинг анъана ва қадриятлари, замонавий илм-фан ютуқлари ва илмий усуллар, хусусан, тизимли, қиёсий, тарихий, социологик услубларга асосланиш, ҳаётий мисолларга таяниш ниҳоятда муҳим.

Ушбу фан доирасида мафкуранинг миллий ва умуминсоний тамойилларини ўрганишга ҳам алоҳида эътибор берилади. Бу тамойилларнинг асосий қисмини инсонпарварлик, Ватанни севиш, халқпарварлик, озодлик туйғуси, онани ардоқлаш ва отага эҳти-ром, оиланинг муқаддаслиги ва аёлнинг қадри, каттага ҳурмат ва кичикка иззат, яхши қўшничилик ва маҳалладаги тотувлик каби қадриятлар ташкил этади. Ушбу хусусиятларни ривожлантириш ва тарғиб қилиш, умуминсоний қадриятлар даражасига кўтариш маънавий соҳадаги вазифалар орасида муҳим ўрин тутаяди.

Бу фаннинг мавзуларини ўрганиш жараёнида бунёдкор ғоялар тизимини шакллантириш ва уни жорий этиш жараёни билан боғ-лиқ масалаларни ҳам чуқур билиб олишга ҳаракат қилинади. Ҳаёт талаблари бу соҳада ҳам таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот ишларини муттасил олиб боришни тақозо этмоқда. Маълумки, ўзбек халқи учун фарзанд тарбияси азалдан ота-оналарнинг энг муҳим вазифаси бўлиб келган. Шу сабабли бунёдкор ғояларнинг тарғиботи ва ташвиқоти уларни аҳоли, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига сингдириш самарали асосда ташкил этилган таълим-тарбия жараёнига таянади.

Узлуксиз таълимнинг мазмуни ва ўқувчи ёшларда, талаба-ларда тарбия тизими орқали Ватанга содиқлик, меҳр-муҳаббат,

миллий ғурур, миллатлараро мулоқот маданияти, инсонпарвар-лик, мустақил дунёқараш, эркин фикрлаш, тафаккур, ташаб-бускорлик, фидойлик, юксак масъулиятлилик, маънавий поклик каби инсон учун зарур бўлган хусусиятлар илмий асосда шакл-лантирила борилади. Бу эса ёшлар дунёқарашда миллий ғоя ва мафкура ҳақидаги тасаввурларнинг аниқ, тўлақонли ҳамда мус-тахкам бўлишини таъминлашга ёрдам беради.

"Ғоялар фалсафаси" ўқув фанининг ўзига хос вазифалари (функциялари) ҳамбор. Улар, аввало, Президентимизнинг "Мил-лий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар" рисоласига ёзган сўз бошисида белгилаб берилган куйидаги асосий мақсад билан узвий боғлиқ: "Халқни буюк келажак ва улуғвор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшайдиган, миллати, тили ва динидан қатъи назар, ҳар бир фуқаронинг ягона Ватан бахт-саодати учун доимо масъулият сезиб яшашга чорлаш, аждодла-римиз бебаҳо мероси, миллий кадрият ва анъаналаримизга муно-сиб бўлишга эришиш, юксак фазилатли ва комил инсонларни тар-биялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу му-қаддас замин учун фидойликни ҳаёт мезонига айлантириш — миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадидир".

Ана шу бош мақсад бу ҳақдаги ўқув фанининг ҳам асосий вазифаларини белгилайди. Мазкур фаннинг янги дунёқарашни шакл-лантириш функцияси фалсафий билимларни чуқур ўзлаш-тиришни, барча ижтимоий фанлар билан узвий алоқада бўлишни талаб қилади. Бу борада мазкур фаннинг фалсафий билимлар ти-зимига киришини назарда тутиш лозим.

Ғоявий дунёқарашнинг тушунча ва тамойиллари унинг функцияларини белгилаб беради. Улар жамиятнинг умумий мақсад ва манфаатларидан келиб чиқади ҳамда одамларнинг ҳаёти ва фаоли-яти учун умумметодологик аҳамият касб этади. Ғоявий дунёқараш функциялари ҳақида гапирганда, унинг - объекти, предмети сифа-тида, аввало, конкрет инсон ва жамият назарда тутилади. Чунки дунёқараш жамиятдаги маънавий ҳолат ва инсоний муносабатлар-нинг онгдаги ифодасидир. Шу. нуқтаи назардан, бундай дунёқараш инсоннинг бошқаларга, жамиятга, ҳаётга муносабатида ҳам намо-ён бўлади. Бу — ғоявий дунёқарашнинг баҳолаш функциясини анг-латади. Яъни, инсон ўз ғоялари ва манфаатларидан келиб чиқиб, нарс-а-ҳодисаларни яхши-ёмон, фойдали-зарарли, савоб-гуноҳ, уят-андиша каби категорияларга ажратади, уларни баҳолайди.

Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилд. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. 222-бет.

Ғоявий дунёқараш инсон фаолиятини қатор усул-воситалар ор-қали бошқариш функциясини бажаради. Унинг инсон фаолиятини **назорат қилиш функцияси** ҳам бор. Бунда ғоявий дунёқараш жамо-атчилик фикри тарзида намоён бўлиши ҳам мумкин. Кўп ҳолларда назорат қилиш функцияси муайян фаолият учун бирор ғоянинг маъ-навий мезон вазифасини бажаришини ҳам назарда тутади. Ғоявий дунёқарашнинг **бирлаштириш (коммуникатив) функцияси** ҳам бор. Масалан, жамиятдаги турли қатлам ва партиялар манфаатлари нуқ-таи назаридан муайян фарқлар бўлиши табиий. Бундай шароитда ғоявий дунёқараш уларни доимий мурасага келтиришга хизмат қилади ва умумий мақсадлар йўлида бирлаштиради.

Ҳар қандай манфаат шакллари ва даражалари муайян ғоялар-да, назарияларда ўз ифодасини топади. Шу нуқтаи назардан, ғоялар, назариялар ўртасида кураш бўлиши табиий. Президентимиз таъби-ри билан айтганда: "Хаётнинг ўзи турли-туман ғоялар курашидан, бахсу мунозаралардан иборат. Тараққиётнинг маъно-мазмуни, ке-рак бўлса, фалсафаси ҳам шунда... Ўз мустақил фикрига эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлнинг тўғрилигига ишонган инсон доимо келажакка ишонч билан қарайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчимайди, балки замонавий билим ва фалсафий қараш-ларга, ҳаёт ҳақиқатига суянган ҳолда ҳар қандай ғаразли ният, таҳ-дид ва интилишларни фош қилишга кодир бўлади" .

"Ғоялар фалсафаси" бошқа ижтимоий фанлар каби жамияти-мизда тарихий хотирани шакллантиришга ҳам ёрдам беради. Маз-кур масалада ғоялар фалсафасини ўрганиш тарих фанининг асос-ларини билиб олиш билан узвий боғлиқликда амалга ошади. Бун-да ғоялар ва мафкуралар тўғрисидаги билимларни тўплашга шун-чаки интилиш эмас, балки ғоявий-мафкуравий жараёнларни ин-соният тарихининг узлуксиз таркибий қисми тарзида, яхлит ва бутун ҳолича тушуниш, рўй бераётган воқеалар моҳиятини чу-қур билиш асосий мақсадга айланади. Ана шундай интилиш, ўз навбатида, бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси, унда қандай мафкуравий полигонлар фаолият юритаётгани, уларнинг мақсад-муддаолари, бегона ва ёт ғояларнинг жамиятимизга таъсири тўғрисида ҳолисона мулоҳаза юритиш имконини беради.

"Ғоялар фалсафаси" фанининг мафкуравий **иммунитетни шакл-лантириш функцияси** ҳам бор. Бу борада ҳозирги замоннинг маф-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "ҒШОКОК", 2000 йил 8 июнь.

куравий манзараси, ғоя ва мафкуралар соҳасидаги воқеа ҳамда ҳодисалар билан таништириш, халқимизнинг ўз олдига қўйган пировард мақсадига етиши учун халакит бериши мумкин бўлган мафкуравий марказлар, полигонлар, ёт ва бегона ғояларнинг зарарли таъсиридан огоҳ қилиш ниҳоятда катта аҳамиятга эга. Ушбу масалаларнинг мазмун-моҳиятини билиб олишда "Сиёсатшунослик" ("Политология"), "Социология" каби фанлар орқали бериладиган билимлар қўл келади. Бунда, айниқса, Президент Ислоҳ Каримов-нинг "Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, бар-қарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" асарини чуқур ўрга-нишнинг аҳамият катта. Бу асарда Юртбошимиз ҳозирги даврда минтақамиз ва мамлакатимизда хавфсизликни сақлаш, барқарор-ликни мустаҳкамлаш ҳамда тараққиётга эришиш учун зарур бўлган кафолатлар нималардан иборатлиги, ҳар бир миллат, давлат ва шахснинг бу борадаги масъулияти, вазифалари қандай экани тўғри-сидаги илмий-назарий жиҳатдан асосланган мулоҳаза ва хулоса-ларни баён қилган. Улар асосида, бугунги социология ва сиёсатшу-носликнинг далилларига таянган ҳолда, юқорида тилга олинган мав-зуларни янада чуқурроқ ўрганиш мумкин.

"Ғоялар фалсафаси" фалсафий билимлар тизимига мансуб бўлганидан, **ўзига хос методологик вазифани** ҳам бажаради. Яъни у бошқа хусусий ўқув фанлари, масалан, "Тарих", "Адабиётшу-нослик", "Маданиятшунослик", "Сиёсатшунослик" ("Политология"), "Социология" ва бошқалар шуғулланадиган масалаларни ҳал қилиш учун тайёр андозаларни бермайди. Балки шу соҳалар билан шуғулланувчиларни ғоявий дунёқараш, умуммафкуравий тамойил-лар билан қуроллантиради. Бу борада "Ғоялар фалсафаси" бошқа соҳа вакиллари учун ҳозирги дунёнинг мафкуравий манзараси, инсон онги ва қалби учун кураш, мустақилликни мустаҳкамлашнинг маф-куравий тамойиллари каби қатор масалаларнинг мазмун-моҳияти-ни билиб олишда методологик асос вазифасини ўтайди.

Комил инсонни тарбиялашда «Ғоялар фалсафаси» фани олий таълим муассасаларида ўқитиладиган "Фалсафа", "Маънавият асос-лари", "Маданиятшунослик", "Этика", "Эстетика", "Ўзбекистон-да демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти" каби фан-лар билан ҳам узвий алоқада иш олиб боради. Бу алоқа қуйидагича намоён бўлади, яъни, "Маънавият асослари" фани ёшларда оли-жаноб фазилатлар, соф туйғу ва тушунчаларни шакллантиради, уларда Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги каби эзгу ғояларга садоқат ҳиссини камол топтиришга хизмат қилади.

"Маданиятшунослик", "Этика", "Эстетика" каби фанларнинг асосларини ўрганган ёшлар инсон ва жамият ҳаётида маданият, санъ-ат, адабиёт, ахлоқ ва нафосат қандай ўрин тутгани, уларнинг бу-гунги кундаги аҳамияти ҳақидаги билимларни эгаллайди, маданий бойликлар, ахлоқий мезон, нафосат билан боғлиқ кадриятларнинг мазмун-моҳиятини билиб олади. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиётини ўрганиш мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ўзгаришлар, ислохотлар, тараққиётнинг ўзбек модели ва юртимизда барпо этилаётган жамиятнинг асосий тамо-йиллари нималардан иборат эканини билиб олишга ёрдам беради. Бу эса, ўз навбатида, янги жамият қуриш жараёнида ғоявий-маф-куравий соҳадаги долзарб вазифалар, уларни амалга ошириш им-кониятлари ва ушбу жараёндаги ҳар бир ёшнинг масъулиятини англашга ёрдам беради.

Диншунослик мавзуларини чуқур ўрганиш ҳам «Ғоялар фалсафаси» ўқув фанининг вазифаларини бажаришга ёрдам беради. Диннинг моҳияти, унинг ижтимоий ҳодиса сифатидаги ўрни ва аҳамияти, жаҳоннинг диний манзараси қандай экани, унда муайян дин ёки конфессиянинг тутадиган ўрни каби масалаларни ўрганиш ниҳоятда муҳим. Бу, ўз навбатида, диний ақидапарастлик, ислом халифалигини тиклаш, дин ниқоби остидаги зарарли ва бузғунчи ғояларнинг мазмун-моҳиятини чуқур англаш, уларга қарши фаол ва огоҳ бўлиш туйғусини шакллантиришга ёрдам беради-

"Ғоялар фалсафаси"нинг ҳуқуқий, **конституциявий асосларини ўрганишда** "Ҳуқуқшунослик" фанининг аҳамияти катта. Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниши тамойили, сиёсий плюрализм ва жамият ҳаётини эркинлаштириш, кучли давлатдан кучли жамият сари бориш, бу борадаги амалга оширилаётган ишларнинг моҳияти каби масалалар миллий истиқлол ғоясини халқимиз, аввало, ёшларимиз қалби ва онгига синдириш билан узвий боғлиқ. Бу борада Ўзбекистон Конституциясида плюрализм, фикр ва қарашлар эркинлиги, сиёсий институтлар ва мафкуралар амал қилишининг қонуний асослари белгилаб қўйилгани, уларнинг умуминсоний кадриятлар ва халқаро талабларга мослигини билиб олиш ниҳоятда муҳим.

Миллий истиқлол ғояси юртимизда яшайдиган ҳар бир мил-лат, ижтимоий гуруҳ, дин, партия ёки қатлам вакили учун умумий мезондир. Шу маънода, у 130 дан зиёд миллат вакилларида ташкил топган Ўзбекистон халқининг, мустақилликни мустаҳкам-лаш йўлидан бораётган жамиятимизнинг умумий ғоясидир. Жа-

хон ҳамжамиятининг мустақил аъзоси ва таркибий қисми бўлган Ўзбекистонни, миллий давлатчилик анъаналаримизни асраб-авай-лаш, мамлакатимиз сарҳадлари яхлитлиги ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда фуқароларимизда ёт ва бегона ғояларга қарши маф-куравий иммунитетни шакллантириш, уларни эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида бирлаштириш, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлиги ишига сафарбар этиш бу ғоянинг асосий мақсад ва вазифасидир.

Хуллас, "Ғоялар фалсафаси", унинг асосий тушунча ва таъминчиларини ёшларимиз қалби ва онгига сингдириш сермашак-қат, серқирра ва долзарб вазифадир. Мазкур ўқув фанининг аҳами-яти, ижтимоий фанлар орасидаги ўрни, улар билан алоқаси, тар-биявий функциялари ана шу вазифани самарали амалга ошириш билан белгиланади. Бу эса шу соҳада меҳнат қилаётган ҳар бир мутахассис ва ўқитувчидан юксак масъулият, фаол ва омилкор бўлишни талаб қилади.

2-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тарихий илдизлари, маънавий ва фалсафий асослари

Ижтимоий фикр таракқиётида тарихий онг ва ғоянинг тарби-явий аҳамияти юксак қадрлаб келинган. Чунки унда авлодларнинг маънавий қиёфаси, тадрижийлик, ворисийликни таъминлаши ўз ифодасини топган. Жамият ва маънавиятнинг шаклланишида, ин-соний фазилат ҳамда сифатларнинг такомиллашувида турли ғояларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёс экани тарихдан маълум. Шу маънода, "Ғоялар фалсафаси"нинг тарихий илдизлари ва фалса-фий асосларини билиш ҳар бир инсон, айниқса, ёшларнинг маъ-навий камолоти учун муҳим аҳамият касб этади.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, биз турли замонларда содир бўлган воқеа ва ҳодисаларни қандай ғояларнинг туғилишига са-баб бўлгани, қайси таълимотлар инсоният таракқиётига қандай таъсир кўрсатгани, қайси мафкура одамзодни кўпроқ ривожла-ниш ёки таназзул томон етаклагани каби ҳақиқатларни билиб олиш учун ғоялар тарихи ва фалсафасини ўрганамиз. Шу маънода, ғоялар тарихи ва фалсафаси мутахассис учун ҳам, уни ўрганаёт-ган ҳар бир инсон учун ҳам бирдек муҳим аҳамиятга эга.

Ғояларнинг ижтимоий-тарихий таракқиётда тутган ўрнини би-лиш, нафақат муайян давр нуқтаи назаридан, қолаверса, инсони-ят тамаддунида ўз фикри, ўлмас ғояларга эга бўлган буюк аллома-лар меросини бугунги кунда ўрганиш маъносида ҳам ўз аҳамияти-

ни йўқотмаган. И.А.Каримов таъкидлаганидек: "Мафкура — жами-ятда яшайдиган одамларнинг ҳаёт мазмунини, уларнинг интилиш-ларини ўзида мужассамлаштиради. Ҳар қандай инсон, табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди. Бинобарин, токи ҳаёт мавжуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга интилади".

Ғоялар тарихи ва назарияси билан боғлиқ қарашлар таҳлили бу соҳада "ғоялар фалсафаси", "идеология", "мафкура назарияси", "ғояшунослик" каби қатор тушунчалар мавжудлигидан да-лолат беради. Дастлабки атама турли ғоя ва мафкураларнинг фал-сафий мазмун-моҳияти, уларга хос бўлган дунёқарашлик хусу-сиятларини ифодалаш учун қўлланилади. Иккинчи атама ғоя ва мафкуралар ҳақидаги фан, унинг баҳс мавзулари, қонун ва кате-гориялари тизими тўғрисидаги билимлар мажмуидир. "Мафкура назарияси" асосан собиқ иттифокда қўлланилган, бу соҳани нис-батан тор тушунишга таянадиган атама ҳисобланади. "Ғояшунос-лик" эса мустақилликдан сўнг ўзбек тилида ғоялар ва мафкура-лар ҳақидаги тушунча ҳамда тасаввурларни ифодалайдиган фан соҳасини англаувчи атамалардан бири сифатида қўлланилмоқда. Мазкур тушунча ва атамалар шу соҳанинг турли жиҳатлари, хусусиятларини муайян тарзда ифодалайди ҳамда ғоя ва мафкура-ра тўғрисида тасаввурларга асосланади.

Ёш авлодни турли ёт ғоялар хуружидан, хилма-хил мафкуравий таъсирлардан ҳимоя қилиш, юксак маънавий қиёфага эга кишиларни тарбиялашга қўмаклашиш мазкур йўналишдаги асо-сий вазифалар қаторига киради. Зеро, бу борада ҳам ўтмишни билмасдан туриб, келажакни тўғри тасаввур этиш мумкин эмас.

Ғоялар тарихининг илк босқичлари сифатида Шарқ ва Ғарб цивилизациясининг илк даврлари, Миср, Бобил, Хитой, Ҳиндис-тон, Юнонистон ва Рим қаторида Ватанимиз ўтмиши ҳам тилга олинади. Бу давр халқларга хос илк ғоялар табиат, жамият ва инсонга нисбатан эҳтиёткор муносабатда бўлиш, она замин ва Ва-танни асраб-авайлаш, одамлар ўртасидаги муносабатларда ях-шилиқ томонида туришни ифодалар эди. Қадимги дунё ғояларини чуқур ўрганган киши ўша давр мутафаккирлари ҳозирги замон цивилизацияси қаршисида турган кўплаб умумбашарий муаммо-лардан одамларни огоҳлантирганининг гувоҳи бўлиши мумкин. Бу

Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. 8-жилд. —Т.: "Ўзбекистон", 2000. 490-бет.

ғоялар инсониятнинг "ўтда ёнмас ва сувда чўкмас" умуминсоний кадриятлари тўғрисидадир.

Миллатимизга хос илк ғоялар зардўштийлик тарзидаги ди-ний-сралсафий таълимот сифатида шаклланган. Унинг ғоялари билан боғлиқ кадриятлар бугунги кунгача яшаб келмоқда ва хал-қимиз турмуш тарзининг ўзига хос хусусиятларини белгилашда нафақат улкан маънавий-маърифий мерос, шу билан бирга, хал-қимизнинг маънавий-рухий тикланиши ва кадриятларимизни ас-раб-авайлашнинг негизи хамдир. Зардўштийликнинг асоси бўлган "Авесто" китобида қадимги халқларнинг дунё тўғрисидаги тасав-вурлари, ўзига хос ижтимоий, сиёсий, маънавий ғоялар акс этган. Уларнинг асосини оламнинг азалий қарама-қарши кучлари — яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва зулмат орасидаги зиддиятга асос-ланган ғоялар ташкил қилиб, эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал кабилар бу диннинг устувор тушунчаларидир. Ушбу ғояларда ерли халқларни бирлашишга даъват этувчи юксак ватанпарварликни тарбиялайдиган фикрлар мужассам бўлиб, улар шу замин фар-зандлари учун ғурур, ўзликни англаш ва куч-қудрат тимсолидир.

"Авесто" нафақат Зардўшт таълимоти, балки унда ўша даврнинг энг асосий ғоялари хамда бу ғояларга таяниб ёзилган қўшиқлар, ҳикоят ва ривоятлар жамланган. Бир неча китобдан иборат бўлган "Авесто" жамият ва инсон ҳаётининг барча соҳаларидаги ғояларни умумлаштирган, минтакамиз халқларининг улар асосида шаклланган яшаш ва ҳаёт кечириш қонун-қоидаларини ўзида ифодалаган.

Юртимизни милоддан олдинги IV асрда забт этган македония-лик Александр "Авесто"нинг биргина нусхасини қисман сақлаб қолиб, уни ўрганиш учун устози Аристотелга юборган, қолган нусхаларини эса йўқотишни буюрган. Баъзилар Александр "Авес-то" тилини билмагани, унинг моҳиятини тушунмагани учун ки-тобнинг қадрига етмаган ва йўқ қилишни буюрган, деган ҳақиқат-дан йироқ фикрни баён қилади. Ҳалигача теран фикрлари билан жаҳон аҳлини лол қолдириб келаётган машҳур файласуф Арис-тотелдек буюк тафаккур соҳибидан таълим-тарбия олган Алек-сандр китобнинг қадрини тушунмаганига ишониб бўладими? У шунчалик саводсиз киши бўлганми? Йўқ, албатта. Александр ки-тоб нима эканини, унда акс этган ғоялар одамларга қандай таъсир кўрсатиши мумкинлигини яхши билган. Шу билан бирга, у ўз кўшинига қаттиқ қаршилиқ кўрсатган юртимиз халқларининг ғоялари "Авесто"да ўз ифодасини топганини, ўша даврдаги ав-лод-аждодларимизнинг истибодга бош эгмасдан, китобдаги ушбу

ғояларга таянган холда, тез орада яна истиклол учун курашга чиқишини ниҳоятда яхши тушунган.

Хуллас, Туронзамин халқларини ўз аждодлари қолдирган эзгу ғоялардан бебаҳра қилиш, тафаккурини қарамликда сақлашнинг энг яхши ва мақбул йўли — уни ўзлигидан жудо этиш, ғафлатда сақлаш, тарихини унутишга маҳкум қилиш орқали амалга ошири-лишини яхши билган жаҳонгир Александр "Авесто"ни йўқ қилиш-га уриниши табиий эди. Кейинчалик бошқа жаҳон фотиҳлари ҳам ана шунга ўхшаш йўллардан боргани бу фикрни исботлайди.

Марказий Осиёдаги фалсафий ғояларни монийлик ва маздакий-лик таълимотида ҳам кўрамиз, улар жамиятда адолат, эркинлик, тенг ҳуқуқлилик тамойилларини қарор топтиришга даъват этган. Бу ғоялар Ватан озодлиги учун курашган Муқанна бошчилигидаги ҳаракатнинг маънавий манбаларидан бири бўлиб хизмат қилган.

Мамлакатимиз тарихи ислом дини юртимизга кириб келгунига қадар ҳам минг йиллар мобайнида амал қилиб келган турли ғоялар тизимида эга бўлганидан далолат беради. Араблар юртимиз ҳудудини босиб олганларидан сўнг ўзларининг ғояларига мос келмай-диган жуда кўп маънавий бойликларни аёвсиз йўқ қилишган. Бу ҳақда Абу Райҳон Беруний "Қадимги халқлардан қолган ёдгор-ликлар" асарида ёзганидек, "Қутайба Хоразм хатини яхши била-диган, уларнинг хабар ва ривоятларини ўрганган ва билимини бошқаларга ўргатадиган кишиларни ҳалок этиб ва буткул йўқ қилиб юборган эди. Шунинг учун у (хабар ва ривоятлар) ислом давридан кейин ҳақиқатни билиб бўлмайдиган даражада яширин қолди". Истиклол туфайли аждодларимиз яратган бой ва ўлмас маданий меросни ўрганиш, тарихий хотирани тиклаш, халқимиз қалбида ҳақиқий ватанпарварлик, миллий қадриятларга содиқ-лик туйғуларини шакллантириш имкони туғилди.

Минтақамизда илк ўрта асрларда вужудга келган ғоялар ўша давр маданиятининг бир қисми бўлиб, у улуғ бобокалонларимиз-нинг ислом динига, Шарқ фалсафаси ва жаҳон цивилизациясига катта таъсир кўрсатган таълимотларида ифодаланган. Маълумки, исломий ғоялар Куръони Карим ва ҳадислардаги таълимотнинг асоси сифатида шаклланиб, улар ислом қонун-қоидалари, иймон-эъти-қод талаблари, ҳуқуқий ва ахлоқий меъёрларда ўз ифодасини топган. Бундай ғояларни англашда Имом Бухорийнинг Куръони ка-римдан кейинги асосий китоблардан бири сифатида тан олинадиган "Саҳиҳи Бухорий" асари катта аҳамият касб этади. Унда ислом таълимотининг асосий ғоялари шарҳи ўз ифодасини топган.

Ушбу таълимотни ўрганиш ва унинг турлича талқин қилини-ши кўплаб мазҳабларни вужудга келтирди. Ислом фалсафасида машшойунлар ва табиийунларнинг (Арасту фалсафаси ва та-биатни ўрганишга аҳд қилганларнинг) фалсафий ғоялари ўша давр маънавиятининг дунёвий ҳамда диний масалаларда, жаҳон фал-сафий тафаккурида рўй бераётган жараёнларга нисбатан ташаб-бускор куч эканини кўрсатиб турибди.

Бу соҳадаги асосий ғояларга кўра, инсоният истиқболи комил инсонни шакллантириш орқали юзага келади, иймон-эътиқод, ахлоқ-одоб эса инсон тафаккурининг ажралмас таркибий қисми-дир. Мазкур йўналишдаги ғоялар талқинида ўз ўрнига эга бўлган Хожа Аҳмад Яссавий таълимотида инсоннинг ўз гуноҳларини, жум-ладан, шахсиятпарастлик, таъмагирлик, бориға қаноат қилмас-лик каби иллатлари аёвсиз очиб ташланиб, улардан узоқлашишга даъват қилинади. Ватанпарварлик жасоратини ибрат тариқасида кўрсатган Нажмиддин Кубро ўз тариқатининг моҳиятини ўнта усул-да мужассамлаган. Булар — Тангрига ўз хоҳиши билан юзлашиш, зуҳд фи дунё — ҳар қандай лаззатдан ўзини тийиш, таваккул — Аллоҳга эътиқоди поклиги учун барча нарсалардан воз кечиш, қано-ат, узлат — хилватни ихтиёр қилиш, мулозамат аз-зикр — уз-луксиз зикр, таважжух — Ҳаққа муҳаббат қўйиш, сабр — нафс балосидан озод бўлиш, муруқба — тафаккурға ғарқ бўлиш, ризо — Тангри хушнудлигини қозонишдан иборат.

Тасаввуф таълимотига кўра, эзгу ғояларни инсонлар қалбида шакллантириш билан бирга, фаровон ҳаёт кечиришнинг асосий манбаи меҳнат орқали кун кечириш эканини тарғиб этишдир. Ба-ҳоуддин Нақшбанд таълимотининг моҳияти "Дил ба ёру даст ба кор" ғоясида яққол ифодасини топган. Инсон Аллоҳ инояти натижаси бўлиб, бу дунёни унутиб қўймаслиги лозим, унинг қалби доимо Аллоҳда, қўли эса меҳнатда бўлмоғи керак. Унинг таъкид-лашича, қонун вужуд ва қалбни тарбиялайди, бу эса кўнгилни поклаб, руҳни илоҳий қувватдан баҳраманд қилади.

Абу Наср Форобий инсон ақл воситасида илм-фанни яратади, дейди. Фан туфайли ҳодисалар моҳияти очиб берилади, ҳар бир фан инсоннинг муайян эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади. Мутафаккир ўз асарларида комил инсон, фозил фуқаро, одил ҳукмдор, бахт-саодат, унга эришиш йўллари, давлатнинг хусу-сиятлари, ахлоқий ва ақлий тарбия, ижтимоий истиқбол тўғри-сидаги илғор ғояларни илгари сурган.

Буюк комусий аллома Абу Райхон Берунийнинг фалсафий қарашлари табиий-илмий ғоялари асосида шаклланди. Беруний "Оддий жавҳарлар пайдо бўлиш ва йўқ бўлишни билмайди", де-ган ғояни илгари сурган. Бунда абадийлик биринчи сабаб билан боғлиқ, чунки у яратувчи умрини англатади.

Яна бир аллома Абу Али ибн Сино ўз асарларида илм ва ахлоқ-одоб уйғунлиги, инсон камолоти, бахт-саодат, ижтимоий адолат, кишиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, ҳукмдорнинг бурчи тўғрисида кизиқарли ғояларни илгари сурган. Унингча, барчани бир хил ижтимоий мавкега эриштириб бўлмайди. Аслида улар учун муай-ян шароит яратиб бермоқ лозим.

Инсоният тарихида шундай ғоялар борки, улар буюк ишларга тайёр миллатларни ўзининг йўлбошчилари етакчилигида, тарих-нинг муайян қисқа босқичларида минг йилларда қўлга киритиш мумкин бўлган натижаларга эришишга ундайди. Айнан бундай ғояларнинг амалий ифодаси инсоният тарихига шу миллатга мансуб буюк ки-шиларнинг ўчмас номини битади, жаҳон маданиятини бойитади, умумбашарий тараққиётга улкан ҳисса бўлиб қўшилади.

Амир Темур ва темурийлар давридаги ана шундай юксак ғоялар халқимизнинг миллий даҳосини энг юксак чўққига кўтарди. Амир Темурнинг "Куч — адолатда" ғояси мамлакатдага салбий иллат-ларни йўқотишда, турли жанжал ва низоларни бартараф қилиш-да, ҳақиқат ва адолат ўрнатишда, инсонпарварлик ғояларини тар-қатишда асосий ўрин эгаллади.

Шу даврнинг меваси — Алишер Навоий ижодий меросида ин-сонпарварлик ва комил инсон ғоялари муҳим ўрин эгаллайди. Шоир ўз асарлари орқали ушбу ғояларни ёйди, турли миллат ва элат-лар ўртасидаги дўстликни улуғлади. Халқни фаровонликка, бахт-саодатга элтувчи, ҳамма тенг, зулм-истибоддан холи бўлган дав-лат тузумини орзу қилди. Навоийнинг яхшилик, эзгулик, муҳаб-бат, дўстлик, адолат, тинчлик, осойишталик ва бошқа гўзал фа-зилатлар, маънавий-ахлоқий кадриятлар тўғрисидаги қимматли фикрлари республикамиз истиқлолга эришганидан сўнг ҳам бар-камол инсонни тарбиялашга хизмат қилмоқда.

Мамлакатимиз ўтмишида темурийлардан кейинги ижтимоий-фалсафий ғоялар ривожини алоҳида ўринга эга. Маълумки, тему-рийлар давлати аста-секин инқирозга юз тутиб, майда давлат-ларга бўлиниб кетди, маҳаллий низолар кучайишига олиб келди. Бу иқтисод, маданият, илм-фан, адабиёт, санъат равнақига ўз таъсирини кўрсатди. Айниқса, табиий-илмий фанлар ривожини заифлаштирди, дунёвий билимда таназзул рўй берди.

Шунга қарамасдан, давр моҳиятини акс эттирадиган теран фикр ва ғоялар вужудга келди. Масалан, Бобораҳим Машраб инсоф, адолат, диёнат, саховат, ақл-заковат, руҳий комиллик, ҳалол-лик, меҳр-оқибат, камтарлик каби маънавий-ахлоқий фазилат-ларни таҳлил қилиб, салбий иллатларни қоралади. Унингча, ин-сон ўз миллати бойлиги билан эмас, балки одамийлиги, инсон-парварлиги, виждони билан бошқалардан афзал бўла олади. Шоир ўз ижодида Аллоҳга муҳаббат ғоясини тасвирлайди. У тасаввуф-нинг қаландарлик тарикатини танлайди, халқни эзгуликка, ин-соф ва диёнатга, тўғрилиқка чақиради. Инсон ҳирсу очкўзлик, ҳайвоний сифатлар, манманлик, худбинлик каби хислатлардан покланиш учун ўз асли — илоҳий ишққа юз тутиши лозим. Акс ҳолда, у инсонийлигини йўқотиб, тубанлашиб кетиши муқаррар.

Оғаҳий ўз ижтимоий қарашларида инсонпарварлик ғояларини илгари сурди, одамларни яхшилик ва эзгуликка, хайрли ишлар-га ва маърифатпарварликка даъват этди.

Аҳмад Дониш эса ўз асарларида мамлакатни одилона бошқа-риш учун ислоҳот зарурлигини уқтирди. Унингча, ҳукмдор би-лимдон, ақлли бўлиб, халқнинг манфаатини ҳимоя қилиши, ўз атрофидагилар билан кенгашиб, давлатни идора қилиши лозим. А.Донишнинг ғоялари ҳамон ўз аҳамиятини йўқотмаган.

XX аср бошида вужудга келган жадидчилик ҳаракатининг тараққийпарвар намоёндалари — Бехбудий, Фитрат, Чўлпон, Му-наввар қори, Абдулла Авлонийлар ижоди ва фаолиятида маъри-фатпарварлик ғоялари янада кучайди. Улар янги мактаблар қуриш, ёш авлодни илмли қилишга, маърифат ва тараққиёт учун қу-рашга катта ҳисса қўшган мутафаккирлардир. Уларнинг асарла-рида миллат ва Ватан тақдири, ахлоқ ва таълим-тарбия каби масалалар, халқларни бирлаштириш, бутун ўлканинг маърифий тараққиёти учун кураш ғоялари илгари сурилган.

Шунингдек, халқни асрий қолюқликдан қутқариш йўллари, иқти-сод, тадбиркорликни ривожлантириш, мамлакатни хом ашё қарам-лигидан халос этиш, маърифат ва маънавиятни юксалтириш масала-лари ёритилиб, жаҳон фани ҳамда техникаси ютуқларини ўрганиш каби ғоялар ҳам жадидлар фаолиятининг асосий мезонларидан бири эди. Уларнинг миллатпарварлик ва ватанпарварлик руҳи билан суғо-рилган ғоялари ҳозир ҳам маънавият ҳамда маърифатни раванқ топ-тиришда, халқнинг ўзлигини англашида муҳим аҳамиятга эга.

Ғоялар фалсафасининг тарихий ва маънавий асосларини ўрга-нишда бутун жаҳон, хусусан, Ғарб мамлакатлари ҳамда халқла-ри меросининг ҳам ўрни бор. Унинг илк тараққий даврлари Қадимги

Юнонистон ва Рим даврига бориб тақалади. Юнонистонда даст-лабки илмий-фалсафий ғоялар эраמידан аввалги У11-У1 аср-ларда Милет мактаби вакиллари таълимотида ўз ифодасини топ-ди. Ушбу мактабнинг илк намояндаларидан Гераклитнинг ғоялари стихияли диалектикага асосланган ва у олов — оламнинг асоси, деб билган. Унинг фикрича, оламда ҳамма нарса ҳаракатда. Ку-раш — ҳамма нарсанинг отаси, ҳамма нарсанинг подшоси, деган эди у. Сукротнинг фикрича, фалсафанинг марказида ахлоқ маса-лалари турмоғи лозим. Жамиятнинг равнақи, тинчлик ва осойиш-талиги, фаровон ҳаёти ахлоқ-одобнинг ахволига боғлиқ. Бу маса-лалар Шарқ фалсафасида ҳам катта ўрин тутганлиги боис халқи-миз Сукротни ҳурмат билан тилга олиб, унинг ахлоқ-одоб ҳақидаги фикрларига амал қилиб келган.

Афлотун "Ғоялар дунёси ва соялар дунёси" таълимотининг асосчиси дир. Унингча, ғоя ҳақиқий борлиқ, биз биладиган ва яшайди-ган дунё эса унинг соясидир. Ҳақиқий ўзгариш ва тараққиёт ғоялар дунёсига хос, соялар дунёсидаги ҳаракат эса унинг аксидир. Ғоялар дунёсининг қонуниятларини ҳамма ҳам билолмайди. Уларни биладиганлар ниҳоятда кам учрайди, улар улкан ақл эгаси бўлади. Ак-сарият кишилар эса соялар дунёси билан кифояланади.

Арасту асослаган ғояларга кўра, оламдаги нарса ва ҳодисалар тўртта сабабга эга. Булар моддий сабаб, яъни модда (материя); шак-лий сабаб ёки шакл; яратувчи сабаб; пировард сабаб ёки мақсад сабаблар дир. Яратувчи сабаб ҳаракат манбаидир. Масалан, ота ва она боланинг улғайиши сабабчиси дир. Унингча, давлат бошқаруви жамиятнинг эркин ва фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши лозим.

Тарих шундан далолат берадики, марказлашган йирик давлат ва империяларнинг пайдо бўлиш жараёнида ғоя ҳамда мафкура-ларнинг аҳамияти янада ортади. Милоддан олдинги IУ-1 аср ва милоднинг бошларидаги Рим тарихи бунга яққол мисол бўлади. Ушбу шаҳар-давлатда унинг фуқаролари худолар томонидан олий мақомга эга кишилар сифатида тан олингани тўғрисидаги ғоя ус-тувор эди. Бу, ўз навбатида, барча римликларнинг ўзаро тенглиги ғояси кенг шаклланишига ва шу асосдаги мафкуранинг мустаҳкамланишига сабаб бўлган. Ана шу мафкурага кўра, Рим аҳолиси роҳат-фароғатда яшаши, асосан мавжуд ижтимоий-сиёсий ту-зумни сақлаб туриши, кўп минг сонли қуллар эса меҳнат қилиши лозим бўлиб, ушбу ҳол барча қонунларда белгилаб кўйилган эди.

Тарихдан маълум ва машҳур бўлган Спартак бошчилигидаги қуллар кўзғолони ана шу тартибга қарши кўтарилган ҳаракат эка-

нини яхши биламиз. Қўзғолончилар сони 100 мингга етишига қарамасдан, бу ҳаракатнинг ғалаба қозона олмаслиги муқаррар бўлган. Чунки ўша пайтда римликлар ўзлари учун қонунга ва яшаш мезо-нига айланган ғоя асосида шаклланган тартибни бузишга йўл қўймас эди. Бу ғоя римликларнинг ҳаёт-мамоти учун жанг бораётган бир шароитда уларнинг орасидаги Спартак ва унинг тарафдорларига қарши бир неча юз минг аскарни саралаб олиш имконини берган.

Умуман олганда, қадимги Римдаги ўзига хос маъно-мазмунга эга бўлган (яъни, "қуллар меҳнати — фуқароларнинг роҳат-фа-роғати" тамойили асосидаги) тенглик ғояси аста-секин халқни оло-монга, империя учун зарур бўлган аскарларга, юқоридаги тамо-йилни сўзсиз химоя қилишга шай турган армияга айлантирган. Империяни яратадиган дунёқараш ҳамда мафкура шу тариқа шаклланган. Бу эса, ўз навбатида, ана шу армиянинг бошлиқлари — Рим империясининг жаҳонгир лашкарбошилари Юлий Цезар, Октавиан Август ва бошқаларни тарих саҳнасига олиб чиққан.

Ўша даврда Римнинг ёнгинасида Афина давлати ҳам гуллаб-яшнаган, унинг асосий ҳаёт тамойили эркинлик ғоясига таянган эди. Рим армияси маданий тараққиёт жиҳатидан устун бўлган Афинани тез орада забт этди. Аммо ўз худудида Афинадагидек эркинлик ғояси-ни устувор тамойилга айлантира олмади. Чунки эркинлик ғояси то-талитаризм учун энг асосий маънавий хавф бўлиб ҳисобланади. Ҳаёти эркинликка асосланган Афина инсоният маданиятининг тамал тош-ларидан бири, юксак маънавий қадриятлар устувор бўлган цивили-зацияни дунёга келтирган эди. Бу даврдаги фан ва маданият тарақ-қиёти инсониятни хозиргача ҳам ўзига мафтун этиб келмоқца.

Рим эса фан ва маданият бобида Афинага тенглаша олмади, бу соҳада ундан устунроқ бўлган бирор кашфиёт ёки янгилик ярата олмади. У бор-йўғи дунёга даҳшат солган тажовузкор ва муста-бид империяни, урушқоқ ва зўровон армияни ярата олди, холос. Римликлар ўша даврда Афинани маҳв этган ва унинг устидан ҳукм-ронлик ўрнатган бўлса-да, аммо афиналиклардан ўрганишдан ор-номус қилмаган. Ҳатто, энг атоқли Рим зодагонлари ҳам ўз фар-зандлари учун устоз-ўқитувчиларни афиналиклар орасидан тан-лаган ва бундан фахрланиб юрганлар. Машҳур француз файласу-фи Ж.Ж. Руссо бу тўғрида шундай деб ёзган: "Сиёсий жиҳатдан тобе бўлган Афина ғоявий ва маънавий жиҳатдан Римни беихти-ёр тиз чўкишга мажбур қилган эди. Римликлар бу борада ҳеч қачон афиналикларнинг қаршисида ўзларини ғолиб деб ҳисоблай олмаганлар". Француз адиби Андре Моруа бу жараённи таҳлил қилиб, қуйидаги фикрни билдирган: "Европа бу ғоя ва йўллар

нинг қайси бири тўғри эканлигини тўла-тўқис ажратиб, ўз йўли-ни уларнинг бири асосида танлаб ололмади. Салиб юришлари до-мига тортилган ва ўрта асрлар сўнгида империяларни яратган Европа қадимги Рим йўлидан, Римнинг ҳалокатидан кейин муста-қиллик ва миллий давлатчиликни ихтиёр этган Европа эса қадим--ги Афина йўлидан борди. XX асрда фашизмни дунёга келтирган Европа биринчи йўлдан, шу юз йилликнинг охирига келиб эркин тараққиёт сари юз тутган Европа эса иккинчи йўлдан бормоқда. Бир асрда, нисбатан қисқа давр орасида бундай ҳолнинг яққол намоён бўлиши, европаликларнинг қонида бу йўлларнинг икка-ласи учун ҳам умумий генлар сақланиб қолганидан далолат бера-ди". Ушбу мисоллар "Ғоялар фалсафаси" фанида ўрганиладиган ғоя ва мафкураларнинг инсоният тарихидаги ўрни, давлат ва жа-мият тақдирига таъсири қандай бўлганини яққол кўрсатади.

Таъкидлаш жоизки, ғоялар тарихини ўрганишда ўрта асрлар ва янги давр Европасида вужудга келган тоялар ҳам эътиборга лойиқ Зеро, Уйғониш даври ғоялари ҳаётнинг ҳамма тармоғида илғор, му-ҳим ва инқилобий ўзгаришларга сабаб бўлди. Маънавий уйғонаётган миллат ва худудда ҳеч қачон ақидапарастлик ўз таъсирини тўла-тўқис сақлаб қола олмайди. Европада ҳам худди шундай бўлди. Илм-фан соҳасида чуқур ўзгаришлар рўй бериб, янги ғоялар илгари су-рила бошланди. Уйғониш даври Европа фани ва фалсафаси ҳам ин-соният тарихида энг буюк кўтарилиш давларидан бири бўлиб қолди.

Бу даврда яшаган Николай Коперник фанда туб ўзгариш яса-ган гелиоцентризм ғоялари билан машҳур. У бизнинг планетамиз маркази Ер эмас, қуёшлигини исботлади. Унинг бу кашфиёти дунёга теологик қарашга зарба бериб, табиатшуносликда тўнтариш яса-ди. Унинг ғоялари Жордано Бруно томонидан ривожлантирилди. У ҳақиқий ғоя илмий тажрибага суяниши керак, схоластикани ту-гатиши керак, дея таъкидлаган эди. Унингча, коинот ягона, мод-дий, чексиз ва абадий, жуда кўп планеталар қуёш системасидан ташқарида ҳам мавжуд.

Франсис Бэкон фикрича, табиатни билишда бир неча «идоллар» инсонга ҳалақит беради. Улар асосан тўртта. Биринчиси — уруғ идоллари, булар инсон зотига, бутун одамларга хос. Иккинчиси — ғор идоллари. Бу ҳар бир одамнинг ўзига хос хусусиятлари натижасида янглишиши. Учинчиси — майдон идоллари бўлиб, у маълум бўлган тасаввурларга — таяниш одати, нотўғри ёки ноаниқ терминология-ларга танқидий ёндашмаслик оқибатида вужудга келади. Тўртинчи-си — театр идоллари: улар авторитетлар фикрига кўр-кўрона эрга-шиб, қадимгиларнинг ғояларини давом эттираверади.

РДекарт ижодида дуализм ғоялари асосий ўрин тутди. Унинг "Мен фикр қилаяпман, демак, мен мавжудман", деган ғояси машхур. Файласуф Жон Локк РДекартнинг "туғма ғоялар" тўғрисидаги қарашларига қарши чиқади. Унинг фикрича, билиш табиат ва инсон ўртасидаги муносабатлардан иборат бўлиб, ҳақиқатлар эса кишиларнинг бу жараёнда ҳосил қилган тушунчалари, ғоялари оламга мос келишидан иборат. Ламетри ва Гельвений, Дидро ва Гольбахлар ижодида миллий давлатчилик, инсон эркинлиги ва ҳақ-ҳуқуқларига оид ғоялар алоҳида ўрин тутди. Улар томонидан яратилган 35 жилдлик "Энциклопедия" асари ўша замоннинг маънавий муаммоларини маърифатли йўл билан ҳал қилишнинг усул ва имкониятларини кўрсатиб, "Евро-па қомуси" даражасига кўтарилган эди.

Немис мумтоз фалсафасининг асосчиси Иммануил Кантнинг табиий-илмий ғоялари табиат ҳодисаларини метафизик руҳда тушунтирувчи таълимотларга зарба берди. И.Кантнинг инсон ирқ-ларининг табиий келиб чиқиши ҳақидаги назарияси ҳам муҳим аҳамиятга эга. У томонидан фанга киритилган "Нарса ўзида" ғоясига кўра, сезги аъзоларимизга таъсир натижасида сезгилар хаоси вужудга келади. Бу хаос бизнинг ақлимиз қуввати билан тартибга солинади ва бир бутунга айлантирилади. Биз табиат қонунлари деб билган нарсалар аслида ақл томонидан ҳодисалар дунёсига киритилган алоқадир. И.Кант таълимоти бўйича, макон ва замон ғоялари инсонга унинг тасаввурларидан олдин маълум. Макон ва замон реал эмас, балки фақат тушунчада, ғояларда.

Немис файласуфи Гегель ўз ғояларида И.Кантнинг "нарсалар ўзида" ҳақидаги таълимотига қарши чиқади. Борлиқнинг асосида "дунёвий ақл", "мутлақ ғоя" ёки "дунё руҳи" ётади. Гегелнинг фалсафий ғоялар тизими камчилик ва ички қарама-қаршилиқлардан холи бўлмай, у билимнинг объектив асоси мутлақ руҳдир, мақсади эса шу мутлақ руҳнинг ўз-ўзини англашидир. Гегелнинг фалсафий ғоялари мана шу масалани амалга оширишга қаратилган эди. Ғарб мамлакатларида Гегель ўртага ташлаган фалсафий ғоялардан таъсирланган турли фалсафий мактаблар ва оқимлар вужудга келди.

Мустабид тузум даврида ижтимоий-фалсафий ғоялар тарихига синфийлик нуқтаи назардан ёндашди, фақат коммунистик мафку-рага мос, тўғри келадиган ғояларгина тан олинди, холос. Халқимизнинг ўтмиш маънавияти, фалсафий ғояларига эътибор берилмади. Кенг халқ оммаси орасида марксча-ленинча фалсафа, илмий атеизм ва илмий коммунизм ғоялари кенг тарғиб қилинди. Уларга номувофик таълимотлар қаттиқ танқид остига олинди. Ўз миллий маданияти, урф-одати ва анъаналарига содиқ бўлган, уларни сақлаб қолишга

интилган зиёлилар, олимлар, шоир ва ёзувчилар қатагон қилинди.

Эндиги вазифа — собиқ мафқуранинг асоратларини бартараф қилиб, миллий мафқурамизга таяниб, бой маънавий ва маданий қадриятларни, ижтимоий-фалсафий ғоялар тарихини чуқур, ҳар томонлама ўрганиш ҳамда уларга амал қилиб, порлоқ истиқбол-ни яратишдан иборат. Бу борада Ўзбекистонда Президентимиз асослаб берган жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва катламлар-ни тараққиёт сари етакловчи. халқни эзгу мақсад йўлида бирга-ликда ҳаракат қилишга ундовчи бунёдкор ғоялар муҳим аҳамият касб этмокда. Бундай ғоялар таъсирида инсон эзгуликка етишиш, миллатлар ва давлатлар эса озодлик ва мустақилликка эришиш учун интилади, адолат ва ҳақиқат тантанаси йўлида курашади, буюк тарихий ғалабаларни қўлга киритади.

Тараққиётнинг ўзбек модели ана шундай талабларга жавоб берадиган, Ўзбекистон халқи иродаси билан танлаб олинган, бозор муносабатларига ўтишда, ижтимоий ларзаларсиз, инқилобий сакрашларсиз, ўзимизга хос, ўзимизга мос тадрижий йўлдан бориш-ни тақозо этадиган ғояларга асосланган моделдир. Бу моделнинг асосий маъно-мазмунини жамиятни ислоҳ этишнинг машҳур беш тамойили белгилайди. Булар: иктисодиётнинг сиёсат ва мафқура-дан холилиги; давлат — бош ислоҳотчи; қонун устуворлиги; кучли ижтимоий сиёсат юритиш; бозор муносабатларига босқичма-бос-қич ўтиш. Ўзбекистон бутун ана шу тамойиллар асосида бутун иш-лаб чиқариш, тақсимот ва ижтимоий тизимини қайта қурмокда.

Мустақилликнинг ўтган қисқа даври далолат берадики, жами-ят тараққиётининг туб бурилиш давларида, ўзгариш ва исло-ҳотларни амалга ошириш жараёнида бунёдкор ғояларнинг яра-тувчанлик, халқни бирлаштириш ва эзгу мақсадлар томон са-фарбар этиш хусусиятларидан ижобий фойдаланиш масалалари бениҳоя катта аҳамият касб этади. Ватанни севиш, юрт тинчли-гини асраш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш — бунёдкор ғояларнинг маъно-мазмунини белгилайди.

Тарих ҳам, бугунги ҳаётимиз ҳам ўз ғаразли мақсадларига эри-шиш учун юксак ғояларнинг жозиба кучидан фойдаланишга уринув-чи ёвуз кучлар мавжудлигини кўрсатади. Кабиҳ ниятли кучларнинг асл ниятларини фош этишда бунёдкор ғоялар асосидаги эътиқод ва дунёқарашнинг аҳамияти беқиёс. Ўзбекистон халқининг бунёдкор-ликни ифодалайдиган тушунчалар тизимидан иборат миллий истиқ-лол ғояси соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш, жамиятда ғоявий бўшлиққа йўл кўймаслик, янгича эътиқод ва дунёқараш эга-ларини тарбиялашдаги муҳим аҳамиятини сақлаб қолмокда.

2-боб. «Ғоялар фалсафаси» фанининг тушунчалари, категориялари ва қонунлар тизими

Хар бир фаннинг ўзига хос тушунча ва категориялар тизими, қонун ва қоидалари бўлиши лозимлиги илмий билишнинг зарурий шартларидан биридир. Бундай тизимсиз бирор-бир фанни аниқ тасаввур қилиш, у тўғрисида яхлит билимга эга бўлишнинг имкони йўқ

Ғоялар фалсафаси ҳам бундам мустасно эмас, унинг ҳам ўз категориялари, тушунчалари ва қонунлар тизими мавжудлиги шубҳасиз. Бу тизимнинг мазмун-моҳияти қандай? Унинг таркибий қисмлари нималардан иборат? Айнан шу масалаларни ой-динлаштирмасдан туриб, "Ғоялар фалсафаси" фанининг мазмун-моҳияти ва аҳамиятини билиб олиш қийин.

3-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тушувчалари, категориялари ва қонунлари

Аввало, таъкидлаш лозимки, тушунчалар, категориялар ва қонунларнинг мазмун-моҳиятини тўғри тушуниш ва уларни тас-нифлаш, ҳар бир фан, қолаверса, инсоният ҳаёти ҳамда ижтимоий тафаккур ривожини учун муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, категорияларни тарихда биринчи бўлиб Аристотель таърифлаб берган ва бу ижтимоий фикр таракқиётида муҳим роль ўйнаган. Ўша даврдан бошлаб фалсафа ўз қонунлари, тамойиллари, кате-гория ва тушунчаларига эга бўлган фанга айланган. Бу масалага кўплаб мутафаккирлар ва атоқли файласуфлар ҳам катта аҳамият берганлар. Масалан, Абдулла Авлоний "Туркий гулистон ёхуд ахлоқ" китобида инсонга хос ахлоқий хусусиятларни "Яхши хулқ-лар" ва "Ёмон хулқлар"га ажратган, уларни миллий педагогика нуқтаи назаридан тавсифлаган.

Президент Ислам Каримовнинг "Юксак маънавият — енгил-маскуч" китоби бу борада ниҳоятда муҳим манбадир. Мазкур китобдаги фикр-мулоҳазаларни умумлаштириб айтганда, ғоялар фалсафасига доир категорияларнинг ҳар бири узоқ тарихий жа-раёнлар натижасида шаклланган ва инсоният ҳаёти ҳамда жами-

ят тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этган кенг маъноли тушунчалардир.

Ғоялар фалсафасининг категориялари инсон ҳаёти, унинг камолоти ва жамият тараққиётининг асосини ташкил этадиган ғоявий мезонлар ва мафкуравий тамойилларни, шу соҳага хос ҳодисалар, воқеа ва жараёнларга муносабатни, мақсад ва муддаоларни акс эттирадиган энг муҳим ҳамда умумий тушунчалар тизимидан иборат. Улар мазкур фаннинг мазмун-моҳиятини, унинг бошқа соҳалардан фарқини, ўзига хос хусусиятлари, мақсад ва вазифаларини яққол ифодалайди.

"Ғоя", "мафкура", "бунёдкор ғоялар", "вайронкор ғоялар", "ғоялар тизими", "мафкуравий тизим" кабилар бу соҳадаги асо-сий категориялар мажмуини ташкил қилади. Ушбу категориялар шу соҳадаги нарса ва ходисаларнинг айрим, алоҳида жиҳатларини эмас, балки инсоннинг маънавий ва руҳий оламига, ғоя ва маф-кураларга хос умумий белгилар, алоқалар ҳамда муносабатларни ҳам акс эттиради. "Ғоявийлик", "ғоясизлик", "ғоявий бўшлиқ", "ғоявий тамойиллар", "мафкуравий жараёнлар", "мафкуравий фаолият", "мафкуравий таҳдид", "мафкуравий полигон", "маф-куравий иммунитет", "мафкуравий профилактика", "ғоявий тар-бия" ва бошқалар биз ўрганаётган **"Ғоялар фалсафаси" фани-нинг тушунчалари** сирасига киради.

Бу фаннинг категориялари ушбу соҳани чуқур ва мукамал ифодалаши, унинг барча жабҳаларида амал қилиши билан оддий тушунчалардан фарқ қилади. Шу туфайли унга алоқадор ҳар бир тушунчанинг аниқ хусусиятлари ва муҳим белгиларини англашда маз-кур категорияларга асос ҳамда мезон сифатида мурожаат этилади.

Ғоялар фалсафасининг тушунчалари ва категориялари, бир томондан, инсон тафаккури муҳсули, иккинчи томондан, воқеа ва ходисаларнинг одам миёсида акс этиш натижаси, учинчидан эса, киши онгини воқеликка яқинлашиши ва дунёни билиш воситаси-дир. Ушбу категориялар, бошқа ижтимоий фанларнинг асосий тушунчалари каби маънавий ҳаёт, мафкуравий жараёнлар ва ғоялар-нинг амалиёти билан боғлиқ ходисаларни англашда назарий ҳамда методологик аҳамият касб этади. Бу борада улар, биринчидан, инсоннинг жамиятдаги ҳодисалар моҳияти ва мазмунини, уларга хос қонуниятларни англаш жараёнида эришган билимларининг натижаси, иккинчидан, ҳаётни яна ҳам чуқурроқ билиш ва унинг сир-лари ҳамда қонуниятларини очишда қўлланиладиган муҳим илмий воситалар ҳисобланади. Уларни бир-биридан ажратиб ёки мутлақ-

лаштириб юбориш нотўғри. Чунки, ҳаётнинг ўзи бир бутун, яхлит ва кўп қиррали ижтимоий ҳодиса бўлганидек, ғоя ҳамда мафкура-лар ҳам ўзаро алоқадорликда намоён бўлади.

Илм-фаннинг вазифаси уларни бир-биридан фарқлай олиш ҳамда умумий алоқадорлик ва бир бутунликда тадқиқ этиб, та-раққиётнинг умуммафкуравий тамойилларининг хусусиятлари ва белгиларини очиш, амалиётда унинг имкониятларидан ижодий фойдаланишга кўмаклашишдан иборат., Илмий-назарий ва мето-дологик нуқтаи назардан олганда, ғоялар фалсафасининг катего-риялари объектив мазмунга эга бўлиб, шу йўналишдаги ҳодиса-лар ва жараёнлар туфайли рўёбга чиқади, намоён бўлади, ҳаёт-нинг ўзига хос хусусиятлари, томонлари, белгиларини ифода-ловчи воқелик сифатида инсон тафаккурида акс этади. Уларнинг ҳар бири мазкур йўналишдаги ўқув фанлари учун илмий-мето-дологик аҳамиятга эга бўлган умумий категориялар ҳисобланади.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, ғоялар фалсафасининг категори-ялари моддий оламдан, унинг тушунчаларидан тубдан фарқ қилади. Кўп ҳолларда уларнинг баҳоси ва қадрини, оқибати ва натижалари-ни аниқ рақамларда ифодалаш қийин, уларга хос хусусият ва кадр-ли жиҳатларни муайян фоизлар ҳамда кўрсаткичлар билан ўлчаб бўлмайди. Бу борада ушбу категория ва тушунчаларнинг инсон ва жамиятга, миллатлар ва давлатлар тақдирига таъсири, тарихий ривожланиш ва ижтимоий тараққиётдаги ўрни ҳамда роли муҳим аҳамият касб этади. Аслини олганда, уларнинг аниқ формуласи, кон-крет тимсолини топиш қийин, яъни ҳар қандай ғоя ёки мафкуранинг мазмун-моҳияти, қадри ва аҳамияти, оқибати ва натижаларини кўпроқ қиёслаш ва таққослаш орқали билиб олиш мумкин.

Ушбу тушунча ва категориялар инсоният тарихи, жамият та-раққиёти жараёнида бирданига ва бир йўла шаклланиб қолмаган. Шубҳасиз, инсоният узоқ давом этган тарихий жараёнда ғоявий-мафкуравий ҳодисаларга хос хусусиятлар ва белгиларни чуқур-роқ англаб, улардаги жузъий ва умумий томонларини муттасил ўрганиб борган. Ана шу асосда кўплаб тушунчалар ва категория-лар шаклланган. Улар инсон камолоти, жамиятнинг маънавий ҳаёти, халқлар ва давлатлар тарихи ҳамда тақдирда муҳим аҳамият касб этиб бораверган. Шу маънода, мазкур категория-лар инсоннинг ҳаёт ҳодисалари ва улар билан боғлиқ воқеликнинг моҳиятини, умрнинг мазмуни ва маъносини, ўзининг жамиятдаги ўрни ва кадр-қимматини муттасил англаб бориши натижасида шаклланган тушунчалар ҳамдир.

Тарихий ривожланиш жараёнида (объектив тарзда), жамият ва кишиларнинг талаб-эҳтиёжлари натижасида (субъектив тарзда) улардан гоҳ бири, гоҳ бошқаси умумий тизимнинг марказига, ҳаётнинг олдинги поғонасига чиқади: юртда душманлар ҳукмронлик қилганида — озодлик, мустақиллик, диктатура даврида — эркинлик, Ватан мустақиллигига хавф туғилганида — ватанпарварлик, миллий ўзликни англаш ва уйғониш даврида — тарихий ва маданий меросни ўрганишга интилиш, уруш шароитида — тинчлик ва барқарорлик билан боғлиқ ғояларга эҳтиёж кучайиб боради. Шу тариқа ижтимоий жараёнлар ривожда улардан бири ёки бир нечтасининг долзарблиги ортиб боради.

Бунёдкорлик ва эзгуликка хизмат қиладиган ғояларнинг энг олий шакллари идеал категориялар сифатида қаралади. Жамият тарихининг ҳамма давларида одамлар эзгу идеалларга интилиб, уларга эришишни орзу қилиб яшайди. Кундалик ҳаёт ва илмий адабиётларда энг олий идеал категорияларга нисбатан қатор иборалар ва тушунчалар кенг қўлланади: маънавий ва ахлоқий покликнинг умумий белгиси — яхшилик; нафосат белгиси — гўзаллик; билим ва фан ютуқларининг амалиётга мослиги — ҳақиқат; инсон ҳуқуқлари олий ифодаси — эркинлик ва тенглик; сиёсатнинг тўғрилиги — адолат; инсонлараро ижобий муносабатлар — дўстлик; энг ҳокисор ва беғараз туйғулар асосида қалбларнинг боғлангани — муҳаббат; орзу-умидларга эришганлик — бахт-саодат, ўз юртини севмоқ ва ардоқлаш — ватанпарварлик ва ҳ.к. Ушбу идеал категориялар ва уларга нисбатан тескари маънони англатадиган вайронкорлик, бузғунчилик, жаҳолат, эрксизлик, тенгсизлик, адолатсизлик ва бошқалар ҳаётда муайян тарзда намоён бўлиб туради. Бундай ҳолларнинг содир бўлиши инсоният ҳаёти ва ижтимоий тараққиётнинг ниҳоятда мураккаблиги, воқеа ва ҳодисаларга ёндашувларнинг хилма-хиллиги, мақсад ва муд-даоларнинг турли-туманлиги билан изоҳланади.

Ғоялар фалсафасига хос тушунча ва категорияларнинг шакллари орасида ижобий аҳамиятини доимий тарзда намоён қилади-ганлари ҳам бор. Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги, ҳар бир инсоннинг тириклиги, сиҳат-саломатлиги, соғлом насл қолдириши ва авлодлар ворислиги, орзу-умидлари, маънавий камолоти, бахт-саодати, ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинлиги билан боғлиқ ғоялар шулар жумласидан. Комил инсон, ижтимоий ҳам-корлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик ғоялари ҳам мазкур тизимга киради ва бу соҳадаги асосий тушунчалар сифа-

тида қаралади. Улар инсон ва жамият бор экан, ўз ижтимоий аҳамияти ва қадрини сақлаб қолаверади.

Афсуски, бу ғояларнинг қарама-қаршиси бўлган нотинчлик ва беқарорлик, маъносиз ҳаёт кечириш, маърифатсизлик, маънавий таназзул, жаҳолат ва бошқалар ҳам тарихий жараёнларда учраб туради. Тараққиётга интилиш бор экан — таназзул, тинчлик ва бар-қарорликни мустаҳкамлаш зарурият бўлган чоғларда нотинчлик ва беқарорлик, фаровонлик мақсад бўлган ҳаракатлар учун камбағал-лик ва нотавонлик, Ватан равнакита халақит берадиган ғоявий таҳ-дид ва мафкуравий хуружлар, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлара-ро ҳамжиҳатлик ва диний бағрикенгликка нисбатан миллатчилик, буюк давлатчилик, космополитизм, ўзгача қараш ҳамда эътиқод-ларга бетоқатлик каби иллатлар инсониятни таъқиб қилишдан тўхта-ётгани йўқ, Юқоридаги ижобий тушунчаларнинг аҳамияти ва қадри уларга тескари бўлган бузғунчи ғоя ҳамда вайронкор мафкураларга нисбатан солиштириб аниқланиши ҳам мумкин.

Умуман олганда, ғоялар фалсафасининг категориялари:

а) шу соҳадаги муносабат, боғланишларни ифодаловчи умумий мазмун ва хусусиятга эга бўлган тушунчалар;

б) бу соҳани кенг ва атрофлича тавсифлагани ҳолда, бир-бирини тақозо этади, бир бутунликда, ўзаро алоқадорликда намоён бўлади;

в) объектив мазмунга эга, уларнинг ҳар бири ижтимоий воқеликда рўёбга чиқади, намоён бўлади, ушбу воқеликнинг ўзига хос хусусиятлари, томонлари, белгиларини ифодаловчи тушунчалар сифатида инсон тафаккурида акс этади;

г) умумий тушунчалар сифатида инсоннинг шу соҳадаги ходисалар моҳиятини билишга қаратилган билиш жараёнининг натижалари ва ижтимоий жараёнларни янада чуқурроқ' ўрганишнинг илмий воситасидир;

д) нафақат назария ва илмий билиш жараёнидагина эмас, балки амалиётда ҳам ўзига хос роль ўйнайди ва аҳамиятини сақлаб қолади.

Хуллас, бу борадаги диалектика шундаки, ғоя ва мафкура категориялари ҳар қандай шароитда ҳам бири иккинчисини тақозо қилади, уйғунликда ва ички алоқадорликдагина мавжуд бўла-ди. Демак, улар мантиқан ўзаро узвий боғлиқ, мазмунан бир-би-рини тўлдиради.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, бу соҳанинг умумий қонунлари-ни англамай туриб, мазкур категорияларнинг моҳият-мазмунини тушуниш мумкин эмас. Улар ғоя ва мафкурага хос умумий хусуси-

ятлар, алоқадорлик, ўзаро муносабатларни ифодалаши билан бир-га, ушбу категорияларнинг амал қилиши ва ўзгаришлар диалек-тикасини ҳамда бу соҳани илмий билишда зарур бўлган назарий ва методологик масалаларни ечиш йўлларини ҳам белгилаб беради.

Ғоя ва мафкура соҳаси билан боғлиқ қонунлар шу йўналиш-даги жараёнлар билан узвий боғлиқ тарзда намоён бўладиган, мазкур соҳага хос воқеа - ҳодисалар ўртасидаги доимий ва так-рорланиб турувчи узвий алоқадорликни белгилаб беради. Мазкур қонунлар хилма-хил тарзда, турли шаклларда намоён бўлса-да, ҳар қандай жамиятдаги ғоялар ва мафкура тизими, уларни амал-га ошириш йўллари ва усулларининг мезони сифатидаги аҳамия-тини сақлаб қолаверади. Бу борада ғоя ва мафкуранинг бир-бирини тақозо этиши, уларнинг инсон ва жамият билан узвий алоқадорлиги, ғоялар ва мафкуралар тизимининг ижтимоий та-раққиётга боғлиқлиги қонуниятлари муҳим аҳамиятга эга.

Ғоя ва мафкуранинг бир-бирини тақозо этиши қонунининг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятлари бу икки тушунча-нинг гносеологик жиҳатдан узвий боғлиқлиги тамойилига асосла-нади. Ушбу қонунга кўра, ҳар қандай мафкура бирон-бир ғояга ёки ғоялар тизимига таянгани, уни амалга оширишга хизмат қилгани каби, муайян ғоя ва ғоялар мажмуи ҳам ўзига хос мафкура ва мафкуравий тизимсиз тўлатўқис намоён бўла олмайди. Ғояни маф-курадан, мафкурани эса ғоядан ажратиш, уларнинг иккисини ай-рича тасаввур қилиш назарий ва амалий жиҳатдан ниҳоятда катта хато ва салбий оқибатларга олиб келади. Бундай ўзаро алоқадор-ликни бамисоли, бир дарахт илдизи ва танасининг уйғунлигига қиёслаш мумкин. Шу маънода, илдизсиз ва танасиз ўсиб турган дарахтни тасаввур этиш қийин бўлгани каби, ғоясиз мафкурани, мафкурасиз ғоянинг амалга ошишини ҳам тасаввур этиб бўлмайди.

Маълумки, ғоя ва мафкуранинг бир-бирига нисбатан қандай ўрин тутиши, уларнинг қайси бири асосий мезон, қайсиси эса усқуртмалиги тўғрисида хилма-хил қарашлар ва ёндашувлар мавжуд. Ҳозиргача баъзилар ғояни бирламчи деб билсалар, бош-қалар эса мафкурани асосий ўринга қўядилар. Муайян ғоя пайдо бўлмаса, унга мос мафкура ҳам бўлмас эди, дея ҳисоблайдиган-лар ҳам, гоҳида эса ғоя ва мафкурани айнийлаштирадиганлар ёки уларни бир-бирига зид категориялар сифатида талқин қила-диганлар ҳам бор. Биринчи фикрга қўшилган ҳолда таъкидлаш лозимки, аслида ғояни мафкурага қарама-қарши қўйиш, улар-нинг бирини устун деб билиш, бошқасини эътиборга олмаслик

масалага бир ёқлама қарашнинг яққол ифодасидир. Бундай ёнда-шув ҳаёт талабига ҳам, илм-фан қонунларига ҳам жавоб бер-майди. Ғоя ва мафқуранинг бир-бирини тақозо этиш қонуни эса бундан фарқ қилади, у биз ўрганаётган соҳани яхлит воқелик, ҳодисаларнинг умумий мажмуи сифатида тушуниш имконини яра-тади. Айнан ана шу қонунга кўра, ғоя ва мафқурадан бирини мутлақлаштириш, бошқасининг аҳамиятини инкор қилиш ҳаётда катта йўқотишларга, салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Мазкур қонуннинг бузилиши, унга хос тамойиллар ва объектив талабларга эътиборсизлик баъзи давлатлар ва жамиятларнинг таназзулга юз тутиши сабабларидан бири бўлганига доир мисоллар тарихда учраб туради. Собиқ иттифоқнинг сохта ғоялар ва бузғунчи мафқура асосида ташкил топиши, ўша давр мафқура-расининг яққоқимлиги ва ундаги эзгу ғояларнинг қуруқ шиорларга айлантирилиши ана шундай мисоллардан бири. Аксарият ҳолларда, вақт ўтиши жараёнида бундай давлатлар вужудга келишида муҳим восита бўлган мафқуравий тизимнинг аста-секин ўзини шакллантирган ва ўзи озикланадиган ғоялардан ажралиш жараёни рўй беради. Муайян давлат ёки жамиятни вужудга келтириш учун идеал мақсад сифатида қаралган, жараённинг бош-ланишида одамларни ана шу йўлда қурашга отлантирган ғоялар ўрнига, бошқа ғоялар ва тартибларни устувор этишга ҳаракат қилина бошлайди. Баъзида уларни амалга ошириш тўғрисидаги ваъдалар бир четда қолиб кетади ёки бу борадаги ҳаракатларнинг ибтидосида амалга оширилиши эълон қилинган эзгу ғоялар сох-талаштирилади. Натижада **ғояларнинг қадрсизланиши** рўй беради, уларнинг давлат фуқаролари ва жамият аъзоларини бирлаштирадиган, муайян мақсадлар томон сафарбар қиладиган маънавий мезон сифатидаги қадри ва аҳамияти йўқолиб боради. Мафқуравий тизим эса сохта ғояларга асосланган ана шу ҳолатни абадийлаштириш ёки сақлаб қолишга хизмат қила бошлайди. Энди у дастлаб ўзи асосланган эзгу ғояларнинг мазмун-моҳиятига зид, умуминсонийлик талаблари ва тамойилларига қарама-қарши бўлиб қолади. **Ғоя ва мафқура ўртасидаги** бундай **номутаносиблик** жа-мият ва ижтимоий тизимнинг мустақамланишига эмас, балки унинг инқирози ва таназзулига олиб келадиган сабаблардан бири-га айланади. Ўтган асрнинг биринчи ярмида шаклланган фашист-тик давлатлар ва собиқ иттифоқ измида бўлган баъзи мамлакатлар тарихи бунга яққол мисол бўлиши мумкин.

Ғоялар ва мафкураларнинг инсон ва жамият билан узвий ало-қадорлиги қонуни муайян миллат, жамият ҳамда давлат ҳар бир таракқиёт босқичида шу даврга хос иқтисодий, ижтимоий, сиёсий мезонларга эга бўлгани сингари, ўзига мос келадиган ғоявий ту-шунча ва тамойиллар тизимига эга бўлишининг тарихий зарурат эканини ифодалайди. Хдқиқатан ҳам, инсон ва жамият ҳаётини ғоя ва мафкурасиз тасаввур этиб бўлмагани каби, ғоя ва мафкуралар-ни ҳам инсон ва жамиятдан ажратиб бўлмайди. Жамиятдаги ўзга-ришлар муқаррар равишда мафкура тизимига, ғоялар соҳасидаги ўзгаришлар эса жамиятга ўз таъсирини ўтказиши шубҳасиз.

Инсоният тарихи ва таракқиётига мазкур қонун нуқтаи назари-дан қараш ҳар бир даврнинг тузилишига муайян ғоялар ва мафку-ра тизими мос келишини, бу тизим ижтимоий воқеа-ҳодисалар билан боғлиқ тарзда намоён бўлишини кўрсатади. Ушбу соҳага ало-қадор тушунча ва тамойиллар ҳам мазкур тизимда ўзига хос ўринни эгаллайди, улар орасидаги фарқ, тафовут ва муносабатлар эса тузумдаги умумий ўзгаришларга боғлиқ бўлади. Масалан, юрти-миз тарихида ўчмас из қолдирган Амир Темур ва темурийлар дав-ри ёки Европа халқлари таракқиётига ниҳоятда катта туртки бер-ган Ўрта асрлардаги уйғониш даври бутун инсоният ҳаётида улкан ўзгаришлар ва маънавий юксалишларга сабаб бўладиган бунёдкор ғояларнинг жамиятга таъсирини яққол кўрсатади.

Бундай даврларда устувор бўлган бунёдкор ғоялар буюк иш-ларга тайёр миллатларни, тарихнинг муайян қисқа босқичларида минг йилларда қўлга киритиш мумкин бўлган натижаларга эри-шишга ундайди. Айнан шундай ғояларнинг амалий ифодаси инсо-ният тарихига шу миллатга мансуб буюк кишиларнинг номини би-тади, жаҳон маданиятини бойитади, умумбашарий таракқиётга улкан ҳисса бўлиб қўшилади. Амир Темур ва темурийлар даври-даги юксак ғоялар халқимизнинг миллий даҳосини энг юксак чўққига кўтарди. Бу даврда эзгуликка хизмат қиладиган ғояларни амалга ошириш борасидаги фаолият нафақат Соҳибқироннинг ўзини, бал-ки Улуғбек, Али Қушчи, Навоий, Бобур ва бошқа кўплаб атоқли кишилар ҳамда мутафаккирларнинг номларини Ватанимиз тари-хига абадий муҳрлади, халқимиз ўтмишида ўчмас из қолдирди.

Ғоя ва мафкуранинг ижтимоий таракқиётга боғлиқлиги қону-ни ушбу соҳанинг ўтмишдан келажакка томон ривожланиш жара-ёнидаги тарихийлик ва замонавийлик, инкор, ворислик ва янғила-нишнинг узлуксизлиги ва давомийлиги билан боғлиқ тамойиллар-

нинг мазмун-моҳиятини ифодалайди. Мазкур қонуниятга кўра, тараққиёт жараёнида бир ривожланиш босқичидан бошқасига ўтилганида иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳаларда ўзгариш бўлгани сингари, ғоя ва мафкуралар соҳасида ҳам янгилашни рўй беради. Бунда барча ғоялар ва мафкура тамойиллари бутунлай йўқолиб кетмайди, балки ўзгарган даврнинг ижтимоий тузилишига ва замон талабларига мос келадиган, эскирдан фарқ қиладиган янги ғоялар тизими шаклланиши заруратга айланади. Бундай ҳолатларнинг узлуксиз такрорланиши эса ғоялар ва мафкураларнинг ижтимоий воқелик ҳамда тараққиёт билан боғлиқлигини ифода-лайдиган қуйидаги муҳим хулосага келиш имконини беради: муайян ижтимоий воқеликка (яъни, инсоният тараққиётининг бирон-бир даврига, жамиятнинг ривожланиш босқичи ёки давлат шакли-га) муайян ғоявий-мафкуравий тушунча ва тамойиллар тизими мос келганидек, ўзгарган ижтимоий воқеликка ҳам ўзгача ғоялар тизими мос келади. Шу маънода, ҳар қандай миллат ва жамият ўзига хос ва мос ғоялар тизимини яратиши, уни такомиллаштириб бориши, турли хуружлар ва таҳдидлардан муттасил ҳимоя қилиши лозимлиги инсоният ҳаётининг абадий қонунидир. Ижтимоий воқелик ёки мафкуравий соҳадаги ўзгаришлар бир-биридан қисман илгарилаб кетиши ёки орқада қолиши ҳам мумкин, аммо бу мазкур қонуннинг бутунлай бузилиши, дегани эмас. Ана шу қоида ғоялар ва мафкураларнинг ижтимоий тараққиёт билан боғлиқлик қонунининг асосий мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Мазкур қонунни ҳозирги замондаги ўзгаришлар билан боғлаб ўрганиш нафақат назарий, балки амалий жиҳатдан ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бу, айниқса, ҳозирги даврда жаҳонда ва Ўзбекистонда рўй бераётган ўзгаришларнинг мафкура соҳасидаги хусусиятларини билиб олиш, қўлга киритилган илмий далилларни тажрибада қўллаш, мазкур йўналишдаги вазифаларни аниқлаш, зарур чора-тадбирларни белгилаш имконини беради.

Ғоялар фалсафасининг қонунлари инсонни табиат, жамият ҳодисалари моҳияти ва қонуниятини билиш жараёнидаги эришган билимларининг таркибий қисми ҳисобланади, иккинчидан, улар мафкуравий соҳани яна ҳам чуқурроқ билиш ва унинг сирлари ҳамда тамойилларининг имкониятларини очишда қўлланилади-ган муҳим илмий воситалар ҳисобланади. Уларни бир-биридан ажратиб ёки мутлақлаштириб юбориш нотўғри. Зеро, жамият ва унинг ҳаёти яхлит ва бир бутун, кўп қиррали муносабатларда мавжуд бўлганидек, ғоя ва мафкура соҳасидаги қонунлар ҳам ўзаро алоқадорликда мавжуд.

Юқорида қайд этилган қонунлар объектив тарзда, инсон ҳаёти ва жамият ҳодисалари ўртасидаги алоқадорликнинг муайян шак-ли тарзида ҳам намоён бўлади. Улар бирор-бир ғоя ёки мафкура-нинг зарурий равишда пайдо бўлишини ва амал қилиш тамойил-ларини ифодаловчи, инсоннинг жамиятдаги хатти-ҳаракатлари-ни белгилаб берувчи йўл-йўриқ ва қоидалар йиғиндиси, фаолият мезони сифатида ўз мазмун-моҳиятини кўрсатиши мумкин.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзида амали-ётда ғоя ва мафкурага оид қонунларга эътибор нисбатан кам бўлга-ни ҳолда, аниқ чора-тадбирлар, долзарб вазифаларни бажариш ва мавжуд муаммоларни ҳал қилишга кўпроқ диққат қаратилади. Мазкур қонунларга нисбатан эътиборсизлик ёки уларга атайлаб амал қилмаслик кейинчалик салбий оқибатларга сабаб бўладиган бир лаҳзалик ютуқларга, баъзи ҳолларда эса аянчли натижалар-га олиб келиши мумкин.

Бундан фарқли тарзда, ғоялар соҳасидаги назарий билимлар тизимида бу борадаги қонунлар масаласи асосий ўринни эгаллайди. Агар ўз давридаги илғор илмий ғоялар асосида шаклланган ва Бе-руний, Улуғбек, Галилей, Ньютон томонидан асослаб берилган қонунлар классик механика ва астрономиянинг негизини яратган бўлса, Ибн Синонинг тиб қонунлари тиббиёт илмининг асосини ташкил этади. Максвелл қонунлари классик электродинамика, Мен-дель қонунлари генетика, Авагадро ва Менделеев қонунлари хи-мия, Эйнштейн, Бор ва Резерфорд қонунлари замонавий физика соҳасида илмий ғояларнинг амалга ошиши учун ана шундай муҳим аҳамият касб этган. Шу маънода, Максвеллнинг "Кашфиётлар, аввало, бирор-бир ғояда акс этади, сўнгра эса муайян қонун кашф этилиши тарзида намоён бўлади", деган фикри бежиз айтилмаган.

Ғоя ва мафкура соҳаси қонунлари, аввало, шу йўналишдаги ижтимоий муносабатларни ифодалайди. Гегель айтганидек, барча мавжуд нарсалар ўзаро муносабатда бўлади, мана шу ўзаро муно-сабат ҳар қандай мавжудликнинг асосидир. Одамларнинг бир-бирла-ри билан муносабати, жамиятдаги ўзаро алоқалар, ижтимоий ўзга-риш ва ислоҳотлар бу соҳадаги қонунларга муттасил таъсир кўрса-тувчи омиллард^р Бу қонунлар жамият ҳаётининг фақат ғоя ва мафкура билан боғлиқ соҳаси доирасида амал қилгани учун улар хусусий характерга эга. Яъни уларни бошқа соҳалардаги жараёнлар ва ўзгаришлар учун қўллашдан кўра, шу жабҳадаги воқеа ва ходи-салар ўртасидаги, нисбатан тор доирадаги алоқаларни функционал тарзда ифодалайди, деб қараш кўпроқ натижа беради.

Жамиятдаги ижтимоий жараёнларнинг инъикоси сифатида гоё ва мафкура соҳаси қонунлари икки узвий боғлиқ функцияни, яъни **тушунтириш ва башорат қилиш вазифасини** ҳам бажаради. Би-ринчи функцияга мувофиқ, мазкур қонунлар асосида бирор-бир воқеа, ходиса ва жараённинг шунчаки мавжудлиги, рўй бериши эътироф этилмасдан, балки уларнинг моҳияти очиқ берилади, қан-дай мавжуд бўлиши ва амалга оширилиши тушунтирилади. Бу бо-рада тушунтириш ва унинг асосий кўринишлари сабабий, функцио-нал, структуравий асосларга таянган ҳолда амалга оширилади. Ба-шорат қилиш функцияси муайян жараённи олдиндан англаш, шу йўналишда зарур фаолиятни амалга ошириш тарзида намоён бўлади. Масалан, бирон-бир ғоявий тажовуз ёки хуруж рўй бериши ба-шорат қилинса, унга қарши аввалдан мафкуравий ҳимоя ва шу соҳадаги профилактика ишларини амалга ошириш мумкин.

Муайян даврда рўй бераётган ижтимоий жараёнлар натижаси-да туб ўзгаришлар амалга ошаётган ёки бирон-бир янги жамиятни куриш нуктаи назаридан ҳам бу соҳадаги қонунларни билиш, уларга хос функциялардан ўз вақтида ва унумли фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода, собиқ иттифоқнинг парчалани-ши ва мустақил давлатимизнинг пайдо бўлиши тасодифий ходиса эмас, балки тоталитар тузумга хос кўплаб ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий зиддиятлар натижасида, унга хос ғоялар тизимининг кадр-сизланиши оқибатида содир бўлган зарурий ходиса.

Ана шу сабабдан ҳам Ўзбекистонда мустақилликка эришилган дастлабки йилларданок илгари орзу бўлган миллий давлатчилик-ни тиклаш, янги жамият барпо этиш жараёнида бунёдкор ғояларни амалга оширишнинг умумий ва хусусий қонунларига катта эъти-бор берилгани бежиз эмас. Мустақилликнинг илк кунларидан бош-лаб ўз умрини ўтаб бўлган эски мустабид совет тизимидан воз кечилиб, мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқти-содиётига асосланган очиқ демократик давлат барпо этиш ва фу-қаролик жамиятини шакллантиришда амалда ўзини тўла оқлаган ислохотларнинг машҳур беш тамойили ишлаб чиқилди ва жорий этилди. Мазкур тамойиллар, авваламбор, собиқ коммунистик маф-кура ва унинг ғояларидан бутунлай воз кечилганининг яққол ифо-даси бўлиб, улар XX асрнинг 90-йиллари бошидаги реал ҳаётни ўзида ёрқин акс эттирган, мамлакатимизни ислох этиш бўйича аниқ мақсад ва вазифаларни белгилаб олиш имконини яратган эди. Айнан ана шу тамойиллар асосида пайдо бўлган "Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг", "Ислохотлар — ислохот учун

эмас, аввало, инсон учун, унинг манфаатлари учун" деган шиор-лар бугун кўпчиликка ёд бўлиб кетди.

Мамлакатимизни ислоҳ этиш ва янгилашга қаратилган туб ўзгаришларни амалга оширишда миллий қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизни сақлашга, халқимизнинг асрлар давомида шаклланган менталитетига ҳурмат билан муносабатда бўлишга кат-та эътибор қаратилди. Шу билан бирга, ушбу жараёнда замонавий демократик давлат қуришнинг ўзини оқлаган жаҳон тажрибасини чуқур ўрганиш ва қабул қилиш ҳам давлатимизда бунёдкор ғоялар-нинг ижобий таъсири ҳамда кучидан самарали фойдаланиш бора-сидаги фаолиятнинг устувор йўналишларидан бири бўлди.

Хуллас, "Ғоялар фалсафаси"нинг тушунчалари, категория-лар ва қонунлар тизимининг моҳияти ва аҳамиятини ҳар бир замондошимиз, айниқса, ушбу фанни ўрганаётган ёшларнинг қалби ва онгига синдириш шу соҳадаги маънавий-маърифий иш-ларимизнинг асосий йўналишига айланди. Бу эса аҳолининг тур-ли қатламлари, айниқса, ёш авлод тафаккурида юқорида тавсифланган тушунча ва категорияларнинг мазмунини ифодалайди-ган тасаввур ҳамда ҳулосаларни шакллантириш борасидаги фаолиятда барчамизнинг зиммамизга улкан масъулият юклайди.

4- мавзу. "Ғоя" Категорияси, унинг намоён бўлиш шакллари ва хусусиятлари

Инсоният кўп минг йиллик тараққиёт жараёнида ўзини ўраб турган оламни, одамлар ва жамиятни, турли воқеа-ҳодисалар, реал ҳаётий жараёнларни кузатиб, уларнинг вужудга келиш сабаблари ва ривожланиш қонуниятлари тўғрисида мушоҳада қилиши натижасида турфа тасаввур ва тушунчалар, ғоя ва қараш-ларга эга бўлган. Ҳар бир инсоннинг ғоялар дунёси, бир томон-дан, унинг маънавияти, маърифати ва маданиятлилик даражаси билан боғлиқ тарзда шаклланган, иккинчидан, унга шу инсонни ўраб турган ижтимоий муҳит, жамият, у билан ёнма-ён яшай-диган одамлар ва ҳаёт ҳодисалари ўз таъсирини ўтказган.

Шу маънода, "ғоя" ва "мафкура" тушунчалари инсон тафаккури ва фаолиятининг маҳсулидир. Бу эса, ўз навбатида, ушбу тушунчаларнинг мазмуни ва ўзига хос жиҳатларини билиб олиш, аввало, инсонни англаш, унинг моҳиятини билиш жараёни билан узвий боғлиқ эканидан далолат беради.

Инсон ва ғоя. Ғояни инсондан айри тасаввур қилиш қийин, у инсон онги ва тафаккурининг натижаси. Оламдаги бошқа мавжу-

дотлардан ажралиб турадиган инсон энг муҳим хусусиятларга, яъни ақл, маънавият, маданият, ахлоқ, тафаккур, тил ва бошқа жи-ҳатларга эга бўлган ижтимоий вужуддир. Президент Ислом Каримов "Юксак маънавият — энгилмас куч" китобида унга куйида-гича таъриф беради: "Инсон ўз тимсолида ҳам моддий, ҳам маъна-вий хусусият ва аломатларни мужассам этган ноёб хилқат, Ярат-ганнинг буюк ва сирли мўъжизасидир. Шунинг учун ҳам унинг ички дунёси, унга ато этилган фазилат ва хислатларни охиригача анг-лаш, тушунишнинг ўзи ўта мураккаб бир масала. Мана шундай қараш ва фикрларни умумлаштириб, инсонга хос орзу-интилиш-ларни рўёбга чиқариш, унинг онгли ҳаёт кечирishi учун зарур бўлган моддий ва маънавий оламни бамисоли парвоз қилаётган қуш-нинг икки қанотига қиёсласак, ўйлайманки, ўринли бўлади. Қачон-ки ана шу икки муҳим омил ўзаро уйғунлашса, том маънодаги қўш қанотга айланса, шундагина инсон, давлат ва жамият ҳаётида ўсиш-ўзгариш, юксалиш жараёнлари содир бўлади" .

Алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар қандай ғоянинг вужудга кели-ши ва амалга ошишида шахсларнинг ўрни, аҳамияти катта. Эзгулик ва бунёдкорликка йўналтирилган энг жозибали ва кучли ижтимоий таъсирга эга бўлган ғояларнинг яратилиши ҳамда амалга оширили-ши уларнинг соҳибларини тарихий шахсларга, атоқли кишиларга, аллома ва мутафаккирларга айлантиради. Бундай ғоялар кўплаб одамларнинг тақдирини белгилайди, муайян ҳолларда бирон-бир давлат тузумини, жамият ҳаётини ўзгартиради, халқларни идеал мақсадлар томон бошлайди, миллатларнинг музаффар байроғига айланади. Бу жараёнга минглаб, гоҳида миллионлаб кишиларнинг сафарбар этилишига, уларнинг бир мақсад йўлида уюшиб, ҳамкор ва ҳамжихат бўлиб, ҳаракат қилишига сабаб бўлади.

Дастлаб бирон-бир киши онгида пайдо бўлган ғоя ўз таъсир кучи, жозибаси билан, аввало, шу одамнинг ўзини ром қилади, унинг қалбига ўрнашиб, муайян мақсадга ундайди. Инсоният тари-хида бир умр ўзи кашф қилган ғоялар таъсирида яшаган, бутун ҳаётини ушбу ғояни амалга оширишга сарфлаган кишилар ниҳо-ятда кўп. Атоқли давлат арбобларидан машҳур сайёҳларгача, ди-ний илоҳиётчилардан илм-фан алломаларигача бўлганлар орасида бунга мисол келтириш мумкин. Ғояларнинг яралиши, амалга оши-ши, уларнинг соҳибларини умри, ҳаёт йўли тўғрисида асар ёзил-са, у дунёдаги энг катта, энг қизиқ ва энг таъсирчан китоб бўлар

Каримов И.А. Юксак маънавият - энгилмас куч. —Т.: "Маънавият", 2008, 67-бет.

эди, деган фикр бежиз айтилмаган. Бу фикрда муайян асос бор. Ҳақиқатан ҳам ғояларнинг ниҳоятда кўплиш, уларнинг одамлар, халқ ва давлатлар тақдирига таъсири, ғояларни амалга ошириш, уларни ҳимоя қилиш йўлидаги курашлар ва хатти-ҳаракатлар та-рихи ниҳоятда қизиқ, воқеаларга бой. Муайян ғояга ўз ҳаётини тиккан одамлар тақдир, уларнинг умр йўли ундан ҳам қизиқроқ. Ҳар бир киши бу борадаги тарихдан ўрнак ва сабоқ олиши мумкин.

Одамзод наслига хос хислатлар қатори ғоя ва мафкуралар ҳам аждодлардан авлодларга узатилади. Бошқа тирик мавжудотлар-дан инсоннинг бу борадаги туб фарқини кўрсатадиган хусусият-лардан яна бири унинг ўз ғояларини амалга ошира олиши, бу борадаги усул ва воситаларни яратиб, улардан фойдаланишидир.

Инсон тасаввур ва тафаккурга эга бўлган, фикрлайдиган, воқеа-ҳодисалар асосида хулосалар чиқарадиган онгли мавжудот. У ақли билан олам сирларини кашф қилади, қалби воситасида унинг гўзаллигини ҳис этади, воқеликдан ҳайратланиб, ҳаёт қонунла-рига мослашиб яшашга интилади. Дунё сезгилар орқали инсон-нинг қалби ва онгида ўзига хос тимсол ҳамда тасаввурлар уйғота-ди, ғоя ва қарашларни шакллантиради, унда орзу-интилиш, мақ-сад-муддаоларни вужудга келтиради. Ана шу интилиш ва мақ-садлар инсоннинг фаолияти орқали амалга ошади, яъни ҳаётга, воқеликка қайтади, унга таъсир қилади ва уни ўзгартиради.

Инсоннинг ташқи кўринишини қадди-қомати, гавдаси, хатти-ҳаракати ва кийиниши ташкил этса, унинг ички дунёси фикр юри-тиши, тафаккури, дунёқараши, ғоялар олами, орзу-истаклари, интилишлари, ҳис-туйғулари, эътиқоди, дунёқараши ва мақсад-муддаоларидан иборат. Улар орасида "ғоя" ва "мафкура" тушун-чалари алоҳида ўрин эгаллайди.

"Ғоя" тушунчаси инсоннинг борлиққа, ижтимоий жараёнлар-га, жамият ходисаларига бўлган муносабати, ўз олдига қўйган муддаолари асосида вужудга келадиган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, одамларни ҳаракатга чорлайдиган, уларни муайян мақ-сад сари етаклайдиган ва бирон-бир тарзда намоён бўладиган фикр ёки фикрлар мажмуини ифодалайди. У биз ўрганаётган ғоялар фалсафасининг энг асосий, кенг маъноли ва серқирра тушунчаси, шу билан бирга, мазкур фаннинг бошқа тушунчалари таянадиган умумий категорияси ҳамдир.

Мазкур тушунчани тўла **тавсифлаш** учун унинг моҳиятини на-моён этадиган асосий хусусиятларни санаб ўтиш лозим. Инсон он-гининг маҳсули сифатида ғоялар тушунча ва фикрлар ёрдамида

ифода этилади. Аммо ҳар қандай фикр ва қараш ҳам ғоя бўла олмайди. Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи шундаки, улар гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон (ва жамият) руҳиятига, ҳатто туб қатламларига ҳам сингиб боради. У одамнинг ички дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-аклий кучга айланади. Ғоянинг энг муҳим хусусияти, аввало, у муайян мақсадни ифодалайди, унга етишишга чорлайди. Шу билан бирга, ҳар қандай ғоя одамларни ўз атрофида бирлаштиради, инсон ва жамиятни мақсад сари етаклайди, уларни ҳаракатга келтиради, сафарбар этадиган маънавий омилга айланади.

Ғоянинг объекти ва субъекти нима? Бунда, аввало, шуни таъкидлаш керакки, ғояни шакллантирадиган, унинг вужудга келишига туртки берадиган объектив реаллик — ташқи олам, дунё ва унинг ҳодисалари, инсоният, жамият ҳаётига тегйшли воқеалар мавжуд. Сўнгра эса ана шу ҳодиса, воқеа ва жараёнларни англаб оладиган, ўз ҳаётини уларнинг қонуний оқимига мослайдиган ва ўзи ҳам уларга акс таъсир кўрсатадиган одамзод ҳам мавжуд. Ғоя ана шу икки томон, яъни ташқи реаллик ва одамзод орасидаги муносабат (таъсир ва акс таъсир) натижасида шаклландиган субъектив ҳодиса, объектив реалликнинг субъектив натижаси, инсон онгида ташқи олам, дунё ва ҳаёт ҳодисаларининг акс этиш шакллари билан бири. Ғоя гносеология нуктаи назаридан шу тарзда тушунилар экан, қуйидаги маъноларни англатади:

- инсон онгининг таркибий қисми;
- ташқи оламнинг образли, инъикоси ва акси;
- инсон ва ҳодисаларни англаш шакли;
- инсон онгининг ташқи олам ва ҳаёт ҳодисаларига нисбатан акс таъсирининг намоён бўлиш шакллари билан бири.

Ғояни фалсафа нуктаи назаридан тушуниш, яъни уни гносеология ва онтология асосида талқин қилиш, бу масалага политология (сиёсатшунослик), конфликтология (зиддиятшунослик) ёки аксиология (қадриятшунослик) нуктаи назаридан ёндашувдан фарқ қилади. Бу фанларнинг ҳар бирида муайян ғоялар у ёки бу таълимот, қараш ёки назариянинг асоси сифатида ўрганилади. Биз ўрганишга киришадиган мазкур фанда эса масаланинг барча жиҳатлари қамраб олинади ва уларнинг нафақат назарий, балки амалий томонларига ҳам эътибор қаратилади.

Ғояни гносеология (лот. "гнозис" — билиш) **нуктаи назардан тушуниш** ниҳоятда муҳим. Бунда ушбу тушунчани дунёни билишнинг муайян босқичи, нарса ва ҳодисалар моҳиятини англатадиган

фалсафий категория экани эътироф этилади. Бу, ўз навбатида, уни илмий тушунча сифатида талқин қилиш имконини беради ва ғояни сийқалаштириш мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатади.

Ғояни онтология нуқтаи назаридан тушуниш эса унинг объектив реаллик билан узвий алоқада эканлигини исботлаш учун асос бўлади. Бундай ёндашув ҳақиқий юя нафақат субъектив ҳодиса, яъни бирон-бир киши томонидан ҳаёлан ўйлаб топилмайдиган, балки ташқи олам ва ҳаёт ҳодисалари асосида шаклландиган, ўз объекти ва субъекти-га эга бўлган тушунча эканини исботлаш имконини беради.

Илмий адабиётларда "ғоя", "мафкура", "идея" ва "идеология" тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва идеология кўпроқ ғарб давлатларида ҳамда рус тилидаги манбаларда учрайди. "Идея" ибораси юнон тилидаги "йеа" сўзидан олинган, у идеология сўзининг ўзаги ҳисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англатади. Идеология (idea — ғоя, тушунча, loʻsoz — таълимот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни англатади ва икки хил маънода ишлатилади:

— ғояларнинг моҳият-мазмун, шаклланиши, аҳамияти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа ҳисобланади;

— муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга етишиш усуллари, восталари, омиллари тизимини англатади.

Ғоянинг ижтимоий характери шунда намоён бўладики, муайян ғоя, одатда, алоҳида шахс онгида шаклланади, кейинчалик эса жамиятнинг турли қатламларига тарқалади, турли элат ва миллатлар орасига ёйилади. Бу жараёнда ҳар бир инсон ўз маънавиятини, ғоялар дунёсини ўзини шахс сифатида англаганидан бошлаб, ҳаётининг охиригача шакллантириб, ривожлантириб боради. Мустақил ҳаётга қадам қўётган янги авлод жамиятдаги мавжуд ғоялар таъсирида тарбияланади, муайян қарашлар ва ғояларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида, янги ғояларни яратади ва тарғиб этади.

Инсон муайян ғоялар дунёсининг таъсирида шаклланиб, тарбияланиб, камолга етиб боргани сингари, баъзида ўз маслағига ёт, бузғунчи ғоялар ва мафкуралар таъсирига тушиб қолиши, мақсадларини ўзгартириши, ўзга йўлларга кириб кетиши ҳам мумкин. Бу эса инсоннинг маслағини ўзгартиради, унинг ғоялар дунёсини ўзга асосга кўчиради, илгаридан шаклланган ғоявий та-мойилларининг ўзгаришига сабаб бўлади.

Турли диний ақидалар, фалсафий таълимотлар, илмий қарашлар, бадий асарларнинг негизида муайян ғоялар ётади. Ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг мақсадлари ҳам ғояларда акс этади.

Ғоя комил инсонларнинг иймон-этикоди, дунёқараши ўзагини, ҳаёт мазмунини ташкил этади. Улар эзгу ғоя деб яшайди, бу йўлда ҳатто жон фидо қиладилар. Тарихда ўз жасорати, мардлиги ва қаҳрамонлиги билан из қолдирган буюк инсонлар, албатта, юксак ғоя соҳиблари бўлган.

Ҳар бир ҳодиса ва жараённинг ўз ибтидоси ҳамда интиҳоси, яъни бошланиши ва охири бўлиши лозимлиги тарих қонуниятидир. Худ-ди шунингдек, ғоялар ҳам ўз "умри"га, хусусан, жуда қадимий та-рихга эга. Улар маълум бир макон ва замонда пайдо бўлади, жамият ривожига муайян ҳисса қўшади, кишиларнинг онги ва қалбидан жой олади. Баъзилари инсоният тарихида абадий сақланиб қолади, бош-қалари эса ўз умрини яшаб, жозиба, кучи ва қувватини йўқотгач, тарихий хотирага айланади. Фақат шу маънодагина инсоният тари-хини ғоялар тарихи сифатида талқин қилиш мумкин.

Ғояларнинг турлари кўп. Инсонга нисбатан ташқи таъсирлар-нинг натижаси ва тафаккурнинг маҳсули сифатида ғоя теварак олам-ни ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Маълум маънода айтиш мумкинки, ҳар бир жамият ҳаёти ва ижтимоий онг соҳала-рининг ҳам ўз ғоялари мавжуд бўлади. Ҳар қандай миллат ва халқ, ҳар қандай ижтимоий тузум ва давлат муайян тамойиллар ва қад-риятлар асосида ҳаёт кечиради ҳамда ўз манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб ҳаракат қилади. Бино-барин, улар ҳаётдаги маълум ғоялар тизими ва мафкурага таяна-ди ёки ўзига хос муайян мафкура ва ғоялар тизимини шаклланти-ради. Ижтимоий онгнинг барча шакллари — илм-фан, дин, фалса-фа, санъат ва бадиий адабиёт, ахлоқ, сиёсат ва ҳуқуқ ҳам муайян ғояларни яратади, уларга таянади ва ривожланади.

Мазмуни ва намоён бўлиш шаклига қараб, ғояларни бир қанча турларга ажратиш мумкин:

- бунёдкор;
- вайронкор;
- илмий;
- фалсафий;
- дунёвий;
- диний;
- бадиий;
- ижтимоий-сиёсий;
- миллий;
- маърифий;
- маънавий;
- ахлоқий;

- тарбиявий;
- умуминсоний ғоялар ва ҳоказо.

Шу билан бирга, жамиятнинг ижтимоий тузилиши билан боғ-лик партиявий, синсрий, этник ғоялар ҳамда кўламига кўра фарк-ланадиган умумбашарий, минтакавий ва маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ғоя шакллари ҳам бор. Улар орасида бунёдкор ва вайрон-кор ғоялар алоҳида ўрин тутди.

"Бунёдкор ғоялар" тушунчаси жамият ва одамларни, турли гуруҳ ва қатламлар, миллат ва давлатларни тараққиёт сари етак-ловчи, халқни эзгу мақсад йулида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи ғоялар мажмуини ифодалайди.

"Вайронкор ғоялар" тушунчаси бунёдкор ғояларга зид бўлган, ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган ғоялар мажмуини ифода-лайдиган тушунча, инсон ва жамиятни тубанликка бошлайди-ган, одамларни ғаразли ният ва қабих мақсадларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ва ҳалокатга маҳкум этадиган ғоялар мажмуини ифодалайди.

"Дунёвий ғоялар" диний ғоялардан фарқ қиладиган, инсон ҳуқуқи ва эркинликларини, демократик кадриятларнинг устувор-лигини таъминлашга қаратилган ғоялар мажмуини ифодалайди. У демократик тараққиёт, ҳаётни эркинлаштириш, виждон эр-кинлиги, инсон манфаатларини таъминлаш, фикрлар ранг-ба-ранглиги, мулкий плюрализм, ижтимоий ҳамкорлик ва бағрикенг-лик тамойилларига таянади.

"Диний ғоялар" деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асо-сини, диний иймон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи ғояларга айтилади. Ибтидоий динлар ҳар бир нарсанинг жонли экани, жон-нинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ҳодисалар-нинг илоҳий қувватга эгаллиги тўғрисидаги қарашларга асосланган эди. Масалан, ҳиндларнинг диний тасаввурларига кўра, жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин. Илоҳларнинг кўплиги ҳақидаги фикрга таянадиган политеизм динлари вақти келиб монотеистик — яккахудолик ғояси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берган. Яккахудолик ғояси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса, жаҳон динлари

христианлик ва исломда ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг барча ақида-лари, рукнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

"Илмий ғоялар" — фан тараққиётининг самараси, илмий каш-фиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан со-

ҳаларининг асосии тамойиллари (принциплари), устувор коида-ларини (постулатларини) ташкил қиладиган илмий фикрлар.

Ғояларнинг "ҳаёти", уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, •бошқа ғоялар билан ўзаро муносабати, кураши, ниҳоят, эскир-ган ғояларнинг янгилари билан алмашилиши, айниқса, илмий ғоялар мисолида яққол намоён бўлади. Қадимги юнон файласуф-лари табиий жисмларнинг энг кичик, бўлинмайдиган зарраси си-фатида "атом" тушунчасини киритган эди. Птолемей-Аристотел-дан тортиб, ўрта асрдаги Улуғбек астрономиясигача дунёнинг мар-казини Ер деб ҳисоблаб келганлар; Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти ҳам ўз даврининг энг илғор ил-мий ғояларига асосланган эди. Илм-фан тараққиёти атомнинг бўли-нишини, коинот маркази Ер эмаслигини ҳам ишончли далиллар билан исботлади; квант механикаси, ирсият назарияси ва бошқа кўплаб кашфиётлар қилинди. Дунёга А. Эйнштейн, Н. Бор, Ф. -Резерфорд, М. Кюри ва бошқаларнинг номларини машҳур қил-ган ядро физикаси соҳасидаги кашфиётлар ҳам илмий ғоялар асо-сига қурилган. XX асрда инсоният ниҳоятда кўп илмий ғояларни амалиётга айлантирди. Телевидение, космик ракета, компьютер, уяли телефон ва бошқа соҳалардаги ютуқлар бунга ёрқин мисол бўлади. Фан тараққиёти узлуксиз ва чексиз. Бу жараёнда амали-ётда тасдиқланмаган, эскирган қарашлар янги илмий ғоялар би-лан ўрин алмашаверади.

"Фалсафий ғоялар" шу соҳадаги ҳар бир таълимотнинг асо-сини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий ту-шунча ва қарашлардан ташкил топган. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида, кишилиқ жамиятининг тараққиёти мобайнида тўпланган фалсафий билимларни умумлаштириш, ин-сон ҳаётининг маъно-мазмуни, унинг бахт-саодати каби масала-лар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат соҳиблари, доно файласуф ва алломалари турфа хил ғоялар яратган. Улар билан фалсафа тарихини ўрганиш жараёнида батафсил танишиш мумкин. Аммо, фалсафий ғоялар ҳақида гап кетганда, жаҳон фал-сафий тафаккури ривожига бекиёс ҳисса қўшган ўзбек мутафак-кирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас. Форобийнинг фозил шаҳар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон ҳақидаги, Ибн Синонинг тана ва рух муносабатига оид, Алишер Навоийнинг адолат ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фал-сафий ғояларнинг ёрқин намунаси. Тараққиёт жараёнида фалса-

фий ғоялар ҳам муайян тизим шаклини олган. Масалан, оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари, унинг асосини нима ташкил этиши каби масалаларни қадимги одамлар хилма-хил ҳал қилганлар. Уларни фалсафий талқин этиш натижасида монизм ва дуализм, идеализм ва материализм сингари оқимлар вужудга кел-ган. Уларнинг ҳар бири ўз маъно-мазмунига эга эканлиги билан ажралиб туради. Хусусан, монизм — оламнинг асосини битта мо-ҳият ташкил этади деб таълим берувчи йўналиш бўлса, дуализм — оламнинг ибтидоси ҳам рухий-илоҳий, ҳам моддий асосга эга эканини эътироф этувчи оқим. Олам ва одамнинг яралиши, бор-ликнинг яшаши ва ривожланиш қонуниятлари, борлик ҳамда йўқлик масалаларида рухий ва илоҳийлик тамойилларини усту-вор деб билиш, мутлақлаштириш идеализм ғоясининг асосини таш-кил қилади. Ундан фарқ қиладиган материализм айнан ана шу ма-салаларда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб би-лиш, мутлақлаштириш асосида шаклланган.

"Бадий ғоялар" — адабиёт ва санъат асарининг асосий маъ-но-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлар. Улар ҳаётдан олинади, бадий тал-қинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғо-тади. Адабий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради. Бадий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳияти-га таъсир ўтказишда, одамларни ҳаракатга келтиришда бадий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти беқиёс. Миллий истиқлол ғояси-ни тарғиб этиш, халқнинг онги ва қалбига сингдиришда ҳам ада-биёт ва санъат муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Таъкидлаш жоизки, башариятнинг зиддиятли тарихи мобай-нида ҳаётбахш ғоялар билан бир қаторда, сохта ва тубан ният-лар, тажовузкор ва ғаразли фикрлар ҳам кўп бўлган. Бинобарин, халқпар ва давлатлар тақдирига таъсири, ўзининг сифатларига кўра ғоялар юксак ё тубан, бунёдкор ёки вайронкор, эзгу ёхуд бузғунчи, ҳаётбахш ёхуд тажовузкор бўлиши ҳам мумкин. Пре-зидент Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, миллат тараққиётига, унинг юксалишига хизмат қиладиган, халқларни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар юксак ғоялардир . Одамлар орасига нифоқ, халқлар ўртасига низо соладиган, киши-

Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. -Т.: "Ўзбекистон", 1999. 308-бет.

ларни турли тарафларга ажратиб, адоват қўзғайдиган тубан фикр-лар бузгунчи ғояларга мисол бўлади. Аслида бундай қабих ният ва сохта шиорларни ғоя деб аташ ҳам шартли. Қайси ижтимоий бирлик ёки қатлам орасида тарқалгани, қандай аҳоли гуруҳлари ёки элат-миллатларни ҳаракатга келтираётганига қараб ҳам ғояларни турларга ажратиш мумкин.

Соҳиблари, яъни ғояни моддийлаштирувчи, амалиётга айлан-тирувчи куч ким эканига қараб, синфий ғоя, миллий ғоя, умум-халқ ғояси, умуминсоний ғоялар ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Албатта, муайян бир халқ оммасини маълум тарихий шароитда ҳаракатга ундаётган ғоя мазмунан умуминсоний бўлиши ҳам ёки тор манфаатларни кўзлайдиган синфий ғоя жамият ва инсон ман-фаатларига зид бўлиши ҳам мумкин.

Миллий ғоя халқнинг ҳаёти ва келажагини белгилайдиган, унинг туб манфаатларини ифода этадиган, уни ўз олдига қўйган мақ-садлари сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган ғоядир. Ўз тарихи ва тараққиётининг туб бурилиш даврларида ҳар қандай миллат ва халқ келажагини белгилайди, унга етишишнинг ўзига мос йўллари танлайди. Ана шу жараёнга хос ижтимоий, иқти-содий, сиёсий йўналишлар билан барча ғоявий тамойилларни ҳам белгилаб олади. Бунда бутун миллат учун умумий бўлган ғоялар ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Ўзбекистон Президенти Ис-лом Каримов томонидан назарий жиҳатдан асослаб берилган Ва-тан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, Комил инсон, Ижтимоий ҳамкорлик, Миллатлараро ҳамжиҳатлик, Диний бағ-рикенглик каби ғоялар ана шундай умуммиллий ғоялар қаторига киради. Бу ғоялар устувор бўлган миллий истиқлол ғояси бутун жамиятимиз ва халқимиз учун умумий тушунча ва тамойиллар-ни, мақсад ва вазифаларни, уларни амалга ошириш йўллари ва воситаларини ўзида акс эттирган.

Халқимиз бугун она-Ватан туйғуси, миллий ғурур ва ўзликни англаш ҳисси, мустақилликка садоқат ва келажакка ишонч билан яшамокда, меҳнат қилмокда. Аммо айримлар борки, уларда ҳали ҳам боқимандалик, лоқайдлик асоратлари мавжуд. Аниқ ғояси йўқ, эътиқоди бўш одам эса ёт ва зарарли мафкуралар таъсирига ту-шиб қолиши осон. Бегона мафкураларнинг Ўзбекистонга таъсири-ни ўрганиш жараёни ғоявий тарғибот, мафкуравий тарбия бора-сида ҳали кўпгина вазифалар борлигидан далолат беради.

Зеро, кишилик жамиятида ҳеч қачон ғоявий бўшлиқ бўлма-ган. Агар ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини турли

хил мафкуравий тазйиклар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтка-зишга ҳаракат қилиши муқаррар. Нафақат ғоявий бўшлиқ, ҳатто ғоявий қатъиятсизлик бор жойда ҳам мафкуравий таҳдид куча-йиб бориши тарихда ўз исботини топган ва аянчли асоратларга олиб келадиган ҳақиқатдир.

Бугунги кунда аксарият ривожланган давлатларнинг мафку-раси умуминсоний кадриятлар ва демократик тамойилларга асос-ланади, дея эълон қилинган. Уларда тинчлик ва тараққиёт, инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинлиги, миллий ва диний тотувлик ғоялари устувор. Шу билан бирга, бугунги дунёда сохта ғоялар ва бузғун-чи мафкуралар воситасида ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий кучлар ва ҳаракатлар ҳам йўқ эмас. Одамзод маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларигагина хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли маъно-мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсирини доимий равишда сезиб яшамоқда. Бир худуд ё мамлакатда пайдо бўлаётган ғоя ва оқимлар қисқа муддатда жаҳонга ёйилмоқда. Интернет тизими орқали ахборот алмашув, бинобарин, ғоявий таъсир ўтка-зиш имкониятлари ҳам кенгайиб бормоқда. Тажовузкор миллат-чилик ва шовинизм, неофашизм ва неокommунизм, ирқчилик ва диний экстремизм мафкуралари дунёдаги тинчлик ва барқарор-ликка раҳна солишга ҳаракат қилмоқца.

Ана шундай шароитда мустақиллик ғоясининг ўзаги бўлган — танлаган тараққиёт йўлимизнинг тўғри, адолатли ва ҳаққоний экан-лигига, у мана шу заминда истиқомат қиладиган ҳар бир инсон-нинг ҳаётий манфаатларига мос тушишига кенг оммани ишонти-риш, кишиларни бунёдкорлик ишларига сафарбар этиш истиқ-лол мафкурасининг асосий мақсадларидан бири.

Зеро, мустақил юртимизда ҳар бир инсонни, айниқса, ёшларни эзгуликка хизмат қиладиган, бунёдкор ғояларга садоқат руҳида тарбиялаш масаласига катта аҳамият берилмоқда. Истиқлол боис ўзбек халқининг кўп асрлик бой тарихий, илмий, маданий ва ди-ний мероси тикланиб, улардан миллий истиқлол ғоясини жамия-тимиз аъзоларининг қалби ва онгага сингдириш йўлида фойдала-нилмоқда. Бу жараёни янада самарали бўлишини таъминлаш, жамият аъзолари орасида бунёдкор ғояларга хос тамойилларни тарғиб қилиш мақсадида Республика "Маънавият ва маърифат" кенгаши, "Миллий ғоя ва мафкура" маркази ташкил этилиб, таъ-лим тизимида "Маънавият асослари", "Миллий истиқлол ғояси", "Ғоялар фалсафаси" фанлари ўқув дастурига киритилди.

Бугунги кунда одамларга мустақиллик йилларида эришилган ютуқларни ҳаётий мисоллар орқали содда ва лўнда қилиб тушун-тириш, истибдод асоратларини тарихий далиллар асосида фoш этиш миллий истиқлол ғоясини кишилар онгига сингдиришда му-ҳим аҳамият касб этади. Ушбу ғоянинг асосий тушунча ва тамо-йилларини халқимиз, айниқса, ёшлар ўртасида кенг тарғиб этиш зиёлилар, ўқитувчи ва мураббийлар, оммавий ахборот восита-лари ходимларининг, хуллас, барчамизнинг муҳим вазифамиз, фуқаролик бурчимиздир.

5-мавзу. "Мафкура" категорияси, унинг намоён бўлиш шакллари ва тамойиллари

Маълумки, ғоя ва мафкуралар тўғрисидаги илмий билимлар инсон дунёқарашини шакллантиришга хизмат қиладиган фалса-фий тафаккурнинг муҳим қисмидир. Улар кишиларнинг оламни билиш, ўзлаштириш, фаровон ҳаёт кечириш ва ўз инсоний мо-ҳиятларини намоён этиш эҳтиёжлари билан узвий боғлиқ. Ғоявий дунёқараш мураккаб тузилишга эга. У бир қанча **таркибий қисм-ларни** — мафкура соҳасидаги муайян билимлар, ғоя ва мақсад-лар, табиий ва ижтимоий фанларнинг ютуқлари, тасаввурлар, қадриятлар, ишонч, эътиқод, фикр, ҳиссиёт ва ҳоказоларни ўз ичига олади. Ғоявий дунёқараш таркибида эътиқод муҳим аҳами-ятга эга. У инсоннинг ўз қарашлари ва ғоялари тўғрилиги, орзу-умидларнинг асосли экани, фаолият ва хатти-ҳаракатининг уму-мий мақсад ва талабларга мослигига бўлган чуқур ишончидан пайдо бўлади, кишининг ҳиссиётлари, иродаси ва фаолият йўналиш-ларини белгилайди, уларни бошқаради, шахсни омилкор амалий фаолиятга ундайди. Бирор партия ёки гуруҳ ўз мақсадларига ети-шиши учун жамиятдаги мавжуд маънавий ҳаётда салмоқлироқ жой эгаллашга ёки уни ўз манфаатлари йўлида ўзгартиришга ҳаракат қилади. Умуман, ҳаётда ўз мақсадига эришишнинг энг осон ва кам ҳаракат талаб қиладиган йўли ўзгаларнинг дунёқара-шига кириш, уни ўз мақсадлари томон ўзгартиришдир. Чунки азал-азалдан ҳар қандай мафкура муайян кишиларнинг ғоявий дунёқа-рашига таъсир кўрсатишга оид саволларга жавоб тариқасида дунёга келган.

Хўш, мафкура нима? Унинг қандай шакллари бор? Уларнинг ҳаётдаги ўрни ва аҳамияти қандай? Ана шу масалалар "мафкура" тушунчасининг мазмун-моҳиятини, намоён бўлиш шакллари ва амал қилиш тамойилларини ўрганишни заруриятга айлантиради.

"Мафкура" тушунчаси муайян ижтимоий гуруҳ ё қатламнинг, миллат ёки давлатнинг эҳтиёжларини, мақсад ва интилишлари-ни ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғоялар-ни амалга ошириш усул ҳамда воситалари тизимини ифодалайди. Хўш, мафкура нима, у қандай ғоялар асосида шаклланади ва қай тарзда жамиятни ҳаракатга келтиради? Нега айрим мафкуралар баъзи миллатларнинг юксалишига сабаб бўлса, айримлари халқ-ларни таназзулга дучор этади?

Таъкидлаш жоизки, ҳар қандай назария ёки таълимот бир тизимга солинган ғоялар мажмуидан иборат. Дунёқараш негизи-ни, муайян ишонч-этиқод асосини ҳам ғоя ташкил этади. Одам-лар, ижтимоий синф ва қатламларнинг, миллат ва давлатлар-нинг манфаат ҳамда мақсадлари ҳам ғояларда ифода этилади. Ўз олдига қўйган мақсади, қандай жамият қурмоқчи экани, бунга қандай йўл ва воситалар билан эришмоқчи бўлаётгани ҳақидаги ғоялар тизими ҳар бир миллат, халқ ва жамият миллий мафку-расининг асосини ташкил этади.

Турли ижтимоий тузумлар, жамиятдаги ҳар хил табақа ва қатламларнинг мафкураси турлича бўлиши табиий. Бунинг асо-сида манфаатларнинг турличалиги, уларни қондириш имконият-лари ва услубларининг ҳар хиллиги ётади. Синфий қутблашув кучайган, синфий кураш авж олган (ёки сунъий равишда кескин-лаштирилган) тузумларда мафкура ўта сиёсийлашади, аҳолини ўзаро қарама-қарши қилиб қўяди.

Ижтимоий ҳамкорликка асосланган, эркин демократик жа-ми-ят барпо этишни кўзлаган давлатларда миллий мафкура аҳоли-нинг барча қатламларини жипслаштиришга, умумманфаат ва ягона мақсад йўлида бирлашишга чорлайди. Бундай мафкураларда зидди-ятли жиҳатлар эмас, умуминсоний тамойиллар кучайиб боради. Худди шунингдек, Ўзбекистон халқининг миллий истиклол маф-кураси жамиятни жипслаштиришга, буюк келажак йўлида ҳам-жиҳатлик билан ҳаракат қилишга, барпо этилаётган эркин фуқа-ролик жамиятида ҳар бир юртдошимизнинг ўзига хос ўрни бўли-шига эришишга сафарбар этади.

Президент Ислам Каримов мафкурага шундай таъриф берган: Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айни вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажagini кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан бел-гилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги куни ўртаси-Да ўзига хос кўприк бўлишга қодир ғояни мен жамият мафкураси

деб биламан" . Бинобарин, миллий мафкура ҳар қандай халқни — халқ, миллатни — миллат қиладиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равшан чароғон этадиган маёқдир.

Инсоният тарихи мобайнида турли шаклдаги жуда кўплаб мафкуралар яратилган, беҳисоб ижтимоий-сиёсий кучлар ўз ғоя ва таълимотлари билан майдонга чиққан, мақсад ва ниятларига етиш-моқ учун ҳаракат қилган. Биз ҳар қандай мафкурани тизим сифатида талқин қилар эканмиз, шуни унутмаслик керакки, бирор-бир мафкуранинг моҳиятини англаб етиш учун фақат унинг тар-кибидаги ғояларни таҳлил қилишнинг ўзи етарли эмас. Ўтмишда турли кучлар ва гуруҳлар ўз ғаразли ниятларига эришиш, асл мақсадларини яшириш учун юксак ва жозибали ғоялардан фойдаланган. Энг ёвуз босқинчи ва энг разил гуруҳлар ҳам ўз кирди-корларини эзгу ғоялар билан ниқоблашга уринган.

Демак, **мафкуранинг моҳияти** фақат унинг асосий ғоялари воситасида эмас, балки шу ғояларга эришиш усул-воситалари, умумъ-тироф этилган тамойиллари, уларнинг аксарият омма манфаатларига мослиги орқали ҳам намоён бўлади. Ўзининг мудҳиш талаб-эҳтиёжлари ва ёвуз ниятларини бошқа халқлар ҳисобига қондиришни кўзлаб ҳаракат этувчи мафкуралар ҳалокатга маҳкумдир.

Мафкуралар, маъно-моҳиятига кўра, фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади. Хилма-хил ижтимоий-сиёсий кучлар ўз мафкураларини яратишда сиёсий ғоялар билан бирга, диний оқимлар ва илм-фан ютуқларига таянади, улардан назарий асос сифатида фойдаланади.

Мафкуранинг фалсафий илдизлари ҳақида фикр юритганда, унинг фалсафа илми хулосаларига асосланиши назарда тутилади. Бунга Уйғониш даврини ҳамда ўрта асрларда ўз миллий давлатчи-лигини тиклай бошлаган Европа халқларининг ҳар бири ўзига хос мафкурасини яратганини мисол келтириш мумкин. Мазкур мафкуралар Рим империяси парчаланганидан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган халқларнинг ўзига хос қадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалари асосида шаклланди. Шу боис ўша даврдаги италян, инглиз, француз фалсафаси ўзи мансуб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат қилди. Шу билан бирга, бу миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар, маърифий қарашлар инсоният маданияти хазина-

Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни - халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. 7-жилд. -Т.: "Ўзбекистон", 1999. 89-бет.

сига салмоқли хисса бўлиб қўшилди. Кант, Гегель, Фейербах каби мутафаккирлар номи билан шуҳрат топган немис фалсафаси хусу-сида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин. Жумладан, хақиқий мил-лий хусусиятларга эга бўлган Гегель фалсафаси Австрия-Венг-рия империясидан ажралиб, мустақиллик йўлини тутган Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кўтарилган эди.

Мафкуранинг дунёвмй илдизлари маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий муносабатлар мажмуидан иборат. Инсоният асрлар мобайнида босқичма-босқич дунёвийлик сари ин-тилиб келди. Умумэътироф этилган тамойиллар ва қонун устувор-лиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағ-рикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. Бундай жамиятда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликла-ри, жумладан, виждон эркинлиги ҳам қонун йўли билан қафолатла-нади. Ана шундай жамият мафкураси "Дунёвийлик — даҳрийлик эмас" деган тамойил асосида ривожланади, яъни диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини асло инкор этмайди.

Мафкуранинг диний илдизлари деганда, у инсон онги ва руҳия-ти билан узвий боглиқ экани, шу боис унинг ғоявий илдизлари ди-ний таълимотларга бориб тақалиши тушунилади. Яъни, кўпгина маф-кураларда Авесто, Веда ва Упанишадлар, Забур, Таврот, Инжил ва Қуръони Карим каби илоҳий китобларда эзгу ғоялар муайян да-ражада ўз ифодасини топганини кўраимиз. Хитой халқининг тараққи-ёт йўлини асослаб берган Конфуций ва Лао-цзининг таълимотлари ҳам диний қарашларга асосланган эди. Бу таълимотлар асрлар мо-байнида Хитой халқининг миллий мафкураси бўлиб келган.

Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароит-да тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Бунга башарият тари-хида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотуридий ва Абу Райҳон Беруний, Имом Ғаззолий ва Абу Наср Форобий сингари буюк заковат соҳиблари ёнма-ён яшаб, фаоли-ят кўрсатган давр ёрқин мисол бўла олади. Бундай жараён бугун-ги дунёда амалиёт фалсафаси деб тан олинган прагматизм, ҳаёт фалсафаси бўлган экзистенциализм каби дунёвий ва диний ғоялар-дан озикланган таълимотлар мисолида ҳам кўзга ташланмоқда.

Илмий кашфиётлар ҳам мафкура ривожига катта таъсир ўтка-зади. Замонавий фан ютуқлари, жумладан, космонавтика, кибер-негика соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш, ин-соннинг ген-насл харитасини аниқлаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмоқда. Айни вақтда юксак

илмий-техникавий тараккиёт, глобаллашув жараёнлари, бир то-мондан, инсон ақл-идрокининг имкониятларига, келажакка ишон-чни орттираётган бўлса, иккинчи томондан, Хиросима, Нагаса-ки, Чернобилъ фожиалари, оммавий қирғин қуроллари, экологик ҳалокатлар, маънавий таназзул каби умумбашарий муаммолар-ни ҳам келтириб чиқармоқда. Шундай экан, илм-фан ва маданият борасидаги ютуқлардан оқилона фойдаланиш учун ҳам жамиятга соғлом ғоя, соғлом мафкура керак.

Мафкураларнинг шакллари. Инсоният тарихи турли ғоялар-нинг эзгулик ва ёвузлик, озодлик ва истибдод, маърифат ва жа-ҳолатга хизмат қилган мафкуралар шаклида намоён бўлганидан далолат беради. Ғоя мафкурага асос бўлади, мафкура эса муайян ғояни амалга оширишга хизмат қилади.

Қадимги цивилизациялар тарихидан маълумки, ўша даврларда одамларнинг дунёқараши, қабила ва элатларнинг мафкураси аф-сона ва ривоятлар воситасида ифода этилган мифологик қараш-лар сифатида мавжуд бўлган. Жумладан, тотемизм, анимизм, фетишизм каби ибтидоий динлар жоннинг абадийлиги, табиатда-ги нарса ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эга экани тўғрисидаги хилма-хил ғоя ва қарашларга асосланган. Бу тўғрида "Диншунос-лик" фанида кенгрок маълумотлар берилган.

Тараккиётнинг кейинги босқичларида миллий асосдаги ҳинду-ийлик, яҳудийлик, конфуцийлик сингари диний мафкуралар шаклланган. Японлар эса ўзларининг миллий дини — синтоизмни яратган. Уларда диний тамойиллар билан бирга, муайян миллат-нинг ўзига хослиги, қадриятлари, менталитети ўз аксини топган-лиги яққол кўзга ташланади. Бу динлар миллат тарихининг муай-ян даврида давлат дини ва мафкураси даражасига кўтарилган. Масалан, конфуцийлик бир неча юз йиллар давомида Хитойда ана шундай мавқега эга бўлган.

Муайян тарихий даврларда баъзи мафкуралар давлат идео-логияси даражасига кўтарилган. Замонлар ўтиши билан уларнинг айримлари ўз мавқеини йўқотган ёки миллат маънавиятининг тар-кибий қисми ва тарихий хотира сифатида сақланиб қолган. Халқ улардан қувват олган, маънавий озиқланган, улар орқали ўз қадриятларини сақлаган.

Шу билан бирга, бир-биридан фарқ қиладиган мафкуралар ҳамда уларни муросага келтиришга хизмат қиладиган ғоялар мавжудли-ги ҳам қадим замонлардан буён давом этиб келмоқда. Худди шун-дай, бир-биридан фарқ қиладиган, яъни Худо ва илоҳий қадрият-

ларни тамомила рад этувчи атеизм ва айнан шу ҳақиқатларни мутлақлаштирувчи теизм ўртасидаги баҳс-мунозара ҳам узоқ тарихга эга. Бу баҳс-мунозара ҳозир ҳам давом этмоқда. XIX асрнинг 30-йилларида Францияда император Наполеон шахсига сифиниш ва фарангларни улуглаш билан боғлиқ шовинизм ғоялари кенг ёйилди. Кейинчалик у бир ҳукмрон миллатни бошқа халқлардан устун қўядиган ёки бошқад бирор ижтимоий субъектни мутлақлаштира-диган мафкуравий ақидага айланиб кетди. Бугунги кунда "буюк мил-латчилик шовинизми", "буюк давлатчилик шовинизми", "ирқий шовинизм" каби иборалар учраб туради. Буларнинг барчаси "мус-табидчилик мафкуриси" тушунчаси орқали ифодаланади.

Инсоният тарихида ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар ҳисобига қондириш истаги талончилик ва босқинчилик, буюк дав-латчилик ва тажовузкор миллатчилик, фашизм ва экстремизм ғояларини юзага келтирган. Бундай ғоялар халқлар бошига қўп кулфат ва мусибатлар солган. Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзан бузғунчи мафкура ўзининг сохта жозибаси, ал-дов макри билан омма онгини заҳарлаб, жамиятда ҳукмрон мав-қени эгаллаб олиши мумкин. Масалан, XX асрнинг 30-йилларида Италия ва Германияда фашизмнинг ғалаба қозониши нафақат италя-ян ва немис халқининг, балки дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфат солгани тарихнинг аччиқ сабоқларидан би-ридир. Ҳолбуки, бу ғоялар мазкур давлатларда аср бошиданок намоён бўла бошлаган эди. Масалан, Италияда 1910 йилдан "Мил-лий ғоя" номли журнал чиқа бошлаган, унда кўпроқ агрессив мил-латчилик тарғиб қилинган. Афсуски, ўз даврида бунга бепарво қаралди ва у охир-оқибат ҳукмрон ғояга (фашизмга) айланди. Ана шу сабабдан ҳам бугунги кунда бутун дунёдаги тараққийпарвар гуманистик кучлар бундай фожиали ва нохуш ҳолатлар такрорланмаслиги учун ҳамжихатлик билан кураш олиб бориши ижтимоий зарурат бўлиб қолди. Фашизм мисолидаги аччиқ тажриба ғоя ва мафкура инсонпарварлик ва тараққиёт тамойилларини, халқ тақдиридаги юксалиш заруратини, умуминсоний қадрият-ларни ўзида акс эттирмаса, аксинча, бу интилишларни рад этса, моҳиятига кўра, уларга зид бўлса, у жамият таназзулига сабаб бўлишини яққол кўрсатади.

Ана шундай мафкуралардан бири — синфий антогонизм ғояларини мутлақлаштирган ва ҳокимиятни қурол кучи билан эгаллаб олган собиқ иттифоқ мафкуриси эди. Синфий кураш ғояси асосига қурилган ва миллионлаб кишилар тақдирида машъум из қолдир-

ган бу мафкура жамиятни бир-бирига карама-карши тарафларга ажратиб юборди. Синфий кураш чизиги нафақат ижтимоий гуруҳ ва қатламлар орқали, ҳатто оилалар ва инсонлар руҳияти орқали ҳам ўтди. Оқибатда фуқаролик урушига назарий пойдевор қўйилди. Инсон табиатига, унинг моҳияти ва руҳиятига зид бўлган биродаркушлик ҳолати вужудга келди. Ўғил отага, ука акага, дўст ўз биродарига қўл кўтариши ёқлаб чиқилди, рағбатлантирилди. Булар мардлик ва синфий онглилик намунаси деб талқин этилди. Оқибатда миллий қадриятлар топталди, миллионлаб кишилар ҳалок бўлди, бутун-бутун халқлар ўз ватанидан бадарға қилинди. Зўрлик асосига қурилган ва зиддиятли тизимга асос бўлган бу мафкура дунёнинг олтидан бир қисмини эгаллаб, улкан салтанат ва социалистик лагерь ҳудудида етмиш йил ҳукм сурди. Охир-оқибат ўзининг ғайриинсоний ва ғайримиллий моҳияти, мустабид табиати туфайли таназулга юз тутди. Ўзи таянган давлатни ҳам ўзи билан бирга олиб кетди.

Бундай ғоялар муайян даврларда Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган, одамларга кўпдан-кўп қулфатлар келтирган. Аф-суски, бу ижтимоий иллат инсоният XXI асрга қадам қўйган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва таракқиётга таҳдид солмоқда, му-айян ҳудудларни эгаллаб олмоқца. Афсуски, бу ғоялар ортидан эргашадиганлар ҳозир ҳам бор. Улар бундай ғояларга асосланиб, тинч аҳолига қарши террорчилик, зўравонлик каби жиноятларни амалга оширади, ўз ниятларини қабих ҳаракатлар орқали намоён қилади. Кейинги 20 йилда ақидапарастлар террори натижасида 170 минг киши ҳалок бўлган Жазоир ёки 30 йилдан ортиқроқ уруш бораётган Афғонистон бунга яққол мисол бўла олади.

Ғоя ва мафкураларнинг тарихий шакллари, мазмун-моҳияти-ни азал-азалдан эзгулик ва ёвузлик, бунёдкорлик ва вайронкор-лик ўртасидаги кураш диалектикаси белгилаб келади. Яъни бос-қинчилик, бошқалар ҳисобидан бойиш, тажовузкорлик, ақида-парастлик мафкураларига карама-карши ўлароқ, озодлик, мус-тақиллик ва адолат ғоялари узлуксиз майдонга чиқиб, халқлар-нинг музаффар байроғига айланган.

Ғоя ва мафкуранинг инсон ҳамда жамият ҳаётидаги аҳамияти жуда муҳим фалсафий масала. Негаки, ғоя ва мафкурани одам-зоддан ажратиб бўлмайди, чунки уларнинг яратувчиси ҳам. амалга оширувчиси ҳам инсон. Унинг ўзи ғояларни яратади, улардан куч-қувват олади. Ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини,

тафаккури ва эътиқодини эгаллаб, фаолиятига таъсир кўрсата-

Бу жараён муайян мафқурани шакллантиради, уни гоё ёки гоёлар тизимини амалга ошириш, сақлаб туриш, мустақкамлаш воситасига айлантиради. Бир-бири билан боғлиқ ушбу жараён, ана шундай таъсир ва акс таъсир бўлмаса, гоёнинг намоён бўлиши ва мафқуранинг амал қилишини тасаввур қилиб бўлмайди.

Гоё ҳам, мафқура ҳам, аввало, жамиятда мавжуд бўлган кўп қиррали муносабатлар, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий шарт-ша-роитлар асосида, турли институтлар таъсирида шаклланади. Улар жамият аъзоларининг ўзаро муносабатлари, уларнинг ҳаётий таж-рибалари давомида сайқалланиб борадиган тушунчалар сифатида кундалик ҳаётда муҳим ўрин тутаяди. Юксак гоёлар одамларни оли-жаноб мақсадлар сари етаклайди. Гоёси етук, эътиқоди бутун, кад-риятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини кўрсата олади.

Инсоннинг эзгу гоёларга интилиши, уларга садоқат туйғуси қанчалик мукамаллашиб борса, у шунча баркамол бўлиб, жа-мият раванқига кўпроқ ҳисса қўшади. Бундай инсон нима мақсад-да яшаётганини аниқ тасаввур этиб, умрини мазмунли ўтказиш йўлини ахтаради, жамият аъзолари билан муомала қилиш мада-ниятини эгаллаб боради. У ҳар бир масала ва муаммога ақл-ид-рок, инсоф ва адолат нуқтаи назаридан ёндашади, виждон, ин-соф, имон, ор-номус, тўғрилиқ ва ёлгон каби тушунчалар моҳи-ятини тушунишга интилади. Шу тариқа у бунёдкор гоёларнинг амалга оширувчисига айланади, яхшиликка бошловчи амаллар-ни бажариб, ёмон хатти-ҳаракатлардан ўзини тияди.

Она-Ватани, миллати ва халқини севиш, демакки, ватанпарвар-лик, миллатпарварлик ва халқпарварлик хислатлари инсоннинг асо-сий ижтимоий хислатларидир. Шундай фазилатли инсонлар кўпай-ган жамиятда ақл, соғлом фикр, яхши хулқ, инсоф ва адолат тантана қилиб, турли салбий иллатлар барҳам топади. Натижада жамият аъзоларининг келажакка ишончи ортиб, Юрт тинчлиги, Ватан обо-длиги ва Халқ раванқи йўлида сафарбарлиги кучаяди.

Ҳар бир халқнинг тарихи шу халқдан етишиб чиққан буюк сиймолар, мард қаҳрамонлар ва фидойи инсонлар ҳаёти ҳамда фаолияти асосида битилади. Халқимизнинг Широқ ва Тўмарис, Спетамен, Темур Малик, Жалолиддин Мангуберди, Амир Те-мур, Улуғбек, Навоий ва Бобур Мирзо каби атоқли фарзандлари бунёдкор гоёлар соҳибларидир.

Минг йиллар ўтса ҳам улуғ аجدодларимизнинг матонати ва қаҳрамонлиги халқнинг хотирасидан ўчмайди. Чунки улар юксак

ғоялар — Ватан озодлиги, эл-юрт бахт-саодати, илму урфон ри-вожи йўлида жон фидо қилганлар. Аҳмад Яссавий бутун умрини Хдқ йўлида ўтказганида ҳам, Нажмиддин Кубро мўғул босқинчи-ларига қарши жанг қилинганда ҳам улуғвор ғоялар уларга сабр-бардош ва матонат ато этган. Насимийни товонидан сўйсалар ҳам, Машрабни дорга оссалар ҳам ишқи илоҳий деб жон берган. Жа-ҳон тарихи, жумладан, халқимиз ўтмишидан ҳам, қайси соҳада бўлмасин, мардлик ва жасорат кўрсатиш учун инсонга албатта улуғвор ғоя керак, деган фикрга кўплаб мисоллар топилади.

Муайян ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгида пайдо бўлади. Айни пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умум-инсоний ҳақиқатга айланади. Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назарий таъли-мот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур со-ҳиблари мислсиз заҳмат чекканини кўрамыз. Сукрот ва Платон, Конфуций ва Зардушт, Алишер Навоий ва Махатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тасдиғидир. Улар-нинг ҳар бири ўз даврида ўзи мансуб халқни бирлаштирадиган ул-кан аҳамиятга молик ғояларни яратган. Бу ғояларга таяниб, бунёд-корлик йўлида эзгу мақсадларга эришиш учун ҳормай-толмай меҳ-нат қилганлар. Бу борада инсониятга «Ўзини англамоқ буюк саодат» эканини англаган Сукрот ҳам, «Халқни яққолаб килдим», дея қони-қош ҳиссини туйган Навоий ҳам, Ҳиндистон ва Покистон озодлиги йўлига умрини бахшида айлаган Махатма Ганди ҳам бугунги ав-лодлар учун ибрат намунаси бўлган улуғ инсонлардир.

Тарих тажрибаси шундан далолат берадики, дунёда икки куч — бунёдкорлик ва бузғунчилик ғоялари ҳамиша ўзаро курашади. Бунёдкор ғоя инсонни улуғлайди, унинг руҳига қанот бағишлай-ди. Соҳибқирон Амир Темурнинг пароканда юртни бирлаштириш, марказлашган давлат барпо этиш, мамлакатни обод қилиш бора-сидаги ибратли фаолиятига ана шундай эзгу ғоялар асос бўлган. Бузғунчи ғоя ва мафкуралар эса халқлар бошига сўнгсиз кулфат-лар келтиради. Бунга олис ва яқин тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Урта асрлардаги салиб юришлари, диний фа-натизм ва атеизм, фашизм ва большевизмга асос бўлган ғайриин-соний ғоялар шулар жумласидан.

Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик ҳисси бор экан, жамиятда илғор ғоялар туғилаверади. Бузғунчи ғояларнинг вужудга

келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. Шундай экан, уларга қарши курашга тайёр туриш, яъни доимо хушёр ва огоҳ бўлиб яшамок ҳаётнинг асосий зарурати бўлиб қолаверади. Миллий ғоя ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳият ва имкониятларини тўла юзага чиқаришда беқиёс омил бўлади. Масалан, XX асрда дунё ҳамжамияти томонидан тан олинган японча тараққиёт моделини олайлик. Япон миллий мафку-раси "миллий давлатчилик тизими" (кокутай), "фуқаролик бурчи", "япон рухи", "тадбиркорлик", "умуммиллийлик", "фидойилик", "ва-танпарварлик", "патернализм", "жамоага садоқат", "модернизация" каби ғоя ва тушунчалар ушбу мамлакатнинг бугунги кунда эришган юксак натижаларига пойдевор бўлди. Ғоявий заифлик ва мафкура-вий беқарорлик эса миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказди, унинг тараққиётини орқага суриб юборади. Маса-лан, Чингизхон босқини, чор истилоси даврларида айрим ҳукмдор-ларнинг халқни бирлаштириб курашга сафарбар этмагани ўлкамиз-нинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлган.

Хуллас, инсоният тарихи хилма-хил ғоя ва мафкураларнинг ву-жудга келиши, амалиёти, бир-бйри билан муносабатидан иборат узлуксиз жараён. Бу жараёнда турли ғоялар у ёки бу кучларга хиз-мат қилиши, уларга ишонган кишиларни қандай мақсадлар томон етаклашига қараб, бир-биридан фарқланади. Эзгу мақсадларга хиз-мат қиладиган мафкураларга бунёдкор ғоялар асос бўлса, вайрон-кор ғояларга таянган мафкуралар халқлар ва давлатларни таназ-зулга етаклайди, одамлар учун сон-саноксиз кулфатлар келтиради, аянчли оқибатларга сабаб бўлади. Бу эса, ўз навбатида, ғоявий жа-раёнлар тарихини ўрганиш, мафкуравий тизимлар моҳиятини чу-кур ва ҳар томонлама таҳлил қилиш, улар замиридаги маъно ва мазмунни билиб олишни заруратга айлантиради.

6-мавзу. Ғоя ва мафкуранинг функциялари, мақсад ва вазифалари

Ҳар қандай ғоянинг муайян мақсадга қаратилгани, мафкура-нинг эса шу йўналишдаги муддаоларга хизмат қилиши табиий ҳол. Уларга хос функция ва вазифалар ҳам бу борадаги фаолиятда му-ҳим аҳамият касб этади. Тарихдан маълумки, ҳар қандай мафкура олдида муайян мақсад-муддаолар қўйилади. Айнан ана шу мақсад-муддаолар бу борадаги пировард натижаларга эришишнинг асосий тамойиллари ва устувор вазифаларини белгилайди.

Мафқуранинг функциялари, ғоявий соҳадаги мақсад ва вази-
фалари қуйидагиларда намоён бўлади:

- одамларни муайян ғояга ишонтириш;
- ғоя асосида одамларни уюштириш;
- уларни ғояни амалга ошириш учун сафарбар этиш;
- кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш;
- ғоявий тарбиялаш;
- ғоявий иммунитетни шакллантириш;
- ҳаракат дастури эканлиги.

Қуйида ғоя ва мафқурага хос ана шу функциялар, улар билан алоқадор мақсад ва вазифаларнинг моҳияти ҳамда мазмуни билан қисқача танишамиз.

1. Одамларни муайян ғояга ишонтириш. Ҳар қандай мафқура муайян ғоя ёки ғоялар тизимини амалга ошириш воситаси сифа-тида, бирон-бир ғояни тарғиб этиш, кишиларни шу ғоянинг тўғри ва ҳаётий эканлигига ишонтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу билан бирга, ҳар қандай жамиятда ҳам кишиларнинг ўз ҳаётий манфаатлари, мақсад ва интилишларини акс эттирадиган ғоя ва ғоялар тизимини танлаш, ҳимоя қилиш ва ривожлантиришга им-коният қидириши маълум. Бу жараёни таҳлил қилиш бирон-бир ғоянинг тўғри, илмий ва ҳаётийлигига ишонч ҳосил қилиш жараёни ўз-ўзидан, автоматик тарзда рўй бермаслигини кўрсатади. Мафқуранинг одамларда ишонч уйғотиш, уларни шу мафқурада акс этган ғоялар таъсири орқали муайян мақсад сари сафарбар этиш функцияси кишиларнинг хатти-ҳаракати ва фаолияти ор-қали рўёбга чиқади. Чунки, ишонтирмоқ — кишиларнинг руҳи, кайфияти, ҳиссий кечинмалари, қалби ва шуурига таъсир қилмоқ. Бу вазифани амалга оширувчи кишилардан бирон-бир ғояни одам-ларга сингдириш, уни ҳимоя қилиш ва бу йўлда кўпчиликини са-фарбар қилишга эришиш учун фидойилик, билим, малака, нутқ маҳорати ва бошқалар талаб этилади.

Кенг халқ оммасини бирон-бир ғоянинг илғор ва инсонпарвар эканига ишонтирмоқ учун, аввало, мазкур ғоя халқ ҳаётига яқин, бевосита дахлдор бўлиши, иккинчидан, уни одамлар оншга етказишнинг энг қулай восита ва усулларини аниқлаб олиш керак бўла-ди. Бунда давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, мақсад ва вазифаларини мафқуравий жиҳатдан асослаш муҳим.

Замон руҳи, халқ психологияси, эҳтиёж ва талаблари маф-қурада ҳар томонлама акс этиши, ҳаётнинг энг долзарб муаммо-лари, унинг стратегик мақсадлари билан узвий боғланиши зарур.

Ана шундагина келажакка интилиш ва қатъий ишонч муқаррар равишда катта ижтимоий юксалишга туртки беради. Фан ва тех-ника тараққиёти борасида эришилган ютуқлар билан бирга маф-куранинг жонли, эҳтиросли ва жозибадор ғояси инсонлар қалби-ни ларзага келтиради, уларни фаол ҳаракатга ундайди, яхши ва саодатли кунларга ишонч хиссини уйғотади.

Инсоният тарихида чуқур из қолдирган буюк давлат арбобла-ри, ҳарбий саркардалар кенг оммани ишонтириш, юксак марра-лар сари рағбатлантириш қобилиятига эга моҳир нотик бўлган-лар. Улар ғоянинг ишончли ва ҳаётий бўлиши учун у, аввало, илмий-назарий асосга эга бўлиши, ҳаётий далилларга таяниши лозим эканлигини яхши билганлар. **Мафкуравий кураш** — жами-ятнинг онгли ва фаол қатламининг бирон-бир ғояни ҳимоя қилиш, қарор топтириш йўлидаги кураши эканини англаб етганлар. Ана шундай кишилар етакчилик қиладиган инсонпарвар ва демокра-тик жамият ғояга қарши ғоя билан, жаҳолатга қарши маърифат билан курашади. Бу кураш охир-оқибатда эзгуликнинг разолат устидан, яхшиликнинг ёмонлик устидан қозонажак ғалабаси билан интиҳо топади.

Мустақиллик ғоясининг ўзаги бўлган — танлаган тараққиёт йўлимизнинг тўғри, адолатли ва ҳаққоний эканига, у мана шу заминда истиқомат қиладиган ҳар бир инсоннинг ҳаётий манфаат-ларига мос тушишига кенг оммани ишонтириш, кишиларни озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги бунёд-корлик ишларига сафарбар этиш истиклол мафкурасининг асо-сий мақсадларидан бири. Одамларга мустақиллик йилларида эри-шилган ютуқларни ҳаётий далиллар орқали содда ва лўнда қилиб тушунтириш, истибдод асоратларини тарихий далиллар асосида фош этиш миллий истиклол ғоясини кишилар онгига сингдириш-да муҳим аҳамият касб этади.

Мафкуравий фаолиятнинг муваффақиятини белгилайдиган шундай ҳаётий қонуният бор: бошқаларни бир ғояга ишонтирмоқ учун, аввало, унга ўзинг юракдан ишонишинг, бошқаларни са-фарбар этмоқ учун ўзинг фаол бўлишинг шарт! Ғоянинг халқпар-вар, тараққийпарвар эканига бўлган ишонч кундалик ҳаёт синов-ларидан ўтсагина, сўз ва иш бирлигига эришилсагина мустаҳкам эътиқодга айланади. Бундай эътиқод устувор ерда чинакам инсо-ний ҳаёт қуриш мумкин бўлади, эзгуликка хизмат қиладиган ғоя тантанаси учун кураш жараёнида инсон шахси шаклланади, у бунёдкор кучга айланади.

2. Ғоя асосида одамларни уюштириш мафкуранинг энг асосий функцияларидан биридир. Бусиз бирон-бир мафкура ўз вазифасини тўлақонли бажара олмайди. Аслида, жамият фақат ўз шахсий манфаатини кўзлайдиган одамлар йиғиндисидангина иборат эмас. Умумий манфаатларни теран англаш кишиларнинг жамият бўлиб уюшишларига, ижтимоий талаб ва меъёрларни эътироф этиб, уларга амал қилишларига сабаб бўлган. Бу, айниқса, ҳозирги ўтиш даврида ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ана шу сабабдан ҳам жамият аъзоларини умумий мақсад ва манфаатлар йўлида бирлаштириш мафкуранинг, жумладан, миллий истиқлол ғоясининг ҳам асосий вазифаларидан бири.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, инсонда Ватан деб аталмиш улуг бир оилага мансублигини ҳис этиш туйғуси ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки муттасил ва изчил ғоявий тарбия самараси ўлароқ, юзага келади. Оиладаги тотувлик, аҳиллик, меҳр-шафқат хислатлари узлуксиз равишда турли шаклларда олиб бори-ладиган ахлоқий тарбиянинг маҳсули бўлгани каби жамиятнинг ғоят хилма-хил қатламларини умумий манфаатлар атрофида жипслаштириш, одамлар ўртасида ҳамжиҳатлик, тотувлик, ўзаро ёрдам хислатларини шакллантириш ҳам изчил мафкура-вий фаолият воситасида амалга оширилади. Шу маънода айтиш мумкинки, муайян ғоя кишилар онгига мустақкам сингиши билан улар умумий мақсад сари интилувчи маслакдошларга айланади. Одамларни маслакдошга айлантириш ҳар қандай ғоя ва мафкура-га хос энг асосий вазифалардан бири. Қизиғи шундаки, бунда ки-шиларнинг жинси, ирқи ва бошқа ижтимоий сифат ҳамда хусу-сиятлари муҳим аҳамият касб этмайди. Асосийси, муайян ғояга ишонч ва эътиқод, уларга таянадиган умумий маслак, муштарак мақсад ва муддаолар унинг асосини ташкил этади. Маслакдош ки-шилар турли лавозимларда ишлашлари, хилма-хил ижтимоий мавқега эга бўлишлари мумкин. Аммо уларни ягона мезон, уму-мий маслак, уни вужудга келтирадиган муштарак ғоя ва тамой-иллар бирлаштиради. Муайян идеалларга эришиш ёки уларни барқарор қилиш йўлидаги фаолиятига туртки беради.

3. Ғояни амалга ошириш учун сафарбар этиш. Ҳар қандай мафкуранинг муҳим функцияларидан бири унинг ўзи таянадиган ғоя ва тоялар тизимини амалга ошириш учун кишиларни сафарбар этишдир. Кўп ҳолларда мафкурада ифода этилган ғоя ва мақсадлар жамиятдаги партиялар, ижтимоий ҳаракат ва ташкилотларнинг фаолият дастурига асос бўлади, ижтимоий ривожланишга кучли туртки

беради. У жамиятда рўй берадиган туб ўзгаришларга замин ярата-ди, унга кенг халқ оммасини маънавий-рухий жиҳатдан тайёрлай-> ди, сўнгра шу соҳадаги ишларга сафарбар этади.

Жаҳон тарихида бунга мисоллар жуда кўп. Эзгу ғоялар ва бунёд-кор мафкуранинг сафарбар этувчи роли туб ижтимоий-иқтисодий юксалишларда, жамият ҳаётидаги маънавий ўзгаришларда яққол кўзга ташланади. Буни халқларнинг чет эл босқинчиларига қарши курашида, турли бунёдкорлик ишларида, чунончи хашар йўли билан сув иншоотлари, кўприклар, йўллар, шаҳар ва қишлоқлар қуришдаги умумий сафарбарлик ишларида яққол кўриш мумкин. Афсуски, вайронкор ғояларга асосланган бузғунчи мафкуралар ҳам сафарбар этиш функциясидан фойдаланади. Турли жозибатор шиорлар, мақр ва хийла билан одамларни салбий оқибатларга олиб келадиган ишларга сафарбар қилади. Бундай сафарбарлик алал-оқибат шу мафкуранинг кадрисизланишига, аста-секин ўз аҳамия-тини йўқотиб, обрўсизланишига олиб келади.

Ҳар қандай ҳолда ҳам мафкура ижтимоий онгнинг таркибий қисми сифатида ижтимоий ўзгаришларга фаол муносабатда бўла-ди, уларни маъқуллаб, қўллаб-қувватлайди ёки инкор этади. Би-нобарин, мафкура, ўз моҳиятига кўра, ижтимоий ўзгаришларга бефарқ бўла олмайди. Жамиятдаги турли социал гуруҳлар, синф-лар, қатламлар ғоя ва мафкура асосида сиёсий-ижтимоий жараёнларга ўз муносабатини белгилайди. Бироқ, ғоя ва мафкуранинг сафарбар этувчилик хусусияти социал ўзгаришлар жараёнида доимо ҳам кўзга аниқ ташланавермайди, балки, туб ижтимоий ўзгаришлар даврида яққолроқ намоён бўлади. Масалан, мамлакат мустақиллиги ва яхлитлигига таҳдид соладиган мафкуравий хавф-хатарлар кучайган пайтда кишиларни Ватан истиклоли ҳамда равнақи йўлида жипслаштириш, сафарбар этишда миллий ғоя ва мафкура муҳим роль ўйнайди.

Сиёсий курашлар даврида аҳолининг жуда оз қисмини ва тор доирадаги манфаатларни кўзловчи, бузғунчиликни мақсад қилиб олган мафкуралар ҳам дунёга келиши мумкин. Бундай мафкурага эга бўлган гуруҳлар билан аҳолининг асосий қисмини ташкил этув-чи гуруҳ ва синфлар ўртасида мафкуравий масалаларда турли ихтилофлар келиб чиқади. Зеро, Президентимиз таъкидлагани каби: «Халқ — ўзининг минг йиллик анъана ва тажрибалари, сўнмас хотираси ва буюк туйғулари билан яшаб келаётган куд-ратли куч. Ёлғонга, алдовга дуч келган пайтда унинг асрий кадри-

ятлари, доимо уйғоқ виждони тилга киради, ноҳақликка, қабиҳ-ликка қарши курашга даъват этади» .

Ғоянинг сафарбар этувчилик функцияси, айниқса, мафкуравий курашлар жараёнида тўла намоён бўлади. Зеро, мафкуравий зид-диятлар кескинлашган даврда мақсадга эришишнинг қўпол восита-лари, хусусан, босқинчилик, террор, қўпоровчилик, инқилобий усуллар ҳам ишга солиниши мумкин. Бу — мафкуравий курашнинг ўта қўпол ва ғайриинсоний усули бўлиб, уларга қарши туришда собитқадамлик, бардош, сабот ва фаоллик талаб қилинади.

Бу жараёнда бунёдкорлик ғоялари билан қуролланган кенг халқ оммасининг идеаллари, манфаатларини ўзида мужассамлашти-рувчи мафкурагина инсонпарварлик, тараққийпарварлик тамо-йиллари асосида мамлакат, халқ тўқдирида ижобий аҳамиятга эга бўлади, кишиларни эзгу ишларга даъват этади.

4. Кишиларни маънавий-руҳий қўллаб-қувватлаш. Мафкура миллий тараққиётнинг энг оғир, мураккаб даврларида, айниқса, бир ижтимоий-сиёсий тузумдан янгисига ўтиш жараёнида кенг халқ оммасини маънавий-руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди, улар-да келажакка ишонч туйғусини уйғотишга хизмат қилади. Тарих-нинг бундай "бурилиш" даврида илгари асосий маънавий мезон бўлган қўллаб-қувватлаш ғоя ва кадриятлар кадрсизланади, ўз аҳамиятини йўқотиб қўяди. Бу борада чуқур билим ва аниқ мақсадларга эга бўлмаган кишилар ҳаётининг позицияларини, воқеалар ривожига қан-дай ёндашиш зарурлигини тўғри тасаввур қила олмай қолиши ҳам мумкин. Мазкур ҳолат гоҳ ғоявий бўшлиқ ёки маънавий таназзул, гоҳида эса ғоявий парокандалик ва бузғунчи ғоялар таъсирининг кучайиши тарзида рўй беради. Бундай шароитда муайян миллат ва жамият, халқ ва давлатнинг умуммиллий манфаатларига мос ғоялар тизими ҳамда унга асосланадиган бунёдкор мафкура шаклланти-рилмаса, ижтимоий жараёнлар бутунлай издан чиқиб кетиши мум-кин. Бу эса ушбу жамият, миллат ва давлат ҳаёти, уларнинг кела-жаги учун аянчли оқибатларга олиб келиши шубҳасиз. Бунга йўл қўймаслик учун тезкор мафкуравий профилактика, кенг қўллаб-қувватлаш ғоявий таълим-тарбия ишлари, таъсирчан мафкуравий тарғибот ва ташвиқот олиб бориш зарур. Собитқадарликнинг таназзули, унга хос ғоя ва мафкуранинг аҳамияти йўқолгани, ўша даврда рўй бер-ган ғоявий парокандалик ва мафкуравий бекарорлик ҳолатлари бунга яққол мисол бўлади.

Каримов И. А. Донишманд халқимизнинг мустақкам иродасига ишонаман. // «Ғ1с1окоғ», 2000 йил 8 июнь.

Маълумки, ана шундай даврда Ўзбекистонда мустақилликка эришиш ва уни мустаҳкамлаш, миллий давлатчиликни тиклаш, халқаро тамойилларга ва тарихий анъана ҳамда қадриятларга асосланган янги жамият барпо этиш йўли, "Тараққиётнинг ўзбек модели" танлаб олинди. Уни босқичма-босқич, тадрижий тарзда амалга ошириш жараёнида эса янги ғоялар тизими, бунёдкор мафкура — миллий истиқлол ғояси яратилди. Юртбошимиз асослаб берган миллий истиқлол ғояси ўша йиллардан оқ ўзининг жозибаси билан кишиларни ўз кучига ишонишга, истиқболга умид билан қарашга даъват этди. Бунда халқимизнинг идеаллари, мақсад-муддаолари ва орзу-умидларининг қай даражада акс этиши ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлди. Чунки, тўқ, фаровон ва бахтли ҳаёт қуриш, ижтимоий адолатни қарор топтириш, миллатлараро тотувлик, тинчлик, дўстлик Ер юзидаги барча ҳокисор кишилар каби халқимизнинг ҳам азалий орзуси эди. Миллий истиқлол ғоясининг ҳаётийлиги, руҳий-маънавий таъсирчанлиги, халқ орзу-умидларини тўла ва ёрқин акс эттириши, уларни рўёбга чиқаришнинг йўл ва воситаларини тўғри белгилаш ана шу жараёнда ёрқин намоён бўлди.

Хуллас, жамият аъзолари муайян мафкурада ўз ҳаётий манфаатлари, орзу-умидлари ифодасини кўрсагина, у одамларни руҳан бардам, маънавий уйғоқ ва фаол қила оладиган омилга айланади.

5. Ғоявий тарбиялаш. Жамиятдаги мавжуд ғояларга фаол муносабат, фаол ҳаётий позицияни тарбиялаш мафкуранинг яна бир муҳим мақсадидир. Бу борадаги тарбия ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий ва бошқа тарбия шакллари билан узвий боғлиқ. Аслида, ҳар қандай тарбия муайян ғояни аҳоли қалби ва онгига сингдириш, уни ҳимоя қилиш, тарғиб этиш ва ривожлантиришга қаратилган бўлади. Хусусан, ёвузлик, беҳаёлик, шафқатсизликни тарғиб этиш орқали ёшларни ахлоқий жиҳатдан бузишга қаратилган бадий фильмларда жамият барқарорлигига раҳна солишдан иборат мафкуравий мақсад яширинган. «Онги шаклланиб улгурмаган аксари-ят ёш томошабинлар бундай фильмлардан кўпинча турли ёвузлик, йиртқичлик, шафқатсизликларни ўрганadi, холос. Натижада уларнинг дийдаси қотади, қалбидан тошбағирлик, зўравонлик, ахлоқсизлик каби иллатлар жой олганини ўзи ҳам сезмай қолади. Ҳатто шундай томоша ва фильмларнинг қаҳрамонларига кўр-кўро-на тақлид қилишни истайдиган йигит-қизлар ҳам топилади. Чунки улар бундай уйдирма талқинлар таъсирида қўл ураётган иши қандай аянчли оқибатларга олиб келишини тушуниб етмайди» .

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустақкам иродасига ишонаман.//
<Ғ1с1оког>, 2000 йил, 8 июнь.

Бинобарин, ғоялар ошкора ёки яширин, бевосита ёки билво-сита, тўғридан-тўғри ёки рамзий шаклларда тарғиб этилиши мумкин. Бу жараёнда мафкуравий фаолият аниқ бир ғоявий мақсадга йўналтирилган бўлиб, бу ният кўпинча кўзга ташланмайди. Ғоявий тарбиянинг асосий мақсади кишиларда ҳушёрлик, сезгирлик ҳиссини шакллантириш, ёт ва зарарли ғояларга қаршилик кўрса-тиш қобилиятини шакллантиришдан иборат.

6. Ғоявий иммунитетни шакллантириш. Инсоният тараққиёт-га интилар экан, унда бунёдкорлик ҳисси мавжуд экан, илғор ғоялар дунёга келаверади. Жаҳолат ва урушлар, босқинчилик ва талончилик интилишлари бузғунчилик ғоялари таъсирида юзага чиқади. Шу боисдан ҳам бундай зарарли ғояларга қарши курашга доимо тайёр туриш, ёт ғоя ва мафкуралардан огоҳ бўлиш ҳаётий зарурат бўлиб қолмоқда.

Ғоя ва мафкурага хос вазифалар орасида кишиларда ёт ва зарарли ғояларга қарши курашиш учун мафкуравий иммунитет-ни шакллантириш алоҳида аҳамият касб этади. Бу мураккаб ва серқирра фаолият, кўп ҳолларда узоқ давом этадиган жараён. Маълумки, «иммунитет» аслида тиббиётга оид тушунча бўлиб, инсон организмнинг турли ташқи таъсирлар ва касалликларга қаршилик кўрсатиш қобилиятини англатади. Жамият ва шахс ҳам худди жонли организм сингари муттасил равишда хилма-хил таъ-сирларни сезиб яшайди, уларнинг орасида ўзи учун хавfli ва зарарли бўлганларига қаршилик кўрсатади. Ғоя ва мафкура эса одамларда ўзига хос манфаат ва мақсадлар учун ёт бўлган ғоя ва мафкураларга қаршилик кўрсатиш, уларга қарши курашиш қоби-лиятини, яъни мафкуравий иммунитетни шакллантиради. Ушбу жараён кишилар онгига бирон-бир ғояни зўр бериб тикиштириш эмас, балки одамларда бу соҳада ҳам оқ-қорани ажратиш, зарар-ли ғояларга қарши ҳушёр ва огоҳ бўлиш хусусиятларини тарби-ялаш демақдир. Зеро, манфаатлар бор ерда муқаррар равишда ғаразли, нопок ғоявий ниятларни амалга ошириш учун интилиш-лар ҳам бўлади. Хар қандай давлат ва жамият ўз аҳолиси қалби ва онгида, ўз худудида тинчлик ҳамда барқарорликни, муштарак ғояларни ҳимоялаши, ўзи учун зарур мафкура тизимининг сама-рали амал қилишини таъминлаши лозим. Бунинг энг асосий усули аҳолининг турли қатламларига мос, шу давлат ва жамият ҳаёти ҳамда тараққиёти учун зарур бўлган ғоя ва мафкура, унга хос тушунча ва тамойилларни аҳолига сингдириш, яъни мафкуравий иммунитет ҳосил қилишдир.

Бу барча давлат идоралари, жамоат ташкилотлари, шу соҳада фаолият юритадиган ходимларнинг умумий вазифаси ҳисобланади. Ҳар қандай давлат ва жамият учун умумий бўлган мазкур тамойил фуқароларнинг муштарак манфаатларига хизмат қилмоғи, маънавий-маърифий йўл билан амалга оширилмоғи лозим. Аҳоли, айниқса, ёшларда мафкуравий иммунитетни тарбиялашда ижтимоий-иқтисодий фанлар муҳим роль ўйнайди. Ижтимоий фанлар бу жараёнда аҳолида жамиятнинг умумий манфаатларига мос дунёқарашни шакллантириш, устувор ғояларнинг мазмун-моҳиятини тушунтириш, тарғиб ва ташвиқ қилиш вазифасини бажаради. Улар ўзлари мавжуд бўлган жамиятнинг-ижтимоий қиёфасига мос тизимда на-моён бўлади ва шу жамиятнинг имижи, обрў-эътибори, келажаги ва тараққиёт тамойилларига ишонч туйғусини шакллантиришга ёрдам беради. Бу эса ўз-ўзидан умумжамят миқёсида мафкура-вий иммунитетни янада мустаҳкамлаш, олиб борилаётган сиёсат, амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини тарбиялаш омилига айланади. Ғоявий иммунитетни шакллантириш ғоявий-тарбиявий иш самарадорлигининг муҳим мезони ҳисобланади.

7. Ҳаракат дастури эканлиги. Жамият миқёсида умумижтимоий даражага кўтарилган олган ҳар қандай мафкура шу жамият аъзо-ларига хос фаолият ва ижтимоий-сиёсий ҳаракатнинг ўзига хос дастуриламали бўлиб хизмат қилади. Чунки мафкура жамият ҳаётида пайдо бўлган муаммоларни ҳал этиш учун одамларни жипслаштириш ва сафарбар этиш заруриятидан вужудга келса-да, айни вақтда узоқ истиқболни ҳам кўзлайди. Давр ўзгариши билан мафкурани янада такомиллаштириш, янги мазмун билан бойитиш ёки бу соҳада янги тизим ва тамойилларни ишлаб чиқиш зарурияти вужудга келади.

Ҳар қандай жамият учун умумий бўлган миллий мафкура шу жамиятдаги барча социал қатламлар ва гуруҳларнинг умумий ҳаракат дастури, уларни фаолликка даъват этувчи восита ҳисобланади. Мафкуравий жиҳатдан мақсадга эришиш ғояни амалга оширишдан ҳосил бўладиган натижадир. Мақсадни аниқ-равшан идрок этиш эса инсон ва жамият фаолиятига изчиллик, собитқа-дамлик, фаоллик бағишлайди.

Худди шунингдек, жамиятимизнинг миллий истиқлол мафкура-расининг олий мақсади Ватанимиз равнақи, Юртимиз тинчлиги ва Халқ фаровонлиги ғояларига таянган ҳолда халқимизни, Ўзбекистоннинг буюк келажагини яратишга сафарбар этишдир. Бу мафкура Ўзбекистон заминида истиқомат қилаётган барча ки-

шиларни миллати, дини, тили, касб-кори, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, ягона мақсад йўлида бирлаштиришни, бутун халқ иродасини мураккаб ижтимоий муаммоларни оқилона ҳал этиш учун йўналтиришни, кишиларда ёрқин ва бахтли келажакка ишонч руҳини тарбиялашни кўзда тутди. Шу маънода, у Ўзбекистон-нинг миллий истиқлол мафқураси деб аталиши бежиз эмас.

Шуни ҳам инобатга олиш зарурки, халқни Ватан мустақиллиги ва худудий яхлитлигини хавф остида қолдирадиган турли кўри-нишлардаги мафқуравий тазйиқларга қаршилик кўрсатиш зарурияти ҳам жипслаштиради. Миллий истиқлол ғояси ҳаракат дас-тури сифатида, бир томондан, Ўзбекистон заминиде келажакки буюк, эркин ва фаровон жамият барпо этиш учун халқимиз куч-қуввати-ни жипслаштиришни, унинг иродасини бунёдкорлик ишларига са-фарбар этишни, иккинчи томондан эса, миллий мустақиллигимиз-га хавф солаётган мафқуравий таҳдидларга зарба бера оладиган мард, жасур, ватанпарвар авлодни тарбиялашни кўзда тутди.

Ғоя ва мафқуранинг асосий вазифалари. Ғоя ва мафқуранинг ва-зифалари унинг олдига кўйилган мақсадидан келиб чиқади, унга эри-шишнинг воситалари, усуллари ва йўлларида аниқ ифодаланади.

Шу маънода, одамларда ўзига хос **дунёқараш ва тафаккурни шакллантириш** — ҳар қандай мафқуранинг асосий вазифалари-дан бири. Масалан, Ўзбекистоннинг миллий истиқлол ғояси янги жамият барпо этишга хизмат қилади. Мустақиллик — буюк неъмат, яъни ўз тақдирини ўзи белгилаш, ўз юртига ўзи эгаллик қилиш, аждодлар анъанасини давом эттириш, жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб ўрин эгаллаш учун ноёб имконият. Шу боис мустақил-ликнинг кадри ва аҳамиятини, уни мустаҳкамлаш зарурлигини, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш талабларини яхши англайдиган, замонавий дунёқарашга эга ав-лодни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Миллий истиқлол мафқураси ўзининг туб моҳиятига кўра, Ватанмиз озодлиги ва мустақиллигини мустаҳкамлашни, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлигини таъминлашни кўзда тутди. Бундай улуғвор вазифани бажариш ҳар бир фуқародан эркин фикрлаш, Ватан тақдири, истиқболи учун масъулликни ҳис қилишни талаб этади. Эркинлик бўлмаган жойда масъулият-сизлик, лоқайдлик вужудга келади. Мустақиллик халқимизга ана шундай эркин фикрлаш имконини берди. Эркин тафаккурсиз янги жамият шаклланишини тасаввур ҳам этиб бўлмайди. Замонавий дунёқараш эркин тафаккурга таянади, у демократик жамият

ҳаётининг муҳим қонуниятини, миллий манфаатларни ҳимоя қилиш ва таъминлашнинг зарур шартини. Эркин тафаккур шахс фаоллигини оширади, уни бунёдкорлик ишларига илҳомлантиради. Эзгу ғоялар кишилар онига сингдирилиши билан уларда Ватан тақдирини, халқ келажагини учун масъуллик туйғусини шаклландиради. Чунки шахсий ғоя ва манфаатлар шахс фаоллигини кучайтирувчи омил бўлса, миллий ғоя ўзида бутун бир халқнинг ҳаётини манфаат ва интилишларини акс эттиради. «Ватанга муҳаббат ҳисси одамнинг қалбида табиий равишда туғилади. Яъни инсон ўзлигини англагани, насл-насабинини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, юксала боради. Бу илдиз қанча чуқур бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар чексиз бўлади» .

Хар қандай мафкура жамиятда муайян ғоялар устуворлик қила-диган **ижтимоий муҳитни яратиш вазифасини** ҳам бажаради. Шу жамиятга хос кенг ривожланишга йўл очади. Маълумки, инсоният доимо руҳан юксакликка, яна ҳам бахтли ва фаровонроқ ҳаёт кечиришга интилади. Бундай ҳаётга эришишнинг хилма-хил воситаси ва йўллари мавжуд бўлиб, у турли ғояларда ўз ифодасини топади. Бундай ғоялар илмий-назарий, диний ва бошқа асосга эга бўлади. Муайян жамият эса ана шу пойдевор устидан қад кўтаради, унинг асосини ҳисобланади. Иجتимоий ҳаёт тобора интеллектуаллашиб бо-раётган, илмий тафаккур инсоният маънавиятининг устувор йўна-лишига айланаётган ҳозирги шароитда кўпроқ илмий-назарий асосга эга бўлган илғор тоялар таъсири устунлик қилмоқда.

Зарур иجتимоий муҳитни яратмай туриб, муайян ғояларнинг устуворлигини таъминлаб бўлмайди. Масалан, демократик жамиятда соғлом иجتимоий муҳит — унга хос принципларни хур-мат қилиш, конституция талабларига бўйсуниб, қонунлар ва иجتимоий тартибларга онгли равишда итоат қилиш, адолатни қарор топтириш демак. Янгича фикрлайдиган, мутелик туйғусидан холи бўлган маънавий баркамол авлодни тарбиялаш бу борадаги муҳим вазифадир. Иجتимоий ҳаёт ўртага қўяётган муаммолар ижодий фикрлайдиган, ташаббускор ва юксак маънавиятли инсон шахсини шакллантиришни талаб этмоқда. Бу борада миллий ғоя давр талаблари ва хусусиятларини яққол ифода этгани учун ҳам кишилар қалбига тез етиб бориб, ўзига хос ҳаёт дастури бўлиб хизмат қилмоқда.

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустақкам иродасига ишонаман. // "Ийогоғ", 2000 йил 8 июнь.

Миллий мафкура, биринчи навбатда, ҳаётга эндитана қадам қўяётган ёш авлоднинг ҳаётига янгича маъно ва мазмун бахш этиш-га, унда фаол ҳаётий позицияни шакллантиришга қаратилади. Чунки ёшлар фақат миллий ғоя тимсолидагина Ватан тараққиё-ти, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлигини таъминлашнинг му-ҳим воситасини кўради. Ёшлар табиатан турли ғояларга қизиқув-чан ва уларга тез берилувчан бўлади. Миллий ғоя ҳали турмуш-нинг аччиқ-чучугини татиб кўрмаган, ҳаётий тажрибага эга бўлма-ган ана шу авлодни миллий манфаат ва тараққиётга ёт бўлган сохта ҳамда бузғунчи ғоялар тажовузидан ҳимоя қилади, уларда мафкуравий иммунитетни шакллантиради.

Ғоя ва мафкуранинг **яна бир вазифаси** улар ўзи таянган иж-тимой асос, қатлам, партия, миллат ва бошқаларнинг туб ман-фаатларини ифода этади. Президент Ислоҳ Каримов бу муҳим хусусият тўғрисида таъкидлагани каби: «Хар қандай инсон, та-бийки, мурод-мақсадсиз яшамайди. Бинобарин, токи ҳаёт мав-жуд экан, мамлакатлар, давлатлар ва уларнинг манфаатлари бор экан, улар ўз тараққиёт йўлини, эртанги кун уфқларини ўзининг миллий ғояси, миллий мафкураси орқали белгилаб олишга инти-лади... Мафкуранинг ҳаётийлиги унинг халқ табиатига, турмуш ва тафаккур тарзига нечоғлик мос бўлиши, энг муҳими, жамият-нинг миллий манфаатларини, орзу-интилишларини қай даража-да акс эттириши билан белгиланади». Шу маънода, Ўзбекистон-га хос миллий мафкура халқимизнинг мақсад ва интилишларини ифода этади, унинг руҳини кўтаради, уни эзгулик ва бунёдкор-лик ишларига даъват этади, жамият дуч келган муаммолар ечи-мини топишга ёрдам беради.

Ғоя ва мафкура, айниқса, уларнинг миллий ва умуминсоний шакллари ўтмишни келажак билан **боғловчи** маънавий кўприк **вазифасини** ҳам ўтайди. Масалан, миллий ғоялар бир неча авлод-ларнинг ақл-заковати билан яратилади, кейинги авлодлар томо-нидан янги мазмун билан бойитилиб борилади. Унда аждодлар би-лан авлодлар ўртасидаги ворислик ўз аксини топади, аждодлар-нинг асрий орзу-умидлари мужассам бўлади. Миллий мафкура ўзига хос эстафета сифатида бугунги авлодни аждодлар билан боғлайди, миллий кадрият сифатида эъзозланади. Унинг ҳаётий-лиги миллатнинг фаоллигидан далолат беради. Президентимиз сўзлари билан айтганда, миллий мафкура халқни халқ, миллат-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "ҒМоқоғ", 2000 йил 8 июнь.

ни миллат бўлишида муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Шу маънода, «жаҳон тажрибасига назар ташласак, миллатнинг мафку-раси бир эмас, балки бир неча авлоднинг умри давомида ишлаб чиқилиши ва такомилга эришувига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бу-тун халқни бирлаштирадиган байроқ бўлмиш мафқурани шакл-лантириш учун инсоният тарихининг турли даврларида Худонинг ўзи ақл-заковат, истеъдод, куч-қувват ато этган, ёрқин тафак-курға эга бўлган буюк шахслар заҳмат чекканини кўрамиз» .

Ғоя ва мафқуранинг яна бир **муҳим хусусияти** кишиларни би-рон-бир мақсад сари бирлаштирувчи ва сафарбар этувчи идеал-лар тизимини яратади, унга хизмат қилади. Тарихнинг муайян босқичларида Ватан мустақиллиги учун чет эл босқинчиларига қарши кураш, эл-юртни ободонлаштириш, халқни фаровонлаш-тириш каби идеаллар ажодларимизни эзгу мақсадлар атрофида бир тан-бир жон бўлиб бирлашишга даъват этган.

Ғоя ва мафқура тизими одамлар ҳаёти фаолиятининг ўзига хос **мезони вазифасини** ҳам бажаради. Масалан, бугунги кунда ватандошларимизнинг интеллектуал — маънавий салоҳияти мил-лий истиқлол ғояларини қай даражада ҳаётга татбиқ эта олиши-да, ажодлар орзу-умидини қай даражада рўёбга чиқара били-шида яққол намоён бўлади.

Ғоя ва мафқуранинг муҳим хусусиятларидан бири **ғоявий ҳимоя воситаси** эканлиги билан белгиланади. Маълумки, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлиги учун фидойилик иймон-эъти-қодли ажодларимиздан бизгача етиб келган маънавий мерос. Мус-табид тузум қатағонларининг қурбони бўлган Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Усмон Носир ва бошқаларнинг жасорати эл-юртимиз мустақиллиги, озодлиги йўлидаги фидойиликнинг ёрқин намунаси. Халқимиз онгига уларга хос мардлик, иймон-эътиқод, ҳалоллик, инсоф-диёнат, меҳнатсеварлик, саҳийлик фазилатла-рини сингдириш миллий истиқлол мафқурасининг муҳим вазифа-сидир. Бу эса охир-оқибатда ягона мақсадга — Ватанимиз муста-қиллигини мустаҳкамлаш, юртимизда озод ва обод ҳаёт барпо этиш, фаровон жамият қуриш учун хизмат қилади.

Хуллас, ғоя ва мафқура муайян даражада ҳаётнинг маъноси ва мазмунини белгилайди, ибратли умр учун яшаш ва курашиш-га чорлайди. Бундай фикрга эга бўлган, ўз кучига, ўзи танлаган йўлнинг тўғрилигига ишонган инсон келажакка дадил интилиш билан яшайди. У жамиятдаги фикрлар хилма-хиллигидан чўчи-

Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман. // "ҒМокоғ", 2000 йил 8 июнь.

майди, оалки ғоявий билим, тушунча ва тамойилларга суянган ҳолда ҳаёт кечиради, фаолият кўрсатади. Шу маънода, таъкид-лаш жоизки, миллий истиқлол ғояси ҳам ўзининг олий мақсади, вазифалари ва хусусиятларига эга. Унинг олий мақсади юртимиз-да озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт, ҳуқуқий демокра-тик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш йўлида халқимиз-ни жипслаштириш, кишилар онгида мустақил дунёқараш ва огоҳ-лик ҳиссини шакллантириш, комил инсонни вояга етказиш, фу-қароларимизда мафкуравий иммунитетни тарбиялаш билан уз-вий боғлиқ бўлиб қолаверади.

3-боб. Бунёдкор ва вайронкор гоёлар, уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари

Жаҳон тарихида инсон ҳаёти, халқлар ва давлатлар тақдири учун хилма-хил аҳамият касб этган турли-туман гоё ва мафкура-лар бўлган. Асрлар оша одамларни эзгу ва хайрли ишларга бошлаб келаётган, умуминсоний аҳамиятга молик бунёдкор гоёлар билан бирга, мазмун-моҳияти бузғунчилик ва ғайриинсонийликдан иборат вайронкор мафкуралар ҳам ранг-баранг шаклларда намоён бўлиб туради. Тарих ва тараккиёт шу тарика муайян гоёлар усту-вор бўлган неча-неча замонлар алмашинуви, турли мафкуралар курашидан иборат узлуксиз жараён сифатида давом этмоқда.

Бунёдкор ва вайронкор гоёлар кураши, эзгулик ва ёвузлик-нинг бир-бирига зидлиги, бузғунчилик тамойилларининг одамзод бошига не-не балоларни келтириши билан боғлиқ мавзунинг ўтми-ши узок. Шу маънода, инсоният тарихи нафақат мафкуралар та-рихидан, балки уларнинг турли-туман тарзда намоён бўлиши, гоёлар ўртасидаги кураш тарихидан ҳам иборат.

Ҳозирги давр ҳам бундан мустасно эмас. Дунёнинг бугунги мафкуравий манзарасида ҳам турли-туман гоёлар ва мафкуралар хилма-хил ўринга эга бўлиб турибди. Уларнинг баъзилари инсо-ниятни эзгуликка, миллатлар ва давлатларни бунёдкорликка са-фарбар қилса, бошқалари одамларни бир-бирига қарши қўйиш, улар орасига нифок солиш, турли ижтимоий зиддиятлар, уруш-лар, қатағонлар ва бузғунчиликларга сабаб бўлмоқда.

Бу эса асл қиёфасини турли найранглар билан беркитишга ҳаракат қилаётган вайронкор мафкураларнинг муттасил хуружи рўй бераётган бугунги мураккаб замонда уларга қарши тура ола-диган бунёдкор гоёларнинг мазмун-моҳиятини чуқур англашни заруратга айлантиради. Шу билан бирга, эзгуликка хизмат қила-диган маънавий тамойиллар қадрини устувор билишга асосланган замонавий дунёқарашни шакллантириш муҳим аҳамият касб эта-ётганини англатади.

7-мавзу. "Бунёдкор ғоялар" тушунчаси, унинг амал қилиш хусусиятлари

Ўзида гуманизм талабларини акс эттирадиган, инсон камоло-тига, жамият ривожига, миллат тараққиётига, халқнинг ирода ва интилишларига хизмат қиладиган, уни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар бунёдкор ғоялардир. Улар инсоннинг эзгуликка ва бунёдкорликка интилиши, ички яратув-чанлик моҳияти, ижодкорлик табиатидан келиб чиқади, оДам-ларни комиллик ва фозиллик сари ундайди, иймон-этиқодини мустаҳкамлайди, ҳаётига ижобий мазмун бахш этади.

"Бунёдкор ғоя" тушунчаси Президент Ислон Каримов томони-дан назарий жиҳатдан асослаб берилган бўлиб, жамият ва одам-ларни, турли гуруҳ ва қатламларни, барча фуқароларни тараққи-ёт сари етакловчи, халқни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи ғоялар мажмуини ифодалайди. Бунёдкор юя таъ-сирида инсон эзгуликка етишиш, миллатлар ва давлатлар эса озод-лик ва мустақилликка эришиш учун интилади, адолат ва ҳақиқат тантанаси йулида курашади, буюк тарихий ғалабаларни қўлга ки-ритади. Ҳозирги даврда бунёдкор ғоялар бутун дунёда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш, халқлар ва давлатлар ҳаётида ғоявий бўшлиққа йўл қўймаслик, соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш, замонавий дунёқараш ва янгича эътиқод эгаларини тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга.

Бунёдкор ғоялар ҳар бир халқ, умуман, башариятнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади. Асрлар мобайнида бундай буюк, ўлмас ғоялар халқларга куч-қувват ва илҳом бағишлаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган. Ҳар бир тарихий даврда унинг руҳини акс эттирадиган, халқнинг қадриятлари ҳамда орзу-истакларига мос қиладиган ғоялар кишиларнинг онги ва қал-бидан жой олган. Уларни эзгулик ва бунёдкорлик ишларига бош-лаган, ҳар бир кишининг бу йўлдаги амалий фаолияти учун маъ-навий мезон вазифасини ўтагани, шубҳасиз.

Муайян киши учун бунёдкор ғоялар халқ манфаатларини, уларни ўзида мужассам этадиган миллий ғояни англаш билан боғ-лиқ ҳолда намоён бўлади. Ватан манфаатлари ҳар бир фуқаро манфаатлари билан узвий боғланган. Зеро, Ватаннинг ободлиги халқнинг фаровонлиги билан боғлиқ. Фуқаролари бадавлат мам-лакатгина моддий ва маънавий тўқис бўлади. Шундай экан, бунёд-кор ғояларнинг муҳим тамойилларидан бири инсон кадр-қимма-

тини ҳар томонлама юксалтириш, халқ фаровонлигини ошириш-дан иборат. Бунга эришиш учун бутун халқ, мамлакат фуқарола-рининг ҳамжиҳатлиги ва бирдамлигини янада мустаҳкамлаш та-лаб этилади. Бу вазифа бунёдкор ғояларнинг ижтимоий соҳадаги асосий моҳиятини — мағзини ташкил этади.

Шу маънода, "бунёдкор ғоялар" тушунчаси ҳар бир кишининг жамият ҳаётидаги фаолияти, юрти, миллати, ўзи ва оиласи олдида-ги бурч ҳамда масъулиятини қай даражада ҳис этаётгани ва бажара-ётганини белгилайдиган маънавий мезон ҳамдир. Ватанни севиш, юрт тинчлигини асраш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш бунёдкор ғояларнинг маъно-мазмунини белгилайди. Тарих ҳам, бугунги ҳаёти-миз ҳам ўз ғаразли мақсадларига эришиш учун юксак ғояларнинг жо-зиба кучидан фойдаланишга уринувчи ёвуз кучлар ҳамма вақт, ҳамма замонларда бўлишини кўрсатади. Қабих ниятли кучларнинг асл ният-ларини фош этишда бунёдкор ғоялар асосидаги замонавий тафаккур ва илғор дунёқарашнинг аҳамияти беқиёс. Уларнинг мазмун-моҳия-тини билиш, аҳамиятини англаш, бу ғояларни қалбимиз ва онгимизга сингдириш ҳар биримизнинг маънавий бурчимиз.

Умуминсоний маънода бунёдкор ғоялар бутун дунёдаги инсон-лар, халқлар ва давлатларнинг эзгулик йўлидаги мақсад-муддао-ларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда уларнинг руҳи-ни кўтариб, суянч ва таянч бўлади, миллатлар ҳамда жамиятлар дуч келадиган ҳаётий ва маънавий муаммоларни ечишга ёрдам беради. Бундай ғоялар одам зотига фақат моддий бойлик ва неъмат-лар учун эмас, аввало, юксак маънавият, илм-фан ютуқларига эришиш, бу мураккаб ва таҳликали дунёда ақл-заковат, иймон-эътиқод билан эзгулик ва бунёдкорликка интилиб яшаш лозим-лигини англадиган, инсониятнинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир, дейиш мумкин.

Миллий даражада бунёдкор ғоялар муайян миллатнинг ўтми-ши ва келажагини бир-бири билан боғлайдиган, унинг муддаола-ри ва орзу-истакларини амалга оширишга хизмат қиладиган, уни эзгу ишларга сафарбар этадиган маънавий омилдир. Бундай ғоялар-нинг мақсади Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги-ни таъминлашга хизмат қилиш, ҳар бир инсон қалбида уларга муҳаббат ва садоқат руҳини шакллантиришдан иборат. Шу маъ-нода, бунёдкор ғоялар мажмуи бўлган Миллий истиқлол ғояси ўз номи билан Ўзбекистон халқи ва унинг мустақиллигининг ифода-си бўлиб, у дини, эътиқоди, жамиятдаги қайси табақага мансуб-лигидан қатъи назар, юртимизда яшаётган барча фуқароларнинг

умуммиллий мақсадини белгилаб беради, халқимизнинг асрлар мобайнида интилиб келган орзу-идеалларини, олижаноб мақсад-муддаоларини ўзида мужассам этади.

Хдр бир киши онги ҳамда қалбида эзгулик ва бунёдкорликка интилиш, инсониятга садоқат, келажак ва мустақиллик ҳақида қайғу-риш, ўзлигини, халқ, Ватан қадри-қийматини тўғри англаш ва уни ҳимоя қилиш бунёдкор гоёларнинг шахсий даражада намоён бўлиши ва хусусиятларини кўп жиҳатдан белгилайди. Шу маънода, халқи-миз асрлар мобайнида эзгу ният қилиб келган мустақилликни саклаш ва мустаҳкамлаш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиз. Бунинг учун барчамиз бир ёқадан бош чиқариб, муқаддас она-Ватаннинг ҳаётий манфаатларини юракдан ҳис этган ҳолда, уларни рўёбга чиқариш учун фаол ҳаракат қилишимиз, курашимиз зарур.

Илмий нуқтаи назардан қараганда, "бунёдкор гоёлар" **гояшу-носликнинг махсус категорияси** ҳисобланади. Бизда бу борада илмий тадқиқотлар олиб бориш эндигина бошланмоқда. Шу маъ-нода, у янада кенгроқ таҳлил ва тадқиқотларга муҳтож. Ҳолбу-ки, мазкур тушунчанинг тузилиши, уни ташкил этадиган элемент-лар, уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари алоҳида тадқиқ эти-лиши лозим. Шу билан бирга, жамият тараққиётининг туб бури-лиш даврларида, ўзгариш ва ислохотларни амалга ошириш жа-раёнида бунёдкор гоёларнинг яратувчанлик, халқни бирлашти-риш ва эзгу мақсадлар томон сафарбар этиш хусусиятларидан ижобий фойдаланиш масаласи катта аҳамият касб этади.

Бунёдкор гоёларнинг асосий функцияси — одамларнинг онги ва қалбига бунёдкор гоёларни сингдириш, уларга ўз атрофидаги дунё-ни, воқеа-ходисаларни тўғри идрок этиш, мақсад-муддаоларига етишнинг холисона ва беғараз йўлларини кўрсатиб бериш, одам-ларни бу фаолиятга жалб қилишдан иборат. Бу жараён, бир томон-дан, одамларнинг маънавий камолоти, тафаккури ва дунёқараши ўзгаришига, иккинчи томондан эса, жамият тараққиёти, тинчлик ва барқарорлик, фуқаролар ҳамжиҳатлиги мустаҳкамланишига хиз-мат қилади. Амир Темур бобомиз ва унинг авлодлари давридаги маъ-навий юксалиш, Ўзбекистоннинг мустақиллик йилларидаги бунёд-корлик соҳасида эришган ютуқлари бунга мисол бўлади.

Шу маънода, бунёдкор гоёлар жамият аъзоларида воқеа ва ходисаларни мустақил ва холисона тушуниш қобилиятини шакл-лантириш, уларга ўз ҳаётидаги мақсад-муддаоларини бажариш-лари учун зарур имкониятни яратишга хизмат қилади. Бундай функциясиз одамлар оммасини бунёдкорликка сафарбар қилиш, уларни шу йўлда уюштириш қийин кечади. Бунда одамлар онги

ва дунёқараши ҳаёт ҳақиқати, жамият ва инсон манфаатлари талаб этган даражада шаклланишига ҳаракат қилинади.

Бунёдкор ғояга асосланган фаолият натижасида жамиятда эз-гуликка хизмат қиладиган кўп сонли онгли кишилар пайдо бўла-ди. Бу кишилар ана шу асосда фикрлайди, ҳаёт ҳодисаларига тўғри ва оқилона баҳо беради ва муайян вазиятларда бунёдкор-лик йўлида курашадиган фуқароларга айланади. Улар жамият ва миллат менталитетида хайрли ва савоб амаллар, бунёдкорлик тамойиллари устувор бўлишига ҳаракат қилади.

Хдр қандай мафкура каби бунёдкор мафкура ҳам муайян қоида-ларга мувофиқ яратилади. Айни шу қоидалар жамулжам ҳолда шу йўналишдаги мафкуравий фикрлаш услубини (мафкуравий онг аппаратини) ташкил этади. Бунёдкор ғоялар шу восита орқали одамлар онгига сингдирилади. Мазкур услуб воситасида одам-лар бу ғояларнинг мазмун-моҳиятини англаб олади, ўзларининг ҳаёт ва фаолият тамойилларини белгилайди. Улар омма онги ва қалбига сингсагина моддий кучга айланади.

Бунда мазкур ғояларни яратувчи ва уларни одамлар онгига сингдирувчи механизм муҳим аҳамият касб этади. Бу механизм кўп ҳолларда маънавият ва маданият соҳасидаги турли ташки-лотлар, хилма-хил мутахассислар ҳамда илмий билиш ва ижод маълумотлари жамият аъзоларига китобларда, газеталарда, журналларда, театр, кино, телевидениеда ва умуман одамлар кўрадиган, эшитадиган ва ўқийдиган барча жабҳаларда намоён бўлади. Улар шу восита орқали ўз онги учун зарур бўлган ғоявий тамойилларни ўрганади ва ўзлаштиради. Бунёдкор ғоялар омма дунёқарашининг таркибий қисмига айланганидагина одамларнинг қалби ва онгидан чуқур ҳамда мустаҳкам ўрин олади.

Бунёдкор ғоялар асосидаги мафкуравий фикрлаш услуби ил-мий фикрлаш услуби каби беғаразлик, холислик, объективлик, профессионализм, мантиқийлик каби белгилар билан тавсифланади. Бундай фикрлаш услуби шу нуқтаи назардан илмий фикр-лаш услубининг таркибий қисми ҳисобланади.

Бунёдкор ғояларни сингдирувчи мутахассисларнинг вазифаси одамларга ўзини қуршаган дунёни ва ўз-ўзини амалда қандай бўлса, ўшандай, холисона тасаввур қилиш ва тушунишни ўрга-тишдан иборат. Лўнда қилиб айтганда, уларнинг фаолияти одам-ларга борлиқни мустақил англаб етиш, жамиятнинг асл мақсад-муддаоларини қандай тасаввур қилиш, ўзи ҳаётда дуч келадиган нарса ва воқеалардан қайсиларини устувор билишни ўргатишга қаратилади. Бу борада у билишнинг муайян натижаларидан ке-

либ чиқади ва улардан муттасил баҳра олади, унинг хилма-хил воситаларидан фойдаланади.

Бунёдкор мафкура асосидаги фикрлаш услубининг яна бир жиҳати унинг беғаразлигида. Бу соҳадаги вазифа жамиятдаги бар-қарорликни асраш учун замин яратиш, унинг ижтимоий тузилиши ва аҳолининг шаклланган турмуш тарзини янада такомил-лаштириш, уни турли мафкуравий хуруж ва таҳдидлардан ҳимо-ялашдан иборат. Ўз-ўзидан равшанки, бундай мафкура мазмуни-га мавжуд ижтимоий ҳолатни эзгу ғоялар амалиётига хос тамо-йиллар билан бойитиш, бунёдкор ғояларни устувор қилиш имко-нини берадиган, шунингдек, кишилар ҳаётига ижобий мазмун бахш этишга ва уларнинг жамият аъзолари сифатидаги маънавиятига таъсир кўрсатишга қаратилган муайян қадриятлар тизимини шакл-лантириш каби фаолият йўналишлари кириши лозим. Бу эса, ўз навбатида, одамларнинг онгидан борлиқнинг барча ҳодисаларига доир муҳим андозалар билан бирга мазкур ҳодисаларга берилган ҳолисона баҳо ҳамда уларга муносабат шакллари ҳам мустақкам ўрин олиши учун замин яратади.

Бунга эришиш учун бунёдкор ғоялар ҳақидаги хулосалар од-дий одамнинг фикрлаш даражасига мувофиқ келиши ёки унинг фикрлаш услубини эзгулик томонига қаратиши лозим. Бундай асос-га эга бўлган мафкуравий тушунчаларнинг аниқлиги ва тушунар-лилиги ҳам, унинг ўзига хос жиҳатлари ҳам шу соҳадаги мента-литетнинг нисбатан юксак даражасида вужудга келади. Шунинг учун ҳам бунёдкор ғояга асосланган мафкурада ва унга таянади-ган фикрлаш тарзида, аниқлилик ва тушунарлилик иллюзияси пайдо бўлмайди, балки ҳаёт ҳодисалари аниқ, равшан акс этади, ҳолисона ва беғараз ёндашув натижаси сифатида намоён бўлади.

Бунёдкор мафкуранинг ҳаққонийлиги шунда кўринадикки, у вай-ронкор мафкурадан фарқли тарзда, уйдирмани ҳақиқат қилиб кўрса-тишга хизмат қилмайди. Унда фақат ҳаққоний фикрлар мавжуд бўлиб, бундай мафкурада одамларни воқеликдан чалғитувчи, норе-ал, ҳаёлий дунё манзарасини яратувчи омиллар етакчилик қилмай-ди. Бу манзара ёлгон эмас, унда ҳақиқат устувор бўлиб, у вайронкор мафкура манзарасидан сифат жиҳатидан бутунлай ўзгача ҳодиса. Бу мафкура одамларга уларнинг кундалик ҳаёт фаолиятида хала-кит бермайди, балки одамларнинг ўзлари онгли равишда унга хос тамойил ва талабларни бажаради. Ушбу йўналишдаги тафаккур ҳар бир сўз ва ҳар бир жумлада ўзидан нишона беради. Аксарият ҳол-ларда одамлар бундай ҳолатдан баҳра олади, камолотга эришади-лар. Таъбир жоиз бўлса, улар эзгулик ва бунёдкорлик майдонида

яшайди ва одатдагидек ўз ҳаёт функцияларини бажаради. Айнан ана шундай мафкуравий майдон ўзини шундай намоён этиши мумкин, у ҳар бир киши, ҳар қандай жамият учун маънавий юкса-лиш, тинч ҳаёт кечириш, мазмунли яшаш омили сифатида муҳим аҳамиятини доимо сақлаб қолаверади.

Бунёдкор ғоялар асосида шаклланган тафаккур одамлар ўз ҳаёт функцияларини бажаришларига асло монелик қилмайди. Шу би-лан бирга, у одамларни тўғри мулоҳаза юритиш, холисона қарор-лар қабул қилишга ўргатади, уларнинг ҳаётини маълум даражада энгиллаштиради. Ҳар бир инсон учун ижобий омил ҳисобланадиган бундай тафаккурсиз одамлар ёмонроқ яшаган жамият узоқ мав-жуд бўла олмаган бўлар эди, дейиш мумкин. Бунёдкор ғоялар асо-сидаги мафкура борлиқ ҳақидаги эртақ эмас, балки одамлар фао-лиятининг ўзига хос дастуриламали ҳамдир. Шу маънода, бунёд-кор мафкура ўз моҳиятига кўра реал вазиятдаги ўзгаришларни доимо ҳисобга олади, ўзгармас ва шак-шубҳасиз бўлишга ҳаракат қилмайди. У муайян вазиятларда одамнинг яшаш қоидаларини маз-кур вазиятлар ҳақидаги илмий тасаввурга асосланган ҳолда талқ-ин қилади. Айни шу сабабли бундай мафкура ўз шаънига баланд-парвоз сўзлар айтилишига муҳтож эмас. У муайян ҳаёт тажрибаси негизида вужудга келганидан сўнг, вақтга бўйсунмайдиган, мутлақ ҳақиқат сифатида ва ўзгармас кўринишда бўлишини талаб қилмайди. Балки вақт ўтиши, замон ўзгаришлари ва давр талабларига кўра такомиллашиб боради, мутгасил янгиланиш жараёнидан ўтади. Бугунги кунда мантиқий фикрлаш бунёдкор мафкура асосидаги фикрлашнинг асосий омилига айланмоқда. Бу эса дунёдаги ҳозирги вазиятни чуқур ўрганиш, ғоя ва мафкура соҳасидаги жараёнлар-нинг мазмун-моҳиятини англашга ёрдам беради.

Бунёдкор ғояларнинг шакллари. Инсоният тарихининг энг қадимги давларидан буён озодлик, мустақиллик, адолат, Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонлиги, Ижтимоий ҳамкорлик, Комил инсон, Миллатлараро ҳамжиҳатлик, Диний бағрикенглик каби бунёд-кор ғоялар ниҳоятда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

Озодлик ғояси — мазлумларни ўз эрки учун курашга чорлай-диган, уларни шу йўлда бирлаштирадиган ва сафарбар қиладиган, қуллик ва қарамликнинг ҳар қандай кўринишини инкор этадиган бунёдкор ғоя. Дарҳақиқат, инсон ҳамиша озодлик ва ҳурриятга интилиб яшайди. У доимо ўзини эркин ҳис қилишга, мустақил тур-муш кечиришга эҳтиёж сезади. Президент Ислон Каримов таъ-кидлагани каби, бу ғоя инсоният тарихининг азалий йўлдоши, ўтмишдан ҳозирга қадар ўз аҳамиятини сақлаб келаётган эзгу қадри-

ятни ифодалайди. Унинг мазмун-моҳиятини бир неча йўналишда талқин ва таҳлил қилиш мумкин. У ижтимоий маънода — жамият ҳаётининг қандайлиги ва қай тарзда ташкил этилганини, сиёсий маънода — мустақил ва эмин-эркин яшашни, иқтисодий маънода — мулк ва моддий бойликларга барчанинг тенг эга бўлиш имкони-ятини, маънавий маънода — инсон ва жамиятнинг турли тазйиқ-лардан холислиги, фикр, эътиқод ва сўз эркинлигини англатади.

"Озодлик" тушунчаси инсониятнинг азалдан эркин, ҳур ва мустақил яшаш орзу-умидлари, армон ва изтиробларини ўзида му-жассам этади, у эркин дунёқараш, мустақил тафаккурга суяниб яшаш салоҳияти, ўз тақдирини ўзи белгилаш тамойилларига асос-ланади. Бу ғоя мустамлакачиликнинг ҳар қандай шаклини, у та-қозо этадиган тўсиқ ва зўравонликларни инкор этади. Инсоният тарихининг турли даврларида жаҳоннинг барча минтақаларида озодлик учун курашнинг шаклан турлича, моҳиятан ўхшаш бўлган ҳурриятга интилиш ҳодисалари мавжуд бўлгани бу фикрнинг ҳақиқатлигини исботлайди.

Мутелик бор жойда ҳукмронлик, ўзгаларга бош эгиб, қарам бўлиб яшаш каби иллатлар пайдо бўлади. Натижада биз сўнгги аср мобайнида бошимиздан ўтказган мустамлакачилик каби ҳолат-лар вужудга келади. XX аср интиҳосида тоталитар тузум, ком-мунистик мафкура таназзулга учради. Жаҳонга, Ер юзига ҳокими мутлақликни даъво этган собиқ иттифоқ жамият сифатида ҳам, давлат сифатида ҳам қулади. Унинг таркибига кирган иттифоқ-дош республикалар озодлик мақомига эришди. Озодлик ғоясининг қудрати шундаки, у одамларнинг ўзаро муносабатлари, мамла-катлар ва давлатлараро муносабатларни меъёр-мезонга солади, турли камситишлар ёки ортиқча таъзим-тавозега чек қўяди. Озод-лик ғояси инсоният тарихида ўчмас ном қолдирган қўпгина алло-малар, мутафаккирлар ҳаёти ва ижодининг мазмунини ташкил этади. Алишер Навоийнинг куйидаги рубоийси бу ғоянинг асл моҳиятини акс эттиради:

Гурбатда ғариб шодумон бўлмас эмиш, Эл
анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш. Олтин
қафас ичра гар қизил гул битса, Булбулға
тикондек ошиён бўлмас эмиш.

Озодлик ғоясини умуминсоний, миллий ва шахсий нуқтаи назарлардан ҳам талқин қилиш мумкин. **Умуминсоний жиҳатдан**, бу ғоя бутун Ер юзида тараққиёт ва эркинлик учун курашаётган кишилар-

нинг музаффар байроғи, демократик жамият ва давлатлар ҳаёти-нинг устувор тамойилларидан бирини ифодалайди. **Миллий жихат-дан**, у ҳар бир миллат ва халқнинг ўз мустақил тараққиёт йўли, ўз тақдирини ўзи белгилай олиши, миллий давлатчилигига эга бўли-шини англатади. Шахсий даражада инсон ҳақ-ҳуқуқларининг рўёбга чиқиши, унинг ижтимоий-маънавий жихатдан эркинлигини билди-ради. Бу ғоя миллий истиқлол мафкурасининг асосий тушунчалари-дан бири — «Озод ва обод Ватан» иборасида ўз ифодасини топган.

Мустақиллик ғояси — энг улуғ ва эзгу ғоялардан бири бўлиб, ҳар бир халқнинг истиқлол туфайли ижтимоий тазйиқлардан ха-лос бўлиши, ўз салоҳиятини тўла-тўқис ишга солиши, ўзи иста-ган ва ўзи танлаган йўлдан бориш имкониятини қўлга киритиши-ни англатади. Президентимиз таъкидлаганидек, мустақиллик ғояси барча жабҳалардаги ҳар қандай камситиш, тобеликни инкор эта-ди, ўзаро ҳурмат, бир-бирини қадрлаш, миллий ва умумбаша-рий қадриятларга таяниб иш кўриш, кенг дунёқараш ва эркин тафаккур асосида яшаш, фикрлаш, ўз ҳаётини эмин-эркин ўзи ташкил этиш имконияти ва амалиётини билдиради. Ушбу ғоя асо-сида шаклланган "мустақиллик" (араб. — тобе эмаслик, ихтиёри ўзидалик, қарам эмаслик) тушунчаси инсоннинг эркин ва озод ра-вишда, ўз ихтиёри билан бошқаларга бўйсунмасдан иш юрита олиши, миллат, давлат ва жамият ҳаёти, уларнинг тараққиёти-ни, устувор мақсад ва вазифаларини мустақил тарзда амалга оши-ришилишини англатади. У ҳар бир халқнинг ўз салоҳияти ва им-кониятларини эркин тарзда намоён этиши учун зарур шарт-ша-роитларни яратишга йўл очади.

Маълумки, инсоният асрлар давомида бу ғояни устувор қилиш учун курашиб келади. Масалан, ХУШ-ХХ асрлар инсоният та-рихида мустамлакачилар асоратига тушиб қолган халқларнинг мустақил давлатлар тузиш учун курашлари даври бўлди. Шимо-лий Америка аҳолисининг мустақиллик учун кураши 1776 йил-нинг июлида "Мустақиллик декларацияси"ни қабул қилиш билан яқунланди. ХУШ асрнинг 90-йилларидан бошлаб ХІХ асрнинг биринчи чорагигача бўлган даврда Лотин Америкаси халқлари испан, португал, француз мустамлакачиларига қарши курашиб, бирин-кетин ўз мустақил давлатларини барпо этди. 1830 йилда Юнонистон усмонли турклар империясидан ажралиб, ўз муста-қиллигига эришди. ХУШ-ХІХ асрларда дунёнинг қарийб ярмини ўз мустамлакаларига айлантирган Буюк Британия истибдодига қарши олиб борилган курашлар натижасида 1876 йилда Канада,

1901 йилда Австралия, 1910 йилда Жанубий Африка, 1921 йилда Ирландия, 1947 йилда Ҳиндистон ва Покистон халқлари ўз мустақиллигини қўлга киритди.

Мустақиллик — ҳар бир халқнинг азалий ва муқаддас орзуси. Шунинг учун ҳам бу кун барча мустақилликка эришган, тенглар ичида тенг бўлиб, жаҳон ҳамжамиятида ўз қонуний ўрнига эга бўлган халқлар томонидан энг улуғ миллий байрам сифатида нишонланади. Мамлакатимиз 1991 йил 31 августда ўз давлат мустақиллигини қўлга киритди. 1 сентябрь Мустақиллик куни, деб эълон қилинди. У Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 3 июлда қабул қилинган "Байрам кунлари ҳақида"ги қонунига мувофиқ мамлакатимиз ҳудудида нишонланадиган байрамлар қаторидан ўрин олди. Мустақиллик халқимизнинг иродаси, ҳақ-ҳуқуқи, унинг цивилизацияга қўшган ва қўшаётган бетакрор ҳиссасини жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилиши ҳамдир. У бизни жаҳоннинг эркин мамлакатлари қаторидан муносиб ўрин эгаллашга, бозор иқтисодиётига асосланган, ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти барпо этишга, халқимизнинг моддий, маданий ва маънавий салоҳиятини мустаҳкамлашга, юртимиз шон-шуҳратини дунёга ёйишга имконият яратувчи энг асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Инсоннинг табиати ва ижтимоий тузумнинг моҳиятини белгилайдиган, одиллик ва эзгуликнинг устуворлигига асосланган адолат гоёси инсониятнинг азалий орзуси, эзгу идеали, маънавият, ахлоқ ва ҳуқуқнинг меъёрий категорияларидан биридир. **"Адолат" тушунчаси** араб тилидан олинган бўлиб, одиллик, тўғрилик, ҳамма учун баробар бўлган ҳақиқатнинг талаб ва тамойил-ларига амал қилинишини англатади. У ҳамма замонларда ҳам жамият ҳаётидаги ҳодисалар, тартиб-қоидаларнинг асл инсоний идеалларга, ҳақиқат мезонларига қанчалик мос эканини аниқлашда асосий маънавий мезон бўлиб хизмат қилади. Жамиятнинг шахс-га, шахснинг жамиятга ва бир шахснинг иккинчи шахсга муносабатида намоён бўладиган адолат тамойили ана шу муносабатларни баҳолашнинг ўзгармас мезонидир.

Ҳозирги замон фалсафий адабиётларда адолат жамиятдаги барча ижтимоий муносабатларда одиллик ва ҳақиқат тамойил-ларини ифода этувчи категория сифатида таърифланмоқда. У жамиятда қатор вазифаларни бажаради. Биринчидан, жамиятдаги ижтимоий муносабатларни мақсадга мувофиқ ташкил этади. Иккинчидан, турли ижтимоий гуруҳ ва синфлар манфаатларининг ҳимоя қилинишини таъминлайди, улар орасидаги мувозанатни

сақлаб туради. Учинчидан, жамиятдаги мулкчилик муносабатла-рини, ишлаб чиқариш фаоллигини оширади. Тўртинчидан, фуқа-роларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимояловчи восита сифати-да хизмат қилади. Бешинчидан, воқеликда кенг илдиз отган, ле-кин ижтимоий тараққиётга тўсиқ бўлаётган муносабатларни бар-тараф этишга даъват қилади. Олтинчидан, одамларда келажакка ишонч туйғусини уйғотади ва кучайтиради. У инсонлар ўртасида-ги ўзаро муносабатларнинг асосий мезони бўлгани учун доимо ижтимоий аҳамият касб этади.

Соҳибқирон Амир Темур бобомизнинг бир умр «Куч — адо-латда» деган ҳикматга амал қилиб яшагани халқимизнинг бу бора-да етарли билим ва тажриба, анъана ҳамда кадриятларга эга эка-нини кўрсатади. Мустақил тараққиёт йўлидан қатъият билан бо-раётган жамиятимизда адолат барчанинг қонун олдида тенгли-ги ва қонуннинг барчага тенг тегишли эканини англатади. Яъни "Адолат — қонун устуворлигида" деган тамойил асосида юрти-мизда ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий негизда ривожланти-риш мамлакатимизда амалга оширилаётган, адолатли жамият барпо этишга қаратилган барча ўзгариш ва ислохотларнинг маъ-но-мазмунини ташкил этади.

Ҳар бир инсон учун юрт тинчлиги бебаҳо неъмат, улуғ саодат-дир. Башарият ўз тараққиётининг барча босқичларида, аввало, тинчлик-тотувликка интилиб келган. Юрт тинчлиги барқарор та-раққиёт гарови бўлгани учун уни сақлаш ва мустаҳкамлаш маса-ласи умумбашарий муаммодир. **"Юрт тинчлиги" ғояси** Прези-дент Ислоҳ Каримов томонидан асослаб берилган бўлиб, у мил-лий истиқлол мафқурасининг таянч тушунчаларидан бири, мам-лакатимиздаги тинч-тотувлик ва жамиятимиз барқарор тараққи-ётининг муҳим шарти, фуқароларнинг эмин-эркин яшаши ва камол топишининг энг зарур омили, ҳаётий эҳтиёжи каби тамо-йиллар мажмуини ифодалайди.

Инсоният тарихига назар ташласак, бир-бирига қарама-қарши бўлган тинчлик ва уруш ғоялари ўзаро курашиб келганини кўра-миз. Ер юзида яшовчи кишилардан «Сиз она-Ватанингизни хона-вайрон қиладиган, авлодларингиз ҳаётига зомин бўладиган, чексиз ғам-андуҳ келтирадиган урушни хоҳлайсизми?», деб сўралса, ҳар бир соғлом фикрли инсон, миллати, дини, ирқи, иқтисодий аҳво-ли, сиёсий мавқеи, ёши, жинсидан қатъи назар, «Йўқ» деб жаврб бериши аниқ. Бироқ, инсоният тарихида кейинги беш минг йилда тахминан 15 мингдан ортиқ катта-кичик урушлар бўлган. Уларга

сарфланган маблағларни олтинга айлантириш ва ундан камар ясаш мумкин бўлганида, эни 100 метр, қалинлиги 10 метр бўлган бундай камар Ер юзини икки марта айланиб чиқишга етиши мумкин эди. Бу маблағлар инсоният соғлиғини сақлаш, унинг фаровонлигини таъминлаш, юрт тинчлигини мустаҳкамлашга сарфланмагани аниқ

Бугунги мураккаб даврда турли молиявий ва мафкуравий манбалардан куч олиб турган, узоқ ва яқиндаги баъзи беқарор мамлакатларда ин куриб олган халқаро террорчилик ва экстремизм, маънавий бузғунчилик марказлари миллионлаб тинч аҳолига та-жовуз қилмоқда. Кейинги йилларда хавфсизлик ва барқарорлик-ка тахдид солувчи ақидапарастлик, халқаро терроризм ҳамда нар-қобизнес каби глобал муаммолар бир ёки икки мамлакат доира-сида ҳал бўладиган масала эмаслигини кўпчилик англаб етмоқда. Ҳолбуки, башарият фақат тинчлик ва осойишталик барқарор бўлган тақдирдагина ўз олий мақсадларига эришади, моддий ва маънавий юксакликка кўтарилади.

Шу сабабдан ҳам халқимиз тинчликни ўз мақсади ва орзу-интилишлари рўёбга чиқишининг энг олий шарти деб билади. Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки кунларданок юрт тинчлигини сақлаш давлатимиз ички ва ташқи сиёсатининг усту-вор йўналишига айлангани бежиз эмас. Шунинг учун ҳам муста-қиллик ва тинчликни асраш, мамлакатимизни тажовузкор куч-лардан ҳимоя қилишга доимо тайёр туришимиз лозим.

Бутун дунёда яшаётган барча кишиларнинг эл-юрт камоли би-лан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайдиган **"Ватан равнақи" ғояси** биз ўрганаётган фаннинг асосий категория-ларидан бири. Бу тушунча Президент Ислоҳ Каримов томонидан асослаб берилган бўлиб, у барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан'боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайдиган, ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғун-лаштирадиган, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ун-дайдиган бунёдкор мақсад ва тамойиллар мажмуини англатади.

Ватанпарварлик тарихий тараққиёт жараёнида пайдо бўлиб, ташқи муҳит ва даврлар таъсирида шаклланган, камолга етиб келган ижтимоий-руҳий туйғудир. У ҳар бир инсоннинг бутун умри давомида шаклланиб, кенгайиб ва такомиллашиб боради. Албат-та, инсон улғайиб, вояга етар экан, у бутун Ер юзи одам боласи учун умумий макон эканини англайди, Она замин куёш система-сида инсон учун ягона Ватан эканини билиб олади. Шу заминни асраб-авайлаш лозимлигини тушунади. Бундай тасаввурга асос-ланган ватанпарварлик умумбашарий тушунчадир.

Ватан равнақи ҳақида қайғуриш миллатчилик эмас, балки умуминсоний туйғу. Француз адиби Вольтер таъкидлагани каби: «Ватанга бўлган муҳаббат мени ажнабийлар ютуғидан кўз юмиш-га мажбур қилмайди. Аксинча, Ватанга муҳаббатим қанчалик кучли бўлса, уни бошқа халқларнинг ютуқлари билан шунчалик кўп бойитгим келади». Аслида Ватан — инсоннинг киндик қони тўкил-ган муқаддас тупроқ, уни камолот сари етакловчи, ҳаётига маъ-но-мазмун бахш этувчи табаррук маскан. У аждодлардан авлод-ларга қоладиган энг буюк, бебаҳо мерос, энг азиз хотира, ота-боболаримизнинг хоки поклари жо бўлган, вақти-соати етиб ҳар биримиз бош қўядиган муқаддас замин. Шу маънода, халқимиз Ватан остонадан бошланади, деб бежиз айтмаган. Киши улғайган сари унинг Ватан ҳақидаги тушунчаси ҳам кенгая боради ва бу тушунча остона, уй, маҳалла, қишлоқ, шаҳар, туман, вилоят ва ниҳоят, мамлакат даражасига кўтарилади. Ер сайёраси бутун аҳли жаҳон учун Ватан ҳисобланса, ҳар бир халқ учун тақдиран ва тарихан ато этилган ҳудуд она-Ватандир.

Инсониятнинг кўп минг йиллик ўтмиши ва бугунги кун воқе-лиги шундан далолат бермоқдаки, миллий ғоя ҳеч қачон Ватан-дан ташқарида илдиш отмайди. У Ватан равнақини белгилаб бера-диган тамойилларни ўзида акс эттирсагина куч-қудрат манбаига айланади. Шу маънода, жаҳон тарихида шундай даврлар борки, унда буюк ишларга тайёр халқлар ўз йўлбошчилари етакчилиги-да, тарихнинг муайян қисқа босқичида минг йилларда қўлга ки-ритиш мумкин бўлган натижаларга эришган. Айнан ана шундай даврлар инсоният тарихига шу халққа мансуб буюк кишиларнинг ўчмас номини битади, жаҳон маданиятини бойитади, умумбаша-рий тараққиётга катта ҳисса бўлиб қўшилади.

Бугунги мустақиллик даври худди ана шундай, миллий дав-латчилиқни тиклаш ва барқарор қилиш, мустақил яшаш бораси-даги орзуларимиз ушалган, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзосига айланган, мамлакатимизни энг илғор дав-латлар қаторига олиб чиқиш учун кенг имкониятлар очилган давр-дир. Бу давр истиқлолга эришган халқимизнинг миллий салоҳия-тини энг юксак чўққиларга кўтариш, жамиятнинг барча соҳала-рида туб ислохотлар ва улкан бунёдкорлик ишларини амалга оши-риш, мамлакатимизда қонун устувор бўлган демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этиш давридир. Уни тарихий аҳамияти жиҳатидан юртимизнинг Соҳибқирон Амир Темур бош-чилигида озодликка эришган ва мустақилликни сақлаш ҳамда мус-

таҳкамлаш учун буюк ишларни амалга оширган даври билангина киёслаш мумкин.

Бугунги кунда "Ватан равнақи" ғоясининг мазмун-моҳияти ҳар бир юртдошимизнинг тақдирида ўз ифодасини топмоқда. Бу ғоя ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Зеро, ҳар биримизнинг бахтимиз, келажагимиз Ватан равнақи билан чамбарчас боғлиқ экан, Ватан равнақи учун бор билим, куч, са-лоҳиятимизни сарфлаш барчамизнинг муқаддас бурчимиз.

Халқ фаровонлиги миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан биридир. Президент Ислом Каримов томонидан асослаб берилган "Халқ фаровонлиги" тушунчаси ҳар бир инсон ва оила фаровонлиги билан боғлиқ бўлган, шахсий манфаатларнинг жамият манфаатлари билан уйғунлигини англатадиган, фуқароларнинг фаровонлиги бутун жамият фаровонлигидир, деган тамойил асосида шаклландиган бунёдкор ғоянинг мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Маълумки, собиқ иттифок даврида одамлар онгига барча фалокатларнинг сабаби хусусий мулкда, деган ғоя сингдирилиб, сохта тенгликни қарор топтиришга ҳаракат қилинди. Оқибатда ишла-маган одам ишлаган одамдан яхшироқ яшай бошлаган эди. Ҳатто ўша давр кишисининг ўзи ҳам давлат машинасининг мурватига айлантирилган эди. Меҳнатга ҳақ тўлашдаги адолатсизлик боқи-мандалик кайфиятини, ишлаб чиқаришдаги исрофгарчиликни, ташмачиликни кучайтирди.

Ўзбекистон истиқлолга эришган дастлабки кунларданок бозор иқтисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этилмоқда. Бу борадаги ислохотлар жараёни ҳаёт қонунларини ҳисобга олган ҳолда, босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Ушбу жараён, ўз навбатида, ислохотларнинг ҳуқуқий асослари ва кафолатларини вужудга келтириш, аҳоли-ни ижтимоий ҳимоялаш, фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий тафаккури шаклланиши билан бирга олиб борилмоқда.

Бугунги кунда ҳар бир инсон ва оила бадавлат бўлса, жамият ва давлат ҳам кучли ҳамда қудратли бўлади, деган ҳақиқатга асосланган иқтисодий ислохотлар ўз мевасини бермоқда. Ташаббускорлик ва тадбиркорликни рағбатлантириш одамларда мулкка эгалик ҳиссини тарбиялаш, кичик ва ўрта корхоналарни изчил ривожлантириш, аҳоли фаровонлиги ва даромадларининг ортишида, ишсизлик муаммосини ечишда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шу маънода, 2011 йилнинг "Кичик бизнес ва хусусий тадбир-корлик йили" деб эълон қилиниши мамлакатимизда ўрта синфни шакллантириш, эркин рақобат, тадбиркорлик, ташаббускорлик муҳитини янада кенгайтириш ва пировард натижада, халқ фаровонлигини таъминлаш, фуқароларимизнинг интеллектуал салоҳи-яти, келажакка бўлган умид-ишончи, жамиятимиздаги тинч-то-тувлик ва сиёсий барқарорликни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Инсоният тарихи ҳар қандай жамият тараққиётининг энг асо-сий кўрсаткичи унда яшайдиган инсонларнинг эзгуликка, бунёд-корлик ғояларига муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлишини доимо исботлаб келган. Яъни, ўтмишдан ҳозирги кунимизга қадар жамиятнинг умумий ривожини ва инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комил-лик мезони — ҳар бир шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли, саодатли қилишдан иборат бўлган. Шу маънода, **"Комил инсон"** тушунчаси миллий ва умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзодга хос энг юксак маънавий ва жисмоний мукамалликни ўзида мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундайдиган олижа-ноб ғоянинг мазмун-моҳиятини ифодалайди. Бу ғоя нафақат ало-ҳида шахсларни, балки бутун-бутун халқларни юксак тараққиёт сари етаклаган, уларни маънавият ва маърифат соҳасида тенгсиз ютуқларга илҳомлантирган.

Келажак авлод ҳақида қайғуриш, соғлом, баркамол насли тарбиялаб вояга етиштиришга интилиш ўзбек халқининг миллий хусусиятидир. Мустақиллик баркамол инсонларни тарбиялаш учун зарур шарт-шароитларни яратиб берди. Ўз Ватанининг тақдири, унинг бугуни ва келажак учун масъулиятни чуқур ҳис этадиган, мустақил ва янгича фикрлайдиган кадрларга эҳтиёжни қондириш вазифаси мамлакатимиз мустақилликка эришган биринчи кун-ларданок ўта муҳим ва ҳал қилувчи масалага айланган эди. Шу-нинг учун ҳам баркамол инсонни тарбиялаш учун ижтимоий, сиёсий, маънавий-ташқилий вазифалар давлатимиз сиёсатининг энг муҳим ва устувор йўналиши этиб белгиланди.

Маълумки, мамлакатимизда 18 ёшгача бўлган ёшлар умумий аҳолининг тахминан 40 фоизини, 30 ёшгача бўлганлар эса 64 фоизини ташкил этади. Бугунги кунда республикаимизда 950 мингдан зиёд ёш оила мавжуд бўлиб, юртимиздаги жами оилаларнинг 16 фоизини ташкил қилади. Энг замонавий билимлар билан қурол-ланган, билим ва тафаккур дунёси кенг ёшларни вояга етказмас-дан туриб, Ўзбекистоннинг келажакини, жаҳон ҳамжамиятидаги

мустаҳкам ўрнини тасаввур этиб бўлмайди. Ана шу мақсаддан келиб чиққан ҳолда, 1997 йилда «Таълим тўғрисида»ги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури қабул қилинди. 2009 йилги маълумотларга кўра, миллий дастурни ҳаётга тадбиқ этиш бошлангандан буён 1 минг 140 тага яқин академик лицей ва касб-ҳунар коллежи, 4 минг 680 тадан зиёд умумтаълим мактаби ян-гидан қурилди ва капитал таъмирланди, замонавий мебель, ўқув-лаборатория ускуналари билан жиҳозланди, уларда компьютер синфлари ва лингофон хоналари ташкил этилди. Олий таълим соҳасида ҳам туб ислохотлар амалга оширилди, бакалавр ва ма-гистрлар тайёрлаш тизимига ўтилди. Мамлакатимизнинг 65 та олий ўқув юртида 850 та йўналиш ва мутахассислик бўйича 300 мингга яқин талаба билим олмоқда. Ҳозирги кунда юртимизда таълим соҳасига йўналтирилаётган харажатлар ҳажми мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти таркибида 12 фоиздан ортади. Ҳолбуки, жаҳон тажрибасида бу кўрсаткич 3-5 фоиздан ошмайди. Фарзанд-ларимизни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади. Асосий диққат-эътибор жисмоний ва маънавий соғлом ёш авлодни тарбиялаш, улар учун шарт-шароит яратишга қаратилди ҳамда умумий ўрта таълим тизимини такомиллаштиришнинг муҳим вазифаси ва 2004-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастурининг ажралмас қисми деб белгилаб қўйилди. 2008 йилга «Ёшлар йили», 2010 йилга эса «Баркамол авлод йили» деб ном берилиши шу мақсадларни амалга ошириш учун муҳим қадам бўлди.

Тарих далолат берадики, турли ғояларни байроқ қилиб олган кучларни бир мақсад йўлида бирлаштириш ғоят мушкул иш. Лекин Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлигини таъминлаш эҳтиёжи ва зарурати ана шундай ҳамкорликка эришишни тақозо этади. **"Ижтимоий ҳамкорлик"** миллий истиқлол мафкурасининг шу мақсадга қаратилган асосий ғояларидан биридир. Бу тизимда ижтимоий ҳамкорлик ғоясининг мустаҳкам ўрин эгаллаши бутун дунё ва мамлакатимизда хилма-хил ташкилот ҳамда ижтимоий қатламлар, турли институтлар ўртасида ўзаро ҳам-корлик алоқаларини таъминлаш зарурати билан изоҳланади.

Бугунги кунда Ер юзида 6 миллиарддан зиёд киши яшайди. Ўзбекистон ҳудудида ҳам кўплаб миллат ва элат вакиллари ис-

тиқомат қилмоқда. Давлатлар бу борада кўп миллатли (полиэт-ник) ва бир миллатли (моноэтник) таркибга эга бўлиб, ҳар бири ўзига хослиги билан бир-биридан фарқ қилади. Ҳар бир мамла-катда турли миллат вакилларининг мавжудлиги азал-азалдан унга ўзига хос табиий ранг-баранглик бахш этиб келган.

Ижтимоий ҳамкорлик — мураса фалсафаси ва ўзаро кели-шув асосидаги амалий фаолият бўлиб, хилма-хил фикр ва қараш-ларга эга бўлган кишиларнинг ҳамжиҳатлигини таъминлайди. На-тижада жамиятда тинчлик ва тотувликнинг, барқарор тараққи-ётнинг мустаҳкам кафолати вужудга келади. Кўплаб мутахассис-лар эътироф этаётгани каби, "Ижтимоий ҳамкорлик" тушунчаси хилма-хил фикр ва қарашларга, мақсад ва муддаолари ҳар хил бўлган, аммо манфаат ва мақсадларга эга бўлган шахслар, турли миллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ҳамда гуруҳларнинг уму-мий мақсад йўлидаги ҳамжиҳатлигини, ўзаро ҳамкорлик ва ке-лишув асосидаги амалий фаолиятини таъминлашга хизмат қила-диган ғояни ифодалайди. У мақсад ва муддаолари ҳар хил, аммо Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлигини таъминлаш йўлида умумий ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиши лозим бўлган ки-шиларнинг фаолият мезонларини белгилайди.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, жамиятни сунъий равишда бўлиб, турли қарама-қаршилиқларни мутлақлаштирадиган таъ-лимотлардан фарқли ўлароқ, ижтимоий ҳамкорлик ғояси турли партия, дин, қатламга мансуб хилма-хил жамият аъзолари қараш-ларидаги табиий ранг-барангликни уйғунлаштиради ва умумий тараққиёт манфаатларига бўйсундиришга хизмат қилади. Бунда, биринчидан, жамиятнинг энг устувор мақсад ва манфаатларини ўзида мужассам этадиган илғор ғоялар миллий тараққиётни ҳара-катга келтирувчи кучга айланади. Иккинчидан, жамиятдаги ҳар бир ижтимоий тоифа ёки гуруҳ ўзининг дастурий мақсадлари ва амалий фаолиятини ана шу устувор миллий ғоялар билан уйғун-лаштиришини англаб олади. Учунчидан, ҳар бир шахс, ижтимо-ий мавқеи, дунёқараши ва эътиқодидан қатъи назар, жамиятнинг устувор мақсад ва манфаатларини акс эттирадиган миллий ғоялар-нинг амалга ошиши учун ўзини масъул деб билиши бу жараён-нинг асосий тамойили ҳисобланади. Тўртинчидан, турли ижтимо-ий гуруҳлар манфаатини ҳимоя қилишга бел боғлаган, ўз дасту-рини эълон қилган партия ва жамоат ташкилотлари ўз фаолият доирасидагина аъзолари манфаатини ҳимоя қилиши мумкин, хо-лос. Бироқ умумий манфаат — халқ, жамият, Ватан манфаати

сингари энг олии кадриятлар борки, барча сиёсий партиялар, ғоялар ва мафкуралар ана шу умумий асосларда бирлашади.

Мамлакатимизда истиқлол йилларида бу соҳада ҳам туб ўзга-ришлар рўй берди. Масалан, бугунги кунда мамлакатимиз сиёсий ҳаётида кўппартиявийлик ва демократик сайловлар тизими, икки палатали парламент, Олий Мажлиснинг юқори палатаси — Сенат ва қуйи — Қонунчилик палатаси шаклланди. "Адолат", "Миллий тикланиш", Халқ демократик ва Ўзбекистон либерал-демократик партиялари, парламентнинг қуйи палатасида эса мазкур партияларнинг фракциялари фаолият кўрсатмоқда. "Маҳалла", "Камолот", "Нуроний", Ўзбекистон экологик ҳаракати каби жамоат ташкилотлари, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари шаклланди. 2009 йилги сайловлар натижасига кўра, Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасига Ўзбекистон либерал-демократик партиясидан 53, Халқ демократик партиясидан — 32, "Миллий тикланиш" — 31, "Адолат" — 19, Ўзбекистон экологик ҳаракатидан 15 депутат сайланди.

Албатта, ҳар бир партия ёки қатламнинг ўз дастури ва ундан келиб чиқадиган мақсад-вазифалари бор. Чунки, бугун мустақил Ўзбекистон ижтимоий плюрализм, ҳаётни эркинлаштириш, мулкнинг турли шакллари тенг ҳуқуқлилигани қонуний қафолатлаш йўлидан бормоқда. Бундай жамиятда эса турли ижтимоий гуруҳлар, табақалар, синфлар бўлиши муқаррар. Уларнинг ўз иқтисодий ва сиёсий манфаатлари бири-биридан муайян даражада фарқ қилиши ҳам табиий. Лекин бу ҳолат жамият ҳаётини, ундаги тинч-тотувлик ва ижтимоий ҳамкорлик муҳитини издан чиқармаслиги лозим. Бу масалага жамият манфаатларининг умумийлиги мезонидан келиб чиқиб ёндашиш ижтимоий ҳамкорлик ғояси нуқтаи назаридан миллий манфаатлар ва Ўзбекистон тараққиётининг умумий тамойиллари уларнинг барчаси учун муштарак омиллар эканидан далолат беради.

Шу маънода, ижтимоий ҳамкорлик жамиятдаги барча кишилар, партиялар, тоифалар бир хил фикр юритсин, дегани эмас. Аслида ҳар бир ижтимоий кучнинг дунёқараши, манфаатлари турлича бўлади ва бинобарин, улар бири-биридан фарқ қилади. Лекин булар учун умумий йўналиш ягона мақсад — Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги бўлиб қолаверишига эришиш ниҳоятда муҳим. Чунки, пировард натижада ҳаёт кимнинг қандай йўналишга мансуб бўлганига қараб эмас, Ватан ва халқ манфаатлари учун қилаётган амалий ишларига қараб баҳо беради.

"Миллатлараро тотувлик" гоёси инсоният тараққиётининг муҳим шартин, тинчлик ва барқарорликни мустахкамлаш омили, муайян ҳудуд ёки давлатда турли миллат вакиллари баҳамжиҳат яшаши, ҳамкорликда фаолият юритишини ифодалайди. Умуман шариқ кадриятлардан бири бўлган бу гоё турли халқлар биргалик-да истиқомат қиладиган минтақа ва давлатлар миллий тараққиёти-ни белгилайди, шу жойдаги тинчлик ва барқарорликнинг қафолати бўлиб хизмат қилади. Каердаки ушбу гоёнинг аҳамияти англаб етил-маса, жамият ҳаётида турли зиддиятлар, муаммолар вужудга ке-лади ва улар тинчлик ҳамда барқарорликка хавф солади. Зеро, бу-тун Ер юзидаги 2000 га яқин халқ ва миллатдан, бор-йўғи 200 га яқини ўз давлатчилигига эга, холос. Бундай шароитда бутун дунёда миллатлараро тотувликни таъминлаш учун уларнинг манфаатлари, руҳияти, интилишларини мунтазам ўрганиб бориш, сиёсий-ижтимоий ҳаётда буни доимо эътиборга олиш зарур.

Ҳар қандай мамлакатнинг тараққиёти ва дунёдаги обрў-эътибори, аввало, шу эл-юртда қарор топган тинч-осойишталикка, шу ерда яшаётган барча миллат ва элатларнинг тотувлигига боғ-лиқ, Шунинг учун ҳам республикамизда мустақилликнинг бирин-чи кунлариданок миллатлараро муносабатларга алоҳида эътибор берилди. Бу борадаги сиёсатнинг асоси ва устувор йўналишлари мамлакатимиз Конституциясида, давлат мустақиллигини эълон қилиш тўғрисидаги Декларацияда, республикамиз қонунларида ўз ифодасини топган. Мамлакатимиз Конституциясида, «Ўзбекис-тон халқини миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикаси-нинг фуқаролари ташкил этади», деб таъкидланиши, «Фуқаро-лар сайлов ҳуқуқларининг қафолатлари тўғрисида»ги қонунда эса, барча фуқароларга ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мул-кий мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқининг берилиши белгилаб қўйил-ганлиги ана шу бағрикенгликнинг замонавий сиёсий-ҳуқуқий ифо-дасидир. Энг муҳими, бирон-бир киши — миллати, ирқи, дини ва эътиқодидан қатъи назар, жамият ҳаёти, тараққиёти, ислохот-лар жараёнидан четда қолмаслиги, аксинча, бу жараённинг фаол иштирокчисига айланишига эришиш ушбу соҳадаги устувор йўна-лишлардан биридир.

Мамлакатимизда ушбу гоёни амалга оширишга катта эътибор берилмоқда. Ўзбекистон — кўп миллатли мамлакат. Статистик маълумотларга кўра, ҳозирги вақтда республикамизда 136 миллат ва

элат вакиллари яшаб, меҳнат қилмоқца. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, бу миллат вакилларига кўп-камлигидан қатъи назар, бир хил муносабат билдирилмоқца. Бунга бир мисол. Асосий Қонуни-мизда Ўзбекистон Республикасида давлат тили бўлган ўзбек тили билан биргаликда юртимиз ҳудудида истиқомат қиладиган барча миллат ва элатларнинг тили, урф-одати ва анъаналари ҳурмат қилиниши ҳамда уларнинг ривожланиши учун шароит яратилиши кафолатланган. Албатта, бу борада 1992 йилда ташкил этилган Рес-публика байналмилал маданият маркази мамлакатимиз раҳбария-тининг миллатлараро муносабатларга бўлган эътибори ва ғамхўр-лигининг ёркин ифодаси бўлди. Ҳозирги пайтда бу марказ Ўзбекистон-тон ҳудудида фаолият олиб бораётган 140 дан ортиқ миллий мадания-ний марказлар фаолиятини мувофиқлаштирмоқца, уларга ташки-лий ва методик ёрдам кўрсатмоқца. Бу ерда мунтазам равишда турли халқларнинг байрамлари, фестиваллар, учрашувлар, таниқли маданият арбобларининг чиқишлари, семинарлар, конференция-лар ўтказиб турилади. «Ўзбекистон — умумий уйимиз» деган даъ-ват мамлакатимизда бир мақсад йўлида яшаб, меҳнат қилиб кела-ётган барча миллат ва элат вакилларининг умумий шиоригина эмас, асосий мақсад-муддаосини ҳам ифодалайди.

Бир макон ва бир замонда хилма-хил миллатларга мансуб ҳамда турли динга эътиқод қилувчи фуқароларнинг бир бутун халқ си-фатида тинч-осойишта ҳаёт кечириши жамият ривожини учун му-ҳим аҳамиятга эга. Айни ана шу тинчлик ва осойишталикнинг му-ҳим омилларидан бири миллатлараро тотувлик бўлса, иккинчиси динлараро бағрикенгликдир.

Диний бағрикенглик ғояси хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган кишиларнинг бир замин, бир Ватанда ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшагини англатади. Бугунги дунёда дин барча халқлар ва миллатлар орасига ёйилиб кетганидан бу ғоя умуминсоний аҳами-ят касб этмоқца. Кўп ҳолларда "бағрикенглик" атамаси халқаро муносабатларда "толерантлик" тушунчаси орқали ҳам ифодалан-моқца. Ҳозирда бу тушунча эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутлади.

Маълумки, қадимдан диёримизда буддавийлик, зардўштийлик, насронийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, шаҳарларимизда масжид, черков, синагогалар фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга мансуб халқлар, қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этган. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд

дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлган эмас. Бу — юртимиз халқларининг диний бағрикенглик борасида катта тажрибага эга бўлганидан далолат беради.

Ҳозирги кунда Ватанимизда турли динлар ва дин вакиллари ўртасида умумбашарий кадриятлар асосида биродарликни мустаҳкамлашга муҳим эътибор берилмоқда, мамлакатимизда ўндан зиёд конфессияга мансуб диний ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Уларнинг ўз фаолиятини амалга ошириши ва мамлакат ҳаётида фаол иштирок этиши учун ҳамма шарт-шароитлар яратилган. Бу борадаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Конституцияси-да, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонун-да ўз ифодасини топган. Шунингдек назардан қараганда, демократик жамият қуриш йўлидан бораётган Ўзбекистондек кўп конфессияли мамлакатда турли динларга мансуб кишиларнинг манфаатларини уйғунлаштириш, улар орасида тотувликни таъминлаш тараққиётнинг ҳал қилувчи омилларидан биридир.

Мамлакатимизда давлат қонуний асосда барча динларга, барча эътиқод эгаларига тенг имкониятлар яратиб берилган. Диний ташкилотлар билан муносабатларнинг улар ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат ва ҳимоя қилиш асосида олиб борилаётгани эътиқод эркинлигини амалда таъминламоқда. Айни вақтда диний ташкилотлардан ҳам қонун олдидаги бурч ва мажбуриятларини бажариш талаб қилинади. Бу халқимизнинг хоҳиш-иродаси билан танлаб олинган виждон эркинлиги йўлидир.

Шуни ишонч билан айтиш мумкинки, юртимизнинг энг муҳим ютуқларидан бири турли миллат ва дин вакиллари ўртасида бирлик ва ҳамжиҳатлик муҳитининг яратилгани бўлди. Давлатимиз раҳбари Ислам Каримов бу ҳақиқатни таъкидлаб, шундай деган эди: «Биз учун энг катта бойлик бўлмиш юртимиздаги тинчлик ва осойишталик, барқарорликни мустаҳкамлаш, фуқаролараро тотувлик, турли миллатлар ва диний конфенциялар ўртасида ҳамжиҳатликни янада кучайтириш — қундалик ҳаётимизнинг қондасига айланиши лозим». Ана шу бебаҳо неъматнинг қадрига етиш ва бу борада амалга оширилиши зарур бўлган барча вазифаларни сидқидилдан адо этиш шу Ватанда яшаб, шу заминдан баҳраманд бўлаётган ҳар бир фуқаронинг, демакки, барчамизнинг асосий вазифамиз.

Бунёдкор ғоялар тўғрисида қайд этилган юқоридаги фикр-мулоҳазалардан баъзи хулосаларга келиш мумкин.

Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодий юртимизни барқарор ривожлантириш йўлида. —Т.: "Ўзбекистон", 2008. 103-бет.

Ижтимоий маънода, бунёдкор ғоялар, аввало, одамларнинг эзгуликка интилиши ва ички бунёдкорлик моҳиятидан келиб чиқади, инсонни комиллик ва фозиллик сари ундайди, унинг ҳаётига ижобий мазмун бахш этади. Иккинчидан, ўзида гуманизм талабларини акс эттиради, инсон камолотига, жамият ривожига, халқнинг эзгу интилишларига хизмат қилади, уни олий мақсадларга сафарбар этади. Учинчидан, бу ғоялар таъсирида инсон эзгуликка етишиш, миллатлар ва давлатлар эса, озодлик ва мустақилликка эришиш учун интилади, адолат ва ҳақиқат тантанаси йўлида курашади, ижобий натижаларга эришади.

Фалсафий маънода, "бунёдкор ғоялар" шу соҳадаги фанларнинг асосий тушунчаларидан бири, ғояшуносликнинг махсус категориясидир. Мазкур тушунчанинг мазмун-моҳияти, тузилиши, намоён бўлиш шакллари, амалий хусусиятларини алоҳида ва янада кенгрок тадқиқ этиш лозим. Бу борада бунёдкор ғояларнинг инсонлар, халқлар ва давлатларнинг эзгулик йўлидаги мақсад-муддаоларига етишиши, тарих синовларидан ўтиши, улар дуч келадиган ҳаётий ва маънавий муаммоларни ечишга ёрдам бериши билан боғлиқ масалалар таҳлили муҳим ўрин тутади. Шу маънода, бунёдкор ғояларни халқимизнинг ўтмиши ва келажагини бир-бири билан боғлайдиган, барчамизни демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш билан боғлиқ эзгу ишларга сафарбар этадиган маънавий омил сифатидаги аҳамиятини ўрганиш ҳам алоҳида эътиборга молик.

Бугунги кунда **бунёдкор ғоялар амалиёти** миллий истиклол мафкурасининг тушунча ва тамойилларини халқимиз ҳаётининг асосий мезонига айлантириш жараёни билан боғлиқ ҳолда намоён бўлмоқда. Турли бузғунчи мафкуралар таҳдидининг олдини олиш, камолга етиб келаётган ёш авлодни эзгу мақсад ва идеалларга садоқат руҳида тарбиялаш, мамлакатимиздаги тинчлик ва барқарорликни асраш ҳамда мустаҳкамлаш учун бунёдкор ғояларнинг мазмун-моҳиятини билиш, уларнинг аҳамиятини англаш, бу ғояларни қалбимиз ва он-гимизга сингдириш ҳар биримизнинг маънавий бурчимиз.

8-мавзу. Миллий ғоя ва глобаллашув муаммолари

Ғоя ва мафкуралар тарихида миллий ғоялар муҳим аҳамият касб этади. Улар ғоянинг намоён бўлиш шакллари орасида ҳам алоҳида ўрин тутади. Халқни бирлаштириш, уни муайян мақсад-муддаолар томон сафарбар қилишда миллий ғоянинг ўрни бекиёс. Мазмун-моҳияти, идеаллари ва амал қилиш йўллари ҳамда усул-

ларидан қатъи назар, ҳар қандай миллий ғоянинг умумий хусу-сиятлари ва ўзига хос тамойиллари ҳам бор.

Халқнинг тарихи ва келажаги билан боғлиқлик, унга хос аж-додлар ва авлодлар ўртасидаги ворисийликни таъминлаш, эски-ликнинг инкори ва янгиликнинг жорий этилиши, одамларни уюш-тириш, сафарбар қилиш, улар ҳаёти ва фаолиятининг маънавий мезонига айланиш каби тамойиллар шулар жумласидан.

"Миллий ғоя" тушунчаси муайян миллатнинг табиий, тари-хий ва ижтимоий фаолияти жараёнида шаклланидиган, у яшаёт-ган ҳудуд, маданий-маънавий мерос, миллий маданият, тил, мил-лий онг, миллат руҳи, тарихи, яшаш тарзи ва унинг тартиб-қоидаларида намоён бўладиган, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий та-раққиёт тамойиллари билан боғлиқ орзу-умидлар, идеаллар, таъ-лимот ва назариялар, бу борадаги дунёқараш ва тафаккур услу-би мажмуини ифодалайди. Миллий,ғоя ҳар бир миллатга мансуб кишилар учун умумий фаолият мезони, уларни бирлаштирувчи ва муайян мақсадга сафарбар қилувчи омил ҳисобланади. У муай-ян миллатнинг табиий-тарихий ривожланиши жараёнида, мод-дий ва маънавий ҳаёт шароитлари таъсири натижасида, миллий руҳ ва яшаш тарзи, сиёсий тузум ва ижтимоий тизим билан боғ-лиқ мақсад ва идеаллар ҳамда умумий қадриятлар тизими билан тавсифланадиган ва миллий маконда ўзига хос тарзда намоён бўла-диган ғоялардан биридир.

Бу ғоянинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятларини англашда миллатнинг тарихий тақдири, унинг шаклланиш ва та-раққиёт босқичлари, келажаги ва идеал мақсадлари, у яшаёт-ган ҳудуд билан боғлиқ туйғулар, миллат томонидан яратилган маданий бойликлар ва маънавий мерос, уларни асраб-авайлаш билан боғлиқ жиҳатлар муҳим аҳамият касб этади.

Миллат бўлмаса, миллий ғоя ҳам бўлмайди. Дунёдаги халқ-лар орасида айнан шу миллатнинг борлиги, мавжудлиги, бетак-рорлиги, «кўҳна тарих шодасида битта маржон» сифатидаги зо-ҳирлиги миллий ғоянинг асосий таянчидир. **Миллат** — ҳар қандай миллий ғоянинг эгаси, объекти, уни шакллантирувчи энг асосий омил. У, бир томондан, ўз ғояларини вужудга келтиради, ўтмиш-дан келажакка томон борадиган жараёнда уларни такомиллашти-риб, янги-янги жиҳатларини муттасил шакллантириб туради, иккинчи томондан эса, унинг ўзи ҳам миллий ғоя таъсирида ўзга-риб ва ривожланиб боради, мақсад-муддаоларига етади. Шу маъ-нода, миллат миллий ғоянинг соҳиби, макон ва замондаги ўзга-

ришлар жараёнида, уни ўтмишдан келажакка томон етказиб бе-рувчи асосий ҳаракатлантирувчи куч.

Миллатнинг таназзули миллий ғоянинг таназзулидир. Бу пи-ровард натижада ушбу ғоянинг эгасиз қолиш хавфини, буткул йўқолиш эҳтимолини туғдиради. Инсоният тарихида муайян эт-носларнинг вужудга келиши, тараққиёти ва таназзули, улар ўрнига бошқалари шаклланиши билан боғлиқ ғоявий-мафкуравий жараёнлар рўй берганлигига кўплаб мисоллар бор. Бу эса, ўз навбати-да, шу соҳадаги ғоят муҳим ва долзарб масалага, яъни ҳар қан-дай миллат ўз ғояларининг эгаси ва объекти сифатида, ўз-ўзини сақлаб турмоғи, химоя қилмоғи ва замонлар силсиласидан эсон-омон ўтмоғи лозим, деган хулосага олиб келади.

Инсоният тарихида ўз миллий ғояси асосида Бобил, Визан-тия, Майя империяларини вужудга келтирган буюк этнослар бўлгани маълум. Буюк цивилизацияларни яратган бу этнослар кейинчалик турли халқ, миллат, элатларга бўлиниб кетган, ўзла-рининг умумий тарихий бирлигини бой берган ёки таназзул жа-раёнлари, уруш ва қирғинлар оқибатида йўқолиб кетган. Амазон-ка дарёси бўйларида ва Мексика ўрмонларида ўз даврининг вай-роналарини қолдирган майя халқи тўғрисида шундай фикрни ай-тиш мумкин. Қадимги замоннинг энг буюк маданиятларидан бири-ни яратган бу халқ таназзулга учраган, ёзуви нутилган, ундан ЮОга яқин шаҳарларнинг вайроналари қолган ва шу тариқа буюк маданият бешикларидан бирининг чироғи сўнган.

Миллатни миллий ғоянинг объекти ва субъекти сифатида ту-шуниш, у билан боғлиқ ғоялар тизимини илмий таҳлил қилиш, унинг намоён бўлиши, тарихий ривожланиши ва ўтмишдан кела-жакка томон такомилли, яъни ижтимоий ҳаракатини аниқ тасав-вур қилишга имкон яратади. Шу маънода, миллий ғоя:

а) муайян миллатга мансуб кишиларнинг табиий, тарихий ва ижтимоий бирлигини, таъминлайдиган этник маконда шакллана-ди, ранг-баранг тарзда намоён бўлади, одамларнинг онги, дунёка-раши ва ҳаёт тарзига ўзига хос реаллик сифатида таъсир қилади;

б) миллатни ташкил этадиган турли ижтимоий субъектлар (қат-ламлар, синфлар, ташкилотлар ва бошқалар) ўзаро муносабат-лари ва фаолиятида кўзга ташланиб туради, бу жараёндаги уму-мий мақсад, эҳтиёж ва интилишлар учун ғоявий асос бўлади;

в) моддий, маънавий, иқтисодий, сиёсий ва бошқа соҳаларда муайян мақсад ва идеал сифатида юзага келади, миллатдошлар учун ушбу мақсад ва идеалларга етишиш йўлидаги ҳаракат дас-

тури, ижтимоий жараёнлар учун тарихий зарурият сифатида ўзига хос аҳамият касб этади;

г) ижтимоий ривожланиш жараёнида ўзгариб, такомиллашиб, ранг-баранг жиҳатлар кашф этиб боради, доимий янгилашиб ту-ради, шу билан бирга, ворислик орқали авлоддан-авлодга ўтади, мерос қолади.

Миллий ғоя ва ғоялар тизими миллатнинг ўзи билан бирга тарих силсилалари, замона зайллари, турли ижтимоий, сиёсий жараёнлар орасидан ўтмишдан келажакка томон ўтиб туради. Бу жараён кўп ҳолларда миллатнинг этник хусусиятлари ва у яшаётган макон билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Халқлар-нинг ижтимоий тараққиёти эса миллий-этниқ ғояларнинг равнақи билан узвий алоқадорликда давом этади, ҳар бир халқ ёки мил-лат ўзига хос, ранг-баранг ғоялар тизимини яратиб, такомил-лаштириб, уни ривожлантириб боради.

Миллий ғоя ўз табиатига кўра тор доирада сақланиб қолмай-ди, балки равнақ топиб, турмуш жараёнида муттасил такомил-лашиб, бошқа халқлар ютуқлари ва тажрибалари билан бойиб боради. Ҳар бир эл, элат, уруғ ёки халқнинг мақсад ва идеалла-рида, уларга етишиш борасидаги фаолиятида ўзига хослик бўла-ди. Агар ана шу ўзига хосликни ўша аҳоли кадрласа, бундай ўзига хослик билан боғлиқ ғоявий тамойилларни бошқа жойда, бошқа-ча тарзда яшаётган кишилар тарозуси билан ўлчаш ёки бу масалада бошқалар ҳакам бўлиши мақсадга мувофиқ эмас. **Ғоялар ама-лиётининг умуминсонийлик тамойили** фақат ўз халқини ардоқ-лаш, кўз-кўз қилиш ва унинг ғояларини бошқалар орасига ёйиш учун интилишга асосланмайди, балки ҳар бир халқ, элат, мил-латни қандай ҳолатда бўлса шундайлигича қабул қилиб, уни хур-мат қилиш лозимлигини англатади.

Ҳар бир миллатнинг ўз ғоялар тизими, маънавий ҳаёт норма-лари бор. Сон жиҳатидан кўп ёки камроқ халқ бўлиши мумкин, аммо ғоялар соҳасида бир-биридан кам ёки ортиқ миллат йўқ. Ҳар бир миллатнинг ўзига хос ўтмиши, бой мероси, миллий қаҳра-монлари, бошқа миллат томонидан таҳқирланишига йўл қўйиб бўлмайдиган эзгу интилишлари, ғоялари, турмуш тарзи ва қон-қардошлиқ белгилари мавжуд. Ҳеч қайси миллатнинг ўзга миллат ғоялари ва фаолиятини баҳоловчи ҳакам бўлишга ҳаққи йўқ. Би-рор бир ғоя, мафкура, таълимот, давлат шакли ёки сиёсий яшаш усулини қабул қила олмагани учун ҳеч қачон у ёки бу миллат айбдор эмас. Шу маънода, умуминсонийлик бир миллат ғоя ва

мафкурасини бутун оламга ёйиш йўли билан эмас, балки ҳамма миллат ва элатларга хос жиҳатларни асраб-авайлаш, тарих сақ-лаб қоладиган хусусиятларини ҳурмат қилиш ва Ер юзидаги мил-лий ранг-барангликни табиий ранг-баранглик билан узвий алоқа-да эканлигини англаш йўли билан бойиб боради.

Миллий ғоя хилма-хил шаклларда, бу шаклларнинг бир-бири билан узвий алоқаси тарзида намоён бўлади, ўзига хос тизимни ташкил қилади. Бу тизимда табиий-тарихий бирликни таъминлов-чи қон-қардошлик, маданий-маънавий яқинлик, ўтмиш ва маъна-вий мерос, она-юрт туйғуси ва бошқалар билан боғлиқ ғоялар нис-батан барқарор ҳисобланади. Улар миллий ғоя тизимида тарихий жараёнлар давомида тез ўзгариб турадиган баъзи кундалик ёки амалий аҳамиятга молик тушунчаларга нисбатан ўз ўрни ва аҳами-ятини узоқроқ сақлаб қолиши билан ажралиб туради. Миллатнинг тарихий-этник хусусиятлари ва белгиларининг ижтимоий аҳами-яти ҳамда шу миллат кишиси учун зарурлиги билан боғлиқ ғояларни сақлаб қолиш лозимлиги табиий ҳолат ҳисобланади.

Миллий ғоя нисбатан барқарор ҳолатда миллатнинг куйидаги белгилари билан боғлиқ намоён бўлади:

1. Миллатнинг мавжудлигини таъминлаш эҳтиёжи, унинг та-биий бетакрорлиги, ўзига хослиги, тарихий ўзгарувчанлиги ва ижтимоий ранг-баранглиги (генофонди).

2. Миллатнинг тарихи, бугуни, келажаги, моддий ва маъна-вий мероси.

3. Миллий ҳудуд ва яшаш шароитлари, иқтисодий асос, иж-тимоий-сий тузум ва улар билан боғлиқ миллий туйғулар, мақсадлар, идеаллар.

4. Урф-одатлар, анъаналар, маросимлар, турмуш тарзи ва бошқалардаги миллийлик билан боғлиқ хусусиятлар.

5. Миллий тил, миллий маданият ва маънавият, миллий онг, миллий рух ва бошқалар.

"Миллий ғоя" тушунчасининг таҳлилида, аввало, муайян мил-лат вужудга келиши, ўтмиши, бугуни ва келажаги билан боғлиқ табиий тарихий жиҳатларга эътибор бериш лозим. Ҳар бир мил-лат — ўзини ташкил қилган кишилар учун, аввало, табиий-та-рихий бирлик сифатида аҳамиятли. У оламдаги бошқа турли-ту-ман халқ, элат ва миллатларга ўхшамайдиган ўзига хос, бетак-рор хусусиятларга эга бўлиши мумкин. Бундан ташқари, ҳар қан-дай миллат тарихий тараққиёт ва ривожланиш жараёнида янги-ланиб, ўзгариб борадиган ранг-баранг катламлар, синфлар ва бош-

қаларнинг узвий уйғунлигини ифодалайдиган ижтимоий бирлик ҳамдир. Миллий ғояда ана шуларга хос барча жиҳатлар, тушун-ча ва тамойиллар ифодаланиши шубҳасиз.

Миллатнинг ўзига хослиги, бетакрорлиги, ранг-баранглиги ва ижтимоий жараёнда ўзгариб бориши билан боғлиқ ғояларининг энг асосий таянчи унинг генофондидир. Генофонд фақат ирсият орқали ўтадиган табиий ўзига хослик эмас, балки тарихий белгилар, иж-тимоий хусусиятлар, миллий ранг-баранглик ва ўзгарувчанликни ҳам ўзида ифодалайди. Айнан бирор халқ, миллат, элатни йўқо-тиш учун қилинган тажовуз «геноцид» деб аталиши бежиз эмас. Миллат тарихий ва ижтимоий ўзгаришлар, уруш ва қирғинлар натижасида аста-секин ўзгариши, камайиб кетиши мумкин. Аммо унинг генофонди ўзгариши миллатни ниҳоятда тез ўзгаришига, авлодларидан мерос қолган табиий-тарихий хислатлари, моддий бойликлари, маънавияти, жумладан, ғоялари ҳам тез йўқолиб ке-тишига олиб келади. Собиқ иттифоқдаги 70 йиллик эксперимент-лар жараёнида одамлар бошига тушган турли қатағонлар, уруш-лар, миллатлар генофондига салбий таъсир қилмай қолмади. Бу-гунги кунга келиб ўша даврда рўй берган кўплаб ходисалар одам-ларга, каттаю-кичик миллатларга нисбатан ниҳояси йўқ уруш, ўзига хос геноцид (юнон. —уруғ, қабила, ўлдираман.) бўлганлигини кўпчиллик яхши англайди. Шу сабабдан ҳам истиклол даврида мам-лакатимизда бу масалага алоҳида эътибор берилаётгани, соғлом авлодни тарбиялаш, халқни соғломлаштириш умумдавлат микё-сидаги вазифага айлангани бежиз эмас.

Миллий ғоялар кишиларнинг яшаш жойи, турмуш шароити билан боғлиқликда ҳам шаклланади. Ана шундай ғояларнинг энг асосийларидан бири одамларнинг туғилган она-юртини севиш туй-ғуси сифатида намоён бўладиган ватанпарварликдир. У ҳар бир инсон туғилиб, вояга етган, жой. миллат ўтмиши ва ҳаёти билан боғланган ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳудудга нисбатан му-ҳаббатни ифодалайди. Бутун инсониятга хос бўлган ватанпар-варлик ҳамма миллат вакиллари учун бир хил ижобий маънога эга, уни бирор халқда кўпроқ, бошқасида камроқ шаклланган де-йиш учун асос йўқ. Шу маънода, "ватанпарварлик" муайян миллат ва жамиятни вужудга келтирган ва сақлаб турадиган жойга нисба-тан дунёга келган табиий-ижтимоий тушунчадир. Бу тушунча ҳар қандай миллатга мансуб кишини табиат билан чамбарчас боғланга-ни ва башарият фарзанди эканини исботлайди. Унда кишиларнинг ўзи мансуб бўлган миллат шаклланишига таъсир кўрсатган ҳудуд-

га нисбатан маънавий қарздорлик, бурч ва масъулияти билан боғ-лик туйғулари намоён бўлади. Ватан ана шундай туйғуларни уйго-та олгани учун ҳам миллий ғоялар маконидир.

Миллий ғоянинг муҳим жихатларидан бири миллат учун уму-мий муомала воситаси бўлган миллий тил билан боғлиқлигидир. Чунки ҳар бир миллат ўз она тилини асраб-авайлаш, келажакда омон сақлашни ўз миллий ғоясига сингдиради. Мутахассислар оламда 5000 га яқин тил борлигини қайд қилади, уларни 15 та катта оила-га бўлиб ўрғанади, тиллар такомиллашуви билан бирга, улар эгал-лаган ҳудуд майдони ҳам ўзгариб боришини таъкидлайди. Маса-лан, VII асргача Арабистон ярим оролининг бир қисмида тарқалган араб тили, ундан кейинги бир неча аср орасида Африка ва Осиё-нинг бошқа қисмларига ҳам тарқалди. Худди шундай халқимиз сўзлайдиган тил ҳам Кичик Осиёдан Шимолий Шарқий Сибиргача бўлган кенг ҳудудда тарқалган. Шу билан бирга, қадимда Осиёда кенг тарқалган массагетлар, хетлар ва хунлар тили бутунлай йўқо-либ кетган... Маълумки, собиқ иттифоқ даврида республикамизда ўзбек тилининг мавқеи пасайиб, ишлатилиш доираси камайиб кет-ган эди. Асосий халқи ўзбеклардан иборат бўлган жойда содир бўлган бу аҳвол тўғридан-тўғри миллийлик ва умуминсонийлик талаб-ларининг бузилишини англатар эди. Ҳозирги мустақиллик даврида Ўзбекистонда «Давлат тили тўғрисидаги қонун» қабул қилиниши /1989 йил/, ўзбек тилининг давлат тили деб эътироф этилиши ва бошқа миллий тиллар ривожини учун имконият яратилиши бу соҳадаги мақсадларнинг рўёбга чиқишидир.

Миллий ғоялар тизими миллатнинг маънавий мероси, анъана-лари, урф-одатлари, миллий адабиёти, санъати ва бошқа соҳа-ларда ҳам намоён бўлади. Улар асосида ҳар бир миллат тарихий ривожланиш жараёнида авлодлардан-авлодларга ўтиб келаётган хусусиятларини ўзига хос тарзда ифода қилади. Мафкуравий нуқ-таи назардан ҳар қандай миллат фақат муайян ҳудудда яшайди-ган ва бир хил тилда сўзлашадиган кишилардангина иборат эмас, балки умумий ғоялар, маданий-маънавий тамойиллар асосида мавжуд бўлиб турадиган тарихий-ижтимоий бирлик ҳамдир.

Миллий ғоя тарихий ривожланиш, ижтимоий тараққиёт да-вомида такомиллашиб ва сайқалланиб боради. Хдмма даврларда бўлгани каби, ғоялар билан боғлиқ жараёнларда ҳам, эскилик ўрнига янгилик вужудга келиши, узлуксиз янгилиниш билан бирга, муқаррар ва зарурий ворислик намоён бўлади. Бунда инновация (лот. — янгилиниш) ва анъана (лот. — ўтиш, узатиш) алоҳида

ўрин тутади. Анъаналар миллий ғояда ўзига хос шаклда ифода-ланади, авлодлардан авлодларга ўтиш орқали сақланади. Миллий ғояда мазкур тарихий бирликнинг ички муносабатларини тартиб-га солувчи, бу муносабатларнинг бирор фаолият ёки хатти-ҳара-катда ифодаланишини намоён қиладиган талаблар ва қонун-қоида-лар ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Бу соҳадаги **ғоялар амалиёти** тўғрисида сўз юритилганда, ал-батта, муайян миллат томонидан тарихий ривожланиш жараёнида жаҳон халқлари маданиятига қўшилган ҳисса ҳам назарда тутилади. Маданият инсоният тарихи илк даврларидан бери унинг ажралмас ҳамроҳи, инсоннинг ўзи каби қадимийдир. Оламда ма-даниятсиз эл, миллат ва халқ йўқ. Ҳар қандай халқ ёки миллат тарихий тараққиёт даражасига мос келадигани ўзига хос мадани-ятга, бу борада ҳам умуминсоний ривожланишда ўз хусусиятла-рига эга. Мисрликлар фиръавнлар замонидан қолган пирамидала-ри, хитойликлар Буюк Хитой девори, европалар Эллада ва Рим тарихи билан боғлиқ ёдгорликлари, бизнинг халқимиз алло-ма боболаримизнинг илмий кашфиётлари билан умуминсоний ци-вилизацияга катта ҳисса қўшганлари каби, бошқа халқларнинг ҳам бунда ўз ўрни ва ҳиссаси бор. Бу борада муайян халқнинг ўзига хослиги, унинг ҳозирги даврдаги ривожланишини илгариги ижтимоий ҳолати билан солиштирилиши масаласида, ниҳоятда, эҳтиёткорлик билан фикр юритиш зарур, аммо бу масалага бош-қа миллат манфаати нуқтаи назаридан ёндашиш илмийлик ва хо-лислик тамойилига мос келмайди.

Бугунги кунда миллий ғоянинг амал қилишида, асосан, учта жиҳатни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин: а) муайян миллатга оид кишиларнинг ижтимоий онги билан боғлиқлик; б) уни шу мил-латга хос ўзаро муносабат ва фаолият орқали амалга ошириш; в) иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, моддий ва маънавий соҳадаги би-рор мақсад ёки идеал тарзида намоён бўлиш. Бу жиҳатлар ҳақида фикр юритганда, аввало, миллий ғояларнинг миллатга мансуб ки-шилар онгида акс этиши, уларда хилма-хил туйғулар, эҳтиёж ва мақсадларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлишини алоҳида таъкид-лаш лозим. Бундан ташқари, миллий ғоя ижтимоий онгда бирор билим ёки ҳақиқат сифатида сақланади, авлоддан авлодга узати-лади, мерос сифатида қолдирилади. Муайян миллатга мансуб ки-шилар табиатга, ижтимоий муҳитга, иқтисодий, сиёсий ўзгариш-лар ва бошқаларга, ҳатто ўзларига нисбатан муносабатда ҳам миллий ғоя талабларига эътибор беради. Бир томондан, у билан боғлиқ

вокелик қонунларига, талаб ва қоидаларига амал қилсалар, ик-кинчи томондан эса, ўз фаолият ва хатти-ҳаракатларида бу бора-даги одат ва анъаналарни бажаришга ҳаракат қиладилар. Ворис-лик тарзида мерос колдирилган миллий ғоя ва унинг тамойиллари шу маънода кишиларнинг ушбу йўналишдаги фаолияти ва хатти-ҳаракати орқали намоён бўлади ҳамда вокеликка айланади.

Шу билан бирга, миллий ғояга хос хусусиятлар, кўп ҳолларда у ёки бу миллат кишилари ўртасидаги ўзаро муносабатларда ҳам намоён бўлади. Озодлик ва эркинлик, эзгулик ва бунёдкорликка интилиш, моддий ва маънавий бойликлар яратиш дунёдаги мил-латларга хос умуминсоний ғояларга асосланган. Ҳар бир миллат бу жараёнда умумий мақсадлар йўлида ўзаро ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиш билан бирга, ўзи учун устувор идеалларга садоқат руҳини тарбиялаш, амалий фаолиятда бу тамойилга амал қилиши лозим.

Бундан ташқари, миллий ғоя миллат учун бирор бир идеал ёки мақсад тарзида намоён бўлиши мумкин. Халқ даҳоси, маъна-вий-ақлий етуклиги, билимлари, илм-фандаги эришган ютуқла-ри ана шу идеал-мақсадларга етишиш борасидаги фаолиятда на-моён бўлади. Биз эслатган антик даврдаги Миср ва Хитой, Қадим-ги Рим ва Афинага хос маданий юксалиш, теурийлар давридаги тараққиёт, жаҳон халқлари аллома ва мутафаккирларининг каш-фиётлари, мамлакатимиздаги бугунги улкан бунёдкорлик ишла-ри ана шундай идеал-мақсадларга интилиш йўлида эришилган натижаларга мисол бўлади.

Юқоридаги фикрлардан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин: а) ҳар қандай миллат ижтимоий-тарихий бирлик сифатида ўзига хос, бетакрор жиҳатларга эга. Уз миллий ғоясининг объекти ва субъекти сифатида ҳар бир миллат уни ривожлантириб, тако-миллаштириб боради. Шу билан бирга, ўзи ҳам ижтимоий тарақ-қиёт жараёнида ўзгариб, янгиланиб, ранг-баранг жиҳатлар кашф этиб боради, бу иккала хусусият ҳам миллий ғояда акс этади; б) миллий ғоя миллий маконда шаклланади, ранг-баранг тарзда на-моён бўлади, кишилар онгига таъсир қилади, улар учун маъна-вий мезон ролини ўйнайди, ижтимоий ривожланиш жараёнида доимо янгиланиб, авлоддан авлодга ўтиб боради; в) миллий ғоя кишиларнинг ўзаро муносабатлари, ижтимоий фаолияти, хат-ти-ҳаракатлари ҳамда улар билан боғлиқ бўлган эҳтиёж, қизи-қиш ва интилишлар учун асос бўлади, мақсад ва идеаллар си-фатида одамларни улкан ишларга сафарбар қилади.

Жаҳон халқларининг миллий давлатчилик анъаналари билан боғлиқ ғоялари ҳам бор. Айнан шундай ғоялар миллатларни ўз давлатчилигини тиклаш, уни мустаҳкамлаш, унга таяниб жами-ятда турли ислохотларни амалга ошириш учун асос бўлади. Ус-тувор тамойиллари аниқ белгилаб олинмаган миллий ғояси ва ўзига хос тараққиёт моделига эга бўлмаган миллатнинг пировард мақ-садларга етишиши кийин. Шу маънода, миллий ғоя муайян мил-лат ва жамият учун ҳамма замонларда тарихий эҳтиёж ва ижти-мой зарурат сифатида намоён бўлади.

Глобаллашув ва миллий тараққиёт муаммолари. Инсоният тараққиёти ва жамият ҳаётининг жаҳон миқёсида интеграцияла-шиши, ғоялар амалиётининг умуминсоний хусусият касб этиши натижасида содир бўлаётган жараёнларнинг оламшумул аҳамия-ти «глобаллашув» тушунчасида ўз ифодасини топмоқда. Дунёга янги оламшумул нуқтаи назарнинг вужудга келиши, коммуни-кация воситаларидаги туб ўзгаришлар, инвестициялар оқими би-лан боғлиқ янги жараёнлар, универсал технологияларнинг тар-қалиши глобаллашувнинг асосий омилларидир. Унинг такомилла-шиб бориши, биринчи навбатда, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва миллий-этник жараёнларни тезлаштирди. Айниқса,, ахборот ва иқтисод, молия ва ишлаб чиқаришнинг глобаллашуви халқлар ва давлатлар, корпорация ва шахслараро алоқаларни кучайтирди, натижада халқаро ҳуқуқ тамойилларига асосланган умумбаша-рий тамойилларнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Илмий билиш-нинг «Глобалистика» ва «Антиглобалистика» соҳалари, глобалист-лар ва антиглобалистлар ҳаракатлари пайдо бўлди. Шу билан бирга, бугунги кунда глобаллашув, ахборот ва Интернет техно-логиялари соҳасидаги ўзгаришлар уларни фалсафий тушунти-ришдан анча илгарилаб кетди. Замонавий фалсафа асосан бу ўзга-ришларни нари борганда қайд қилиш билан шуғулланмоқда, хо-лос. Глобализм туфайли келиб чиқадиган муаммолар нафақат фал-сафа нуқтаи назаридан, балки миллий давлатчилик, халқларнинг мустақил тараққиёти, ўзлигини сақлаш зарурати сифатида пай-до бўлаётган масалалар доирасида ҳам ўрганилмоқда.

Бу эса, ўз навбатида, глобализация жараёнларини ғоялар фал-сафаси нуқтаи назаридан ҳам чуқур ўрганишни талаб қилмоқда. Айниқса, кейинги даврда «Ушбу жараён миллий чегаралар ва мил-лий манфаатларга хавф солмайдими?», «У халқларнинг минг йил-дан буён сақлашиб келаётган миллий ва минтақавий анъана ҳамда урф-одатлари тизимини йўқ қилиб юбормайдими?» деган хавотир-

лар кўзгусида бу масаланинг фалсафий талқини ва ташбеҳи, ниҳо-ятда, муҳим аҳамият касб этмоқда. Айрим Ғарб олимлари томони-дан илгари сурилган концепцияларнинг мазмун-моҳиятига назар соладиган бўлсак, бу хавотирлар бежиз пайдо бўлмаётганига ишонч ҳосил киламиз. Масалан, Карл Поппернинг "очиқ жамият" концеп-циясида ҳар қандай жамоавий мазмун, умумий ўтмиш, яхлит уй-ғунлаштирувчи қарашлар тизимига эга бўлмаган, диний, этник, синфий, сиёсий, ижтимоий ва маънавий негизларга таянмаган жа-миятни барпо этиш ғояси илгари сурилади.

Илмий адабиётларда ҳозиргача глобаллашувнинг иқтисодий омил-ларига кўпроқ эътибор қаратилар эди. Хдқиқатда, иқтисодий омил катта аҳамиятга эга, аммо бу ягона омил эмас. Чунки глобаллашув жараёнлари ҳаётнинг барча жабҳалари — сиёсий, иқтисодий, иж-тимоий ва маънавий соҳаларини қамраб олади. Шу маънода, гло-баллашув инсоният ҳаётининг барча соҳаларига таъсир қилиб, мам-лакатларни жаҳон ҳамжамиятига, алоҳида кишиларни эса бутун дунё универсал технологиялари ва ахборот тизимларига боғлади. Натижада, илм-фан ва инсон билиши чегаралари кенгайиб, янги бозорлар (капитал, валюта бозори, суғурта бозори ва ҳоказо), янги воситалар пайдо бўлди (турли ахборот тизимлари, Интернет, уяли алоқа). Булар эса, ўз навбатида, янги назорат воситаларини яра-тишни талаб этади. Бугунги кунда иқтисодий-сиёсий ҳамкорлик, ин-теллектуал мулк, Интернетдан фойдаланиш соҳаларида янги халқ-аро меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилиб, мамлакатларнинг ички қонунлари ҳам уларга мослаштириб борилмоқда.

Глобаллашувнинг электрон коммуникация инқилоби натижа-сида ижтимоий муносабатларда содир бўлган чуқур ўзгаришлар, трансмиллий корпорациялар фаолияти халқаро савдонинг кен-гайиши ва эркинлашиши, жаҳон миқёсида капитал айланмаси ва унинг йўлидаги тўсиқларнинг бартараф этилиши, халқаро моли-явий ва иқтисодий институтларнинг ташкил топиши билан боғ-лиқ асосий белгилари яққол намоён бўлмоқда.

Жаҳон миқёсидаги бундай умумий глобал тараққиёт одамлар дунёқарашининг ўзгариши, коммуникациялар юксалиши, халқа-ро муносабатларнинг ривожланиши ва унинг одамзод ҳаётига таъ-сирининг кучайиши билан тавсифланади. Бу эса давлатлар ва халқ-лар ўртасида алоқаларни кучайтирган ҳолда, айна вақтда мил-лий хусусиятлар, анъаналар ва маънавий меросни сақлаб қолиш орқали мустақил сиёсий тараққиёт тамойиллари таъсирини мут-тасил ошириб бориш зарурлигини ҳам кўрсатиб турибди.

Давлатлараро ва ҳукуматга даҳли бўлмаган турли халқаро ташкилотларнинг аҳамияти ошиб, дунё янги тизимга ўтиши дав-рида уларнинг фаолиятини қайта куриш ва ислоҳ этиш эҳтиёжи туғилди. Дастлаб халқаро ташкилотларнинг фаолияти, асосан, давлатларнинг ўзаро муросасини таъминлашга қаратилган эди, холос. Бугунги ҳолат халқаро ташкилотлардан энг йирик муаммо-ларга аҳамият беришни, жараёнлар ичига кириб боришни, таъ-сир доирасини кенгайтиришни талаб этмоқда. Бироқ чуқурроқ фикр юритганда, «глобаллашув» жаҳон таракқиётига кўрсатадиган ижо-бий таъсир билан бир қаторда, жиддий тафовутларни ҳам келти-риб чиқараётгани, бу ҳол башарият таракқиётига салбий таъсир кўрсатаётганига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Биринчидан, бу баъзи мамлакатларнинг технологик ютуқлар соҳасида мутлақ илғорликни қўлга киритганлиги асносида сайё-рамиз захираларига ҳам, инсоният ҳаёти ва фаолиятига ҳам жа-ҳон миқёсида фаолият юритаётган трансмилий корпорациялар таъсирининг тобора кучайиб бораётганидан далолат беради.

Иккинчидан, ҳозирги даврда аксарият мутахассисларнинг наза-рида, глобаллашув дунёда ижтимоий тенглик гоёсининг тантанасига эмас, ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқти-содий, ижтимоий ва маданий тафовутларнинг янада чигаллашувига олиб келмоқда. Уларнинг фикрича, ривожланган мамлакатлар аҳоли-си даромадларининг даромади паст ва ўрта даражали мамлакатлар аҳолиси турмуш даражасига нисбатан илгарилаб ўсиш тенденцияси сақланиб қолмоқда. Агар аср бошида (1913 йил) дунё аҳолисининг энг бой мамлакатларда истиқомат қиладиган бешдан бир қисми билан энг қашшоқ мамлакатларда яшовчи бешдан бир қисмига тегишли бойлик орасидаги нисбат 11:1ни ташкил қилган бўлса, 1960 йилда ушбу фарқ 30:1га, 1990 йилга келиб эса 60:1гача ўсди ва ҳамон жа-дал ортиб бормоқда. 1997 йилда у 74:1, 2008 йилда эса 78:1 нисбатни ташкил қилди. Ушбу тамойилнинг асосий сабабларидан бири аҳоли даромади паст мамлакатларда, аввало, хом ашё товарларига асос-ланган ишлаб чиқариш ва экспорт шаклланганидир.

Учинчидан, глобал иқтисодий жараёнларнинг тазйиқига бардош бера олмай, узоқ вақт мобайнида жаҳон силсиласининг «қуйи қават-лари»дан чиқиб кета олмаётган мамлакатлар жиддий ижтимоий ва фуқаровий низолар хавфи остида қолмоқда. Баъзи Африка мамла-катларида доимий равишда кечаётган маҳаллий фуқаролараро уруш-лар, давлат тўнтаришлари, қатор Осиё ва Лотин Америкаси дав-латларида ҳукм сураётган беқарорлик бунинг ёрқин мисолидир.

Тўртинчидан. жаҳондаги иқтисодий ва ижтимоий нотекислик энг қашшоқ мамлакатлардан бадавлат мамлакатларга миграция оқимини кучайтирмоқда. Бунда «тафаккурнинг оқиб кетиши» ту-файли малакали кадрлар тайёрлаш бўйича харажатлар ривож-ланаётган мамлакатлар зиммасига тушади, фойдани эса ривож-ланган мамлакатлар олади.

Бешинчидан, замонавий ахборот ва мулоқот воситалари ёрда-мида улкан майдонга айланган жаҳон молия бозори инсоният ҳаёти-да алоҳида аҳамият касб этмоқда. Бу, айниқса, бутун жаҳонни қамраб олган молиявий инқирози шароитида яққол намоён бўлди.

Олтинчидан, жинсий муомалага ҳар қандай, мисли кўрилма-ган даромад келтирувчи «мол»ларни, яъни қурол-яроқ ва гиёҳ-ванд моддалардан тортиб, инсон тана органларигача бўлган то-варларни жалб қилаётган транснационал жинсий, шу жумладан, мафия тузилмаларининг пайдо бўлиши билан боғлиқ салбий жа-раёнлар глобал микёсда рўй бермоқда.

Буларнинг барчаси нафақат ривожланаётган, балки бошқа дав-латлардаги кўпгина одамлар глобаллашув жараёнига эҳтиёткор-лик билан ёндашаётганининг сабабини изоҳлайди. Глобаллашувни четлаб ўтиш мумкин эмас, у жамият тараққиётидаги тарихий жараён-дир. Лекин жамиятдаги муайян унсурлар ҳамда тузилма-ларга салбий таъсир кўрсатишга йўл қўймаслик XXI аср халқла-ри ва давлатлари олдида турган муҳим вазифага айланди. Афсус-ки, янги асрда ҳам дунёда барқарорлик, ижтимоий тенглик та-мойиллари тўлиқ қарор топаётир, дейишга асос йўқ. Шу ҳолни англашнинг ўзи инсоният тараққиётининг самарали технология-ларини излашни давом эттиришга ундайди.

Глобал муаммоларнинг келиб чиқиши, мавжудлиги ва уларни ҳал этиш зарурати янги цивилизациявий сифат ўзгаришини та-қозо этмоқда. Бу жараён моҳиятини англаш учун унинг жадалли-гига, чуқурлиги ва микёсига эътибор бериш лозим. Зеро, ўнлаб ва ҳатто юзлаб йиллар давомида ўзгармас бўлиб кўринган ижти-моий муносабатлар ғоят қисқа вақтда тубдан ўзгармоқда. Бу ҳол кишилар ҳаётининг барча жабҳаларида намоён бўлмоқца. Кўла-мига кўра, бу жараён бирон минтақани четлаб ўтаётгани йўқ

Хўш, глобал дунёнинг шакл-шамойили қандай бўлади? Ҳозирги дунёда кадриятларнинг барча соҳаларда аҳамияти тан олинган ва қабул қилаётганини ўрганган футуролог-мутахассислар ахборот-техникавий ёки ахборот-компьютер цивилизацияси ҳақида ба-шорат қилмоқдалар. Бошқа мутахассислар эса «Информацион жамият» атамасини кўллашмоқца.

Ахборотлашган жамият ва мафкуравий технологиялар. Маъ-лумки, «Информация» тушунчаси дунёкарашни ифодалайдиган би-лимларнинг ифодаси сифатида кадимдан мавжуд бўлган. Киберне-тиканинг келиб чиқиши ва ривожланиши бу тушунчани «алоқа» ва «бошқарув» тушунчалари билан бирга кенг қўлланишига олиб келди. Ҳозирги вақтда ахборотлар ҳосил қилиш, қайта ишлаш, сақлаш, қўпайтириш ва тарқатиш алоҳида илмий соҳа — информатика (лот. таништириш, тушунтириш, шарқ тилларида «хабар», «ахборот») соҳасини ташкил этади. Ана шу соҳа билан боғлиқ шаклланган «Ин-формациология» (лот. таништириш, тушунтириш ва юнонча: сўз, таълимот) тирик ҳамда нотирик табиатдаги ва умуман, оламдаги барча жараёнларни ахборотлар асосида умумлаштириб ўрганувчи фан ҳисобланади.

Жамиятнинг компьютерлашуви ва Интернет туфайли вужуд-га келаётган муаммоларнинг муҳим спектри ижтимоий тараққи-ёт, унинг манбалари, босқич ва ривожланиш мезонлари билан боғлиқ. Ахборотлар соҳасининг тез суръатлар билан ўсиши, уни автоматлаштириш усуллари-нинг ривожлантирилиши компьютер-ларнинг яратилиши ва кишилар ҳаётининг турли соҳаларини ком-пьютерлаштиришга олиб келди. Бу эса, ўз навбатида, "Информа-цион жамият» назариясини майдонга келтирди.

Бу назария ҳозирги замон индустриал жамият тўғрисидаги таълимотлар (Дж. Белл, У.Ростоу, З.Бжезинский ва бошқалар) доирасида илгари сурилган. Унинг муаллифлари О.Тоффлер, Е.Ма-суда, Дж. Пелон, Дж. Мартин ва бошқалар ҳисобланади. Бу муал-лифлар инсоният ҳаёт тарзи моделини анъанавий-индустриал (са-ноатлашган) ва постиндустриал кўринишда қараб, сўнгги босқич келажагини ахборотли-техникавий ёки ахборотли-экологиявий тарзда юз беришини башорат қилганлар. Компьютерлашувни умум-социологик позициядан туриб англаш жамият тараққиёти-нинг янги «триада» шаклидаги концепциясини илгари суришни тақозо қилди. Бу концепциялардан кенг тарқалгани америкалик социолог Д.Белга тааллуқли бўлиб, у асосий ижтимоий ривожла-ниш босқичи сифатида аграр, индустриал ва постиндустриал жа-миятларни ажратиб кўрсатади (постиндустриал жамиятни ке-йинчалик у информациона жамият деб атаган). ХХІ асрнинг боши-га келиб постиндустриал жамият фазасига Д.Белл ҳисоблашича, АКД1, Япония, Ғарбий Европа давлатлари қадам кўяди .

Белл Б. Тъе Сотт§ ой РозИпйиз^па! 5оае1у. А.УепШге о! 8оиа1 Ғогсоз1лп§. Г>Г.Ў.
Вазш Вookз, 1пс, 1993. Р.Х.

Агар индустриал жамият, Д.Белл фикрига кўра, маҳсулот иш-лаб чиқариш учун машиналар ва инсонларни уюштиришдан иборат бўлса, постиндустриал жамиятда эса марказий ўринни билим, хусусан, назарий билим эгаллайди. «Постиндустриал жамият рам-зи» ва «XX аср иккинчи ярми жамиятини трансформация қилиш омили» компьютер ҳисобланади. У «оммавий жамият бошқарув апарати бўлиб, ижтимоий ахборотни қайта ишлаш механизмидир. Унинг катта ҳажми социал алоқаларнинг кенгайиб бориши билан деярли биргаликда ўсиб боради». Кўришиб турибдики, ҳозирги замонда жамиятнинг глобаллашгани ва ахборотлашгани (интернет-лашгани ҳам) — аниқ далил. Хўш, бу далил жамиятнинг соҳалари-да қандай намоён бўлмоқда? Иқтисодиёт соҳасида ишлаб чиқариш билан хизмат кўрсатиш нисбатида биринчисининг ҳисобига иккинчисининг кенгайиши рўй бермоқца. Маънавий-маданий соҳадаги туб ўзгаришлар оммавий рухиятда. таълим тизимида, ҳар бир инсон савиясида ўз ифодасини топмоқца. Одатда, бу соҳадаги ўзгаришлар бошқа соҳалар ўзгаришларига замин тайёрлайди. Маънавий ҳаётдаги ўзгаришлар даставвал фаннинг янги рационал кўриниш-ларида ҳаёт ва инсон ҳақидаги билим тармоғи бўлган биологияда вужудга келмоқца. Дастлаб микроорганизмларга татбиқан шакл-ланган ген инженериясида ҳозирги вақтда инсон геноми, ирсийлик-нинг генетик коди масалалари жиддий ўрганилмоқца. Илмий тадқиқотлар доирасига алоҳида кишиларнинг ўта сезгирлик қобилияти-ни, биомайдонини ўрганиш киритилмоқца. Инсоннинг имкониятла-ри, қобилиятлари ва қатор сифатлари тўғрисида янги қарашлар пайдо бўлмоқца. Шунингдек, оламнинг келиб чиқиши ва ривожла-ниши қонуниятларига, коинотдаги жараёнларнинг кишилар ҳаётига таъсирига оид масалалар бўйича ҳам янги нуктаи назарлар шакл-ланмоқца. Компьютерлаштириш кишилиқ жамияти динамикасининг навбатдаги йўналиши сифатида, ҳаётнинг қатор соҳаларида бўлгани каби, санъатда ҳам жадал татбиқ этилмоқца. Маориф соҳасида жиддий ўзгаришлар бўлмоқца. Жумладан, кечаётган фан инқилоби ва ахборотлашув туфайли ўқиш, ўқитиш ишларининг самарадор-лигини янада ошириш имконияти яратилмоқца. Бунинг натижасида ривожланган мамлакатлар бўлмиш АКШ ва Японияда XXI асрда ялпи электрон олий таълимга ўтиш вазифаси кун тартибига қўйил-моқца. Сиёсий соҳада ҳам ахборотлашув инқилоби туфайли жид-дий ўзгаришлар кутилмоқца. Чунончи, давлат ҳокимияти марказ-

Велл Б. Тье Согшп§ оҒ РозИпийкМа! Сокре1у. А.УепШге оҒ Соc1аl Ғогео81т§. КУ. Ваз1с Вookб, Лпс, 1993. Р.Х.

лашганлиги ўрнига шахс эркинлиги салмоғи ошиб бормоқца. Натижада ҳар бир фуқаронинг демократик қарорлар қабул қилишда бевосита иштирок этиши таъминланади. Бошқа томондан қараган-да, давлат марказлашганлигининг кучсизланиши ахборотларга эга-лик қилиш натижалари билан ҳам боғлиқ бўлмоқца.

Информацион жамият белгилари ташқи сиёсат соҳасида, ай-ниқса, яққол намоён бўлмоқца. АҚШдан ташқари қатор мамла-катлар, жумладан, Хитой, Япония, Германия, Россия жаҳон миқёсида етакчи ўринга даъвогарлик қилмоқца. Айни вақтда мин-такалараро иттифоқларнинг (масалан, Ғарбий Европа, Шимолий Америка) ўрни кучаймоқца. Шунингдек, халқаро ташкилотлар-нинг аҳамияти тобора ортиб бормоқца. Жамиятнинг ахборотла-шуви ижтимоий, технологик, иқтисодий, сиёсий ва маданий ме-ханизмларнинг оддийгина боғлиқлиги эмас, балки уйғунлашган, умумий ривожланиш жараёнидир. Ахборотлашув анъаналари ва жараёнлари таҳлили ривожланган информацион жамиятларда бар-ча ёки деярли барча интеллектуал индустрия марказлашуви, улар асосий интеллектуал ресурслар манбаи, сақловчиси, технологи-ялар ишлаб чиқарувчиси, асосий маданий ва ижтимоий-гумани-тар захиралар эгаси бўлишини кўрсатмоқца. Дунёнинг бошқа дав-латлари эса информацион технологиялар ва информацион маъ-лумотлар харидори бўлиб, улар нисбатан оддийроқ маҳсулот ишлаб чиқарувчига айланиб боради. Мазкур масалалар билан шуғулланаётган баъзи мутахассислар бу ҳол ресурсларнинг им-порти ва тикланмайдиган хом ашё ресурслари экспорти жараён-лари билан боғлиқ бўлган масалалар долзарблигини оширади, деб ҳисобламоқца. Бу, айниқса, ўзига хос "информацион колония"-ларга айланиб бораётган давлатлар учун ниҳоятда муҳим. Ана шу нуқтаи назардан, инсоният билимининг умумий захираси, инфор-мацион алоқадорлик, интеллектуал дахлсизлик муаммолари ҳам эътиборни талаб қилади. Бу масалалар мазкур мавзуга сиғмайди, бироқ уларни англаш ва ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Интернет. Бугунги дунё мислсиз кўламдаги ахборотлар оқими-нинг босими остида яшамоқца. Инсоният ҳаётининг барча соҳалари унинг асосий структуравий элементи бўлган Интернет тизими би-лан қамраб олинган. Ўтган асрнинг 80-йиллари ўргаларига келиб кўпгина мамлакатлар ахборот ривожланиши йўлига - Интернет, мультимедиа, космонавтика, ОАВ, уяли, радио ва сунъий йўлдош алоқасига асосланган ахборот тизимига ўтди. Шуни таъкидлаш ке-ракки, бугунги дунёда ахборот технологияси соҳасида сифат жи-

хатидан ҳам жуда муҳим ўзгаришлар юз бермоқда. Агар биринчи компьютерлардан 30-йилларда электромеханик реле асосида ҳисоб-лаш мақсадида фойдаланилган бўлса, 60-йиллардаги иккинчи ав-лоддан бошлаб компьютерлар ярим ўтказгичли транзисторлар асо-сида тайёрланмоқда. Илгари бу компьютерлар бир-бири билан жуда яқин масофада боғланган бўлса, эндиликда дунёнинг хоҳлаган нуқ-тасидаги компьютер бошқа жойдагиси билан бемалол боғланиши мумкин. Компьютерлараро узатилаётган хабар эса оддий ёзишма, шахсий мактуб ёки инсоният ва халқлар тақдирига хавф солаётган террористик ҳаракатлар дастури бўлиши ҳам мумкин. Компью-терларнинг бешинчи авлоди хатто интеллектуал вазифаларни ҳам ечишга қодир. Компьютерларнинг олтинчи ва еттинчи авлодлари ҳар бирининг процессорида 80-100 миллион транзистор бўлиб, ҳар сонияда 2 миллиардгача вазифани бажара олади. Улар бугунги кунда бутун дунё бўйлаб рўй бераётган воқеалар оқимига мос ҳолда ах-боротларни Интернет тармоғи орқали таркатмоқда.

Техник мўъжизалар дунёни забт этаётир, сўзлашув ҳажми ҳам сезиларли ошиб бормоқда, дунёда мобиль телефон абонентлари сони оддий телефон абонентлари сонидан анча ошиб кетди. Бир қарашда, ахборотлар дунёсидаги алоқа тизими — уяли телефонлар ва Интернетнинг ғоялар фалсафасига алоқадор эмасдек туюлади. Аммо айнан ана шу тизим инсоният ҳаёти ва алоқалари тузилмасида катта инқилобий ўзгаришга олиб келдики, ҳозирча мутахассислар асосан унинг ахборот алмашув функциясига кўпроқ эътибор бермоқдалар. Фақат кейинги йиллардагина ушбу тармоқлар ниҳоятда тезлик билан тарқалаётган ғоялар оқими эканлиги аёнлашиб, унинг таъсири билан боғлиқ масалаларга эътибор қаратилмоқца.

Бу янги технологиядан инсоният жамияти тараққиётини жа-даллаштириш эмас, балки унинг тараққиётига тўсқинлик қилиш мақсадида фойдаланиш ҳолатлари ҳам мавжуд. Бунга кибертер-роризм яққол мисол бўла олади. Кибертерроризм (кибер — уруш) — компьютер ва Интернет тизимларига ҳужум маъносини англа-тади. Бу ҳодиса 1990 йилларда биринчи марта содир этилди. Унинг мақсади муайян ҳужжатлар бирон-бир компьютерда сақлангани-ни ҳисобга олиб, унинг фаолиятида узилиш ҳосил қилиш, муҳим ахборотларни йўқотиш, пул ишлаб олиш ҳисобланади. Масалан, 2005 йил августида кибергуруҳлар Шри-Ланка давлатининг «Қора тигрли Интернет» номли электрон почтасига ҳужум қилганлар, 2006 йилда хаккерлар ҳиндларнинг ядро қуролини синаб кўриши-га қаршилиқ қилиб, Бадҳа шаҳридаги Хинд атом тадқиқотлари

марказининг компьютердаги қайд дафтарчасини ҳамда электрон почтасини йўқ қилишган. 2008 йилда биргина Канада давлатида турли маҳкама ва ташкилотларнинг компьютер захирасига 862 та ана шундай хуружлар содир этилган. Кўпгина ҳолларда бундай хатти-ҳаракатлар банкларга қаратилган бўлиб, баъзида хаккер-лар мўмайгина пул ишлаб олган ҳоллар ҳам кузатилмоқда.

Шунингдек, кибертеррористлар ўзларининг баъзи бузғунчи ғоя, мақсад ва вазифаларини тарқатишда уяли телефон ҳамда Интернетдан ҳам фойдаланишмоқда. Муайян мафкуравий полигонлар-нинг муттасил тарқатилган ахборотларидаги ёвуз ва зарарли ғоялар оқими, телеэкранлар орқали доимий намоёниш этиладиган жангари фильмлар, болаларга мўлжалланган бузғунчи ғоялар асосида иш-ланган ўйинлар, компьютер тармоқлари дастурларини ишдан чи-қарадиган «вирус»ларни тарқатиш бунга мисол бўлади.

Юқоридаги мулоҳазалар глобаллашув жараёнининг мазмун-моҳияти, ижобий ва салбий жиҳатларини теран англаш, унинг жамиятимиз ҳаётининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, айниқса, маънавий соҳасига таъсирини чуқур идрок этишни, ғоялар фалса-фаси нуқтаи назаридан жиддий ўрганишни тақозо этади. Глобалла-шувнинг миллий давлатчилик, халқларнинг азалдан мавжуд бўлган қадриятлари, урф-одат ва анъаналарига нисбатан таҳдиди, мил-лий тараққиёт тамойилларини саклаб қолиш ва мустақилликни мустаҳкамлаш билан боғлиқ масалалар ҳам ушбу феномен (ходи-са)нинг турли жиҳатларига муттасил эътиборни талаб қилади.

Ана шу сабабдан ҳам бугунги кунда мамлакатимизнинг мил-лий хавфсизлигини таъминлаш, халқимизнинг барча қатламла-ри, айниқса, ёшлар қалби ва онгида бунёдкор ғояларга ишонч ва эътиқод туйғусини шакллантириш ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, аҳолининг маънавий камолоти учун масъул бўлган барча давлат ва жамоат ташкилотлари, оила, маҳалла ва оммавий ахборот воситалари-нинг фаолияти самарасини, маънавий-маърифий ишларнинг таъ-сирчанлигини янада ошириш ҳозирги даврнинг энг долзарб вази-фаларидан бирига айланиб бормоқда.

9-мавзу. "Вайронкор ғоялар" тушунчаси, унинг намоён бўлиш хусусиятлари

Одамзод яратилибдики, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш муттасил давом этиб келмоқда. Гарчанд инсоният ибтидосидан бош-ланган бу доимий курашда эзгуликнинг ғалаба қилиши, соғлом та-факкур устувор бўлиши тарғиб этилса-да, бундай муваффақият-

ни қўлга киритиш ҳамма вақт ҳам осон кечмаган. Худди шунинг-дек, инсоният тарихидаги хилма-хил ғоя ва мафкуралар, фалса-фий оқимлар ва таълимотларнинг ҳаммаси ҳам эзгу мақсадлар ва бунёдкорлик ишларига қаратилмаган. Негаки, бирон-бир киши ёки аҳоли қатламига ижобий бўлиб кўринган ёндашув ёки таълимот бошқалари учун ҳам шундай аҳамиятга эга бўлавермаган. Турли ғояларга хилма-хил мақсадни кўзлаган кишилар нуқтаи назари билан қараш ва баҳо бериш — масаланинг бир жиҳати, холос. Айниқса, ушбу масалада ҳаётга ноҳолис, бир томонлама ёндашилса, бу кўпинча вайронкорликка, бузгунчи ғоя ва мақсадларга хизмат қила-ди. Бундан эса, айрим сиёсий кучлар ўз манфаатлари йўлида маф-куравий восита сифатида фойдаланиши шубҳасиз.

Айниқса, ўтган асрдаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар натижа-сида дунёнинг икки қутбга бўлиниши ва бу қутблар ўртасидаги тўхтовсиз ғоявий-сиёсий курашлар муайян мақсадга йўналтирил-ган зарарли оқимларни ҳам вужудга келтириб, рағбатлантириб турди. Айнан шу асрда инсоният тафаккур таракқиётида ижобий аҳамият касб этувчи қарашлар ташвиқи билан бирга, умуминсо-ний таракқиётга зид бўлган бузгунчи ғоялар ҳам тарғиб этилди. Улар башарият вакиллари орасидаги ўзаро умумийликка раҳна солиб, миллий, минтақавий хусусиятлар ва турфа сиёсий қараш-лар асосида кишиларни ҳар хил гуруҳларга ажратиб ташлашга интилди. Бундай ғоявий-сиёсий айирмачилик, ажратиш ҳамда буз-ғунчиликка асосланган тарғибот натижасида инсоният катта зарар кўрди. Баъзи ғоявий-сиёсий мақсадларни байроқ қилиб, бирон-бир ҳудуд ёки ҳокимиятни эгаллашга интилиш, зарарли ғоялар асоси-да кишиларнинг қалби ва онгини забт этиб, уларни ушбу ғоялар-нинг қурбонига айлантиришга уриниш ҳамда ижтимоий-сиёсий бош-бошдоқликни келтириб чиқаришга ҳаракат қилиш ана нгундай ид-даолар натижасидир. Турли инкилоблар, хилма-хил урушлар, қуроли тўқнашувлар, кўп сонли талафотлар ўтган асрдаги вай-ронкор ғоялар амалиётининг оқибатлари, уларнинг ортидан эргашган инсониятнинг самарасиз ва сароб йўллардаги йўқртишларидир.

Мамлакатимиз янги жамият қураётган, бунда инсониятга хос умумий жиҳатлар ва миллий хусусиятларни уйғунлаштириш муҳим аҳамият касб этаётган бугунги шароитда тинчлик ва то-тувлиқка, барқарорлик ва бағрикенглиқка раҳна солувчи бузгун-чи ғояларга қарши курашиш, уларнинг мазмун-моҳияти, мақсад-муддаоларини ўз вақтида англаш бу жабҳадаги долзарб вазифа-лардан бири бўлиб қолмоқда.

"Вайронкор ғоялар" тушунчаси бунёдкор ғояларга зид бўлган, ёвузлик ва жаҳолатга хизмат қиладиган, инсон ва жамиятни ту-банликка бошлайдиган, одамларни ғаразли ният ва қабих мақ-садларга ундайдиган, халқлар ва давлатларни таназзул ҳамда ҳалокатга маҳкум этадиган ғоялар мажмуини ифодалайди. Ўзи-нинг шахсий ёки тор ижтимоий манфаатини бошқалар ҳисобига қондириш, босқинчилик ва талончилик, тажовузкорлик ва ман-фаатпарастлик ғоялари шулар жумласидан. Улар инсонпарвар-лик тамойилига зид бўлган, жамиятни тарафкашларга ажратиб, бўлиб ташлайдиган, бир миллатни бошқасидан устун қўядиган, олий ирқ даъвосида бошқа халқларни қирғин қилишга чақиради-ган бузғунчи ғоялардир. Диний ақидапарастлик ва жангари ирқ-чилик (расизм), буюк давлатчилик шовинизми ва ашаддий (агрессив) миллатчилик, фашизм ва большевизм мафкуралари ана шун-дай вайронкор ғоялар тизимини ташкил этади.

Президент Ислом Каримовнинг куйидаги фикрлари бу маса-ланинг таҳлилида алоҳида эътиборга молик: "Аслида, менинг на-заримда, одамнинг қалбида иккита куч — бунёдкорлик ва вайрон-корлик ҳамиша ўзаро курашади. Афсус билан таъкидлашимиз лозим: тарих тажрибаси шундан далолат берадики, инсон табиа-тидаги инсонийликдан кўра ваҳшийлик, ур-йиқит инстинктлари, яъни хатти-ҳаракатларини қўзғатиб юбориш осонроқ" . Бу хуло-са бузғунчи ғоялар ва вайронкор мафкуралар билан боғлиқ ту-шунчаларнинг мазмун-моҳиятини чуқурроқ англаш, уларнинг та-рихий шаклланиши ва амалиётига доир масалаларни илмий-на-зарий таҳлил қилиш ҳамда оқибатларини тушунишда методоло-гик аҳамиятга эга. Ушбу тушунчаларнинг индивидуал, хусусий ва ижтимоий даражаларда намоён бўлиш хусусиятлари ва турли-туман шакллари маълум.

"Бузғунчи ғоялар" тушунчаси **индивидуал даражада** маънавий ҳаёт ва шахслараро муносабатда умумэътироф этилган яшаш меъёрларининг бузилиши ҳамда уларни инкор этиш, тартиб-қоидалар ва фаолият мезонларига эътиборсизлик, уларга енгил-елпи муносабатда бўлишни англатади. Бу даражада у алоҳида бир шахснинг маънавий етук эмаслиги ёки жамиятдаги муайян кишиларни тубанликка етакловчи ижтимоий ҳолатлар билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Якка шахсга мансуб бузғунчи ғоялар бир

Каримов И.А. Миллий истиклол мафкураси - халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир // -Г.: "Ўзбекистон", 2000. 493-бет.

кишининг маънавий-ахлоқий бузилиши, унинг хулқ-атвори, хат-ти-ҳаракати ва фаолиятидаги жиддий камчиликлар мажмуи тарзида намоён бўлади. Кўп ҳолларда бу даражадаги бузғунчи ғоялар амалиёти муайян шахснинг маънавий бузилиш оқибатида шакл-ланадиган, расман тан олинган ёки амалда мавжуд бўлган меъёр-лар, баҳолар, анъаналар. хулқ-атвор намуналари тизимига мос келмайдиган хатти-ҳаракати, хулқида намоён бўлади.

Хусусий даражадаги бузғунчи ғоялар жамиятнинг бирон-бир қатлами, ижтимоий ҳаракат аъзоларининг бузғунчи фаолияти орқали намоён бўлади. Масалан, ўзларининг хусусий мақсад ва манфаатларини мутлақлаштириш, бошқаларни ўз измига солиш ҳамда шу йўлдан юришга мажбурлаш ва ҳоказолар. Бузғунчи ғоялар гоҳида мазкур ижтимоий субъектлар орасида кенг тарқалган иллат (аморализм, бойликка ружу қўйиш, жамоавий бузғунчилик, наркомания, алкогольизм ва бошқалар) тарзида кўзга ташланиши ҳам мумкин.

Ижтимоий даражадаги бузғунчи ғоялар у ёки бу тарздаги маънавий бузилишнинг бутун жамиятни қамраб олиши ёки бу жараёнга хос тамойилларнинг зўрлик билан амалга оширилиши (атеизм, фашизм, экстремизм, терроризм ғояларининг зўрлик билан ёйилиши, одамларни шу йўлларга ўтишга оммавий маж-бурлаш ёки қадимий Помпейдаги оммавий маънавий бузилиш ҳолати) тарзида содир бўлади. Бузғунчи ғояларнинг сиёсий, иқти-содий, маданий, маънавий шакллари ҳам мавжуд. Бу ғояларнинг мазмун-моҳияти эзгулик ва бунёдкорликка асосланган маънавий тамойилларнинг бузилиши ҳамда уларга зид хатти-ҳаракатлар-нинг амалга оширилиши орқали намоён бўлади.

Инсоният ягона оила эканини англаб, тинч-тотув ва фаровон яшаш тамойилига амал қила бошлагач, вайронкор ғоялар танқид ва тазйикқа учрамоқда. Ҳозирги пайтда жаҳон жамоатчилиги то-монидан кескин қораланаётган халқаро террорчилик ва мафкура-вий хуружлар, диний экстремизм ва жаҳолатпарастлик ҳам вай-ронкор ғояларга асосланган. Аммо айнан биз яшаётган ҳозирги даврга келиб, бунёдкорлик ғоясига бузғунчилик ва вайронкор-лик, бағрикенгликка эса ўзгача фикр, эътиқод ҳамда турмуш тар-зига тоқат қила олмаслик, жоҳиллик иллатлари тобора кўпроқ қарама-қарши бўлиб қолмоқда. Айрим ҳолларда ўзгача қараш-ларга тоқат қила олмаслик халқаро сиёсат даражасига кўтарил-моқца. Масалан, иқтисодий ва ҳарбий жиҳатдан ривожланган ай-рим мамлакатлар ўзларининг яшаш тамойиллари ва ғояларини

энг тўғри йўл ҳисоблаб, уларни турли минтақаларга, жумладан, XX аср охирида ташкил топган мустақил давлатларга ҳам ти-қиштиришга уринмоқца.

Шу билан бирга, ўша "илғор" деб аталадиган мамлакатларнинг ўзида ҳам кўплаб ички муаммолар мавжуд. Шулардан бири — маъ-навий таназзул, яъни жамиятнинг ахлоқий тубанлашуви муаммо-си. Аслида мазкур мамлакатлардаги моддий фаровонлик уларнинг маънавий тараққиёти учун мустахкам асос вазифасини ўташи ҳамда ахлоқан баркамол шахснинг шаклланишига олиб келиши лозим эди. Аммо замонавий сиёсатшунослар таъкидлаётганидек, бунинг акси бўлмоқда — шахсий тубанлик, ижтимоий худбинлик ҳамда мод-дий манфаатдорлик тамойилига асосланган тамойилларнинг усту-ворлиги инсоннинг маънавий қашшоқлашувига, ўзини бошқаларга нисбатан олий тоифали шахс дея ҳисоблайдиган ёки жамиятдан бегоналашган кишилар шаклланишига олиб келди.

Вайронкор ғояларнинг тарихий илдишлари узоқ ўтмишдан бошланган. Бунёдкорлик ва эзгулик инсониятга хос азалий туйғу бўлгани каби, унга қарама-қарши бузғунчилик, вайронкорлик ва ёвузлик, маънавий тубанлик ва жаҳолат ҳам кишилик тарихининг вужудга келиши ҳамда ривожланиши билан бевосита боғлиқ тарзда шакл-ланган. Турли даврларда инсоният бундай ғояларнинг амалиётига доир, хилма-хил тарзда намоён бўлган салбий тажрибалар орт-тирган. Шу маънода, айтиш мумкинки, ахлоқсизлик, беандиша-лик, манфаат йўлидаги худбинлик, жисмоний қудрат ва зўравон-ликка сажда қилиш иллатлари фақат XX ёки XXI асрда шакллан-ган эмас, балки улар жаҳон тарихида узоқ ўтмишга эга.

Маълумки, жамиятнинг илғор вакиллари, мутафаккирлар инсониятни ҳамиша эзгулик ва оқилликка даъват қилиб келган. Жумладан, қадимги Юнонистоннинг машҳур донишмандлари ўзлари-нинг одоб-ахлоқ меъёрларини ишлаб чиққанлар. Булар қуйидаги-лардан иборат: "Кексаларни ҳурмат қил", "Жаҳлингни ют" (Хи-лон), "Отанангни рози қилишга шошил" (Фалес), "Худолар ҳақида сўзла: улар мавжуд" (Биас), "Қонунларнинг эскисини, овқатнинг эса янгисини афзал бил" (Периандр), "Ҳар нарсага муккангдан кет-ма" (Солон), "Ўзингни англа", "Ўзгаларни ўзгартириш учун аввал ўзингни ўзгартир" (Сукрот) ва бошқалар. Аммо инсоният дониш-мандларнинг ўғитларига ҳамиша амал қилавермаган, ҳамма ҳам эзгу ғояларига эргашиб, бунёдкорлик йўлидан боравермаган.

Масалан, мил. авв. VIII асрдан бошлаб (бундан 2800 йил му-қаддам) эрамининг V асри (476 йил) — Ғарбий Рим империяси

кулагунга қадар бўлган даврда яшаган юнон-рим муаллифлари ўз асарларида маънавий инқирознинг жамият учун оғир оқибатлар-га олиб келиши тўғрисида огоҳлантиришга ҳаракат қилган. Жум-ладан, мил. авв. VIII-VII асрларда яшаган юнон муаллифи Гесиод ўз даври билимлари доирасида фикр юритиб, бутун жаҳон тари-хини бешта: "олтин", "кумуш", "мис", "қаҳрамонлик" ва "темир" даврларга бўлади. Гесиод ўзи яшаган "темир" даврида юз берган тубанлашув ва аморализмни тасвирлашда салбий бўёқларни сира аямаган Унинг ёзишича, бу асрга келиб, ҳамма бир-бирига: бола ота-онага, ака укага, мезбон меҳмонга, дўст дўстга бегона. Бу асрда барча нарса бойлик ва зўравонлик асосига қурилгани боис Гесиод "Ўзимга қолса, мазкур асрда яшашни сираям истамаган бўлардим", деб таъкидлаган.

Маълумки, Қадимги Спарта давлати кўплаб ижобий мисоллар билан тарихда ўз изини қолдирган. Аммо ушбу давлатдаги болалар тарбияси Гесиоднинг фикрларини тасдиқлайди. Спартада болалар-ни етти ёшидан бошлаб ота-онасидан тортиб олишган ва агелалар-да ("тўдалар") қариялар назорати остида тарбиялашган. Уларга жуда кам овқат беришар, бу эса болаларни ўзлари учун овқат топишга мажбур қиларди. Улар озиқ-овқатни дуч келган жойдан, ўзгалар омборидан, полизлардан ва ҳатто ибодатхоналардан ҳам ўғирлаш-га мажбур бўлган. Аммо кўлга тушиб қолсалар, қаттиқ жазога тор-тилган. Ота-она меҳридан мосуво бўлиб ўсган болаларнинг аксари-яти жоҳил ва бемехр бўлиб қолган, улар ўз ҳаётларининг катта қисмини урушлар ва талончиликда ўтказган.

Маънавий бузилиш, ахлоқий тубанлашув ва худбинлик ил-латлари жамиятни қай аҳволга солиб қўйганлиги хусусида мил. авв. I асрда яшаган римлик тарихчи Гай Саллюстий Крисп бундай деб ёзади: "...дастлаб пулга ўчлик авж олди, сўнгра эса ҳокимият-га ўчлик ва уларнинг иккаласи гўё барча ҳалокатларнинг умумий ўзагига айланди. Худпарастлик ишончни, ҳалолликни ва бошқа барча эзгу сифатларни барбод қилди; уларнинг ўрнига у калонди-моғлик ва шафқатсизликка, илоҳларни таҳқирлаш ва ҳамма нар-са' сотилади, дея ўйлашга ўргатди. Шухратпарастлик кўпларни ёлғончига айлантирди, дилда бошқа нарсани ўйлаб, тилда эса бош-қани сўзлашга мажбур қилди. Дўстлик ва душманликни ўз моҳи-ятига кўра эмас, балки фойда нуқтаи назаридан баҳолашга ўргат-ди, ботиний комилликдан кўра, зоҳирий кўркамлиқ хусусида кўпроқ бош қотиришга ундади... Бойлик ҳурмат туйғусини уйғо-тиб, шон-шухрат, ҳокимият ва қудрат унинг йўлдошига айлан-

ган пайдан бошлаб, — дея давом этади муаллиф, — жасорат сўна бошлади, камбағаллик айб саналадиган, самимият эса лақ-малик ҳисобланадиган бўлиб қолди. Шу тарика, бойлик туфайли инсонлар ёшлиқдан ҳашамга, очкўзлик ва беандишалikka ўрган-ди. Уят ва камтарлик ҳисси уларга мутлақо бегона, уларни... фахш, очофатлик ва бошқа ярамас иллатлар янада кўпроқ даражада чулғаб олди... Бу эса ёшларни мулклари камайганда жиноятга ун-дади. Зеро, кинғирликлар билан заҳарланган руҳнинг бузғунчи-ликдан қутулиши мушкул, аксинча, у бор кучи билан имкон қадар кўпроқ бойлик орттиришга ва уни пала-партиш сарфлашга инти-лаверади". Агар Гай Саллюстий Крисп қадимги Ғарб ахлоқи ху-сусида мулоҳаза юритган ягона муаллиф бўлганида эди, у кел-тирган далилларга шубҳа билан қараш мумкин эди. Афсуски, унинг айтганларини бошқа замондош муаллифлар ҳам тасдиқлайди. Жум-ладан, Римда Нерон ҳукмронлиги даври ахлоқини тарихчи Тацит (милодий I аср) қуйидагича тасвирлайди: "Рим Ер юзида мавжуд бўлган ва бўлмаган, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган барча энг разил бузуқликларни бошдан кечирди, ёш римликлар вақтини кўнгил-хушлик ва жирканч ишқий ишратларда ўтказиб, тубанлашиб кет-ди ва ахлоқий кадриятлардан маҳрум бўлди". Нероннинг ўзи эса император бўла туриб, тарихда ном қолдириш иддаосида, ўз дав-латининг пойтахти Рим шаҳрини ёқиб юборишга буйруқ бергани-ни қандай тушуниш мумкин? Эрамининг 116 йили Траян импе-раторлиги даврида римликлар Парфия подшолигининг пойтахти Ктесифон шаҳрини ишғол қилади. Траян кўшинлари Форс кўрфази қадар етиб боради. Рим империясида турли мамлакатлардан та-лаб олиб келинган катта миқдордаги моддий бойликлар тўплана-ди. Аммо ажабланарли томони шундаки, буларнинг бари империя фуқароларининг аллақачонлар бошланган маънавий қашшоқла-шув жараёнини янада кучайтиради. Империя шаҳарларида, би-ринчи галда, унинг пойтахти Римда аҳолининг текинхўр, боқи-манда қатламини ташкил этувчи кўплаб кишилар мавжуд эдики, улар ҳеч қаерда ишламасдан, давлат, шаҳар ҳокимияти ва хусу-сий шахслар томонидан бериладиган инъом-эҳсонлар ҳисобига яшарди. Текин озик-овқат билан таъминлаш иши, айниқса, Рим шаҳрида яхши йўлга қўйилган эди. 200 мингга яқин киши (яъни озод, оилали эркаклар) ҳар ойда турли озик-овқатлар — ғалла, гўшт, ёғ ва бошқа маҳсулотлар олиб турарди. Янги император-нинг тахтга ўтириши маросими пайтида ана шу сон-саноксиз ишёқ-маслар оммасига пул улашиларди. Уларнинг кўнглини овлаш мақ-

садида кўплаб гладиаторлар жанглари, гладиаторлар ва йиртқич ҳайвонлар олишувлари, жанг аравалари пойгаси ва денгиз жанг-лари уюштириб туриларди. Айшу ишратга берилган мазкур қат-лам ҳамиша озиқ-овқат ва кўнгилочар томошалар талаб қиларди. Агар бирор сабаб билан озиқ-овқат таъминоти муддатидан кечик-са, бу оммавий чиқишлар ва тартибсизликларга олиб келарди. Шаҳар аҳли — текинтомоққа айланган ишёқмаслар савдо раста-ларини ағдар-тўнтар қилар, майдонларда улкан издиҳомга тўпла-ниб, ўз норозилиklarини изҳор этар ҳамда давлатга қарши шиорларни илгари суриб, халқни кўзғолонга даъват этарди. Шу боис императорлар аҳолининг мазкур қатлами имтиёзларини ҳимоя қилар, уларни озиқ-овқат билан таъминлаш ва томошалар таш-кил қилиш йўлида барча чоратадбирларни кўрарди.

Ягона давлатчилик ғоясининг инқирози, сиёсий хушёрликнинг йўқотилиши, маънавий бузилиги ва ахлоқсизликнинг кундалик ҳодисага айланиб қолиши, тинимсиз томошалар ва боқиманда-ларни таъминлаш Римнинг кулашига олиб келган асосий сабаб-лар бўлди. 410 йилда Рим германларнинг Аларих бошчилигидаги гот қабиласи томонидан босиб олинди. 455 йилда германларнинг вандал қабиласи Римга яна ҳужум қилиб, шаҳарни хонавайрон қилади. Бу қабила бошлиқлари бутун Италияга ҳукмронлик ўрна-тиб, 476 йили Ғарбий Римнинг сўнгги императорини ҳокимиятдан маҳрум қилади. Ўқиш ва ёзишни билмаган, адабиёт ва санъат нималиги ҳақида мутлақо тасаввурга эга бўлмаган босқинчилар Римни талади. Ибодатхона ва қасрлар шип-шийдам қилинди, ҳай-қаллар бузиб ташланди, бебаҳо кутубхоналарга ўт кўйилди, кўплаб шаҳар аҳли кириб ташланди ёки асирга олинди. Римнинг истило қилиниши бу шаҳарни "мангу, олтин шаҳар" деб атаб келган империя аҳолисида даҳшатли таассурот қолдиради. "Ер юзини бўйсундирган шаҳар бўйсундирилди", дея ёзган эди ўша воқеа-лар гувоҳи. Ўша замонларда Римнинг ҳалокати туфайли бутун дунё ҳам ҳалокатга учраши муқаррарлигига ҳеч ким шубҳа қил-маган. Асл маъноси вайронкорликни англатувчи "вандализм" ту-шунчаси ҳам ўша даврда шаклланган.

Афсуски, инсоният тарих сабоқларидан камдан-кам ҳолларда тўғри хулоса чиқарган. Худди қадимги Римда бўлгани сингари бу-гунги кунда дунёнинг кўпгина нуқталаридаги қатор шаҳарлар аҳолиси шу даражада танбаллашиб кетганки, улар ҳаётнинг маз-мунини фақат айшу ишратда деб билади. Худбинлик, фақат ўзини ўйлаб, ўзи учун яшаш шу даражада авжига чиққанки, ҳатто ин-

соннинг авлод давомийлигини таъминлашга қаратилган табиий, туғма инстинкти ҳам йўқолиб бормокда. Оила мажбурияти, фар-занд тарбиясидан кўра айшу ишрат, моддий фаровонлик, маж-буриятсиз эркин муҳаббат ва тана кўркини асрашни афзал бил-ган жамият чуқур маънавий таназзулни бошидан кечирмоқца.

XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошларида кўпгина хориж мамлакатларида маънавий бузғунчилик ғоялари (пала-партиш жинсий муносабатлар, гиёҳвандлик, никоҳсиз оила, ом-мавий беҳаё клиплар, ахлоқсизлик, зулм ва зўравонликни тар-ғиб этувчи фильмлар ва бошқалар орқали) жамият ҳаётининг барча жабҳаларида яққол намоён бўла бошлади. Таниқли олим Ф.Фу-куяма «Буюк узилиш» (2003) асарида ўзи яшаётган жамиятни оғир касалликка йўлиққан, унинг илк аломатлари 1960 йилларда пай-до бўлган, деган хулосага келади. Ф.Фукуяманинг назарида, унинг асосий аломатлари куйидагиларда намоён бўлади: 1. Жиноятчи-ликнинг ўсиши. «Жиноятчиликнинг урушдан кейинги тўлқинининг кўтарилиши тахминан 1963 йилларга тўғри келади, ўша вақтдан бери у янада шиддат билан тезлашди». 2. Оила инқирози. «Никоҳ ва болалар туғилиши камайиб кетди; ажралишлар сони кўпайди; АКШдаги ҳар учта боладан биттаси никоҳсиз туғилмоқда, бутун Скандинавияда эса туғилаётган болаларнинг ярмидан кўпини ни-коҳсиз туғилганлар ташкил этади". 3. Аҳоли сонининг камайиши (депопуляция). Демографик портлаш муаммоси фақат «Учинчи дунё» мамлакатларига хос, айти пайтда барча ривожланган мам-лакатларда умуман қарама-қарши муаммо — улар аҳолисининг қисқариши масаласи кун тартибида турибди», узоқ умр кўриш жамиятнинг нафақахўрлардан иборат бўлиб қолиши ва уларни таъминлаш масаласини келтириб чиқаради. 4. Ижтимоий тарқоқ-лик — шахснинг ҳаётдан ажралиб қолгани, муносабатларнинг кес-кинлашуви, кишилар ўртасида ёлғиз яшашга мойиллик кучайи-ши. Ф.Фукуяма ўз жамияти дуч келган касалликнинг сабаблари ҳақида тўхталиб, улар оиланинг инқирозга учрагани билан боғ-лиқ, деган хулосага келади. Шунингдек, Д.Вилкерсоннинг «Хис этиш», Ж.П.Бьюкененнинг "Ғарбнинг ўлими" китобларида ахло-кий бузукликнинг кучайиши, кабель ТВси орқали беҳаё фильм-ларнинг намоёиш этилиши, гомосексуализм, садизм ва мазохизм-нинг тарғиб қилиниши тобора кенг ўрин олаётгани азалий маъна-вий кадриятларнинг емирилишига сабаб бўлаётгани таъкидлана-ди. Буларнинг барчаси, аввало, ёшларнинг дунёқараши, ахлоқ-одоби, маънавиятига салбий таъсир этиши шубҳасиз.

Албатта, бундай иллатлар дунёкараш ва онг даражасидагина эмас. Балки хулқ-атвор, хатти-ҳаракат, умуман, одамларнинг ҳаёт тарзида ҳам ўз аксини топмоқда. Шу боис кўпгина олимлар ўртасида жамиятда тажовузкорлик кайфиятининг кучайиб бора-ётгани жиддий хавотир уйғотмоқда. Хусусан, омманинг исёнга, тажовузга ва ўч олишга мойиллигига доир тадқиқотлар кўпайиб бормоқца. Мазкур тадқиқотларда ўнг экстремистик ва сўл ради-кал ҳаракатлар, хусусан, 2005 йилдаги Париж воқеаларига ўхшаш ҳолатларнинг таҳлили асосида тажовузкорлик майлининг кучая-ётгани таъкидланмоқда. Масалан, 2005 йил кузидан бошлаб Фран-цияда бошланган норозилик ҳаракатлари оломоннинг нечоғлик бузғунчи кучга айланини кўрсатмоқца. "Дастлабки ишга ёллаш шартномаси"га қарши чиқишдан бошланган ёшлар ҳаракати 2006 йил мартга келиб бутун Францияни ларзага келтирди. Хусусан, 28 мартда мамлакатнинг 250 шаҳри бўйлаб ўз микёсига кўра мис-ли кўрилмаган намоишлар ҳамма нарсани издан чиқариб юборди. Тўполончи ёшларнинг ёнини олишга ўтиб кетган касаба уюшма-лари эса шу куни иш ташлаш эълон қилди. Натижа шу бўлдики, иш ташлашларда уч миллион киши иштирок этди. Бу ҳолат, ку-затувчиларнинг фикрига кўра, Францияда 1968 йилдаги машҳур чиқишлардан кейин илк бор содир бўлди. Чиқишларда Марсел шаҳрида 250 минг, Бордода 100 минг, Парижда эса 700 минг киши иштирок этди.

Франция ва Италияда худди шундай ғалаёнлар 2010 йилнинг кузига келиб, янада кучайди. Францияда нафақа ёшининг ошири-лиши тўғрисидаги масала бўйича 2010 йилнинг 12 октябрида Па-рижда 1 млн.дан кўпроқ, 24 октябрда эса 1,5 млн.дан кўпроқ киши умумий намоишда иштирок этди. Шу йилнинг декабрида олий таълимга тўлов микдорининг оширилиши баҳонасида Англияда, айниқса, унинг пойтахти Лондонда тўполонлар бошланди. Айни шу ойга келиб, бир футбол ишқибозининг ўлими Россия пойтах-ти Москва ва Санкт-Петербург шаҳарларида кўп минг кишилиқ оломоннинг ғалаёнига баҳона бўлди. Ўйлаб кўрайлик: кўчага бит-та безори чикса, қанча ташвиш келтиради. Бир йўла миллиондан кўпроқ кишидан иборат оломон бир шаҳарда аюҳаннос солса, ҳолат қандай бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас. Табиийки, поли-ция ва турли тўдалар ўртасида тўқнашувлар бўлиб ўтди, кўплаб дўконлар, автомашиналар ёқиб юборилди.

Лекин гап аслида бу тўқнашувларда ҳам эмас, балки минглаб кишиларни кўчага қувган ғазаб туйғуси, бузғунчилик ҳисси, то-

катсизлик ва юрт тинчлиги, осоишталлиги учун масъулиятнинг йўқолаётгани ҳақида кетмоқда. Моддий бойликлар сояси остида инсонларни бирлаштирувчи маънавий кадриятлар йўқолиб бор-моқда. Хориждаги баъзи шаҳарлар миллионлаб муҳожирлар би-лан тўлиб-тошган. Баъзи етакчи мамлакатлар дастлаб ўзлари-нинг асосан собиқ мустамлакаларидан арзон ишчи кучининг оқиб келишидан манфаатдор эди. Чунки уларнинг меҳнатига кам ҳақ тўланар ҳамда муҳожирларни назорат остида ушлаш ва аёвсиз ишлатиш осон эди. Бундай ишчилар деярли ҳеч қандай ҳуқуқлар-га эга эмасди. Аммо секин-аста йирик шаҳарларда муҳожирлар-нинг улкан турар жой мавзелари вужудга келдики, бунинг оқибат-тида муҳожирлар ҳамда маҳаллий аҳоли орасида ишсизлик ва жиноятчилик авж олди. Натижада ишсизларни пул нафақалари ва озиқ-овқат билан таъминлаб туриш тизими шакллантирилди. Аммо бу тизим ҳамisha ҳам самара бераётгани йўқ.

XXI аср бошларида рўй бераётган бузғунчи ҳаракатлар ва уларга қўшилган одамларга диққат билан назар солсангиз, улар нимаси биландир юқорида тилга олинган қадимги Рим, ундаги жамият ҳаёти ва юз минглаб томошаталаб оломонни эслатгандек бўлиб туюлади. Шунда Сиз тарихнинг такрорланиб туришига, инсониятни не-не балоларга гирифтор қилган вайронкор ғоялар-нинг оқибати, бузғунчилиги нималарга олиб келиши мумкинлиги-га яна бир бор гувоҳ бўласиз.

Бузғунчи ғоялар ва вайронкор мафкураларнинг шакллари кўп ва улар бугунги кунда инсониятга хилма-хил ташвиш ва салбий оқибатлар келтирмоқда. Одамлар учинчи минг йиллик бошига ке-либ, баъзан ўзи эришган бой интеллектуал мезонларга эмас, бал-ки турли сохта оқимлар, зарарли ғояларга алданиб, маънавий жиҳатдан номабқул йўлларга кириб кетмоқда. Тажриба инсоният учун катта хавф бўлиб турган кўплаб этник ва диний зиддият-лар, гиёҳванд моддалар ва одам савдоси, глобал муаммолар, эк-стремизм ва терроризм каби бало-қазолар аслида ўз мафкуравий манбаига эга эканлигини кўрсатмоқда. Яъни, улар ҳам, аввалам-бор, ғайриинсоний бузғунчи ғоялардан озикланади, шу асосда шаклланади, бирон-бир вайронкор мафкурага хизмат қилади.

Қадимданоқ ижтимоий-маънавий соҳаларда вужудга келган, ҳозирги кунга қадар турли шаклларда намоён бўлиб келаётган ана шундай оқимлар бор. Улардан бири фатализмдир. У азалий тақдирнинг олдиндан мутлақ тарзда белгилаб қўйилганига ишо-ниб, ҳаёт измига тўла-тўқис бўйсунушга асосланган дунёқараш

бўлиб, инсоннинг ижодкорлиги ва эркинлигини инкор этади. Хо-рижда кенг тарқалган индивидуализм асосида шахснинг индиви-дуал хусусиятларини мутлақлаштириш ётади. **Индивидуализм** шахсни жамоага қарама-қарши қўядиган, шахсий манфаатларни жамят манфаатларидан устун деб биладиган тамойил сифатида анъанавий жамоавийлик тамойилига зиддир. Индивидуализм эго-измни (лот. "eŷo" — мен) вужудга келтирувчи хусусиятлардан биридир. **Эгоизм** ўз-ўзини ҳаддан ортиқ севиш ва худбинликка, шахсий манфаат, ҳар қандай ҳолатдан ҳам ўз манфаати йўлида фойдаланиб қолиш хусусиятига асосланади. Бундай интилиш охир-оқибатда эгоцентризмни вужудга келтиради. Эгоцентризм (лот. "eŷo" — мен, "сешгипз" — марказ) ҳамма нарсани ўзи ва ўз ман-фаати билан боғлаб яшашни англатади, ўзгаларнинг хошиш-ис-таклари билан ҳисоблашмаслик, ўз фикрининг нотўғрилигини билса ҳам, ўзгалар фикрини инобатга олмаслик ғоясига асослана-ди. Жамят тараққиётининг турли даврларида айрим кишиларда ҳаётга умидсизлик ва ишончсизлик билан қараш кайфияти **пес-симизм** (лот. "резптшз" — энг ёмон ҳолат деган маънони англата-ди) шаклида намоён бўлиб туради. Бу одамнинг онги ва тафакку-рида бугунги ва эртанги ҳаётга, ўзига нисбатан ишончсизлик би-лан қараш туйғуларига асосланадиган тушунчадир. Айниқса, ҳаёт-га умидсиз ва ишончсиз қараш кайфиятини ёшлар орасида кенг тарғиб қилишга уриниш салбий ҳолатларга сабаб бўлади. Шунга ўхшаш сабаблар оқибатида шаклланадиган **нигилизм** (лот. "п1Ь11" — ҳеч нарсани тан олмаслик, эътироф этмаслик, инкор этиш) ҳамма нарсани инкор этишни тарғиб этади, яхши ёки ёмоннинг фарқини тан олмайди. Бу таълимот замирида янгиликни ҳис эт-маслик, унга ёвузлик кўзи билан қараш, ривожланишдаги тадри-жийлик, ворисийлик қонуниятларини тан олмаслик ётади. Кон-крет тарихий шароитни ҳисобга олмай, фақат ақидаларга асос-ланадиган фикрлаш услубига таянадиган вайронкор мафкуралар догматизм ва фундаментализм тарзида ҳам намоён бўлади. Улар фалсафий, ахлоқий, умуман, ҳар қандай ижтимоий назарияни ва бирон-бир диний эътиқодни тарихий шароитдан ажратиб, унга қотиб қолган, ривожланмайдиган назария, деб қараш оқибатида шаклланади. Бундай қараш, кўпинча, янгиликка, илғор ғояларга қарши бўлиб, ғояни ҳаётдан ажратиб қўяди ва субъективизмга олиб келади. Унинг кенг тарқалган кўриниши диний ақидапараст-лик кишилар қалби ва онгига мафкуравий тазйиқлар орқали синг-дирилиб, зўравонлик асосида эътиқод қилиш талаб этиладиган

дунёқараш шаклидир. Ақидапарастлар диний таълимотни тари-хий давр ва ижтимоий воқеликдан ажратиб олиб, унинг ғояла-рини мутлақ ҳақиқат, дин ҳукмронлигини эса олий ҳокимият деб ҳисоблайди. Бу ўзига хос консерватизм сифатида хурфикрлилик-ни жиловлаб, замон талабларини ҳисобга олмаслик ва тараққи-ётга тўсиқ бўлишга сабаб бўлади. Охириги пайтларда жаҳон мат-буотида мутаассиб ислом жангариларини фундаменталистлар деб аташ одат тусига кирди. Аммо диний фундаментализм ҳамма дин-ларда мавжуд бўлиб, улар ягона умумий хусусиятни ўзида му-жассам этади. Протестант фундаментализми, проваслав фунда-ментализми, иудаизм фундаментализми каби атамалар бугунги кунда кенг ишлатилмоқда. **"Фундаментализм"** тушунчасини кенг шарҳлаганда, жамият ҳаётининг нафақат диний, балки сиёсий, иқтисодий, маданий ва маънавий ҳаётида рўй бераётган шундай хусусиятга эга бўлган ҳодисаларга ҳам тўхталиб ўтиш лозим. Баъзи тадқиқотчилар бундай ҳодисаларни "сиёсий фундаментализм", "иқтисодий фундаментализм", "маданий фундаментализм" тушун-чалари тарзида изоҳлашга уринмоқда. Хуллас, муайян сиёсий таъ-лимотнинг жамият ҳаётига тўла татбиқ қилинишига уриниш ёки бундай таълимотнинг мутлақлаштирилиши сиёсий фундамента-лизмни келтириб чиқаришини назардан қочирмаслик лозим.

Сиёсий соҳада ҳам вайронкор ғоялар асосида шаклланган маф-куралар учраб туради. Улардан бири **тоталитаризм** (лот. "ЧогаИз" — куч, барча деган маънони англатади) давлат бошқарувининг махсус шакли (тоталитар давлат) сифатида жамият ҳаёти, инсон ҳуқуқи ва эркинликларини мутлақ назорат остида бўлишини анг-латади. Тоталитаризмда фақат битта сиёсий куч ёки партия мам-лакат аҳолисининг хоҳиш-иродасини ҳимоя қилиши таъкидлана-ди, аслида эса ҳокимиятни эгаллаб олган бир гуруҳ маслакдош кишилар диктатураси ўрнатилади ва улар чексиз ваколатга эга бўлади. Тоталитаризмнинг ёрқин кўринишини Италия ва Герма-ния фашизми, собиқ иттифокнинг мафкуравий тартиботида кўриш мумкин. Бу ғоя сиёсий нуқтаи назардан этатизм (давлатнинг мам-лакат иқтисодий ва сиёсий ҳаётига фаол аралашуви), авторита-ризм (бир кишининг мамлакатни мутлақ тарзда ўзи бошқариши) каби тушунчалар орқали ифодаланади. Алоҳида шахс ва ижти-моий гуруҳ томонидан ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини ўзи мансуб бўлган этник бирлик нуқтаи назаридан баҳолаш **этноцентризм** (юнон. "егппоз" — гуруҳ, қабила, халқ; лот. "сештит" — марказ) ғояси ва унинг асосидаги дунёқарашни шакллантирган.

Этноцентризм асосида фикрлайдиганлар учун барча одамларни "биз" ва "улар"га бўлиш хос. У миллатчилик, қабилачилик, уруғ-чилик кўринишларида намоён бўлади. Этноцентризмнинг бир шакли бўлган миллатчилик мафкурасининг моҳиятини ўз миллатини бошқа миллатлардан мутлақ устунлигини эътироф этиш ва тарғиб қилиш ғояси ташкил этади. Ана шу омил заминида миллатчи-лик назарияси, мафкураси ва амалиёти вужудга келади. Миллат-чилик мафкура сифатида давлат ёки бирор ижтимоий гуруҳнинг сиёсатига айланиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда у бир мамлакат доирасида турли қарама-қаршилиқни келтириб чиқаради, халқа-ро миқёсда эса, мамлакатлар ўртасига нифоқ солади. Халқаро қонунчиликка кўра, миллатчилик инсон ҳуқуқларини чеклаш ва сиёсий жиноят сифатида баҳоланади. У экспансионизм, изоляцио-низм, шовинизм, нацизм кўринишларида намоён бўлиши мумкин. Миллатчиликнинг энг ашаддий кўринишларидан бири шовинизм бўлиб, муайян миллатнинг мислсизлиги ва беқиёслигини тарғиб қилишда намоён бўлади. Шовинизмнинг моҳияти бир этнос ман-фаатларини бошқа халқлар манфаатларидан устун қўйишда, бо-шқа миллатларга нисбатан паст назар билан қараш ва нафратни тарғиб қилишда кўринади. **"Шовинизм"** атамаси асосан миллатчи экстремистларга нисбатан қўлланади. Яқин тарихдаги мустамла-қачилик юришлари пайтида шовинизм қатор давлатларнинг рас-мий мафкурасига айланган. Буюк давлатчилик шовинизми унинг кўринишларидан бири бўлиб, миллатдаги ҳукмрон гуруҳларнинг мафкураси ва сиёсатини ифода этади. Бундай ҳолда давлат тепа-сида ҳукмронлик мавқеларини эгаллаган шовинистик гуруҳлар миллатни олий миллат деб эълон қилади ва ўз фаолиятини мил-латларни эзиш, уларни иқтисодий, сиёсий, маданий жиҳатдан камситишга йўналтиради. Ўтган асрда буюк давлатчилик шови-низмнинг ашаддий кўриниши нацизм ва фашизм қиёфасида на-моён бўлди. **Фашизм** — (итальян. "газзто" сўздан олинган, глзю — боғлам, алоқа, боғлиқлик, деган маъноларни билдиради) мус-табидлик руҳидаги сиёсий ҳаракатлар, партия ва режимларни англатади. Мазкур таълимот мистик этатизм ва давлат патерна-лизми, миллатчилик ва ирқчилик шаклларининг йиғиндисидир. У жамятни мажбурий тарзда «бизникилар» ва «бегоналар»га ажра-тиб, ирқчилик, милитаризм ғоялари асосида «бегоналар»ни йўқ қилишни тарғиб этади. Фашизмнинг XX асрдаги кўринишларидан бири Адольф Гитлер томонидан тузилган Германиядаги нацио-нал-социал партия ғояси ва фаолиятига асосланган эди. Бундан

ташқари, фашизм сиёсий ҳаракат ва режим сифатида ўтган аср-да турли кўринишларда — миллий фашизм (Италияда Муссоли-ни бошчилигида), монархистик фашизм (Испанияда Франко бошчилигида), ҳарбий-фашистик (Чилида Пиночет бошчилигида) режимлар шаклида намоён бўлиши мумкинлигини кўрсатди. Унинг янги тарихий шароитдаги кўриниши неофашизмдир. Афсуски, XXI асрда нацизм ва фашизм жабр-ситамланини тортган бир қанча мамлакатларда неофашизм ёшлар ўртасида яна қайта бош кўта-ра бошлади. Европанинг қатор давлатларида ва собиқ совет ҳудудининг баъзи жойларида содир бўлаётган воқеалар бунга мисол бўла олади. Масалан, Россия Федерациясида Э. Лимонов бошчи-лик қилаётган национал-большевиклар ўз фаолиятида мана шун-дай кучлардан биридир.

Иккинчи минг йиллик охирига келиб, фалсафада эркинликни ўрганиш ва уни шарҳлаш асосида кўплаб йўналишлар пайдо бўлди. Ж.П.Сартрнинг инсон эркинликка маҳкум этилгани, А.Камюнинг ғалаён кўтариш ҳуқуқи ва имконияти, Маркузенинг инсон «бир ўлчовлилиқ» чегарасидан чиқиши концепциялари шулар жумла-сидан. Кейинги вақтда Ғарб мамлакатларида эркинлик ғоясининг фалсафий мазмун-моҳиятидан йироқлашув, ғоявий-мафкуравий ёндашувлар устуворлиги кўзга ташланмоқда. Бу, айниқса, «Чегараланмаган эркинлик ғояси» концепциясида яққол намоён бўлмоқ-да. Унинг хатарли жиҳати шундаки, муайян кучлар мазкур кон-цепцияга таянган ҳолда ўзга миллат ва халқлар турмуш тарзи, айниқса, ёшлар онгига нигилистик кадриятлар, сохта демокра-тия мезонлари ва "оммавий маданият" фалсафасини кенг тарғиб этиш ҳамда жорий қилишга интилмоқда. Бундай интилишлар баъзи доиралар, кучлар, марказлар томонидан бегона ва ёт ғояларни одамларнинг турмуши, ахлоқи, маънавиятига сингдиришда, бу борада ҳатто террористик, экстремистик кучлардан фойдаланган ҳолда тинч-осуда ҳаётни издан чиқариш. инқирозли вазиятни ву-жудга келтириш, турли «сохта демократик» инқилобларни амал-га ошириш кабиларда намоён бўлмоқда. Улар орасида шарқона кадрият, урф-одат ва анъана ҳамда ахлоққа тамоман зид бўлган қарашлар ҳам бор. Маркиз де Сад номи билан боғлиқ бўлган «са-дизм» ёки ёвузликни оқлаш ғояси ана шундай бузғунчи таълимот-лардан биридир. Маълумки. Сад ахлоқий бузуқчиликни тарғиб этадиган бир қанча асар ёзган. Кейинчалик бу асарлар маълум даражада фан оламида янги назарияларнинг шаклланишига туртки беради. Саднинг асарларини ўқиб, жиддий таҳлил этган Э.Фромм

садизмга куйидагича баҳо беради: «Садист — кишиларга жисмо-ний ёки рухий азоб бериш, ҳатто жинсий майлларни қондириш орқали роҳатланувчи шахс». Садист фикрича, киши бошқаларни шу йўл билан бошқариш орқали ўз майлларини қондиради ва бу унинг учун эркинлик элементи ҳисобланади». Психоанализда са-дизм майлларнинг ўта фаоллиги сифатида эътироф этилади, жо-ҳиллик ва ёвузлик тимсоли сифатида намоён бўлади.

Қадрли ўқувчи, нафақат садизм тўғрисида, балки бошқа кўплаб бузгунчи ғоя ва мафкуралар ҳақида ҳам янада кенгроқ маълумот-лар бериш мумкин эди. Аммо бу масаланинг моҳиятини ўзгартир-майди. Яъни, уларга нисбатан хушёр ва огоҳ бўлмоқ, аҳоли, айниқса, ёш авлодни улар таъсирига тушишига йўл қўймаслик, ёшларимизнинг қалби ва онгига миллий истиқлол ғоясини мутта-сил сингдириб бориш бу йўналишдаги ишларимизнинг асосий ме-зонини белгилайди. Президентимиз Ислом Каримов "Оммавий ма-даният" ниқоби остида юртимизга кириб келаётган бундай хавф-хатарлардан доимо огоҳлантириб келади. "Хрзирги вақтда ахлоқ-сизликни маданият деб билиш ва аксинча, асл маънавий қадрият-ларни менсимасдан, эскилик саркити деб қараш билан боғлиқ ҳолат-лар бугунги тараққиётга, инсон ҳаёти, оила муқаддаслиги ва ёшлар тарбиясига катта хавф солмоқда ва кўпчилик бутун жаҳонда ба-мисоли бало-қазодек тарқалиб бораётган бундай хуружларга қарши курашиш нақадар муҳим эканини англаб олмоқда", - дей-ди Юртбошимиз, - "Бу ҳақда фикр юритганда, бизнинг улуғ аж-додларимиз ўз даврида комил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий мезонлар мажмуини, замонавий тилда айтганда, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанликларини эслаш ўринли, деб биламан. Ота-боболаримизнинг онгу тафаккурида асрлар, минг йиллар да-вомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шар-му ҳаё, ибо ва иффат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчалар бу кодекснинг асосий маъно-мазмунини ташкил этади, десак, ўйлайманки, хато қилмаган бўламиз"¹.

Вайронкор ғоя ва мафкураларнинг асосий функцияси — жа-мият аъзоларини воқелик ҳодисаларини мустақил ва холисона ту-шуниш қобилиятидан маҳрум қилиш, бу борада уларга фақат бузғ-унчиликка йўналтирилган фаолиятни амалга ошириш учун зарур ва етарли бўлган даражада имконият бериш. Бундай фаолият на-тижасида жамиятда бир қолипга солинган кўп сонли кишилар, яъни оломон пайдо бўлади. Оломон бир андозага мувофиқ фикрлайдиган,

¹Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмаскуч. -Т.: "Маънавият", 2008.117-118-бет.

хаёт ходисаларига бир хил баҳо берадиган ва муайян вазиятларда шу асосда иш кўрадиган одамлардан иборат. Бундай кишилар му-айян жамият менталитетининг умумий ҳолатини белгилайди. Улар бузғунчи мафкура томонидан ташкил этиладиган тадбирларга жалб қилинади, унинг жамият аъзолари қалбларини эгаллаш механиз-мининг таркибий қисмига айланади. Бинобарин, ана шундай тарзда вужудга келтирилган мафкуравий майдон одамлар оммасининг буз-ғунчи ғоя асосида яратиладиган ва муттасил равишда қўллаб-қув-ватлаб туриладиган турли тузилма ва ташкилотлардан иборат ти-зимни ташкил этади. Одамлар онгига таъсир кўрсатиш воситала-ри, давлат ҳамда бошқа соҳалар билан боғлиқ фаолият ҳам ушбу тизим манфаатларига хизмат қилади. Тарихда бунга мисоллар кўп. Ўтган асрнинг бошларида большевиклар Россияда, 30-йилларда фашистлар Германияда ҳокимиятни қўлга олганидан сўнг худди шундай ҳолат содир бўлган эди.

Тарих далолат берадики, илмий билишга маълум даражада ва маълум вақт ён беришга, одамлар қалби устидан ҳукмронликни у билан баҳам кўришга мажбур бўлган вайронкор мафкура охир-оқибат ўзининг яккаҳоқимлик даъвосига қайтади ва пировард-натижада объективлик, илмийлик, холислик эмас, балки бузғунчилик, жаҳо-лат ва разолат йўлига киради. Яккаҳоқимлик даъвоси ва унинг "классик" андозалари сифатида ўтмишда инквизиция гулханлари, XX асрда эса — фашистик ва коммунистик мамлакатлардаги маф-куравий қатагонлар ҳамда "совук уруш" оқибатларини мисол кел-тириш мумкин. Бунда бузғунчи мафкура энг олий ҳақиқат мақомига даъвогарлик қилади ва ойдек равшан ҳақиқатлардан борлик ҳоди-саларини билишга доир барча нарсаларни ялпи сохталаштиришгача бўлган доирада амалга оширилади. Бунга асосланган мафкура уй-дирмани ҳақиқат қилиб кўрсатишга хизмат қилади, унда асосан одам-ларни ҳақиқий воқеликдан чалғитувчи, хаёлий дунё манзарасини яратувчи омиллар етакчилик қилади. Бу манзарага "ҳақиқат" ва "ёлғон" тушунчаларини татбиқ этиш қийин. Чунки бу сифат жиҳа-тидан бутунлай ўзгача ходиса бўлиб, аксарият ҳолларда баъзи одам-лар ўзлари бузғунчи мафкура таъсирига (мафкуравий қафасга) ту-шиб қолганларини ҳатто англамайдилар ҳам.

Вайронкор ғояларга хизмат қиладиган мафкурачилар хаёлий дунё манзарасини яратар эканлар, у ҳақиқий дунёга ўхшашига, воқелик унсурларини ўз ичига олиши ва одамлар ўз ҳаётий функ-цияларини бажаришларига монелик қилмаслигига эришишга ҳара-кат қиладилар. Боз устига, бундай мафкуралар одамларни мулоҳа-

за юритиш, иккиланиш, мушкул қарорлар қабул қилиш, ортиқча ташвиш чекиш заруратидан халос этиб, гўёки уларнинг ҳаётини маълум даражада енгиллаштирадиган қилиб яратилади. Бунда улар-нинг вайронкорлик моҳияти ва бузгунчилик хусусияти одамлардан маккорона яширилади. Уларга хос тамойиллар ўз моҳиятига кўра, реал вазиятдаги ўзгаришлардан қатъи назар, ўзгармас ва шак-шубҳасиз бўлиши учун аниқ белгилаб қўйилади. Бундай мафкура-лар муайян вазиятларда одамлар фаолияти ва хулқ-атвор қоида-ларини белгилайди, уларга мазкур вазиятлар ҳақидаги илмий та-саввурсиз, таъбир жоиз бўлса, бу қоидаларга кўр-кўрона (ҳеч қан-дай мулоҳаза юритмасдан) амал қилишни мажбуриятга айланти-ради. Айни шу сабабли бузгунчи мафкура ўз шаънига айтилган танқидий сўз ва ислоҳотларга тоқат қилолмайди. Гўёки у вужудга келганидан сўнг, вақтга бўйсунмайдиган, шак-шубҳасиз ҳақиқат сифатида, ўзгармас кўринишда амал қилишни талаб этади. Бу йўлга юрмаганларга душман сифатида қаралади, улар қатагон қилинади ёки тоталитар мафкурага бўйсунишга мажбур этилади. Бунга юқори-да қайд этилган якка ҳукмрон мафкуралар мисол бўлиши мумкин. Вайронкор ғоя асосида шаклланган бузгунчи мафкурани бунёдкор ғоя ва мафкурадан фарқини кўрсатувчи яна бир салбий жиҳат унинг беғараз эмаслигида. Бузгунчи ғоя ва мафкуранинг беғараз эмаслиги шунда кўринадики, бундай мафкура мазмуни ўзи таянадиган ғоя асосидаги ижтимоий тузумни шарафлаш, шу ғояга қарши кучларни ёвузлик манбалари сифатидаги салбий об-разларини яратиш, одамларда воқеа-ҳодисаларга нисбатан асос-сиз субъектив муносабатни шакллантириш, уларнинг жамият аъзолари сифатидаги хулқ-атворига таъсир кўрсатишга қаратил-ган муайян жозибадор ғоялар тизимини вужудга келтириш билан боғлиқ фаолиятдан иборат. Бундай мафкураларнинг барчаси те-гишли дйражадаги истеъмолчилар ниманидир ҳазм қила олишла-ри учун яратилади. Қуйи, демак, кенг даражада сингдирилаётган ғоялар хотирага осонгина ўрнашиши, образли ва ҳаммага тушу-нарли бўлиши, туйғуларга таъсир кўрсата олиши, одамларнинг муайян майлларига мувофиқ келиши, барча орзуларни рўёбга чиқаришни ваъда қилиши, гўёки энг олий идеалларни тушуниш ва унга дахлдорлик иллюзиясини яратиши, қизиқиш уйғотиши ва авраб, алдаши лозим. Ҳатто, бу таълимотларни муайян соҳа-да чуқур билимга эга бўлган кишилар тўқиган ва бирон-бир гу-руҳга мансуб кишиларга мўлжалланган ҳолда ҳам улар ўз маф-куравий функциясини бажаради. Бу йўналишдаги айрим сўзлар,

гаплар ва эслаб қолиш нисбатан осон бўлган матнлар ажратиб олинади ва мафкуравий муомалага киритилади. Бу борада сон-саноксиз шархловчи-маддохлар иш олиб боради. Уларнинг махсу-лоти ҳам кенг оммага тушунарли бўлиб туюлади. Бунга эришиш учун мафкуравий таълимотлар оддий одамнинг фикрлаш дара-жасига мувофиқ келиши ёки оддий одамнинг фикрлаш услубини мафкуравий тафаккурнинг хаёлий даражасига кўтаришга қара-тилиши лозим (бу ҳолни собиқ иттифоқдаги устувор мафкурага нисбатан кузатиш мумкин эди). Аммо бу ҳолатда ҳам мафкуравий феноменларнинг аниқлиги ва тушунарлилиги аслида ясама бўла-ди бу ҳам бузғунчи мафкуранинг ўзига хос жиҳатлари қаторига киради. Аниқлик ва тушунарлилик иллюзияси пайдо бўлиши учун ушбу мафкурага асос бўлган ғояларнинг барчаси алоҳида талқин-га (шарҳга) муҳтож бўлади. Мазкур функцияни вайронкор ғояларга хизмат қиладиган барча турдаги профессионал мафкурачилар, яъни содда сўзлар ва жумлалар билан иш кўрувчи "анойи" руҳо-нийлардан тортиб, одамларнинг миясини гўёки донишмандона ва одатда мутлақо мантиқсиз иборалар билан тўлдириб ташлайди-ган назарийчиларгача бажаради.

Бузғунчи ғояларга асосланган мафкуравий фикрлаш илмий фикрлаш услубидан ҳам, бунёдкор ғоялар асосидаги дунёқараш-дан ҳам кескин фарқ қилади. Унда ҳақиқатга интилиш, беғаразлик бўлмайди. Шу нуқтаи назардан бундай фикрлаш услуби илмий ва мантиқий фикрлаш услубининг зидди ҳисобланади. Вайронкор ғоя ва бузғунчи мафкура одамларга ўзини қуршаган дунёни ва ўз-ўзини улар (борлик қонунларига мувофиқ) амалда қандай бўлса, шундай эмас, балки ўз мақсадига мувофиқ қандай талаб этилаётган бўлса, шундай тасаввур қилиш ва тушунишни ўргатиш, кишиларни бун-га кўнктиришдан иборат. Уларнинг амалиёти одамларга ижтимо-ий воқеликни мустақил англаб етишни эмас, балки борликни қан-дай тасаввур қилиш, ўзи ҳаётда дуч келадиган нарсалар ва воқеа-лардан қайсиларини ва қай кўринишда ўз онгига ўтказишни усту-вор ғоя манфаатларига мувофиқ тарзда ўргатишга қаратилади. Бош-қача айтганда, вайронкор ғояларнинг соҳиблари ва уларнинг саф-дошлари муайян тасаввур (тушунча)ни "кашф" этади ва у жамият аъзоларининг шакллантирилаётган онгига нисбатан шак-шубҳасиз тан олинishi лозим бўлган тамойилга айланади.

Бундай фаолият натижасида вайронкор ғоя оломоннинг онгига сингдирилади. бу соҳада ўзига хос мафкура ва унга мос фикрлаш тарзи шакллантирилади. Бу мафкура ўз функцияларини вайрон-

кор ғояни сингдириш мақсадида, баъзи жозибатор шиорларни яратиш ва мазкур ғоя ҳақидаги маълумотларни айна шу руҳда қайта ишлаш жараёнида, турли-туман шаклларда амалга оширади. Шу йўналишда муайян турдаги интеллектуал схемалар, ёрликлар, образлар, умумлаштирувчи намуналар, андозалар, баландпарвоз иборалар, шиорлар ва ҳоказолар яратилади, улар мутлақ ҳақиқат сифатида одамлар онгига сингдирилади. Одамлардан эса бу фаолият маҳсулларини ўзлаштиришлари ва шу нуқтаи назардан борлиқ ходисаларига ёндашиш талаб этилади. Вайронкор ғояларнинг бундай мафкуравий маҳсуллари ғоявий озикнинг турли хил истеъмолчилари учун яратилади, одамларнинг онги ва тафаккурига сингдирилади. Уларнинг ижтимоий функ-цияси одамларга ўзини қуршаган дунёни вайронкор ғоя асосида идрок этиш ва мўлжал олиш, жамиятдаги ходисаларга нисбатан муайян позицияни шакллантиришдан иборат. Имконият бор бўлса бундай тизим вақт ўтиши билан аста-секин кенгайиб боради ва одамлар онги учун мезон сифатида намоён бўла бошлайди.

Вайронкор ғоя асосидаги мафкуравий фикрлаш мантиксиз, мантиққа зид ва сохта мантиқли бўлиши ҳам мумкин. Маълумки, мантикий фикрлаш мантиқ ва фан методологияси қоидаларига мувофиқ фикр юритиш демакдир. Мантикий "техника" (мантикий аппарат) объектларни илмий ўрганиш воситалари ва қоидалари мажмуи, яъни илмий ҳақиқатга эришиш, уни қайд этиш ва ундан фойдаланиш техникасидир. Бу эса мафкуравий фикрлаш техни-каси (аппарати) мафкуранинг жамиятдаги функциялари билан белгиланишини англатади. Бунёдкор мафкура ушбу тамойилга амал қилади, ҳақиқий мантикийликка асосланади, эзгулик ва ҳақиқатга хизмат қилади. Унга асосланган мафкуравий фикрлаш ва ёндашув ҳам шу тамойилларга таянади. Аммо вайронкор маф-курага асосланган фикрлаш ва ёндашув бундан фарқ қилади, унда воқеликни бузиб кўрсатиш ва ноҳолислик устувор бўлади. Бундай мафкуравий фикрлаш техникасининг тизимли илмий тавси-фини бериш учун аввал мантикий фикрлаш техникасининг ти-зимли тавсифини, яъни мантиқ ва фан методологиясига тизимли тавсиф бериш зарур. Сўнгра, мантикий фикрлаш назариясини баён этишнинг ҳар бир босқичида мантиқ қоидалари бузилиши мумкин бўлган ҳолатлар ва техник жиҳатдан бу қандай амалга оширили-шини кўрсатиш лозим. Шу тариқа ўзига хос аксилмантиқ ҳолати намоён бўлади. Айна шу ҳолат амалда бузғунчи мафкуравий фикр-лаш аппаратининг тавсифи бўлади. Бу борада бузғунчи мафкура-

вий фикрлаш техникасини илмий ўрганиш ва тизимли тавсиф-лашдан вайронкор ғояларнинг тарафдорлари манфаатдор эмас-лигининг сабаби аён бўлади. Яъни бундай йўл бузғунчилар, бос-кинчилар, террорчилар, экстремистлар ва шу қабилар учун қўлланмалар яратишдан бошқа нарса бўлмас эди. Демак, бузғун-чи ғояга асосланган мафкуравий фикрлаш техникаси, аслида во-қелиқни ўрганиш ва уни билиш натижаларидан ижтимоий бор-лиқни бузиб кўрсатиш, омма онгига ўз мақсадига мос ишлов бе-риш ва уни манипуляция қилиш учун фойдаланиш техникасидир.

Бузғунчи мафкура асосидаги фикрлашнинг яна бир усули шу билан белгиланадики, мураккаб, серкирра ва ўзгарувчан ижти-моий ҳодисалар орасидан тарғибот нуқтаи назаридан қулай бўлган айрим жиҳатлар ажратилади. Бу жиҳатлар мисли кўрилмаган даражада "пуфлаб шиширилади". Ҳодисанинг моҳияти айти шу жиҳатлар билан боғланади. Бунда шундай "далил"лардан фойда-ланиладики, уларга ишора қилиш ҳодиса тавсифига ҳаққонийлик тусини беришга кўмаклашади. Натижада унинг бузиб кўрсатил-ган ва ишончли бўлмаган манзараси ҳосил бўлади. Бу усулдан собиқ иттифоқ мафкурачилари тарғиботда кенг фойдаланган эди.

Бундай мафкурага хизмат қиладиган нуқтлар ва асарларнинг муаллифлари ўз фикрларини мантиқий фикрлаш принципларига мувофиқ асослангандек қилиб кўрсатишга ҳаракат қилади. Бунда конкрет "мисол"ларга ҳаволалар кенг қўлланилади. Мантиқ қоидаларига мувофиқ, айрим конкрет мисоллар умумий фикрларнинг исботи бўлиб хизмат қила олмайди. Наридан борса, улар мазкур фикр-ларни рад этишда далиллар сифатида хизмат қилиши мумкин. Худди шунингдек, амалда мантиқий боғланмаган сўзлар оқимида мантиқий изчиллик тусини беришга интилиш ҳам бузғунчи маф-куралар учун одатдаги бир ҳол ҳисобланади.

Айти пайтда ҳақиқий мантиқий фикрлашнинг зидди бўлган ва вайронкор ғояга хизмат қиладиган, аслида бузғунчиликка асос-ланган мафкуралар асосидаги фикрлаш ўзига мантиқий тус бе-ришга ҳаракат қилади. У мантиқ қоидаларидан фойдаланган ҳолда, мазкур қоидаларни бузади, ҳақиқатдан фойдаланган ҳолда ёлғон уруғини сочади. Бундай бузғунчи мафкуралар турли мутахассис-лар ва оммавий ахборот воситалари, инсон тафаккурига таъсир кўрсатадиган ўта ривожланган техника ёрдамида амалга оширил-моқда. Бунда аҳолининг баъзи қатламлари, айниқса, онги ва та-факкури ҳали тўла шаклланмаган ёшларга таъсир кўрсатиш усул-лари ва воситаларига алоҳида аҳамият берилмоқда.

Афсуски, бугунги кунда ҳам Ер юзининг турли минтақалари халқларининг онги ва қалби турли гоёларни синаш майдонига, бошқача айтганда, мафкуравий полигонга айлантирилмоқда. Бун-да илм-фан ютуқлари, илғор технологиялардан фойдаланилмоқ-да. Кўпчилик илм-фан, билим, илғор технологиялар ижтимоий тараққиётга, халқ фаровонлигига хизмат қилади, деган фикрга ўрганиб қолган. Аммо ҳамма вақт ҳам шундай бўлавермайди. Тўғри, билимлар кўп, лекин уларнинг барчаси ҳам эзгуликка хизмат қилиш учун ишлатилади, дейиш қийин. Масалан, буюк давлатчи-лик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафкураси ва амалиё-ти тарафдорлари ҳам муайян "билим"ларга таянади, уни бошқа-ларга сингдиришга ҳаракат қилади.

Шундай экан, бир томондан, мафкуравий соҳадаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, ин-сон маънавиятининг бойишига, жамият тараққиётига хизмат қили-ши лозим. Иккинчи томондан, бу билимлар ўз моҳиятига кўра, Ватан ва халқ манфаатлари, умуминсоний қадриятлар устувор-лиги билан узвий боғлиқ бўлган замонавий тафаккурни шакллан-тириш омили бўлмоғи керак.

Мазкур фаолият хилма-хил шаклларда, турли ижтимоий институтлар томонидан амалга ошириладиган ғоявий-тарбиявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ишлар мажмуини, бир сўз билан айтганда, ушбу соҳада ташкил этилган таълим-тарбия тизимини қамраб олади. Бу жараёнда вояга етаётган фарзандла-римизни маънан баркамол, иродаси бақувват, комил инсонлар этиб тарбиялаш бу йўналишдаги масъулиятли вазифаларни амалга оширишнинг асосий шартларидан бири бўлиб қолаверади.

4-боб. Ғоялар фалсафасининг назарий ва амалий масалалари

10-мавзу. Мафкура соҳаси ва "идеосфера" тушунчаси

Ҳар қандай жамият мураккаб тузилишга, турли соҳа ва йўналишлардан, хилма-хил ижтимоий субъектлар, синфлар ва қат-ламлар, идора ва ташкилотлардан иборат серкирра тизимга эга. Иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий, маданий, мафкуравий ва маърифий соҳалар жамият ҳаётининг муҳим таркибий қисмла-ридир. Улар қандай ривожлангани ёки тараққий этмаганидан қатъи назар, бу таркибий қисмлар ва соҳаларсиз бирон-бир жамият ҳаёти-ни тўла-тўқис тасаввур этиб бўлмайди.

Шу маънода, ғоя ва мафкура соҳаси ҳар қандай жамият ҳаёти учун муҳим ўрин тутаяди. Чунки ҳар бир мамлакат учун ўз ҳудудидан, унда яшайдиган аҳоли орасида қандай ғоялар мавжудлиги, қайси ғоя ва мафкуралар таъсир ўтказаядигани, муайян мафкура ёки шу соҳадаги тамойиллар амалиётида нималар рўй бераётгани аҳамиятсиз эмас. Бу борада ҳам Юртбошимизнинг ғоя ва маф-курасиз ҳар қандай жамият ўз йўлини йўқотиши муқаррарлиги тўғрисидаги хулосаси ҳаёт ҳақиқатини ифодалайди.

Собиқ иттифок даврида ғоя ва мафкура масаласига холис ва илмий жиҳатдан ёндашишга йўл қўйилмас эди. Ўша даврда яқка тоталитар мафкура ҳукмронлиги сабабли бу соҳани умуминсоний ҳодиса сифатида тасаввур ҳосил қилиш имкони йўқ эди. Муста-қилликка эришганимиздан сўнг мазкур масалага муносабат тубдан ўзгарди, миллий мафқурани шакллантириш устувор вазифага ай-ланди. Айниқса, Президент Ислам Каримов томонидан Миллий ис-тиқлол ғояси назариясининг яратилгани, Юртбошимиз асарларида ғоя ва мафкура соҳасига доир муаммоларни ўрганишнинг илмий-методологик асослари атрофлича кўрсатиб берилгани бу борадаги долзарб вазифаларни ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлгани шубҳасиз. Айнан шу туфайли ғоя ва мафқуранинг асл мазмун-мо-ҳиятини теран англаш, бу соҳанинг ўзига хос хусусиятларини ян-гича концептуал ёндашувлар асосида ўрганиш имкони пайдо бўлди.

Бу борада кенг кўламли ҳам амалий, ҳам назарий ишлар амалга оширилди. Мамлакатимизда ғоя ва мафкура соҳасида собиқ ит-тифок давридаги ўта мафкуралашган фанлар ўрнига халқаро ан-дозалар, умуминсоний қадриятлар ва миллий манфаатларимизга мос янги тизим шаклланди. "Одобнома", "Ватан туйғуси", "Маъ-навият асослари", "Миллий истиклол ғояси", "Ғоялар фалсафа-си" каби фанлар бу тизимнинг таркибий қисмига айланди.

"Мафкура соҳаси" тушунчаси инсон ва миллат, жамият ва унинг турли қатламлари ҳамда хилма-хил субъектларнинг ғоя ва мафкура йўналишидаги фаолияти, улар билан боғлиқ жараён-лар, ўзаро муносабатлар, алоқа ва мулоқотлар мажмуи, ижти-мой ҳаётнинг муҳим кўринишини' ифодалайди. Ҳар қайси халқ ёки миллатнинг тафаккури, турмуш тарзи, маънавий қарашла-ри, ғоя ва мафкураси ўз-ўзидан, бўш жойда шаклланиб қолмай-ди. Уларнинг вужудга келиши ва ривожланишида аниқ тарихий ва ижтимоий омиллар асос бўлиб, ушбу соҳанинг мезонлари ва қоидалари инсонларга куч-қувват бағишлайди. Аниқроғи, бу со-ҳадаги ишлар орқали ҳар бир инсон ва халқ қилинаётган ишлар-нинг мазмун-моҳиятини аниқ тушуниб етади, ўз меҳнاتини фа-ровонлик ҳамда тараққиёт омилига айлантиришга ҳаракат қила-ди. Ижтимоий тараққиётга хос бўлган умумий қонуниятлардан бири — инсоннинг доимий равишда маънавий ва ғоявий таъсир-лар жараёнида шаклланиб ва камолга етиб бориши билан белги-ланади. Мафкура соҳаси жамиятда амал қилувчи ижтимоий меъ-ёрларга асосланади. Лекин бу меъёрлар ўз-ўзидан вужудга кел-майди ва ривожланмайди, балки шу жамият фуқаролари, фаол шахслар иштирокида амалга ошади. Демак, мафкуранинг шакл-ланиб бориши ва яшовчанлиги, авваламбор, шу жамият фуқаро-лари зиммасига юкланадиган асосий масъулиятдир. Шахснинг ғоявий юксалиши ва жамиятнинг бу соҳадаги барқарорлигини сақ-лаш ниҳоятда катта аҳамиятга молик ва бир-бири билан узвий алоқадор ҳолатдир. Мазкур соҳадаги юксалиш инсон ҳаёти маз-мунининг бойишига, унинг шахс сифатида янада комилликка эри-шишига асос бўлади. Шахснинг ғоявий дунёси, унинг эътиқоди ва дунёқараши шаклланиш даражаси мазкур жамиятда амал қилув-чи қадриятлар ва анъаналарга қанчалик мос келиши билан белги-ланади. Бундаги ўзаро мутаносиблик мафкура соҳасининг янада мукаммаллашиб бориши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ҳозирги илм-фанда "Мафкура соҳаси" тушунчаси "Ғояшунос-лик", "Ғоялар тарихи" ва "Ғоялар фалсафаси" каби фанларнинг асосий категорияси ҳисобланади. Бу тушунчанинг илмий, фалса-

фий тафаккурда ёки оддий халқ тилида қўлланиб келаётган кўплаб таърифларини келтириш мумкин. Улар мазмун-моҳияти жиҳа-тидан бир-биридан фарқ қилади. Ушбу ҳол бу тушунчанинг ўзига хос ривожланиш эволюциясини акс эттиради ва унинг серқирра маънога эга эканидан далолат беради. Шу билан бирга, кенг маъ-но-мазмунни ўзида мужассам этган бу тушунчага ҳар қайси инсон ўз ҳаётий қарашлари, тафаккури ва дунёқарашидан келиб чиқ-қан ҳолда турлича таъриф бериши ҳам мумкин. Шунинг учун бу масала бўйича илмий адабиётларда, кундалик матбуотда бир-би-ридан фарқ қиладиган фикр-мулоҳазаларни учратганда, уларни ҳар қайси муаллифнинг ўзига хос дунёқараши, мушоҳада тарзи ифодаси сифатида қабул қилиш ўринлидир.

"Мафкура соҳаси" тушунчасига турли нуқтаи назарлардан ёндашиш мумкин. Лекин шу нарса аниқки, у ғоя ва мафкура соҳа-сининг қонун ва талаблари, тушунча ва тамойиллари, унинг ўзига хос хусусиятларининг мазмун-моҳиятини ифодаладиган кенг маъноли атама сифатидаги аҳамиятини сақлайди. Биз шу ҳақда фикр юритар эканмиз, бу масалани атрофлича ва чуқур таҳлил этишимиз, унинг фақат ўзимизга маъқул, ижобий томонлари би-лан чекланиб қолмасдан, мураккаб жиҳатларини ҳам назардан четда қолдирмаслигимиз лозим. Бу борада мазкур соҳанинг қуйи-даги жиҳатларига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ:

— муайян ғоялар, уларнинг намоён бўлиш шакллари, хусу-сиятлари ва мафкура йўналишидаги фаолият тизими;

— жамиятнинг шу соҳасига хос ижтимоий муносабатлар ва инсонлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни тартибга солувчи баъзи талаб ва қоидалар мажмуи;

— ғоя ва мафкура соҳасидаги таълим-тарбия, тарғибот ва таш-виқот тизимидан иборат яхлит ҳодисалар ва жараёнлар мажмуи;

— инсоннинг ғоявий-мафкуравий жараёнлар доирасида амал-га оширадиган, ўзини ва ўзи яшаётган муҳитни такомиллашти-рувчи ижодий фаолияти ва унинг натижалари;

— инсоннинг эзгу ғоялар ва идеалларга интилиши, камолоти, унинг маънавий қиёфасининг такомиллашув даражаси;

— жамиятнинг барча соҳалари билан ўзаро алоқадор бўлган, муайян ғоя ва мафкура асосида шаклланадиган талаблар ва та-мойиллар ҳамда инсон ҳаёти ва фаолиятини белгиловчи мезон-лар тизими.

Жамият ҳаётини бунёдкор ғояларга мос тарзда қуриш ва одам-ларда шу асосда яшашга интилиш туйғусини шакллантириш аср-лар давомида, узлуксиз тараққиёт натижасида камол топган, хал-

кимизнинг онгу тафаккурида озодлик, мустақиллик, она-Ватан, меҳроқибат, ор-номус каби эзгу тушунчалар асосида шаклланган. Эзгулик ва бунёдкорликка сафарбар қиладиган ғояларга садоқат асосидаги турмуш тарзи тамойиллари инсонга она сути, ота намунаси, аждодлар ўғити билан бирга сингади. Айти пайтда, бу тамойиллар одамзоднинг ота-онадан табиий тарзда, тўла-тўқис ва тўғридан-тўғри ўтмайдиган, балки унинг етук шахс сифатида шаклланиши билан боғлиқ ҳолда, таълим-тарбия жараёнида юзага келадиган ижтимоий фазилатларининг таркибий қисми сифатида амал қилади. Улар инсоннинг моддий ва маънавий ҳаётида ҳам, бошқалар билан мулоқотида ҳам, жамият ва ўзгаларга муносаба-ти ва амалий фаолиятида ҳам намоён бўлади. Яна бир жиҳат — мазкур тамойиллар инсоннинг яшаш ва фаолият усули, моддий ва маданий эҳтиёжлари, унинг тафаккури, дунёқараши, маънавий қиёфаси, ижодининг ранг-баранглигини қамраб оладиган ўзига хос ижтимоий мезонлар ролини бажаради.

Ғоя ва мафкура соҳасига тааллуқли ҳодиса ва жараёнлар бар-қарор табиат ҳамда ҳуқуқ тарихий илдишларга эга. Кундалик воқеа ва ҳодисалар эса ўзгарувчандир. Шу сабабли ғоялар бу ҳодиса-ларга нисбатан муайян асос сифатида намоён бўлиб, уларнинг мазмун-моҳиятини, йўналиш ва хусусиятларини белгилайди. Улар кенг маънода турли ижтимоий ўзгаришларни боғловчи бўғин, ин-сон ва жамият ҳаётидаги янгиланишларнинг мақбул ёки мақсадга мувофиқ эмаслигини аниқлайдиган умумий мезон вазифасини ҳам бажаради. Бу эса муайян давр ва жамиятдаги ҳолатни, воқеа-ҳодисалар моҳиятини тўла-тўқис аниқлаш учун ушбу соҳадаги ўзгаришларни диққат билан ўрганиш зарурлигини англатади.

Аммо мафкуравий соҳа билан боғлиқ, унинг жамиятдаги ўрнини белгилайдиган муайян бир ҳолат ҳам дунё мамлакатлари ҳаётида учраб туради. Бу баъзи ҳолларда ушбу соҳанинг жамият ҳаётини бошқа жабҳалари билан қоришиб, уларнинг ҳар бирига сингиб ва уйғунлашиб кетгани билан изоҳланади. Бундай жамиятларда мафкура соҳаси гўёки йўқдек бўлиб туюлади, ушбу йўналишда ишлар олиб борилмаётгандек тасаввур уйюнади. Аслида эса бундай "мафкурасиз-лик" ёки ғоя ва мафкура соҳасини йўқдек қилиб кўрсатиш, уни се-зилмайдиган ҳодисага айлантиришнинг ўзи ҳам бир мафкура, ғоявий тамойилларни амалга оширишнинг муайян йўли ва усулидир.

"Мафкура соҳаси" тушунчасини таснифлашда умумий мезон бўладиган асосларга қараб, унга хос сифатлар мажмуини янада кенгайтириш мумкин. Бу борадаги ёндашувлар орасида илмий-назарий, фалсафий, аксиологик, этнологик, психологик, куль-

турологик, социологик, теологик, плюралистик қарашлар ало-ҳида ўрин эгаллайди.

Кейинги йилларда хориждаги ғоя ва мафкура соҳаси мутахассислари орасида **"Идеосфера"** атамаси кенг қўллана бошлади. Бу-гунги кунга келиб, бу тушунча хилма-хил маъно касб этмоқда. Баъзи мутахассислар уни мафкура соҳасини, унда амалга ошаётган фао-лият ва жараёнларни ифодалаш учун қўлламоқда. Бошқалари эса, инсонни ўраб турадиган ғоя ва мафкуралар сфераси мавжуд, унда ғоялар ва мафкуралар вужудга келади, амал қилади, ўтмишга ай-ланади ёки сақланиб қолади, одамлар доимо уларнинг таъсири ос-тида яшайди, деб ҳисоблайди. Улар инсониятни доимо ўраб тура-диган ғоялар дунёсини "идеосфера" деб атайдди. Бундай қарашга асосланадиган мутахассислар фикрича, идеосферада ҳеч бир ғоя изсиз йўқолмайди. Ҳар қандай киши томонидан бирон-бир замонда баён қилинган ғоя унда муайян ўрин эгаллайди, зарур ҳолларда намоён бўлади, одамларга таъсир кўрсатади.

Биринчи ёндашувга кўра, жамиятнинг мафкура соҳасини (қис-қартириб айтганда — идеосферани) жамулжам ҳолда кишилар онгига таъсир кўрсатиш йўли билан уларни бошқариш функция-ларини бажарувчи, бу ишни профессионал даражада амалга оши-рувчи ва айни шу касб ҳисобига ўз эҳтиёжларини қондирувчи одамлар ва уларнинг бирлашмалари мажмуи ташкил этади. Улар-нинг бу мақоми муайян жамиятнинг қонунлари доирасида амал қилади. Агар менталитет даражасидаги бирон-бир ғоя ёки ҳодиса жамият қонунлари чегарасидан четга чиқса ёки ҳатто қонун би-лан тақиқланганига қарамай, норасмий мавжуд бўлса, у мазкур жамият ижтимоий тизимининг таркибий элементи ҳисобланмай-ди. Бундай ҳодисалар қаторига баъзи мамлакатлардаги мавжуд ижтимоий тизимни ўзгартиришга ҳаракат қилаётган, фаолияти тақиқланган сиёсий кучлар, диний секталар ва бузғунчи ташки-лотларнинг ғоялари ва фаолияти киради.

Ҳозирги замон жамиятларида диний ва дунёвий идеосфера фарқ-ланади, бунда дунёвий идеосфера кенгрок аҳамият касб этади. Жа-миятнинг мафкура соҳаси ҳақида гапирилганда, айнан дунёвий идеосфера назарда тутилади. Бу сферанинг мутахассислари, хо-димлари ва хизматчилари бир сўз билан "идеолог" атамаси орқали ифодаланади. Идеологлар фаолиятининг объекти одамлар бўлиб, уларнинг онги ва тафаккурини ўзгартириш бу соҳадаги кишилар-нинг диққат марказидан ўрин олган. Идеологларнинг вазифасй — онг ва дунёқарашни турлича ҳолатда ўрганиш эмас, балки уни жамиятнинг ўз-ўзини асраш ва тараққий этиш манфаатларига му-

вофиқ шакллантириш. Идеологлар кишилар дунёқарашини шакллантирар экан, муайян андозага мувофиқ иш кўради. Албатта, улар онгни ўз ишининг объекти сифатида маълум даражада ўрганади, одамлар онгида стихияли равишда, уларнинг ҳаёт тажрибаси ва ўзини қуршаган одамлар билан мулоқоти асосида шаклланувчи омилларга муайян даражада таянади. Аммо идеологлар кишилар онгида ўз-ўзича содир бўлмайдиган баъзи хусусиятларни шакллантириш учун зарур бўлган муайян амалларни ҳам бажаради. Улар жамият талаблари ва эҳтиёжларига мувофиқ келувчи инсон қиёфаси ҳамдатафаккурини шакллантиришда кўплаб омиллар ва восита-ларга таяниб, фаолият юритади. Кишилиқ жамияти ривожининг илк босқичларида идеологларнинг вазибаларини табиблар, шаман-лар, кейинчалиқ коҳинлар, сўнгра руҳонийлар бажарган. Ҳрзирги вақтда уларнинг ишини шу соҳа мутахассислари, сиёсатшунос-лар, социологлар, ёзувчилар, журналистлар ва кўп миллиардди инсоният учун "маънавий озик" яратиш билан шуғулланувчи бо-шқа касб соҳиблари давом эттирмоқда.

Албатта, ўтган минг йиллар мобайнида бу соҳада ҳам улкан тараққиёт ва ўзгаришлар юз берган. Бутунги дунёда мафкура соҳасининг асосини ташкил этувчи одамлар мажмуи бир ерга гуҷ бўлиб йиғилган кишилар тўдаси эмас. Уларни бу соҳага бирлаштирадиган омиллар орасида шу одамларнинг барчаси шуғулланадиган уму-мий иш, касбий тайёргарлик, улар ишлатадиган воситалар, бу ишга жалб этилиш муҳим аҳамиятга эга. Уларнинг қайсидир қисми гуруҳларга ва ҳатто мураккаб иерархиявий ташкилотлар, муас-сасалар, корхоналарга уюшган, айримлари эса жамиятнинг бошқа бўғинлари бўйлаб тарқалиб кетган бўлиб, хилма-хил вазибалар-ни бажаради. Умумий яхлитликка жамият эҳтиёжлари асосидаги касбий тайёргарлик ҳамда бажариш лозим бўлган фаолият манфа-атлари нуқтаи назаридан эришилади. Шу билан бирга, бу соҳа давлат ва жамоат ташкилотларига таянади, улар томонидан қўллаб-қув-ватланади, жамият манфаатларига хизмат қилади. Ташкилий тузилиш нуқтаи назаридан жамиятнинг мафкура соҳаси кенг кам-ровли битта ташкилот эмас, балки кўп сонли ташкилотлар ва индивидлар доирасида, яъни монизм ва плюрализм оралиғида амал қилади. Монистик жамиятга ягона давлат дини ёки бирон-бир яго-на мафкура амал қилувчи жамиятлар (масалан, диний давлатлар, собиқ иттифок, унинг шериклари) мисол бўлади. Плюралистик жамиятни замонавий мамлакатларда кузатиш мумкин. Идеосфера-даги плюрализм бир мамлакатда бир нечта идеосфералар мавжуд-

лигини англатмайди (худди иқтисодиётдаги плюрализм бир нечта иқтисодий соҳалар мавжудлигини англатмаганидек), бу бир идео-сфера доирасидаги плюрализмдир. Ҳар бир тизим доирасида ало-ҳида кичик тизимлар ташкил топади. Кичик тизимлар битта ягона тизимнинг яхлитлигини ташкил қилади. Давлатлар, корхоналар, умуман инсон ҳаёти ҳам шундай тузилишга эга. Бундан ташқари, табиат, умуман, бизни қуршаб турган муҳит ва ҳатто бизнинг ўзи-миз ҳам айна шундай тузилишга эгамиз. Бизнинг тафаккуримиз бош миёда юз берувчи, тақрорланиб ва янгиланиб турувчи турли жараёнлар тўпламидан иборат.

Инсонга хос фикрлар ва ғоялар вужудга келади, бир-бири би-лан бирикади, мослашади, тўқнашади, ўтмишга айланади, пин-ҳон қолади, намоён бўлади ва ҳоказо. Бу одамзод онги ва тафак-қурига хос умумий қонуниятдир. Хдр бир инсон миёсига ҳар куни бОООдан ортиқ фикр келади, лекин уларнинг икки-уч фоизигина ўзининг ноёблиги, кераклилиги ва намоён бўлиши билан ажралиб туради. Фикр ва ғоялар одамзодни йўлга солиши рад этиб бўлмай-диган ҳақиқатдир. Бизнинг барча ишларимиз замирида фикрлар ва ғоялар, уларга асосланган хатти-ҳаракатлар ётади.

Идеосфера амалиёти натижасида ўзига хос мафкуравий май-дон яратилади ва у муттасил равишда мустаҳкамланиб, такомил-лашиб боради. Жамият аъзолари ижтимоий иерархиянинг барча босқичлари ва бутун умри мобайнида айна шу майдоннинг таъсир доирасида яшайди. Мазкур майдонда иштирокчи одамларгина эмас, балки шу соҳа мутахассислари ҳам фаолият олиб боради. Бу фао-лият одамлар онгини муайян ғоявий мазмун билан тўлдириш, та-факкур тарзини шакллантириш ва бошқаришнинг муайян йўлини ўйлаш, "миёни ишлатиш" усулини ўргатиш орқали амалга оши-рилади. Бу бир марталик амал сифатида эмас, балки тинимсиз амалга ошувчи ва янгиланувчи мафкуравий майдондаги ҳаёт жараёни си-фатида, кишилар онгига сингдириладиган сўзлар, образлар, матн-лар ва ҳоказоларнинг узлуксиз оқимида юз беради. Идеосферанинг фундаментал функцияси — жамият аъзоларининг асосий оммаси-да (иложи бўлса, уларнинг барчасида) воқелик ҳодисаларини му-айян ғоя асосида мустақил тушуниш қобилиятини вужудга келти-риш, бу борада уларга ўз ижтимоий функцияларини бажариш-ла-ри учун зарур бўлган дунёқарашни шакллантириш.

Идеосферада кишилар онги учун керак бўладиган тамойиллар оммани жамиятнинг онгли аъзоларига айлантириш зарурлиги ту-файли яратилади. Гап шундаки, одамлар дунёқараши биологик

туғма феномен эмас, балки у инсоният тарихи натижасидир. Одам-лар онги, унинг биологик асосларини ҳисобга олмаганда, тарихан очик майдонда вужудга келади ва унинг индивидуал шаклланиш жараёни маҳсули ҳисобланади. Онгнинг шаклланиш жараёни ўз-ўзича қандайдир идеосфера яратиш жараёни эмас, чунки инсон онги эмпирик даражада бундай идеосферасиз мавжуд бўла олмай-ди. Онгни идеосферага мосламасдан, уни мафкуравий тайёрлаш ва ғоявий тарбиялаш мумкин эмас. Ваҳоланки, бу ерда сўз одамлар-нинг улкан оммаси, бир неча авлод вакилларининг онги ҳақида бор-моқда. Одамлар эса ҳар хил бўлиб, уларнинг барчаси ҳам фаол ва юксак онгли эмас. Улар уюшишлари ва муайян меъёрларга риоя қилишлари лозим. Шундагина улар мансуб бўлган жамият яхлит бир бутун тузилма сифатида сақланиб қолиши мумкин. Онгнинг ўзида бу хусусда бирон-бир кўрсатма ва чеклашлар зоҳир эмас. Улар яратилиши ва ҳар бир инсон онгига тарбия йўли билан олиб кирилиши, аниқроқ айтганда, унга сингдирилиши лозим. Одамлар онги инсоннинг абстракт фикрлаш салоҳиятига мувофиқ ва унга хос ақл-заковатнинг тараққиётига эришишини кўзлаб эмас, балки уларнинг ўз-ўзини асраш манфаатлари талаб этган даражадагина шаклланган ва бундан буён ҳам шундай бўлиб қолади. Одамларнинг мутлақ кўпчилиги идеосфера доирасида яшайди, айрим кишилар-гина ундан чиқишга ҳаракат қилиши мумкин. Аммо кўп ҳолларда уларнинг фаолияти, одатда, меъёрдан огиш сифатида қаралади ва бу аслида ҳам шундай салбий ҳолатдир.

Идеосфера таъсири натижасида жамиятда муайян тамойиллар ва талабларни ўзлаштирган кўп сонли кишилар пайдо бўлади. Бу кишилар бир ғоя ёки андозага мувофиқ фикрлайдиган, ҳаёт ҳоди-саларига асосан бир хилда баҳо берадиган ва муайян вазиятларда бир-бирига ўхшаш иш кўрадиган ижтимоий муҳитни ташкил эта-ди. Улар жамият менталитетининг умумий ҳолатини белгилайди ва идеосфера вакиллари томонидан ташкил этиладиган муайян тад-бирларга жалб қилинади, унинг фаол таркибий қисмига айланади.

Бинобарин, юқорида зикр этилган мафкуравий майдон жисмсиз нарса эмас. Бу одамлар оммаси томонидан яратиладиган ва муттасил равишда кўллаб-қувватлаб туриладиган ҳолатдир. Идеосферанинг кучи унинг ихтиёрида бўлган одамлар онгига таъсир кўрсатиш воси-талари, давлат ҳамда жамиятнинг бошқа соҳалари томонидан унга кўрсатиладиган мададдагина эмас, балки юқорида зикр этилган жа-мият аъзолари оммаси билан узвий боғлиқлигида ҳамдир.

Ғоялар оммани ўзига жалб қилгандагина моддий кучга айлана-ди. Аммо ғоялар оммани доимо ҳам ўз-ўзича, фақатгина ўз маз-

муни билан эмас, балки мазкур ғояларни яратувчи ва уларни одамлар онгига сингдирувчи механизм мавжудлиги туфайли ҳам ўзига жалб қилади. Айни шу механизм идеосферанинг мазмун-моҳиятини ташкил этади ва жамиятда яшайдиган одамларга мут-тасил таъсир кўрсатиб туради.

Идеосферанинг функциялари ва уларни бажариш воситала-ри тарихан соф амалий йўллар (тасодифий амаллар ва хатолар методи) ёрдамида шаклланган. Онг ҳақида ҳамма томонидан тан олинган мутлак илмий хулоса идеологларда ҳеч қачон бўлмаган ва ҳанузгача мавжуд эмас. Бу амалда талаб қилинмайди ҳам. Кун тартибда фақат битта вазифа турган, турибди ва бундан буён ҳам туради: жамиятнинг барча аъзолари онгини эзгу ғояларга йўналтириш, шу асосдаги андозага солиш, одамларда жамиятда мақбул тарзда яшаш, ўзини қуршаган муҳитда тўғри мўлжал олиш кўникмаларини шакллантириш, уларда жамиятни ўз-ўзини асраш имкониятини берувчи фикр ва тасаввурларни шаклланишга эришиш. Тафаккур белгилар билан иш кўриш қобилиятидан иборат бўлгани боис, махсус ихтиро қилинган белгилар ва уларни одамларга нисбатан ишлатиш қоидалари — алоҳида сўзлар, жум-лалар, матнлар ва таълимотлар мажмуи онгга таъсир кўрсатишнинг асосий воситасига айланган. Ҳдтто, бошқа тасвирий воситалар (суратлар, ҳайкаллар, томошалар, мусиқа) ишлатилган ҳолда ҳам, уларнинг тил белгилари билан алоқаси ва айни шу белгилар воситасида иш юритилиши ҳамisha назарда тутилади.

Идеосферанинг таркибий қисми бўлган мафкура тизимлаштирилган битта, ягона таълимот сифатида очиқ-ойдин қайд этилиши (масалан, жаҳон динлари, конфуцийчилик, платонизм ва х.к.) ёки тизимлаштирилмаган, кўп сонли ва турли-туман матнлар бўйлаб сочилиб кетган, ягона тизимли таълимот сифатида баён этиш анча мушкул иш саналган ҳолатда бўлиши (бу ҳол, масалан, ҳозирги Ғарб мамлакатларида кузатилади) мумкин. Айни пай-тда, тизимлаштирилган ва тизимлаштирилмаган мафкура шакл-ларига ҳам дуч келиш мумкин.

Идеосфера маънавият ва маданият соҳасидаги илмий билиш ҳамда ижод маълумотларида, китобларда, газета-журналларда, театр, кино, телевидениеда ва умуман, одамлар кўрадиган, эши-тадиган ва ўқийдиган барча нарсалар тарзида ҳам намоён бўлади. Бу жиҳатдан мафкурани алоҳида ижтимоий ҳодиса сифатида мав-ҳумлаштиришнинг икки йўли бор. Биринчи йўл — ахборот ва ижод уммонида мафкуранинг муайян умумий жиҳатларини аниқлаш ва

уларни тизимлаштирилган таълимот сифатида қайд этишга ҳара-кат қилиш. Аммо бунда мафкуравий ҳодисаларни ажратишнинг қайси мезонларига амал қилиш лозим? Бунинг учун иккинчи йўл бор — юқорида зикр этилган ахборот ва ижод уммонининг ҳар бир қисмида мафкурага тегишли бўлган нарсаларни ажратиш имкони-ятини берувчи методни (мезонлар тўпламини), мафкура ҳодисала-рини бошқа хил ҳодисалардан ажратиш мезонини кўрсатиш. Бу йўлларнинг биринчиси иккинчисига бевосита боғлиқ.

Ҳар қандай мафкура муайян қоидаларга мувофиқ бирон-бир ғоя асосида яратилади. Айни шу қоидалар жамулжам ҳолда маф-куравий фикрлаш услубини ёки ғоя асосидаги тафаккур тарзини ташкил этади. Бу услуб мафкуравий йўл билан таъсир кўрсати-лаётган барча одамларнинг онгига (у ёки бу даражада, албатта) сингдирилади. Мазкур услуб воситасида одамлар идеологларсиз ҳам улар бажараётган ёки бажаришлари лозим бўлган ҳаракат-ларни ўзлари кузатаётган, бевосита иштирок этаётган, бошқа одамлардан эшитган ва ахборот воситалари орқали хабар топган ҳодисаларга нисбатан амалга оширади. Улар ўз онги учун муайян тарзда олувчи "маънавий озиқ"ни мафкуравий жиҳатдан "ҳазм қилиш"ни, лўнда қилиб айтганда, ўз онги учун ғоявий тамойил-ларни ўзлаштиришни ўрганади. Одамлар муттасил идеологлар таъсири остида бўлишлари шарт эмас. Шу туфайли ҳам мафкуравий ишнинг анча қисми одамларнинг ўзларига топширилади. Омма томонидан муайян ғояларни керакли йўсинда ҳазм қилиш одатдаги ишга айлангандагина, бу ғоялар уларнинг онгидан чуқур ва мустаҳкам ўрин олади.

Мафкуравий фикрлаш услубини тавсифлаш учун уни илмий фикрлаш услубидан фарқлаш лозим. Маълумки, илмий фикр-лаш услуби холислик, объективлик, профессионаллик, манти-қийлик ва диалектиклик каби белгилар билан тавсифланади. Маф-куравий фикрлаш услуби шу нуқтаи назардан илмий фикрлаш услубининг муайян натижаси ва давоми ҳисобланади. Масаланинг бу жиҳатларини билиш мазкур феномен ҳақида анча аниқ тасав-вур ҳосил қилиш имкониятини беради. Идеологларнинг вазифаси одамларга ўзини куршаган дунёни ва ўз-ўзини муайян ғоялар асо-сида шаклланган ўз таълимотларига мувофиқ қандай талаб эти-лаётган бўлса, шундай тасаввур қилиш ва тушунишни ўргатиш, уларни бунга кўниктиришдан иборат. Лўнда қилиб айтганда, улар-нинг фаолияти одамларга борлиқни қандай тасаввур қилиш, ўзи ҳаётда дуч келадиган нарса ҳамда воқеалардан қайсиларини ва

қай кўринишда ўз онгига ўтказишни ўргатишга қаратилади. Бош-қача айтганда, идеологлар воқелик ҳақида муайян тасаввур (ту-шунча)ни кашф этади ва у жамият аъзоларининг шакллантири-лаётган онгига нисбатан шак-шубҳасиз мезон тусини олади. Идео-логлар бу тасаввурни жамият аъзолари, шу жумладан, ўзлари-нинг онгига ҳам сингдиради, чунки уларнинг соҳасида ҳам идео-сфера функцияларини бажарувчи инсон тафаккурини такрор яра-тиш амалга оширилади. Қолаверса, уларнинг ўзлари ҳам айна шу идеосферадан сабоқ олади, ундан таъсирланади.

Мафкура соҳасини ўрганишда унинг тарихан қандай шаклла-ниши ва асосий жиҳатлари шакллангач, қандай фаолият кўрса-тишига эътибор бериш лозим. Биринчи йўлда у билишнинг муай-ян натижаларидан келиб чиқади ва улардан муттасил баҳра ола-ди, билишнинг муайян воситаларидан фойдаланади. Аммо у буни билиш мақсадида эмас, балки жамиятда ўз функцияларини ба-жариш воситаларини яратиш мақсадида, яъни дунё ҳақида шак-шубҳасиз тасаввур тарзини яратиш ва мазкур дунё ҳақидаги маъ-лумотларни айна шу руҳда такомиллаштириш мақсадида амалга оширади. Идеологлар муайян турдаги интеллектуал образлар, ёрликлар, умумлаштирувчи намуналар, андозалар, ривоятлар, турли иборалар, шиорлар ва ҳоказоларни борликни объектив билиш йўлида ёрдамчи воситалар тарзида эмас, балки билиш-нинг пировард натижаси сифатида яратади. Одамлар мафкуравий фаолиятнинг бу маҳсулларини ўзлаштиришлари ҳамда улар асо-сида воқеа ва ҳодисаларга ёндашишлари талаб этилади. Бу маф-куравий маҳсуллар ғоявий озикнинг турли хил истеъмолчилари учун яратилади, уларнинг айримлари (масалан, диний таълимот-лар) ҳаммага, айримлари эса (масалан, фалсафий концепциялар) айрим тоифа, кишилар гуруҳига мўлжалланган бўлади. Аммо си-фат жиҳатидан улар бир хил ҳодисалар ҳисобланади. Уларнинг ижтимоий функцияси одамларга ўзини куршаган дунёни идрок этиш ва унда мўлжал олишнинг шак-шубҳасиз идеалини бериш-дан иборат. Кишилар ва жамоаларни шакллантириш жараёни-нинг дастлабки босқичларида зарурий ва фойдали бўлган бу функ-ция вақт ўтиши билан аста-секин кенгайиб борган ва одамлар тафаккури учун мезон сифатидаги аҳамиятини намоён қилган.

Мафкуравий фикрлаш услубини илмий фикрлаш услубидан ажратиш имкониятини очиб берувчи бошқа бир жиҳат — унинг фақат ўзи таянган ғояга хизмат қилиши билан боғлиқ. Бундай фикрлаш услубининг вазифаси жамиятнинг ўз-ўзини асраши,

янада ривожланиши учун замин яратиш, унинг ижтимоий тузи-лиши ва аҳолининг шаклланган турмуш тарзини ҳимоя қилиш, шунингдек, уни бегона ва ёт ғоялардан ҳимоялашдир. Ўз-ўзидан равшанки, мафкура ўзи хизмат қиладиган мавжуд ижтимоий ту-зумни мустаҳкамлаш, ёт ва бегона ғояларнинг манбалари ҳамда образларини кўрсатиб бериш, уларни баҳолашнинг муайян тизи-мини яратиш, кишилар ҳаётига мазмун бахш этиши ва уларнинг жамият аъзолари сифатида хулқ-атвориға таъсир кўрсатишга қаратилган муайян кадриятлар тизимини шакллантириши лозим. Баъзи ривожланган мамлакатлар аҳолисининг ғоявий ҳолатиға назар ташласак, уларнинг онгидан мафкуравий борлиқнинг барча муҳим ҳодисаларига доир шак-шубҳасиз андозаларгина эмас, бал-ки мазкур ҳодисаларға берилган баҳолар ҳам мустаҳкам ўрин ол-ганининг гувоҳи бўлиш мумкин.

Мафкуравий таълимотлар, одатда, профессионал тадқиқотчилардан кўра кўпроқ аҳолининг кенг қатламлари учун яратила-ди. Улар серқирра моҳияти ва мазмунининг мураккаб даражасига кўра ҳам бир-биридан фарқ қиладди. Кенг даражада улар хотира-ға осонгина ўрнашиши, образли ва ҳаммага тушунарли бўлиши, туйғуларға осон таъсир кўрсатиши, одамларнинг муайян майл-ларига мувофиқ келиши, уларнинг орзуларини рўёбға чиқариш йўлларини кўрсатиши, унга дахлдорлик ҳиссини яратиши, қизи-қиш уйғотиши лозим. Ҳатто бу таълимотларни мутафаккирлар яратган ва улар муайян гуруҳға мансуб кишиларға (масалан, кант-чиларға, гегелчиларға, XIX-XX асрларнинг фалсафий концепциялари тарафдорларига) мўлжалланган бўлса ҳам, улар бари-бир муайян мафкуравий функцияни бажаради. Чунки улардан айрим сўзлар, гаплар ва эслаб қолиш нисбатан осон бўлган матн-лар ажратиш олинадди, мафкуравий муомалаға киритилади. Бу-нинг устида кўплаб шарҳловчилар иш олиб боради. Уларнинг маҳ-сулоти ҳам кенг оммага тушунарли бўлиши лозим. Бунга эришиш учун мафкуравий таълимотлар оддий одамнинг фикрлаш дара-жасига мувофиқ келиши ёки уларнинг тафаккур услубини маф-куравий дунёқараш даражасига кўтаришға қаратилиши лозим.

Мафкуравий таълимотларнинг аниқдиги ва тушунарлилиги ҳам муайян мақсадға қаратилган бўлади, бу ҳам шу соҳанинги ўзига хос жиҳатлари қаторига киради. Мафкура орқали муайян мента-литетнинг нисбатан юксак даражаси вужудға келади. Буни маф-кура соҳасида ишлатиладиган сўзлар ва иборалар ҳам тасдиқ-лайди: "олам", "абадият", "ақл-идрок", "худо", "ҳаракат", "руҳ",

"инсон", "яхшилик", "ёмонлик", "тақдир" ва ҳ.к. Бу сўзлар ва ибораларни аниқ тушуниш учун уларнинг барчаси алоҳида тал-қинга (шарҳга) мухтож. Мазкур функцияни барча турдаги про-фессинал идеологлар (сода сўз ва жумлалар билан иш кўрувчи руҳонийлардан тортиб, мураккаб тафаккур тарзига эга бўлган илоҳиётчилар ва файласуфларгача) бажаради.

Мафкура қадим замонларда энг олий ҳақиқат мақомига даъво-гарлик қилган. Одамлар ўзларининг ҳозирги тараққиёт даврига етмаган, ҳали фан ҳам мавжуд бўлмаган ва идеологлар айнан воқеликни билиш ва ақл-заковатнинг ривожланганлиги жиҳати-дан ўз қабиладошларидан устун турган даврда мафкура бундай даъвогарлик учун асосга эга бўлган. Аммо у замонлар ўтиб кетди. Амалда мафкура ойдек равшан ҳаракатлардан жамият ҳодисала-рини билишга доир барча жиҳатларни ялпи ўзлаштиришгача бўлган доирада амал қилади.

Мафкурада асосан, муайян воқелик манзарасини яратувчи омиллар етакчилик қилади. Бу манзара ёлғон эмас, унга "ҳақиқат" ҳамда "ёлғон" тушунчаларини татбиқ этиш қийин ва мураккаб масала. Бу — сифат жиҳатидан бутунлай ўзгача ҳодиса. Мафку-равий манзара одамларга уларнинг кундалик ҳаёт фаолиятида халақит бермайди. Аксарият ҳолларда кўпчилик одамлар ўзлари муайян таъсир остида эканига эътибор бермайди. Мафкуравий тафаккур ҳар бир сўз ва жумлада ўзидан нишона кўрсатмайди, балки муайян фаолият ёки хатти-ҳаракат жараёнида ўзлигини намоён қилади. Аммо мафкуравий майдон айнан бир ҳаракатда ва фаолият жараёнида ўзини намоён этиши мумкин — ҳаммаси бу қандай ҳаракат ва қандай фаолият эканига ҳамда улар қандай вазиятда амалга оширилганига боғлиқ бўлади.

Идеологлар ўз таълимотлари ва интилиш лозим бўлган идеал манзарасини яратар экан, у ҳақиқий воқелик унсурларини ўз ичига олишига, одамлар ўз ҳаёт функцияларини бажаришига ёрдам беришига эришишга ҳаракат қилади. Бундай таълимотлар одам-ларни мулоҳаза юритиш, қарорлар қабул қилиш заруриятини бажариш даврида уларнинг ҳаётини маълум даражада енгиллаш-тирадиган қилиб яратилади. Одамлар учун бундай ҳолат ижобий омил ҳисобланади ва бусиз улар ёмонроқ яшаган жамият узоқ мавжуд бўла олмади.

Мафкуравий таълимотлар воқелик ҳақидаги назариягина эмас, балки одамлар хулқ-атворининг ўзига хос мезони, улар фаолияти-нинг дастуриламали ҳамдир. Бу нуқтаи назардан, мафкура тамо-

йиллари ўз моҳиятига кўра, реал вазиятдаги ўзгаришлардан қатъи назар, ўзгармас ва шак-шубҳасиз бўлиши, аниқ белгилаб қўйилиши лозим. У муайян вазиятларда одамлар хулқ-атвори қоидаларини мазкур вазиятлар ҳақидаги илмий тасаввурлар асосида белгилаб беради. Айнан шу сабабли мафкура ўз шаънига айtilган танқидий сўз ва ислохотларга бардош бериши лозим. У муайян дунёқараш ва ҳаёт тажрибаси негизида вужудга келганидан сўнг, маънавий ҳақиқат, ҳаётий дастуриламал сифатида амал қилади. Бунга жаҳон динлари мисол бўлиши мумкин. Ва айниқса, одамлар кўниккан мафкурадан воз кечилиши уларни саросимага солиб қўйиши ва ғоявий бўшлиқ юзага келишига сабаб бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда одамлар вазиятга ҳолисона баҳо бериш ва тегишли ғоявий тамойилларни ўзлаштириши учун вақт ҳамда тажриба талаб қилинади.

Мафкуравий тафаккур бу соҳадаги жараёнларнинг муҳим қис-мидир. Унинг даражаси мафкуранинг жамиятдаги функциялари билан белгиланади. **"Мафкуравий тафаккур"** тушунчаси муайян ғоя ва мафкура асосида шаклланган фикрлар, мулоҳазалар ва қарашлар, тушунча ва тамойиллар мажмуини англатади, шу со-ҳадаги инъикос шаклини, таъсир ва акс таъсир натижаларини ифо-далайди. Мафкура ўз-ўзича фикрламайди, балки қайсидир идео-логлар тадқиқотлар билан шуғулланадиган бўлса, бу ишга идеолог сифатида эмас, балки кўпроқ тадқиқотчи сифатида қўл уради. Маф-кура соҳасида тадқиқотлар натижаларидан фойдаланилади, муай-ян вазифаларни бажариш мақсадида бу натижалар умумлашти-рилади ва таҳлил этилади. Мазкур воситаларнинг (мафкура техни-каси) тизимлаштирилган илмий тавсифи ҳозиргача мавжуд эмас. Айни ҳол бундай тавсифни яратиш осон иш эмаслиги, ҳозиргача бунга илмий жамоатчиликнинг қизиқиши камлиги билан изоҳлана-ди. Мафкуравий тафаккур техникасининг тизимли илмий тавси-фини бериш учун, аввало, мантиқий тафаккур техникасининг тав-сифини яратиш, яъни мантиқ ва фан методологиясига тизимли тавсиф бериш зарур. Сўнгра, мантиқий фикрлаш назариясини баён этишнинг ҳар бир босқичида мантиқ қоидалари амал қилиши мум-кин бўлган ҳолларни ва техник жиҳатдан бу қандай амалга ошири-лишини кўрсатиш лозим. Шу тариқа ўзига хос мантиқий тавсиф-лаш амалга оширилади. Айни шу тавсиф амалда мафкуравий та-факкур аппаратининг тавсифи бўлади. Бу ерда мафкуравий та-факкур техникасини илмий ўрганиш ва тизимли тавсифлашдан жамоатчилик манфаатдор эканлигининг сабаби намоён бўлади: бу амалда сиёсатшунослар, жамиятшунослар учун дарсликлар яра-

тишдан бошқа нарса бўлмас эди. "Соф" ҳолатда олинган бундай фаолият омма онгида бу ҳақда холис тасаввур уйғотиш ва муайян тафаккурни шакллантириш техникасидир.

Юқорида баён этилганларни тушунтириш учун бир нечта ми-соллар келтирамиз. Мантиқий тафаккур аниқ бир йўналишларда ишлатилишидан қатъи назар, бирон-бир маънога эга бўлган муайян тушунчалар билан иш кўради. У тушунчаларга аниқ ва узил-кесил таърифлар беришга ҳаракат қилади. Зеро, бундай таъриф-ларсиз бирон-бир илмий тадқиқотни тасаввур қилиш мумкин эмас. Мафкуравий ёндашув тили бундан мураккаброк. У ишлатадиган иборалар маъно жиҳатдан кўп маънолилиги, кўшимча шарҳлашга муҳтожлиги, берилган шарҳга қараб ўз маъносини ўзгартириши билан ажралиб туради. Мафкуравий фикрловчи одамлар сўзлар-дан оддий тушунчалар сифатида эмас, балки алоҳида мазмунга эга бўлган атамалар ва объектлар сифатида фойдаланишга одатлана-ди. Масалан, сиёсатшунослик ёки сОциология асосий атамалари, яъни "жамият", "давлат", "сиёсат", "демократия", "партия", "бо-зор", "маданият" ва ҳ.к. ниҳоятда сермаъно ва хилма-хил тарзда намоён бўлади. Бу сўзларни ишлатувчи мутахассислар уларни қандай вазиятда ва қай тарзда қўллаш лозимлигини яхши билади.

Мафкуравий фикрлаш бу борада шаклланган тафаккур усу-лининг таркибий қисмидир. Унинг даражаси шу билан белгилана-дики, мураккаб, серқирра ва ўзгарувчан ҳодисаларда тарғибот нуктаи назаридан қулай бўлган айрим жиҳатлар унда акс этади. Бу жиҳатларга алоҳида аҳамият қаратилади. Ҳодисанинг моҳия-ти кўпроқ айни шу жиҳатлар билан белгиланади. Бунда шундай бир далиллардан фойдаланиладики, уларга ишора қилиш ҳодиса тавсифини тез тушунишга кўмаклашади. Натижада унинг мафкуравий манзараси ҳосил бўлади. Бу усулдан мафкурачилар тарғи-ботда кенг фойдаланади.

Мафкуравий нутқлар ва асарларнинг муаллифлари ўз фикр-ларини мантиқий фикрлаш принципларига мувофиқ асослашга ҳаракат қилади. Бунда конкрет мисолларга ҳаволалар кенг қўлла-нилади. Мантиқ қоидаларига мувофиқ, конкрет мисоллар умумий фикрларнинг исботи бўлиб хизмат қилади. Худди шунингдек, амал-да ғоя ва мафқурани ифодалайдиган сўзлар оқимида мантиқий изчил ёндашишга интилиш ҳам одатдаги ҳол ҳисобланади. Маф-куравий ва мантиқий фикрлаш тарихан яхлит бир бутун, турли сўзлар ва белгилар асосида фикрлаш сифатида пайдо бўлган. Вакт ўтиши билан улар белгилар асосида фикрлаш умумий муҳитидан

ажралиб чиқа бошлаган. Айни пайтда, мафкуравий фикрлаш ман-тикий фикрлаш билан генетик алоқани сақлаб қолган. Мантикий фикрлашдан фарқ қилса-да, мафкуравий фикрлаш мантикий асос-га таянишга ҳаракат қилади. У мантиқ қоидаларидан фойдаланган ҳолда, мазкур қоидаларни ўзига мослаб қўллайди ва мантикий ҳақиқатдан фойдаланган ҳолда амалга оширади.

Бугунги кунда мантикий фикрлаш мафкуравий фикрлашнинг асл моҳиятини англашнинг асосий воситасига айланган. Ҳозирги вақтда кўплаб мамлакатларда дунёдаги бугунги вазиятни мафкуравий тавсифлаш кенг миқёсда амалга оширилмоқда. Бу ишга му-тахассислар, ижодкорлар ва оммавий ахборот воситалари жалб қилинган. Мазкур фаолият мафкуравий фикрлашнинг ўта ривож-ланган техникаси ёрдамида амалга оширилиб, унинг натижалари-дан хилма-хил мақсадларда фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда.

Хуллас, мафкура соҳаси ҳар қандай жамият ҳаётининг тарки-бий қисми сифатида инсон фаолияти учун муҳим аҳамиятга эга. Бу соҳанинг ўзига хослиги шундаки, ушбу йўналишда яратилган "мах-сулотлар" моддий эмас, балки маънавий мазмунга эгаллиги билан тавсифланади. Ушбу йўналишда олиб борилаётган фаолият нати-жалари одамлар онги ва тафаккури, уларнинг жамиятдаги фуқа-ролик позицияси ва фикрлаш тарзининг ўзгариши сифатида намо-ён бўлади. Бу борадаги назария ва таълимотлар, дастурлар ва чора-тадбирлар ҳам ана шу натижага хизмат қилади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда, бир томондан, мафкура соҳасидаги ўзгаришлар ва жараёнларни ҳар томонлама таҳлил қилиш, ўрганиш ва хулоса-лар чиқариш, иккинчидан, тадқиқотларнинг натижаларидан ижо-дий фойдаланиш, учинчидан, одамлар онгида эзгу ғояларга садо-қат, уларни амалга оширишда омилкор ва фаол бўлиш туйғусини шакллантириш ушбу йўналишдаги муҳим вазифага айланмоқда. Бу эса ҳар биримизга улкан масъулият юклайди.

11-мавзу. Мафкуравий онг, ғоя ва мақсад, идея ва идеал

Ҳозирги замон фалсафасида «Мафкуравий онг» тушунчаси бир неча маъноларда қўлланилади. Моҳиятига кўра, мафкуравий онг тарихий, ижтимоий-фалсафий, иқтисодий, социологик ғоя ва қарашлар билан боғлиқ тарзда намоён бўлади. Уни муайян ғоявий мақсадлар, мафкуравий мўлжаллар, шу соҳадаги турли кадри-ятлар, далил, мақсад ва мазмунни акс эттиришига кўра онгнинг бошқа шакллари-дан фарқлайдилар. Мафкуравий онгнинг предме-ти инсоннинг ғоя ва мафкура соҳасидаги турли шаклларда намоён

бўладиган, муайян мақсадга қаратилган ижтимоий фаолиятидир. Шу маънода, «**Мафкуравий онг**» **тушунчаси** ижтимоий жараён-ларнинг таркибий қисми бўлган, ғоявий, мафкуравий ҳодисалар ривожланиши, тарққиёти қонунлари, сабаб ва манбаларини аниқ-лашга қаратилган онг шаклини ифодалайди.

Мафкуравий онг ҳақида сўз борар экан, энг аввало, масала-нинг икки жиҳатига эътибор қаратиш керак. Биринчидан, ҳар қандай мафкуравий онг жамиятда пайдо бўлади, шаклланади ва маънавий-маданий асосларга таянади. Бу ҳар қандай мафкуравий онг ижтимоийдир, яъни у инсон ҳаёти ва фаолияти билан боғ-лиқ, деган маънони англатади. Иккинчидан, мафкуравий онг ин-сон онги шаклларида биридир, яъни у жамиятни, ижтимоий жараён ва ҳодисаларни ғоявий нуқтаи назардан англаш натижа-сидир. У онгнинг бошқа шакллари — табиатни англаш (табиатшу-нослик) ва тафаккурдан (гносеология, мантиқ) фарқ қилади. Ас-лида, улар орасида чегара йўқ, балки шу асосларда иш кўради-ган, фаолияти мазкур йўналишлар билан боғлиқ бўлган кишилар ҳамда мутахассисларнинг онги ва дунёқарашида фарқ бор.

Шу маънода, мафкуравий онг асос бўлган гуманитар тафак-кур соҳибларининг дунёқараши, фикри, фаолиятида ўзига хос-лик борлигини инкор этиб бўлмайди. Худди шундай технократик ва гуманитар дунёқарашга эга бўлган кишиларда ҳам шу тарзда-ги ўзига хослик кўзга ташланади. Баъзан онгида технократик фикр-лаш устувор бўлган одамлар эрмшилаётган ютуқ, кашфиёт инсон учун, унинг камолоти учун хизмат қилиши лозимлигини унутиб қўяди. Иккинчи томондан эса, аксарият гуманитар соҳа вакилла-ри учун техник ва табиий йўналишдаги қонун-қоидаларнинг маз-муни тушунарсиз, уларнинг моҳияти қоронгудек бўлиб туюлади ва шундайлигича қолиши ҳам мумкин.

Аслида бундай қарашларнинг илдизи узокқа бориб тақалади. Масалан, ўрта асрлардаги механицизм оқимида бу яққол кўрина-ди. Хусусан, ХУП-ХУШ асрларда, яъни механика энг ривожлан-ган фан ҳисобланган даврларда гуманитар фанлар методологиясига механик қарашларнинг таъсири кучли бўлган. Бироқ, бу таъсир қанчалик кучли бўлмасин, фақат ўз даврида, аниқ фанларга хос назарий-методологик асосларнинг ривожланганини ҳисобга олган ҳолда, тарихий характерга эга бўлган эди, дейиш мумкин. У давр-Да ижтимоий ҳодисаларни ғоявий-мафкуравий англашнинг ўзига хос хусусиятга эгаллиги ҳали тўла англаб етилмаган эди. Масала-нинг бу жиҳатини таҳлил қилар эканмиз, бу борада Шарқ, айниқ-

са, Марказий Осиё илмий тараққиётида гуманитар ёки табиий-тех-ник хусусият устуворлик қилган дунёқараш соҳибларининг бир-бир-ларига қарама-карши турмаганининг гувоҳи бўламиз. Маънавийлик ва маърифатпарварликка асосланган, гуманизм ғоялари устувор бўлган Марказий Осиё цивилизациясида бу икки жиҳат уйғунлаш-ган ҳолда умумий яхлитликда намоён бўлади. Айнан шу жиҳат, бир томондан, ал-Бухорий, ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Бурҳониддин Марғиноний каби ило-ҳиёт илми алломаларининг, иккинчи томондан эса, Хоразмий, Фо-робий, Беруний, Ибн Сино, Улуғбек ва уларнинг издошлари мансуб бўлган илмий йўналиш вакилларининг бир диёрда замондош бўлиб яшаб, ижод қилишлари учун имкон яратган. Ҳам диний, ҳам дунё-вий, ҳам ижтимоий-гуманитар ва табиий-илмий ғоялардан бохабар бўлган Қозизода Румий ва Алишер Навоий, Али Қушчи ва Бобур Мирзолар фаолияти ҳам бунга яққол мисолдир.

Яна бир йўналиш тарафдорлари айнан мафкуравий онг шакл-ларига мос ўзига хосликни топишга ҳаракат қилганликларидан гу-воҳлик беради. Бу интилиш Баден мактаби вакиллари (Виндель-банд, Риккерт) ижодидида намоён бўлди. Мафкуравий онгнинг рик-кертча концепцияси XX асрнинг биринчи ярмида ижтимоий фан-лар мантиқи ва методологияси билан шуғулланувчиларгагина эмас, балки файласуфлар, мантиқшунослар, тарихчилар, сиёсатшунослар учун ҳам бу соҳада муаммолар борлигини англашга ёрдам бер-ди. Яъни, мафкуравий жараёнларга оид тамойиллар ҳақиқийми, улар воқелик қонунларига мосми, деган масалалар устида бош қоти-риш зарурати пайдо бўлди. Бу масалалар умуминсониятга тегиш-ли экани, уларнинг ечими мафкуравий онг ва гуманитар дунёқа-раш учун умумий бўлгани учун ҳам катта аҳамиятга моликдир.

Мафкуравий онгнинг моҳиятини тушунишда ижтимоий онгга тегишли бўлган барча жараёнлар унга ҳам хос эканини эътироф этиш жоиз албатта. Далилларни изоҳлаш ва умумлаштириш (эм-пирик босқич), тадқиқ қилинадиган ҳодисаларни тушунтириш, уларнинг қонун ва сабабларини аниқлаш, назарий ва мантиқий таҳ-лил, башорат қилиш ва бошқалар мафкуравий онг учун ҳам уму-мий жиҳатлардир. Бу, бир томондан, мафкуравий онгнинг барча онг шакллари билан ўзаро алоқадорлигини, иккинчи томондан эса, унда ўзига хос алоҳида хусусиятлар, турлича намоён бўлувчи ички фарқлар мавжудлигини ифодалайди. Бундай хусусиятлар ижти-моий ҳодисаларни мафкуравий англашда яққол кўринади.

Ҳаётда яратилаётган нарсалардан кимлар фойда кўрмоқда, улар қайси ғоялар ва қандай мақсадларга хизмат қилади, деган саволлар ҳам бор. Масаланинг ушбу жиҳатини ҳисобга олмаслик методологик хато бўлгани сингари, мафкуравий онгнинг моҳияти ва унинг методларини мутлақлаштириш ҳам идеологизмга сабаб бўлади, бу борада нотўғри хулосаларга олиб келади. Бу масалага аниқлик киритиш учун мафкуравий онг тарихига, тўғрироғи, унинг ўтмишда шаклланган фалсафасига муружаат қилиш зарур.

Мафкуравий онг соҳасидаги методологиянинг шаклланиши икки асосий йўналишга эга: 1) ғоя ва мафкуралар тарихи соҳасида; 2) ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида. Мазкур йўналишларнинг мазмуни, характери ва муаммолари инсоният тараққиёти жараёнида мазмунан бойиб, такомиллашиб борган. Ҳозирги кунда "ғоялар тарихи" атамаси қуйидаги мазмунларга эга:

а) ғоялар тарихи, унинг бир бутунлиги ва такомил босқичлари ҳақидаги илмлар мажмуи;

б) ўтмиш, ҳозирги замон ва келажакнинг узвий бирлигини умумий гоъвий-мафкуравий жараён сифатида талқин этадиган назария;

в) ғоялар билан боғлиқ жараёнларни рационал восита ва методлар билан тадқиқ қилувчи фаннинг таркибий қисми, яъни мафкуравий эпистемология;

г) мафкуравий онг ва дунёқараш, шу соҳадаги таълимот ва назариялар ҳақидаги концепциялар мажмуи.

Ғоя ва мафкуралар тарихини бир бутун ҳолда тасаввур қилиш бу соҳадаги ёндашувнинг мезони ҳамда мақсади ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу соҳани фалсафий жиҳатдан ўрганишда унинг яхлитлиги масаласи энг асосий муаммо сифатида қаралади.

Маълумки, барча фанлар (улар классификациясининг мезон-ларидан фарқли ўлароқ) умумийлик хусусиятига эга. Улар маълум даражада далилларга таянади ва муайян қонунларни аниқлашга интилади, уларни мантиқ асосида назарияга айлантириш ёки инкор қилишга ҳаракат қилиб, турли гипотезаларни илгари суради. Яъни, барча фанлар мавжуд илмий далиллар асосида турли метод ва воситалардан фойдаланади. Билиш шакллари ва турларининг узвий бирлиги уларнинг ҳар бирида акс этадиган ўзига хос хусусиятлар ва фарқлар мавжудлигига ҳалал бермайди. Ана шу жиҳатдан мафкуравий жараёнлар ва ҳодисаларни пайдо бўлувчи, ривожланувчи ва ўзгарувчи жараён сифатида таҳлил қилишга асосланган тарихийлик тамойили алоҳида аҳамиятга эга. Бунда жамият стандарт ҳолатда эмас, балки унда содир бўла-

диган ходисалар чексиз такрорланиш, оаъзида қайтарилмас, тур-литуман ҳолатда талқин қилинади.

Ғоя ва мафкуралар, уларнинг шакллари билан боғлиқ амалиёт ва унинг хусусиятларини ўрганар экан, баъзи муаллифлар бу соҳага хос жараёнларни англаш қийин ва мураккаб, деб ҳисоб-лайди. Бу соҳада мафкуравий онгга тегишли ва қуйидагича намоён бўладиган қонунийлик, умумийлик, яқкалик, индивидуаллик муносабатлари ниҳоятда муҳим:

а) ғоя ва мафкура соҳасида ўзига хос тамойиллар ва қонунлар мавжуд бўлиб, уларни аниқлаш ва фойдаланиш мафкуравий онгнинг асосий мақсадларидан биридир. Бу қонунларни билмасдан туриб, мафкуравий онгнинг предметини ажратиб олиш мураккаб вазифага айланади, шу соҳада ишлашни қийинлаштиради ва кўп ҳолларда масаланинг моҳиятини англашга халақит беради;

б) мафкуравий жараёнлар ва ходисаларнинг тез ўзгарувчанлиги, уникаллиги, такрорланувчанлиги бу соҳадаги умумий қонуниятларга дахлдор эканлигини аниқлаш учун зарурат қолдирмайди. Чунки, биринчидан, ҳар қандай яқкалик маълум даражадаги умумийлик бўлиб, ҳар қандай уникаллик ўзида универсаллик элементларини мужассамлаштиради. Иккинчидан, жамиятда соф яқкалик, уникаллик мавжуд бўлмайди. Улар доимо бошқа яқкаликлар билан ўзаро таъсир тизимида бўлади;

в) ғоя ва мафкуралар билан боғлиқ амалиёт маълум маънода индивидуаллашгани учун уни структуралаштириш ҳамда типлаштириш қийин, бу унинг аниқ ифодаси ва моделини яратишни мураккаблаштиради. Баъзи мутахассисларнинг фикрича, бу соҳага доир фикрлаш, унинг асосидаги мулоқот ва тил икки хил тарзда намоён бўлади. Биринчиси — ҳаётда ишлатиладиган сўзлар кўп учрайдиган жамоа тили бўлиб, масалалар моҳиятини содда тушунтиришга мўлжалланган. Иккинчиси эса ғоялар фалсафаси соҳасига оид тадқиқотларнинг мураккаб терминологик тили бўлиб, илмий-назарий фаолиятга мўлжалланган.

Илмий фалсафий нуқтаи назардан мафкуравий онг предмети ҳар қандай ҳолатда ҳам нафақат «субъект — объект» муносаба-ти, балки «субъект — субъект» муносабати ҳамдир. Қадимги за-мон мутафаккири Софокл мажозий маънода ифодалаганидек, одам-лар ҳаётда ўзлари яратадиган драманинг ҳам муаллифи. ҳам актёрларидир. Оламда ўзининг фойдаси учун ҳам, заволи учун ҳам кўп ва мураккаб нарсаларни, бир томондан, энг бунёдкор, иккинчидан эса, энг бузғунчи мафкураларни моҳирона яратишда

инсонга тенг жонзот йўқ. Биринчи камон ўқидан атом бомбасига-ча, биринчи сиртмоқдан компьютергача, биринчи тузоқдан кос-мик кемаларгача бўлган йўлни фақат инсон босиб ўтган.

Хуллас, ҳар қандай мафкуравий онг предметидида субъект мавжудлигини инкор қилиш мумкин эмас. Шунинг учун мафкуравий онгнинг асосий вазифаси — ўзига ўхшаган бошқа «мен»ни, яъни, одамни объект сифатида эмас, балки бошқа субъектни, унинг субъектив фаолиятини, ўзга одамлар, ижтимоий бирликлар (субъект-лар) фаолиятини реаллик сифатида тушунмоқдан иборат. Субъект-нинг ижтимоий мафкуравий онг предметига киритилиши бу пред-метнинг ниҳоятда мураккаблигининг ифодасидир. Бунда маънавий-лик ва эмоционаллик, стихиялилик ва онглилик, рационаллик ва иррационаллик ўзаро алоқадорликда намоён бўлади. Бу соҳада турли манфаат ва эҳтиёжлар, хилма-хил мақсад ва идеаллар шакллана-ди, амалга ошади ёки бир-бирига зид келиб қолади.

Демак, бир вақтнинг ўзида ҳам объект, ҳам субъектни мужас-самлаштириши, улар орасидаги фарқ, баъзида зиддият реаллик эканлигини унутмаслик керак. Бунда мафкуравий онг субъекти фао-лиятининг ижтимоий характерга эга бўлган объектларга нисбатан татбиқ этилиши синергетикада кўп учрайдиган вазиятлар билан ифодаланиши мумкин. Ижтимоий муҳитнинг барқарорлиги ёки бе-қарорлигида ҳар бир кишининг ҳаракати ўз ўрнига эга, у қай тарз-да бўлмасин, барибир макроижтимоий жараёнларга таъсир этади. Бу, ўз навбатида, ҳар бир кишининг ягона ижтимоий тизим, яъни умумий фаолиятда ўз ўрни борлигини англашиб, унинг жамият тақ-дирига масъул эканлигини билдиради. Бу аниқ бир шахснинг фао-лияти макроижтимоий жараёнлар ва тараққиётга таъсир қилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги тасаввурларнинг унчалик илмий эмас-лигини кўрсатади. Энг кичик заррачалар, атомлар умумий табиий мувозанатга унчалик таъсир кўрсатмайди, деб ўйловчилар ҳам хато қилади. Зеро, энг кичик заррачанинг ҳам, оддий бир шахснинг ҳам жамиятда, айниқса, мафкуравий жараёнларда ўз ўрни, аҳамияти бор, албатта. Илм-фаннинг вазифаси буни тўғри англаш, холисона талқин қилишдан иборат. Гоҳида бир киши тараққиётга туртки бер-гани ёки тўсиқ бўлиб қолгани сингари, бир мосламанинг арзимас-дай бўлиб кўринган кичик элементини ишлатиш улкан курилиш-лар учун зарур техникани юритиб юбориши ёки минглаб одамлар-нинг ёстиғини қуритадиган бомбаларни портлатиш учун сабаб бўла-диган қайтмас жараёнларни бошлаб юбориши ҳам мумкин. Архи-мед чўмилмоқ ниятида тушган ваннадан унинг сувга ботган танаси-

нинг ҳажмига тенг оўлган миқдордаги сувни сиқиб чиқариши билан боғлиқ қонуниятни кашф қилганда, ушбу кашфиёт кейинчалик осмонўпар биноларни қуриш мураккаб механизмларни ҳаракатга келтириш учун замин бўла олишини ҳаёлига ҳам келтирмаган бўлса керак.

Мафкуравий онг инсон яратадиган ғоя ва мафкуралар соҳаси-нинг мазмунини, унинг хилма-хил жиҳатлари ҳамда қадриятли моҳиятини англашга қаратилган. Агар инсон учун бирор нарса-нинг қадри ва аҳамияти бўлмаганида эди, одамзод ҳеч қачон уни ўрганмаган бўлар эди.

Шу жиҳатдан олганда, мафкуравий онгда аниқ далил ва рақамлардан кўра ғоявий жиҳат, яъни шу соҳанинг талаблари ва тамойиллари асосида баҳолаш муҳим аҳамиятга эга. Бошқа соҳа ва фанларда эса далил ва рақамлар асосидаги натижавий кўрсаткичлар асосий бўлиб, масаланинг мафкуравий жиҳати, яъни ғоявий баҳолаш билан боғлиқ жиҳатларини иккинчи даражали ёки фойдасиз, деб тушуниш ҳоллари ҳам учрайди.

Мафкуравий онгнинг намоён бўлишида бу соҳани, унга мансуб воқеа ва жараёнларнинг мазмун-моҳиятини тушуниш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Тушунишнинг оддийлиги, тўхтовсиз жараёنлиги ҳақидаги тасаввурлар узок вақт мобайнида унинг мураккаб ва сер-қирра ҳодиса эканлигини тан олишга халақит берган. Одатда, бу тушунчага таъриф берилмайди, аксарият ҳолларда унинг гарме-невтика учун асосий манба эканлиги таъкидланади, холос. Бироқ, унинг аҳамиятига эътибор бермаслик, герменевтик мулоҳаза ва хулосалардаги иштирокини мутлақо инкор этиш мумкин эмас. Ту-шунишни англаш, интуиция ва идрок билан ҳам аралаштириб бўлмайди. Зеро, уларнинг ҳаммаси тушуниш жараёнида иштирок этади. Изоҳлаш, тушунтириш, талқин билан бир қаторда тушу-ниш ғоя ва мафкура соҳасини чуқур англаш, ундаги воқеа ва ҳоди-саларнинг асл моҳиятини ҳар томонлама билиб олиш ва амалиётда бундан фойдаланиш жараёнининг асосий омилларидан биридир.

Кўп ҳолларда тушуниш англаш билан, яъни инсоннинг муай-ян мазмунни аниқлаши билан боғлиқ Шунинг учун тушуниш му-айян мазмунни эгаллаш бўлиб, ҳар қандай мафкуравий онг фао-лияти учун ғоявий мақсад тарзида намоён бўлади, дейиш мумкин. Бу соҳадаги тушунишнинг зарурий жиҳати икки аснода намоён бўлиши мумкин. Биринчиси, тушуниш жамият ҳаёти ва конкрет инсон фаолияти учун зарур "бўлган ғоя ва мафкура, шунга мос тушунча ва тамойиллар мазмунини билиб олиш ҳамда ушбу маз-

муннинг ўзгаришини англаш сифатида рўй беради. Иккинчиси, бу ўздан бошқа кишиларнинг ушбу мазмунлар дунёсига кириши, уларда ҳам ўзи ишонадиган, эътиқод қиладиган гоё ва мафкурага нисбатан ишонч ҳамда эътиқодини шакллантириш билан боғлиқ.

Афсуски, айрим кишилар мазкур соҳани, унинг қонунлари ва тамойилларини яхши тушунмаганлари, баъзида назарга илма-ганлари оқибатида кўплаб хатоларга йўл қўяди. Улар атрофла-рида содир бўлаётган гоёвий ва мафкуравий воқеа-ходисалар та-содифан, ўз ўздан рўй берапти, деб ўйлайди. Ўзлари эса уларнинг гирдобига, яъни баъзи ёт ва бегона гоёлар таъсирига беихтиёр тушганликларини билмай қолади. Аслида, бузгунчи маф-куралар айнан ана шундай кишиларни тузоқларига илинтириш ва ўз мақсадлари йўлида улардан фойдаланишга ҳаракат қиладди. Бундай ҳолларда одамларга асл мақсадни тушунтириш эмас, балки уни хаспўшлаш, риёкорлик қилиш, чалғитиш учун кўпроқ ҳара-кат қилинади. Инсоният тарихи бундай ҳаракатларга кўп бор гувоҳ бўлганидек, унинг энг янги тарихи ҳам бундан иетисно эмас.

Демак, гоё ва мафкура соҳасидаги тушуниш муайян ҳодиса-нинг мазмуни, унинг жамият ва инсон ҳаётидаги ўрни, мафкура-вий воқеликка хос ягона тизимдаги функциясини англашдир. Бу борада ҳам тушуниш тушунтиришдан фарқ қиладди, чунки маф-куравий онгда аниқ шахслар, улар фаолияти, фикри, ҳиссиёти, мақсад ва истаклари хилма-хил тарзда акс этади. Айни пайтда тушунишни тушунтиришга қарама-қарши қўйиш, уларни бир-биридан ажратиш мумкин эмас. Зеро, улар умумий мафкуравий жараён ва тадқиқотнинг икки йўналиши бўлиб, бир-бирини тўлди-ради, тақозо қиладди.

Мафкуравий онгда объект ва субъектнинг серқирра ҳамда му-раккаб алоқаси мавжуд бўлади, яъни доимий акс эттиришни акс эттириш юз беради. Шу маънода таъкидлаш лозимки, ҳар қандай мафкуравий жараёнда фикрлар ҳақида фикр, сўз ҳақида сўз юри-тилади, тушунча ва тамойилларнинг мазмун-моҳияти тавсифла-нади ва изоҳланади. Мафкуравий онг бундан бошқача амал қили-ши мумкин эмас, зеро, инсон доимо бошқаларнинг ўзига ўхша-шини ёки ўзининг бошқага ўхшашини хоҳлайди. Яъни мафкура-вий онг шу йўналишдаги тафаккур асосида шаклланадиган фикр, мулоҳазанинг асоси бўлган мақсад ёки идеални яратади, ўз соҳи-бини унга интилишга ундайди.

Гоё ва мафкура асосида шаклланадиган онг ва тафаккур учун семиотика (юнон. — белги) имкониятлари алоҳида ўрин тутади.

Бу соҳада белги ва белгилар тизимидан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Белги инсон онгида тимсол, қадрият сифатида акс этади. Инсон олами фақат ижтимоий эмас, балки, белгилар, тим-соллар, шакллар дунёси ҳамдир.

Мафкуравий дунёқараш шаклланишида диалог ҳам муҳим аҳамиятга эга. Диалог — икки ёки ундан ортиқ кишиларнинг суҳба-ти ёхуд улар орасидаги оғзаки мулоқотнинг ёзма тарзда мустаҳкамланиши бўлиб, уларнинг ўзаро тушуниш ва тушунтиришга табиий интилиши тарзида намоён бўлади. Бу интилиш ғоя ва маф-кураларнинг амалиёти жараёнида янада ёрқин тарзда ифодасини топган. Айнан диалог орқали субъектларнинг ўзаро тушуниши шаклланиб, такомиллашиб боради. Гоҳо бу жараёнда икки хил қараш намоён бўлиб, уларнинг бирортаси ҳам мутлақ ҳақиқат бўлолмай-ди. Зеро, ҳар бир инсон олам, ижтимоий жараён, сиёсат ҳақида ўз фикр ва позициясига эга. Бу мафкура соҳасида риторикага қизиқишнинг ортиши, оғзаки диалог маданияти шаклланиши зарурлигини исботламоқда. Мафкуравий риторика муайян ғояни амалга ошириш бўйича мулоқот тили ва модели сифатида қаерда, қачон ва нимани гапириш (нотиклик санъати) кераклигини ифодаловчи тизимдир. У ҳозирги замоннинг мафкуравий кифоасини изоҳлашда самарали фаолият воситаларидан бири сифатида шахсий позици-яни химоя қилишда ижодий потенциални юксак даражада оширишни талаб қилади. Бошқа қарашларни эътироф этиш ёки тан олмаган ҳолда, хилма-хил позицияларни идрок қилиш ва уларга эътиборни қаратиш зарурлигини ҳам ўзида акс эттиради.

Мафкуравий онгда фалсафа ва унинг методлари алоҳида ўрин эгаллайди. Унда, нафақат онтологик, балки мантиқий гносеологик жиҳатлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бунда фалсафий тафаккур ва методларнинг ўрни шундаки, мафкуравий муносабатлар таҳлил қилинганда микроскоп ва кимёвий реакциялардан фойдаланилмайди, улар ўрнини тафаккур кучи эгаллайди. Ушбу тафаккур табиий фанларда асосий ҳисобланган тажрибанинг ўрнини эгалласа-да, ижтимоий фанларда унинг қўлланилишига монелик қилмайди. Шунинг учун, табиий фанларнинг тараққиёти кузатиш ва тажрибанинг мукаммаллашувига боғлиқ бўлгани сингари, маф-кура соҳасида олиб бориладиган тадқиқотлардаги ютуқлар тафаккур мантигининг мукаммаллашуви, мафкуравий онг тамо-йилларининг онгли ва моҳирона қўлланиши билан боғлиқ.

Мафкуравий онгда диалектиканинг муҳим аҳамиятини нафақат Гегель, балки XX аср файласуфлари Т.Адорно, Г.Тадамер ва бош-

қалар ҳам таъкидлаган. Масалан, Т.Адорно «Ижтимоий фанлар мантигига доир» асарида жамият ҳақидаги фанлар диалектик ёнда-шув асосида шаклланади, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, жами-ят бир вақтнинг ўзида зиддиятли ва ноаниқ, рационал ва иррацио-нал, тизимли ва хаос ҳолатида бўлиб, онг билан бошқариладиган ёки бошқарилмайдиган мураккаб табиатини намоён қилади. Тадқи-қот методлари бу диалектик ҳолатни тўғри акс эттириши лозим. Бошқача айтганда, улар жамият таракқиётининг реал диалекти-касига бўйсунди ва назарияда уни адекват тарзда ифодалайди.

Мафкуравий онг ўрганилаётган воқеликнинг сифатига бевосита эътибор қаратади. Бунда ҳодиса ва жараёнлар, энг аввало, сон ва рақам, аниқ натижалар нуқтаи назаридан эмас, балки шу соҳадаги мақсад ва муддао нуқтаи назаридан ўрганилади. Шунинг учун иж-тимоий назарияларда сон ва рақамлар табиий математик фанларга нисбатан кам. Бироқ, бу ерда ҳам моделлаштириш, формаллашти-риш ҳар бир жараёни кенгроқ ёритишга ёрдам беради. Аммо, ўзига хос хусусиятига кўра, инсон реаллиги, мафкуравий онг предмети сифатида, математик методлар, кибернетик аппаратлардан фой-даланишни мураккаблаштиради. Бу борада математик методларни татбиқ қилишда, айниқса, ижтимоий объектларнинг индивидуал-лашганлиги, субъектив (иррационал) моментнинг доимий иштиро-ки, назорат қилинмайдиган тасодифий муносабатларнинг кўплиги, уларни бошқаришнинг қийинлиги, тушунишнинг тугалланмаган-лиги, уларнинг ўзгарувчанлиги, муттасил тарзда янги мазмун касб этиши ва бошқалар халақит беради. Бироқ бу мазкур соҳани мут-лақо моделлаштириб бўлмайди, дегани эмас. Аммо, тажриба таби-ий фанларнинг методларидан мафкура соҳасида қанчалик кенг фой-даланилмасин, барибир улар асосий эмаслигини, балки ёрдамчи методлар бўлиб қолишини кўрсатмоқда.

Мафкуравий онгда эмпирик ва назарий компонентларнинг ўзига хос бирлиги мавжуд. Эмпирик методларнинг мафкуравий онгдаги чекланганлиги аниқ бўлса-да, улардан кенг фойдаланилади. Бу-лар сўровномалар, тестлар, модели эксперимент ва бошқалар-дан иборат бўлиб, ўрганилаётган ғоявий ҳодисаларнинг табиий-объектив хоссаларига эмас, балки инсонийлик тавсифи ва аҳами-ятини аниқлашда қўлланилади. Улардан фойдаланишда воқеа ва жараёнларда иштирок этишнинг аҳамияти катта.

Адорно Т. Логика социальних наук. //Вопросм философии. 1992, № 10. с. 76-77.

Шу билан бирга, гуманитар мафкуравий онг ва назариянинг ботинийлиги, кенг қамровлилиги, унинг функциялари маълум да-ражада пассивлигини таъкидлаш лозим. Гуманитар мафкуравий онгнинг назарий базасида ижтимоий ғоя ва назариялар монопол устуворликка эга. Жамиятшунослик, бир томондан, назарийлаш-гани, иккинчи томондан, факт сон, рақам ва далиллардан иборат бўлмаслиги ҳам табиий. Учинчидан, бу мафкуравий онг ва ижти-моий фанларда аниқлик мутлақо йўқ, дегани эмас. Гуманистикада-ги назарийлашув феномени унга профессионал вазифани бажаришга имкон беради. Шу билан бирга, у аниқ жараён сифатида, воқелик-да ҳам намоён бўлиши мумкин. Шунинг учун ижтимоий фанлар-нинг предметиде жамият ва алоҳида шахс (ёки умуман давр, замон ва яқка тарихий ҳодиса) ўртасида ҳеч қандай формал мантиқий зиддият йўқ ва бўлиши мумкин эмас. Шунингдек, бунда тадқиқот объектини, мавҳум тушунишни биринчи, аниқ тадқиқот ва далил-ларни иккинчи ўринга кўйиш керак эмас. Чунки, уларнинг иккиси ҳам маълум маънода ўз ўрнига эга.

Мафкуравий онгда тан олинган умумий парадигмаларнинг кам-лиги ёки ўзгарувчанлиги қийинчилик туғдиради. Мафкуравий онг-нинг бу хусусиятини ҳозирги замон файласуфи Г.Х. Фон Вригт алоҳида таъкидлайди. Унинг фикрича, тараққиётнинг маълум бир босқичида муайян назарияларнинг ҳукмрон парадигмага айлани-шини ҳам тан олиш керак. Бу эса, мафкура соҳасида парадигма-ларнинг турдош типлари мавжуд бўлиши мумкинлигидан дало-лат беради. Улар нафақат далил, зиддиятли тушунилиши, балки муайян ғояларни изоҳлашда намоён бўладиган мақсад ва манфа-атлар мавжудлиги билан ҳам бир-биридан фарқ қилади.

Бу соҳада аниқ ва умумэътироф этилган парадигмаларнинг йўқлиги муайян даражада, жаҳон миқёсида назарий хилма-хил-ликнинг муқаррарлиги демакдир. Бошқача айтганда, жаҳон миқё-сида ва инсоният дунёсида ягона, ҳақиқий деб ҳамма тан олган таълимот, назариянинг ўзи йўқ. Шунинг учун ижтимоий воқе-ликнинг концептуал назарий схемаси, эмпирик тизими ва унинг элементларини эркин танлаш имконияти ўртасидаги рақобатнинг ниҳоятда кўплиги оддий ҳол бўлиб, бу қандайдир чекланганлик аломати эмас. Илм-фанда фикр ва қарашлар хилма-хиллиги ода-тий ҳол. Мафкуравий онг, гуманитар фанлар ва инсоният ҳаёти-да эса бу хилма-хиллик янада яққол кўзга ташланади. Бир жойда ўз умрини яшаб бўлди дейилган, ўтмишга айланган, реакцион, қоқоқ деб аталаётган назария ёхуд таълимот дунёнинг бошқа жо-

йида муайян ижтимоий синф, қатлам, партиянинг асосий назарий қуролига айланган бўлиши мумкин. Инсоният тарихида бир мамлакат ёки минтақада ўз кучини йўқотган таълимотнинг бошқа бир жойда миллионлаб кишилар онги ва турмуш тарзини белгилаб турган ҳоллар ҳам учраб туради-

Мафкуравий нуқтаи назардан "ғоя" ва "мақсад", "идея" ва "идеал" бир-бири билан муайян даражада алоқадор тушунчалардир. Бунёдкорлик ва эзгуликка хизмат қиладиган ғоялар, уларни амалга оширишга хизмат қиладиган орзу ва мақсадларнинг энг олий шакллари идеал-категориялар сифатида намоён бўлади. Жамият тарихининг ҳамма даврларида одамлар эзгу идеалларга интилиб, уларга эришишни орзу қилиб яшайди. Идеаллар муайян ғоялар ва мафкуралар учун кўп ҳолларда мақсад ва шиор, бу йўналишдаги амалий фаолият учун эса маънавий мезон вазифа-сини ўтайди. **"Идеал" тушунчаси** франц. "МеаГ, лот. "Шеашз" сўзларидан келиб чиқиб, "қиёфа", "мезон", "мукамаллик" маъноларини англатади. У инсон, халқ ва миллат тасавурида барча эзгуликлар тимсолига айланган, улар доимо интилиб яшайдиган орзу ва мақсадларни ифодалайди. Кенг маънода, муайян нарса ёки ҳодисанинг энг яхши, ғоят қадрли ва мукамал ҳолатини англатади. Масалан, "идеал инсон", "идеал жамият" ва ҳ.к., тор маънода, шахс (инсон) қобилиятларини ифода этадиган мезон. Ҳаётда айрим гуруҳ ва инсонлар учун муайян адабий қаҳрамонлар, кино, санъат ёки спорт юлдузлари, бирон буюк шахс, аниқ киши (ота, она, устоз) ҳам идеал бўлиши мумкин.

Идеал алоҳида шахс ёки ижтимоий гуруҳнинг мукамалликка доир сифати, хусусияти, хатти-ҳаракати ва фаолиятини ҳам ифода этади. Идеал ахлоқий (шахсга хос ахлоқий сифатлар), ижтимоий-сиёсий (ижтимоий тузум, жамият), эстетик (гўзал инсон) ва ҳ.к. шаклларда намоён бўлади. Ҳозирги вақтда жаҳон миқёсида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти ижтимоий-сиёсий соҳадаги идеал бўлиб қолмоқда. Эстетик идеал инсоннинг гўзалликка интилишини ифода этадиган тасавурлар асосида шаклланади ва табиий гўзаллик, инсонга хос хулқ-атвор, одоб меъёрлари ҳамда намуналарини акс эттиради. Идеал инсон ёки ижтимоий гуруҳ хатти-ҳаракатини белгилаб берадиган намуна ва меъёрдир. Идеал — қиёслаган асосланган маънавий тушунча.

Идеал муаммоси фалсафий фанлар тарихида муҳим ўрин ту-тади. Ахлоқ, таълим-тарбия, маънавий баркамоллик, нафосатшу-нослик, адабиёт, санъат ва шу каби соҳалар билан шуғулланган

олим ҳамда мутахассисларнинг кўпчилиги бу масалани четлаб ўтма-ган. Идеалга интилиш шахснинг ўз замонасидаги одатий шарт-шароитлардан қониқмаслиги, уни тезроқ ўзгартириш учун қилинган хатти-ҳаракати сифатида талқин этилади. Идеал шахс муайян та-рихий прототиплар асосида шаклланиб, замонлар ўтиши билан афсонавий сифатлар касб этиши, яъни идеаллаштирилиши мум-кин. Масалан, одил подшо Нўширавон — одиллик, саховатли; жўмард инсон Ҳотам Той эса саховатпешалик тимсолига айланган. Инсон идеал сари интилади, унинг асосий мезон ва талабларидан келиб чиққан ҳолда ўзи ва ўзгаларнинг хатти-ҳаракатларига, жа-миятдаги ҳукмрон қараш ва мезонларга баҳо беради.

Идеал инсон ҳаётидаги энг олий маънавий-ахлоқий талаб бўлиб, унга эришиш йўлидаги саъй-ҳаракатлар шахсни камолот-га етказди. Албатта, тўлиқ баркамол бўлиш — имкондан ташқа-ри ҳолат. Лекин идеалга эришиш йўлидаги интилишнинг ўзи ҳеч нарсага қизиқмай, интилмай яшашдан кўра аълороқ Зеро, иде-алга интилиш учун ҳаётнинг моҳиятини англаш, яшашга қизи-қиш ҳаётнинг муҳим воситаси бўлиб хизмат қилади. Яъни, шу-нинг ўзи нисбий комилликдир.

Муайян тузум талаблари ёки ҳаёт тақозоси билан ижтимоий-ахлоқий идеаллар ўзгариши ҳам мумкин. Лекин башарият учун ҳеч қачон ўзгармайдиган идеаллар ҳам мавжуд. Булар — адолат-ли жамият, тенглик ва дўстлик, дунё миқёсида тинчлик-тотув-ликнинг ҳукмрон бўлиши, барча халқларнинг ўзаро ҳамкорлик, аҳиллик ва ҳамжиҳатликда яшаш ва ҳ.к. Бундай идеаллар инсо-ният учун асрлар давомида ёруғ маёқ вазифасини ўтаб, унинг ҳаётига маъно-мазмун бағишлаб келмоқца. Ислом Каримов "Юк-сак маънавият, — енгилмас куч" китобида эзгу идеалларнинг бар-ҳаётлиги ҳақида тўхталиб, қуйидагиларни алоҳида таъкидлага-ни бежиз эмас: «Авесто»нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб бе-райдиган «Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал» деган тамойилни олади-ган бўлсак, унда ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. Ана шундай фикрлар, яъни, эзгу ният, сўз ва иш бирлигини жамият ҳаётининг устувор ғояси сифатида талқин этиш бизнинг бугунги маънавий идеалларимиз билан нақадар узвий боғлиқ, нечоғлик мустаҳкам ҳаётий асосга эга экани, айниқса, эътиборлидир" .

Идеалнинг намоён бўлиш шакллари кўп. Улар орасида ижти-

Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. -Т.: "Маънавият". 2008. 32-бет.

мой, маънавий ва ахлоқий идеаллар алоҳида ўрин эгаллайди. **Ижтимоий идеал** — жамият, миллат ва халқ, Ватан ёки айрим ижтимоий гуруҳлар ҳаётини энг юксак мезонлар асосида ўзгар-тириш ҳақидаги орзу-умидлар ва шундай даражага етишиш йўлларини кўрсатиб берадиган фикр, таълимотларни акс этти-радиган тушунча. Давлат ва жамоат арбоблари, мутафаккирлар, файласуфлар, илм-фан ёки санъат аҳли ижтимоий идеални ифо-да этадиган куч бўлиши мумкин. Ижтимоий идеал қайси ижтимо-ий гуруҳ ёки тоифа манфаатларини кўзлаши, ҳаётийлиги ва ин-сониятга нақадар фойдали эканига қараб, ижобий, тараққийпар-вар, миллий ёки умумбашарий аҳамиятга молик бўлиши мумкин. «Авесто»да эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал устувор бўлган жа-мият, қадимги юнон фалсафасида халқнинг доно вакиллари, до-нишмандлар бошқарадиган маърифатли давлат, ахлоқий баркамоллик, юнон санъатида эса — жисмоний гўзаллик ва ҳарбий қудрат, кулларни итоатда сақлаш, Шарқ фалсафаси ва диний-ижтимоий таълимотларда адолат, комиллик, тасаввуф таъли-мотида барча иллатлардан покланиб, фақр ва фано мақомига эри-шиш ижтимоий идеал ҳисобланади.

Инсоният тарихида умумбашарий ижтимоюг идеалдан ташка-ри ҳар бир мутафаккир ёки санъаткорнинг ўзига хос қарашлари бўлиши ҳам мумкин. Масалан, Шарқ ва Ғарб Уйғониш даврлари-да ижод қилган мутафаккирлар Р1мом Бухорий, Имом Термизий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Ибн Рушд, Ибн Туфайл, Рафа-эл, Леонардо да Винчи, Сервантес, Лопе де Вега, Микеланжело ва бошқдларнинг илмий, бадиий асарларидан ўрин олган инсони-ят бахт-саодати ҳақидаги ижтимоий идеаллар бутун инсоният учун ҳозирги кунларга қадар долзарб бўлиб келмоқда.

Алишер Навоийнинг адолатли жамият ва комил инсон тўғриси-даги қарашлари ҳам ижтимоий идеалдир. Бугунги Ўзбекистонда дунёдаги энг ривожланган давлатлардаги каби тараққиёт ва ҳаёт даражасига эришиш, ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаро-лик жамияти барпо этиш ижтимоий идеал бўлиб, халқимиз бу эзгу мақсад сари изчиллик ва қатъият билан илгарилаб бормоқда.

Мафкура соҳасидаги идеал шахс ва жамият маънавиятини шакл-лантирувчи, йўналтирувчи ва ҳаракатлантирувчи, уни савоб иш-лар, бунёдкорликка сафарбар қилувчи эзгу ғоя, орзу-мақсад ва ижобий намуналар мажмуини ифодалайди. У атама сифатида шу соҳадаги орзу-интилишларнинг олий мақсадини акс эттиради. У ижтимоий аҳамиятга эга бўлган муҳим категория ҳисобланади.

Инсон ёшлиқдан азалий анъаналар, урф-одатлар оғушида камол-га етади. Бу борада оила, маҳалла ҳамда таълим-тарбия даргоҳлари-даги маънавий муҳитдаги уйғунлик ва барқарорлик муҳим ўрин ту-тади. Ҳеч шубҳа йўқки, миллатимизга хос гоёвий идеаллар аждодла-римиздан бизга ўтиб келаётган, қон-қонимизга сингиб кетган муқаддас туйғулардир. Агар ота-боболаримизнинг турмуш тарзига, тафакку-рига назар солсак, улар ақлий етуклик, руҳий поклик, жисмоний бақувватлик ва албатта, маънавий камолотга жуда катта эътибор қаратиб, бундай шахсларни идеал инсонлар тимсолида кўрганлар.

Инсоният ўз ахлоқий тараққиёти давомида эркинлик, тенглик ва қардошлик каби идеалларга доимо интилиб келган. Ҳақиқатан ҳам, инсоният тараққиётида бу қадриятлар билан боғлиқ прин-циплар муҳим ўрин туттади, улар идеалнинг категориал тушунча-лари бўла олади. Чунки, фикрда, ахлоқ ва фаолиятда эркин бўлган инсонгина ўзлигини англаб етади. Ўзлигини англаган инсон барча кишиларнинг ўзаро тенглигини ҳис эта олади. Бу тенглик принци-пининг қарор топишидир. Одамларнинг бир-бирларини ўзаро тенг деб билишлари уларнинг ягона мақсад сари бирлашиб, фаол ҳара-катга ундайди, бу қардошлик тамойилининг намоён бўлишидир. Бошқача айтганда, ўзлигини англаган киши бошқалар ҳам унга тенг, қардош эканини идрок этади ва ўзгалар ҳаётига дахл қилиш ўзига ҳам катта зарар келтиришини тушунади.

Демак, бунёдкорликка асосланган мафкуравий идеал эзгулик ғоясидан озикланади. Бу ғоя эса инсоннинг ўзлигини англаб ети-шига туртки берувчи асос сифатида мафкуравий идеалнинг неги-зини ташкил этади. Ўзликни англаш билан эса инсоннинг моҳияти кашф қилинади. Ҳозирги кунда мафкуравий идеал қаторига "эз-гулик", "эътиқодлилиқ", "эркинлик" тушунчаларини киритиш мумкин. Уларнинг зидди ёвузлик, эътиқодсизлик ва мутелиқдир. Мафкуравий идеал жамиятда соғлом муҳитни вужудга келти-риш ва кишилар дунёқарашини бойитиш тафаккурни ривожлан-тиришда муҳим аҳамият касб этади.

Идея, яъни ғоя ва маънавий тамойилларни мутлақлаштириш инсоният тафаккур тарихидаги энг қадимий, ўзига хос фалсафий йўналишлардан бири идеализм (юнон. *idea* — ғоя, фикр) оқими-нинг шаклланишига сабаб бўлган. Идеализм қадим замонларда ву-жудга келган. У онг ва руҳни борлиқнинг ягона асоси деб эътироф этади. Идеализм, ўз моҳиятига кўра, икки йўналиш — субъектив ва объектив идеализмга бўлинади. Субъектив идеализм борлиқ-нинг асоси сифатида алоҳида индивидуум, субъектнинг онги ва

сезгисини тан олади. Объектив идеализм эса — борлиқнинг асосий сифатида мутлақлаштирилган Рух, Илоҳ, демиургни эътироф этади. Афлотун қадимги юнон объектив идеализмининг ёркин на-мояндасидир. Идеализм фалсафий тафаккур тарихида мате-риа-лизм билан мунтазам баҳсга киришиб, турли дунёқарашлар ри-вожига асос бўлиб келди. Дунёнинг каттагина худудида марксизм фалсафаси ҳукмрон бўлган XX асрда идеалистик таълимотлар ва уларнинг вакиллари эришган илмий ютуқлар кўп ҳолларда камситидиб, сохталаштирилди. Идеализм реакцион оқим сифа-тида баҳоланди ва уни тўлақонли ўрганиш, тарғиб этиш тақиқ-ланди. Идеализм фалсафий тафаккур тарихида платонизм, пи-фагоризм, реализм, спиритуализм, томизм ва неотомизм, кант-чилик, тасаввуф, эмпириомонизм, экзистенциализм, иррациона-лизм каби таълимотларда ўз ифодасини топди.

Ҳар қандай ғоя муайян мақсад ва муддаоларда акс этади. Уларни бир бутун алоқадорликда тасаввур қилиш лозим. **Мақсад** инсон амалий фаолиятининг аввалдан ўйлаб тайёрланган режаси ва на-тижасидир. У инсонлар маънавиятида энг муҳим ўрин тутувчи ақлий-тафаккурий ҳодиса бўлиб, уни келажакнинг лойихаси, деб таърифлаш мумкин. Эҳтиёж, манфаат, мотив индивид ёки ижти-моий гуруҳ хулқ-атвори, фаолиятининг муҳим таркибий қисмла-ри бўлса, мақсад фаолият йўналишини белгиловчи омилдир. Мақ-саднинг шаклланишига субъектнинг эҳтиёж ва манфаатлари куч-ли таъсир кўрсатади. Мақсаднинг реал ва нореал, қисқа муддатли ва узоқ муддатга мўлжалланган, асосий ва иккинчи даражали ҳамда бошқа турлари бор. Реал мақсадлар субъектнинг имкони-ятлари, атроф муҳитнинг ҳолати, маданияти, маънавияти ва объектив қонуниятларини ҳисобга олса, нореал мақсадлар фа-қатгина субъектнинг орзу-истакларини ифодалайди, атрофдаги вазиятни ҳисобга олмайди. **Мақсадсизлик** — мўлжалсиз, шунча-ки бесамар хатти-ҳаракат. Мақсадсиз яшаш — маъносиз, моҳи-ятсиз мавжудлик. Мақсадсизлик инсоннинг орзу-ҳаваси, қаерга кетаётгани, истиқболда нималар кутаётганига бефарқлигидир. Мақсадсиз одам билан мўлжалланган манзилга бориб бўлмагани-дек, ундай кишининг хатти-ҳаракатлари "бўйсунувчанлик, тобе-ликдан", лоқайдликдан ёки маъносиз «саркашлик»дан иборат бўла-ди. Мақсадсиз, ғоясиз ҳар қандай одам турли-туман ғоявий-маф-куравий тажовузларга чалинувчан бўлади. Бундай кишилар маъ-навий қиёфасининг чеклангани билан ажралиб туради. Жамият ҳаётида жуда кўп жиноятлар ҳаётда аниқ мақсадга эга бўлмас-

лик оқибатида содир этилади. Мақсадсизлик кўп ҳолларда ўсмир-лик ва балоғат ёшидаги ёшлар орасида кўзга ташланади.

Жамиятда иқтисодий, сиёсий, ғоявий, мафкуравий ва бошқа мақсадлар ҳам мавжуд бўлиши табиий ҳол. Улар орасида мафкуравий мақсад муҳим аҳамият касб этади. **Мафкуравий мақсад** ижтимоий қатлам, сиёсий гуруҳ, миллат, жамият манфаатлари, орзу-интилишлари ва хоҳиш-иродасини ифода этувчи тушунчадир. Маз-мун-моҳиятига кўра, эзгу ниятларни ўзида акс эттирадиган, халқ томонидан эътироф этиладиган, қўллаб-қувватладиган ижобий ва ғаразли ниятларни ифодаладиган салбий, шаклига кўра, ички ҳамда ташқи ёки геосиёсий мафкуравий мақсадларни фарқлаш лозим. Ўзбекистон халқи миллий мафкурасининг асосий мақсади озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Халқ оммасини миллий ғоя атрофида бирлаштириш, кишиларни маъна-вий-руҳий жиҳатдан улуғвор ишларга тайёрлаш ва сафарбар этиш-дан иборат. Пировард натижага эришишнинг йўллари, воситалари ва усуллари ҳам ушбу мақсаддан келиб чиқади. Ташқи ёки геосиёсий мафкуравий мақсадлар ўз мазмун-моҳиятига кўра, давлат-нинг халқаро майдондаги мавқеини мустаҳкамлашга йўналтирилган бўлиб, улар ўзаро манфаатли ҳамкорликка асосланган бўлса — ижобий, бошқа халқлар ва давлатларга мафкуравий тазйиқ ўтқа-зишга қаратилган бўлса — салбий характер касб этади.

Мустақилликнинг илк кунлариданок Президент Ислоҳ Қари-мов янги жамият барпо этишда идеал мақсадларнинг жамият та-раққиёти, унинг маънавий такомилидаги аҳамияти ҳақида тўхта-либ ана шундай идеални шакллантиришда миллий турмуш тар-зимиз, халқимиз урф-одатлари ва кишиларнинг фикрлаш тарзи-ни ҳисобга олиш зарурлигини таъкидлаган эди. Ҳақиқатан ҳам ана шу омилларда мафкуравий идеалнинг муҳим илдизлари ифо-даланган. Истиклол йилларида юртимизда маънавий тарбияни ку-чайтириш, тарихий илдизларимизга, миллий ўзлигимизга қай-тиш, улуғ аجدодларимиз яратган меросни асраб-авайлаш, уни замонавий илм-фан, маданият ютуқлари асосида бойитган ҳолда келгуси авлодларга етказиб бериш аҳолининг сиёсий онги ва ҳуқуқий маданиятини оширишга, озод ва обод Ватан ҳамда фаровон ҳаёт барпо этиш каби эзгу мақсадларимизни рўёбга чиқа-ришга хизмат қилиб келмоқда.

12-мавзу. Мафкуравий фаолият ва гояларнинг амалга ошиш жараёни

Гоялар фалсафасида **"Мафкуравий фаолият"** тушунчаси ва унинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, ҳар қандай гоя ҳам ўз-ўзидан тарқалиб, кишилар онгига автоматик тарзда сингиб боравермайди. Муайян гоявий та-мойиллар ва таълимотлар ишлаб чиқилишининг ўзи уларнинг кишилар фаолиятини белгилаб берувчи, унга таъсир кўрсатувчи ижтимоий ҳодисага айланиши учун етарли эмас. Бунинг учун улар кишилар орасида тарқалиши, одамлар ана шу гоялар руҳида тар-бияланиши лозим. Акс ҳолда, ҳар қандай гоя ва мафкура қанча-лик тўғри, жозибадор бўлмасин, муайян ҳодиса сифатида тарих саҳифасида қолиб кетаверади. Айни пайтда, ҳар қандай гоя ва қарашлар тарқалиши учун, энг аввало, улар ишлаб чиқилиши билан бирга, тарғиб ва ташвиқ этилиши зарур. Мафкуравий фао-лият эса ҳамиша шаклланган гоявий қарашлар, баҳолар ва мақ-садлар тизимини одамларга етказиш, уларнинг онгига сингдириш борасидаги ишларни амалга ошириш жараёнини англатади.

Шу маънода, **"Мафкуравий фаолият"** тушунчаси бирон-бир гояни амалга ошириш, уни аҳоли онги ва қалбига сингдириш, муайян гоявий қарашлар тизимини шакллантириш, унинг амали-ётини таъминлаш, ёт ва бегона мафкураларга қарши кураш би-лан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуини ифодалайди. Айни пайтда, у гоявий қарашлар — билимлар, баҳолар, мақсадларни шакл-лантириш ҳамда уларни тарқатиш, гоявий тарбияни амалга оши-риш, мафкуравий профилактика ва иммунитетни шакллантириш жараёнини ҳам англатади. Ҳар қандай ижтимоий фаолият шакли каби мафкуравий ишларнинг мазмуни ва мақсад-муддаолари ҳам ҳар бир даврнинг гоявий, сиёсий, иқтисодий, маданий-маърифий хусусиятларига чамбарчас боғлиқ ҳолда шаклланади.

Мафкуравий фаолият жараёнида кенг оммани эзгу гоялар асо-сида тарбиялаш, уларнинг умумий сиёсий ва маънавий савияси-ни юксалтириш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, бўш вақтларини самарали ўтказишга кўмак берувчи тадбирларни амал-га ошириш ниҳоятда муҳим. "Мафкуравий фаолият" тушунчаси кенг маънода ўқув муассасалари, таълим-тарбия масканлари, клублар, ахборот-ресурс марказлари, маданият ва истироҳат боғлари фаолиятини ҳам муайян даражада қамраб олади. Бунда музей, кинотеатр, театр ва бошқа маданий-маърифий муассаса-лар, шунингдек, ОАВ (газета-журналлар, Интернет, радио, ТВ)

муҳим ўрин тутди. Мафқуравий ишлар муассасаларининг кенг тармоғининг ташкил этилиши, уларнинг ўсиши ва такомиллашу-ви билан унга раҳбарлик қилиш жараёни ҳам мукамаллашиб борган. Инсон дунёқарашини шакллантириш, маънавий-ахлоқий тарбия, ғоялар тарғиботи, иқтисодий билимларнинг илмий-тех-никавий тарғибот-ташвиқоти, эстетик ва жисмоний тарбия, ба-дий хаваскорлик, маданий дам олишни ташкил этиш, ёш истеъ-додларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш мафқуравий ишлар-нинг турли йўналишларидир. Эзгулик ва меҳр-оқибат, улуғвор-лик ва гўзаллик, виждонийлик ва меҳр-шафқат, бошқаларга хур-мат ҳамда табиат билан уйғунликни сақлаш каби хислатлар ҳар бир кишига аста-секин, тадрижий равишда сингдириб борилади.

Мафқуравий фаолият жараёнида клуб ва ўқув муассасаларида анъанавий шакллар (суҳбат, мулоқот, маъруза, спектакль, кон-цертлар, шеърхонлик) билан бирга мавзули кечалар, китобхонлар конференциялари ва бошқа тадбирлар уюштирилади. Бу соҳадаги мутахассислар университет ва институтларда тайёрланади.

Истиқлол йилларида замон, ҳаёт талабига биноан маънавий-маърифий ишларни янги, давр талаби ва манфаатларига мос та-комиллашган тизими шакллантирилди. Бунда таълим тизими, музейлар, маданият уйлари ва саройлари, ахборот ресурс мар-казлари, маданият ва истироҳат боғлари оммавий муассасалар сифатида миллионлаб аҳолига маънавий-маърифий хизмат кўрсатмоқда. Республика «Маънавият ва маърифат маркази» (1994) ташкил этилди ва унинг вилоятлар, туманлар ва шаҳарлардаги бўлимлари ишга туширилди. Марказга Республика Маънавият ва маърифат кенгаши раҳбарлик қила бошлади. Ўзбекистон Респуб-ликаси Президентининг 2006 йил 25 августдаги «Миллий ғоя тар-ғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги қарорига биноан Республика Маънавият ва маъри-фат кенгаши фаолияти ҳамда таркибий тузилиши қайта кўриб чиқилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг ил-мий-амалий йўналишда фаолият олиб борадиган ва давлат бюд-жети ҳисобидан молиялаштириладиган "Миллий ғоя ва мафқура илмий-амалий маркази" ташкил этилди. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг амалий тарғибот йўналишида фаолият олиб борадиган Республика Маънавият тарғибот маркази шакл-лантирилди. Барча вилоятларда ҳокимларнинг маънавий-маъри-фий ишлар бўйича ёрдамчилари фаолияти йўлга қўйилди. Рес-публикамиздаги маҳалла оқсоқоллари ва фуқаролар йиғинлари

раисларининг маънавий-маърифий ишлар бўйича маслаҳатчилари тизими шакллантирилди.

Бу соҳадаги ишлар самарадорлигини кучайтириш борасида бир қатор ижобий чора-тадбирлар амалга оширилди. Республиканинг барча вилоятлари, йирик шаҳар ва туманларида фаолият юри-таётган маънавий-маърифий муассасалар иштирокида катта халқ сайиллари, ҳосил байрамлари, «Мустақиллик», «Наврўз», «Меҳр-жон» байрамлари, «Шарқ тароналари» халқаро фестивали, хо-нандалар, раққосалар, энг яхши касб усталарининг, «Ўзбекистон - Ватаним маним», «Энг улуғ, энг азиз», «Келажак овози» ва бош-қа кўрик-танловлари ўтказилмоқда. Юртимизда маънавий-маъ-рифий муҳитни янада яхшилаш, минг йиллар мобайнида унинг бағрида сайқалланиб келаётган ибратли анъана ва кадриятларни тарғиб-ташвиқ этиш борасида кўплаб тадбирлар ташкил этил-моқда. Шу мавзуда илмий-оммабоп, публицистик асарлар, ҳуж-жатли фильмлар ва телекўрсатувлар яратилиб, турли кўргаз-малар ташкил қилинмоқда. Бу соҳадаги мафкуравий фаолият йўна-лиши ҳар бир киши онги ва қалбига миллий ғояни сингдириш, баркамол авлодни вояга етказиш, маънавиятнинг миллий-этник асослари ва замонавийликни уйғунлаштиришга қаратилган.

Мафкуравий фаолиятнинг ижтимоий характери. Мафкура-вий фаолият ҳамиша конкрет тарихий мазмунга, мақсад-муддао-га эга бўлади. Бу, энг аввало, инсон билимлари, шу жумладан, мафкуранинг мазмун-моҳияти ҳақидаги билимларнинг ривожлан-ганлик даражаси билан белгиланади. Мафкура тизимидаги билим-лар тўғри ёки нотўғри, прогрессив ёки реакцион мазмунга эга бўлиши мумкин. Мазкур билимлар ўз навбатида улар асосида шаклланидиган баҳоларнинг тўғри ёки нотўғрилигига замин яра-тади. Шаклланидиган баҳоларда эса реал ёки кутилаётган ҳодиса, жараёнларга мавжуд эҳтиёжлар, манфаатлардан келиб чиқиб, ўзига хос муносабат ифодаланади. Билимлар қанчалик чуқур бўлса, ҳосил қилинган баҳоларга ишонч шунчалик юқори бўлади. Шу маънода, баҳолар — кадриятлар кишиларда ишонч, эътиқоднинг шаклланишига хизмат қилади. Баъзида эришилган билимлар, уларга асосланган баҳоларнинг мутлақ тўғрилигига ишонч догма-тизмга айланиб кетишини, бу мафкуравий турғунликни юзага кел-тиришини ҳам унутмаслик зарур.

Мафкуравий фаолият ва ғоявий қарашлар доирасида белгилаб олинган мақсадларни баён этишда истиқболга, эртанги кунга ишонч туйғусини шакллантириш ҳам кўзланади. Албатта, бундай ишонч ўз

моҳиятига кўра, сароб бўлиши ҳам мумкин. Аммо у чуқур илмий асос ва гуманистик моҳиятга эга бўлганда ҳамда жамият тараққиёти қонуниятлари билан ҳамоханглик касб этганда кишилар хулқи ва фаолиятининг муҳим регулятори бўлиб хизмат қилади. Зеро, бундай пайтда ишонч кишилар қарашларидаги барқарорликни белгиловчи халқа сифатида намоён бўлади. Айни пайтда, мавжуд ёки юзага келиши мумкин бўлган қийинчиликлардан чўчимасликка, уларга қарши тура олиш ва бартараф этишнинг оқилона йўллари излашга хизмат қилади, шу туфайли хулқдаги собитлик, изчиллик ва амалиётдаги фаолликни таъминлашга йўл очади.

Мафкуравий фаолият ғоявий қарашларни тарқатиш ва унга мос тарбияни амалга оширишни ҳам ифодалайди. Унга кўра, мафкуравий қарашларни тарқатиш тизими, механизмлари, усул ва воситалари доимо такомиллашиб боради, ҳар бир даврда конк-рет характер касб этади. "Одамзод бахти учун ҳамма нарсадан воз кечишга ўргатадиган эзгу ғояларни кишиларга сингдириш буюк санъатдир", деб ёзган эди француз ёзувчиси Стендаль. Шу нуқтаи назардан қараганда, мафкуравий фаолият ғоявий тарбияни ўзга-рувчан воқелик ва ижтимоий гуруҳларга хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда доимий такомиллаштириб боришни англатади.

Шу билан бирга, мафкуравий фаолиятни ташкил этишда тех-ника ва технологиялар, тарғибот ва ташвиқот олиб бориш усулларининг ривожланганлик даражаси ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Хусусан, бугунги кундаги ва XX аср бошидаги мафкуравий фаолият ўртасида кескин фарқ борлиги шубҳасиз. Ҳозирги даврда ОАВ мафкуравий фаолиятни амалга оширишнинг муҳим бўғи-ни ҳисобланади. Яқин истиқболда техника ва технология ривожини одамлар онгига таъсир ўтказиш, яъни мафкуравий фаолиятни ташкил этишнинг янгидан-янги механизмларини топишига ҳам шубҳа қилмас бўлади. Айни пайтда, фанлар ривожини мафкура-вий фаолиятни илмий асосда ташкил этиш учун замин яратганини ҳам унутмаслик лозим.

Юқорида қайд этилган мулоҳазалар, мафкуравий фаолиятнинг ижтимоий-тарихий белгиланганини кўрсатиш баробарида унинг ўзгарувчан характерга эга эканини ҳам билдиради. Ижтимоий жараёнларда мавжуд воқеа, ҳодиса, жараёнлар моҳияти, ривожланиш қонуниятларини англаб етмаслик, уларнинг назоратдан ташқарида бўлиши ва охир оқибатда қутилмаган натижаларни келтириб чиқариши билан характерланувчи ва стихиялилик деб аталиши мумкин бўлган ҳолатлар кўплаб кузатилади. Мафкуравий фао-

лият ҳам ўз моҳиятига кўра ижтимоий ҳодиса бўлса-да, унга нис-батан "стихиялилик" тушунчасини ишлатиш бирмунча кийин. Зеро, мафкуравий фаолият аниқ онгли характерга эга бўлади. Ғоявий қарашларни тарқатиш, мафкуравий тарбияни амалга ошириш эса аксарият ҳолларда тизимли ва тадрижий тарзда амалга оширила-ди. Онглилик деганда, кишиларнинг ижтимоий қонуниятларни ту-шунган, англаган ва унга асосланган ҳолда ўз фаолиятини ташкил этиши тушунилишини инобатга оладиган бўлсак, бугунги кунда мафкуравий фаолият тобора онгли ва аниқ мақсадларга қаратил-ган ҳолда амалга оширилаётганини қайд қилиш зарур.

Мафкуравий фаолиятда тарғибот ва ташвиқот муҳим ўрин эгаллайди. **"Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот"** бирон-бир шахс, гуруҳ, миллат, жамият, ҳудуд халқларининг онги ва қалбига му-айян ғоя ва мафкуранинг мазмун-моҳияти, мақсад-муддаолари, амалиёти тўғрисидаги билимларни, уларга доир тушунча ва та-мойилларни сингдиришга қаратилган тизимли фаолият ҳамда у билан боғлиқ чора-тадбирларни амалга ошириш жараёнини ифо-далайдиган тушунчадир. Шу билан бирга, бугунги кунда бу ту-шунча юртимиздаги турли миллат, ижтимоий тоифа, касбу кор-га мансуб бўлган кишиларни маънавий тажовузлардан огоҳликка чорлаш, мавжуд хавф ва таҳдидларнинг моҳиятини англаб етиш, улар ҳақида жамоатчилик фикрини шакллантириш, энг муҳими, миллий ғоя асосида халқни бирлаштириш, жипслаштириш, ёш авлод онги ва қалбида эзгу ғояларга садоқат туйғуларини тарбия-лашга қаратилган усул ва амалий ҳаракатлар мажмуини ҳам анг-латади. Одамлар қалби ва онгида ана шундай инсоний туйғулар қарор топиши, жамиятда олижаноб фазилатлар устувор бўли-шида мафкуравий тарғибот ва ташвиқот муҳим аҳамиятга эга.

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот аслида таълим-тарбиянинг муҳим кўринишидир. **"Тарғибот"** атамасининг ўзагини "рағбат" сўзи ташкил этгани боис, у инсонни бирор ҳаракатга рағбатлантиришни назарда тутди. **"Ташвиқот"** тушунчасининг ўзаги эса "шавқ" сўзидан олинган бўлиб, у кишида бирор нарсага шавқ, ишонч туйғуларини уйғотишга йўналтирилган. Демак, тарғибот-ташвиқотдан кўзлан-ган асосий мақсад нафақат билим орттириш, балки кишйни бирор-бир хатти-ҳаракатга ундашдан иборат.

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқотнинг икки анъанавий йўли мавжуд. Биринчиси — инсоний фазилатларни улуғлаш, юксак маънавиятли кишилар ҳаёти ва фаолиятини таърифлаш, улар-ни ибрат, намуна қилиб кўрсатиш орқали кечади. Иккинчи йўл

эса иллатларни қоралаш, улардан халос бўлишга даъват, тар-ғиб-ташвиқ орқали амалга ошади. Бу восита биринчисига нисба-тан самаралироқ. Шу сабабдан ҳам эришилган ютуқларни холисо-на эътироф этиб, йўл қўйилган камчиликлар танқидий нуктаи назардан баҳоланиши лозим.

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқотда улуг аждодларимизнинг ҳаёт йўли, қолдирган меросини бир ёқламаликка берилмай, тўғри ва ҳаққоний ақс эттирмоғимиз даркор. Лекин, бунда фақат ўтмиш-даги сиймолар билан чекланиб қолмай, бугунги кун қаҳрамонлари, илғор замондошларимиздан ўрнак олиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Токи, улар ёшлар учун том маънода ибрат намунаси бўлсин. Чун-ки, тарғибот-ташвиқотда фақат ўтмишдан мисол келтириш билан чекланиб қолинса, бу — кечаги кун билан яшаш бўлади. Тарғибот-ташвиқот борасида эски даврдан қолган қуруқ, сийқаси чиққан ваъз-хонликдан воз кечиб, юрт бугун бошидан кечираётган мураккаб ва машаққатли ҳаёт ҳақиқатига таяниб, жамоатчилик фикрини шакл-лантиришнинг энг замонавий, таъсирчан усул-услубларидан фойдаланган ҳолда иш олиб боришни ҳаётнинг ўзи талаб қилмоқца.

Шу сабабдан ҳам тарғиботчилар, ижтимоий соҳа мутахассис-лари, илғор фикрли зиёлилар миллий ғоянинг асосий мақсадла-рини халққа содда, ҳаққоний, тушунарли тарзда ифодалаб бе-ришлари муҳим аҳамиятга эга. Бунинг учун нима, қандай тарғиб қилишни аниқ ва пухта тасаввур этмоқ, маънавий озиқ нимадан иборат бўлишини, уни одамлар онгига қай тарика етказиш усул-ларини ишлаб чиқмоқ даркор. Маънавий озиқнинг мезони ҳақиқат ва фақат ҳақиқат бўлиши зарур. Яъни, халққа бор ҳақиқатни очиқ айтиб, шунга қўндириш, ишончини қозониш ва шу асосда уни янги марраларга интилишга рағбатлантирилади.

Ҳар қандай тарбияда, ҳатто юксак ривожланган демократик тарбия тизимида ҳам озми-кўпми бажарилиши шарт бўлган бел-гилар мавжуд. Масалан, бола гўдаклигидан бирор эзгу фазилатга ўргатилмаса, мажбур қилинмаса, юз-қўлини ювмаслик, катта-лар гапини бўлиш сингари қусурлар унга одат бўлиб қолади. Хал-қимизга азалдан хос бўлиб келган андиша, ота-онага ҳурмат, илм-маърифатга интилиш каби олижаноб фазилатлар ҳам ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди. Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот ишла-рида ҳар бир ихтисос, ҳар бир йўналиш бўйича мутахассислар-дан фойдаланиш керак. Шундагина ҳар бир кўрсатув, эшитти-риш, маъруза, маърифий тадбирлар мазмун-моҳияти билан одам-лар қалби ва онгига етиб боради.

Мафкуравий тарғибот ўткинчи, мавсумий ҳолга айланиб қолмаслиги лозим. Бугунги мураккаб маънавий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларнинг устувор йўналишларини, кимга ва нимага қарши қаратилганлигини аниқлаш, аҳоли турли қатламларига таъсирини ўрга-ниш, маънавий тажовузлар моҳиятини очиқ бериш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Фақат ана шундай асосда аҳоли, айниқса, ёшларни ўз фикрига эга, маънавий тажовузларга қарши собит тура олишга қодир, иродали, фидойи, ватанпарвар инсонлар этиб тарбиялашга эришиш мумкин. Тарғибот ишларининг таъсирчан-лигини таъминлайдиган замонавий информацион ва компьютер технологияларини кенг жорий этиш, жамият маънавий иммуни-тетини кучайтиришга қаратилган самарали усул-услугларни иш-лаб чиқиш, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳамда тарғиботчи-ташвиқотчилар учун тегишли тавсия ва қўлланмаларни тайёр-лаш бу борадаги муҳим вазифалар таркибига киради. Мафкуравий тарғибот ва ташвиқотда кенг қамровлилик, узлуксизлик, бос-қичма-босқичлик, меъёрийлик, шахсий ибрат сингари ташкилий тамойилларга амал қилинган тақдирдагина кўзланган самарага эришиш мумкин.

"Мафкуравий фаолият самарадорлиги" тушунчаси жойларда амалга ошириладиган таълим ва тарбиявий ишлардан қандай натижаларга эришилганини ва шу соҳа ходимларининг фаолияти ҳамда тарбиявий салоҳиятидан фойдаланиш даражасини ифода-лайди. Бу мақсадга эришиш учун тадбирларни таълим жараёни билан уйғунлаштириш ва улардан самарали фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Таълим-тарбия жараёнида аҳолига таъсир ўтка-зувчи омилларнинг ҳаракат қилиш механизмлари ва хусусиятларини аниқлаш, улардан унумли фойдаланиш, маънавий-маърифий тадбирлар орқали ёшларни миллий ва умумбашарий қадри-ятларга садоқат руҳида тарбиялаш ғоят муҳим аҳамият касб эта-ди. Мафкуравий фаолият самарадорлиги юқори бўлиши учун улар-ни тайёрлаш ва ўтказиш жараёнида ёшларда тарбия ва ўзини ўзи тарбиялаш ҳиссини шакллантириш ҳамда ривожлантириш ташкилотчининг диққат марказида бўлиши лозим. Таълим тизи-мидаги маъруза, амалий машғулотни маънавий-маърифий тад-бирлар билан уйғунлаштириш, бир томондан, таълим самара-дорлигини оширса, иккинчи томондан, таълим ва тарбиянинг уз-вийлигини таъминлашга хизмат қилади.

Мафкуравий тадбирларни тайёрлаш ҳамда ўтказишга ёшлар-

ни кенг жалб қилиш уларда туйғудошлик ва дахлдошлик хиссини уйғотади, бу ҳолат ўтказилган тадбирнинг тарбиявий самарадорли-гини янада оширади. Бундай тадбирлардан маънавий-ахлоқий тар-бияда самарали фойдаланишнинг муҳим шарти шуки, бунда ҳар бир кишининг хусусиятлари, муайян воқеа-ходисага нисбатан фикри қай даражада шаклланганини ҳисобга олиш лозим. Таълим муассасаларида тадбирларни режалаштириш, ташкил қилиш, тайёрлаш ва ўтказишга талаба-ёшларни кенг жалб қилиш, ай-ниқса, мавзу танлаш, режа тузиш, сценарий тайёрлаш, тадбир ўтказиладиган хоналарни жиҳозлаш каби юмушларни уларнинг ўзларига топшириш лозим.

Мафкуравий фаолият самарадорлигининг ошиши ўқув юрт-ларида ўтказиладиган маънавий-маърифий тадбирларнинг режа ва сценарийлари профессор-ўқитувчилар ёки ўқув юрти ходим-лари томонидан тузилган тақдирда уларни талабалар муҳокама-сидан ўтказиш ва муҳокама жараёнида билдирилган фикрлар-нинг инobatга олинишига ҳам боғлиқ. Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот самарадорлигини ошириш мақсадида ўқув юртларининг маънавий-маърифий муассасалар билан ҳамкорлигини мустаҳкамлашнинг аҳамияти катта. Бундай ҳамкорлик, бир томондан, маданий-маърифий муассасаларни аудитория, томошабин билан таъминлашга, иккинчи томондан, маънавий-маърифий тадбир-ларнинг таъсирчанлиги ва самарадорлигини оширишга кўмакла-шади. Қолаверса, мафкуравий тарғибот ва ташвиқот самарадор-лиги тадбирларнинг мазмунан миллий маънавий-ахлоқий қадри-ятларимиз, миллий ғоя ва маданиятимиз, маънавий меросимиз билан уйғун ҳолда ҳамда замонавий шакллар ва интерактив ус-лублар асосида ташкил этилишига боғлиқ

Мафкуравий тарғибот ва ташвиқот самарадорлигини шу со-ҳанинг фаоллари, тарғиботчи ва ташвиқотчиларисиз тасаввур этиб бўлмайди. **"Мафкура тарғиботчиси"** шу соҳадаги янгиликлар ва ахборотларни тарқатувчи, кишиларни муайян ғоя ва ғоялар ти-зимига хос мақсад-муддаоларга етишиш, идеалларга эришишга даъват этувчи, ҳаётнинг барча соҳаларидаги илғор жараён ва во-қеаларни мунтазам равишда таҳлил этиб, бу борадаги долзарб муаммолар ечимини топиш бўйича хабар, маълумот, таклиф-ларни оммага тарқатувчи шахсни ифодалайдиган тушунчадир. Мафкура тарғиботчиси, кенг маънода, ижтимоий фаолиятнинг алоҳида тури, яъни ғоя ва мафкура масалалари билан шуғулла-нади, ижтимоий-сиёсий, ғоявий, ахлоқий қадриятларни тарғиб

килади. Тор маънода эса, у фаолияти маънавият, мафкура ва сиёсатни тарғиб этишга қаратилган шахсни англатади.

Мафкура тарғиботчиси илмийлик, конкретлик, объективлик, ижтимоий ҳаёт билан чамбарчас боғлиқлик тамойилларига асосланиши, илмий, назарий, амалий-ташкилий жиҳатдан етук киши бўлиши лозим. У шахс, жамият ва давлат эҳтиёжларидан келиб чиқиб, улар манфаатларини ифода этиб, адолатли жамият куриш ҳақидаги бунёдкор ғояларни омма орасида ёйиш, кишиларга маъ-навий, ғоявий-сиёсий таъсир кўрсатиш субъектидир. Мафкура тарғиботчиси ўзи англаган, ўрганган, юрагидан ўтказган, тўғри-лигига ишонган маълумотларнинг серкирралиги, янгилиги билан аҳолини маънавий, ғоявий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий жара-ёнларда фаолликка чорлайди.

Ҳозирги даврда ҳам ҳар бир маърифатли, виждонли инсон бузғунчи ғоялар таъсирига қарши курашиши, аҳолига бор ҳақиқатни тушунтириб бериши, одамлар руҳини, онгу тафакку-рини, умуман, маънавиятини ҳимоя қилиши зарур. Элга эзгу ғояларга асосланган тушунчаларни тарғиб қиладиган, аҳолига тар-бия берадиган, тинчлик-осойишталикни сақлаш, маърифатни тар-қатиш каби савобли ва хайрли ишларни амалга оширишга даъват этадиган мўътабар жой — мактаблар ва уларда ишлайдиганлар ҳам мафкура тарғиботчиларидир. Юксак маънавият ёшлар онги ва қалбига сингиши, давлат ва жамият мақсад-муддаоларини жа-моатчилик қўллаб-қувватлашига эришмоқ учун тарғибот-ташви-қот узлуксиз бўлмоғи лозим.

Шу маънода, мафкура тарғиботчиси янгиликларни англашга қодир, ҳақиқат ва халқ манфаати йўлида курашларга ҳамиша тайёр, мард, фидойи бўлиши лозим. Бундай хусусиятлар эса, тарихдан, аждодлар тажрибасидан маълумки, жамоа, жумладан, маҳалла шароитида шаклланади. Маҳалла — жамиятимизда алоҳида маъ-навий тарбиявий аҳамиятга молик бўлган ўзига хос демократия мактаби. Бу ноёб тажриба — аҳолининг маҳалла бўлиб яшаш тар-зи жаҳоннинг бошқа мамлакатларида кам учрайди. Шунинг учун ҳам инсонни жамият билан бирга яшашга ўргатадиган, унинг маъ-навиятини тарбиялайдиган бирламчи макон маҳалладир.

Миллий урф-одатлар, маросимлар тарғиботи чоғида ҳам бутун инсоният, Ватан ва миллат манфаатларини, шахс эркинлиги, мил-лий қадриятлар мажмуининг яхлит уйғунлигини ёдда тутмоқ ло-зим. Ғоя ва мафкура тамойиллари шу соҳадаги ҳар бир инсон,

жумладан, тарғиботчининг ҳар бир хатти-ҳаракатида ўз ифодаси-ни топади. Унинг яшаш тарзи, қилган ишлари, яратган асарлари, меҳнатининг натижалари, атроф воқеликка муносабати — барча-барчаси ғояларга садоқатнинг кўзгусидир. Олимнинг кашфиёти, мусаввирнинг картинаси, ёзувчининг романи, шоирнинг шеъри, ўқитувчининг, воизнинг маърузаси, бастакорнинг мусиқаси ўзига хос тарғиботдир. Бундай тарғиботда кўп китоб ўқийдиган, маълумотли зиёлиларга мўлжалланган бир оз мураккаброқ ахборотлар билан тадбиркорлар кайфиятига таъсир этиб бўлмайди. Шунинг-дек, ғояларга садоқат туйғуларини сингдиришда талабаларга ҳам, фермерларга ҳам бир хил муносабатда бўлиш, бир хил усуллар-дан фойдаланиш кутилган самарани бермайди. Чунки, турли иж-тимой гуруҳ вакилларининг дунёқараши, манфаатлари ва кадри-ятлари бир-биридан фарқ қилади. Мафкура тарғиботчиси томони-дан ҳар бир гуруҳ, табақа, тоифа хусусиятларини ҳисобга олиш кўпроқ самара бериши мумкин. Мафкура тарғиботчиларининг ўзлари ҳам эл-юрт орасида обрў-эътибор қозонган, юксак савияли, кўпни кўрган, жонкуяр, оташин, энг муҳими, одамларнинг юрагига ҳаққоний сўзи, ёрқин фикри билан йўл топадиган ҳалол инсонлар, яъни бунга маънавий ҳуқуқи бор киши бўлиши лозим.

Демак, мафкура тарғиботчиси "Авесто"даги "эзгу ният, эзгу сўз, эзгу амал" тамойилига мос шахс бўлмоғи зарур. Мафкуравий тарғиботда ҳиссиётларга кучли таъсир қилиш, жозибалилик, но-анъанавий усулларни қўллаш, ошкоралик, миллий кадриятлар доирасидан чиқмаслик, оммабоп ва тушунарли ифодалаш кўпроқ самара беради. Бугунги ғоят мураккаб, таҳликали дунёда ёшлар маънавиятини янада юксалтириш, уларни миллий анъана ва кад-риятларга ёт бўлган бузғунчи ғоялар, зарарли оқимлар таъсири-дан асраш вазифаси мафкуравий тарғибот фаоллари билан бир-га, бу соҳада фаолият юритадиган турли ташкилот ва муассаса-лар зиммасига улкан масъулият юклайди.

13-мавзу. Мафкуравий кураш ва гоёвий зиддиятлар

Жамият тараққиётининг ҳозирги даврида рўй бераётган маф-куравий жараёнлар инсон онги, қалби хилма-хил усулларда олиб бориладиган гоёвий тарғибот ва ташвиқотнинг асосий объекти ҳамда мақсадига айланганини кўрсатмоқда. Президент Ислоҳ Каримов таъкидлаганидек, "Бугунги кунда инсоният қўлида мавжуд бўлган қурол-яроғлар Ер қуррасини бир неча бор яқсон қилишга етади. Буни ҳаммамиз яхши англаймиз. Лекин ҳозирги замондаги энг катта

хавф — инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкуравий курашдир. Эндиликда ядро майдон-ларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нар-сани ҳал қилади. Бу аччиқ ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслик ло-зим". Масаланинг моҳиятини тушуниш учун ғоя ва онг муносаба-тига дахлдор бўлган куйидаги ҳолатларга эътибор бериш зарур. Муайян ғоя инсон томонидан қабул қилинмаслиги ёки у шахс он-гида фақат муайян ахборот сифатида сақланиб қолиши мумкин. Биринчи ҳолатда ғоя инсон онгида ҳеч қандай из қолдирмаса, ик-кинчисида ғоя шахс учун ижтимоий аҳамиятга эга бўлмайди. Ин-срл онги ва қалби учун кураш, деган фикрда ғоя ва онг муносабати шарқона фалсафий тафаккур асосида ифодалаб берилган. Ғоя фақатгина инсон онги орқали унинг қалбини эгаллаган, инсон маъ-навий-руҳий ҳолатининг узвий қисмига айлангандагина ҳаракат-га даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучга, фаолият учун қўллан-мага айланади. Шунинг учун ҳам бугунги кунда ушбу тамойил мафкуравий курашнинг ўзагини ташкил этмокда.

"Мафкуравий кураш" тушунчаси турли ғоявий қарашлар, ёндашувлар, хилма-хил маслак ва мақсадларга эга ижтимоий субъектлар ўртасида юзага келадиган, қарама-қаршилиқка асос-ланган муносабатни ифодалайди. У янги, шаклланаётган ғоялар билан ўз «вазифасини» бажариб бўлган мафкура ёки унинг қол-диқлари ўртасидаги муносабат шаклида ҳам содир бўлиши мум-кин. Шу билан бирга, мафкуравий кураш муайян ғояларни синг-дириш ёки ҳимоя қилиш жараёнини ҳам англатади. Мафкуравий курашни муҳолиф мафкуравий қарашларнинг ҳар қандай кўри-нишини йўқ қилишга, ғоявий плюрализмни бартараф қилишга қаратилган ҳаракатлар — мафкуравий конфронтациядан (фран. — қарама-қарши қўйиш) фарқлаш керак.

Мафкуравий конфронтация аксарият ҳолларда ғоявий соҳада мутлақ устувор бўлиб келган қарашлар тизими барбод бўлган, кишилар кўп йиллар давомида шаклланиб келган ҳаётий мўлжал-ларини йўқотиб қўйган, содда қилиб айтганда, мафкуравий беқа-рорлик вазиятининг ҳосиласи ҳисобланади. Бундай беқарорлик ҳолати кескин ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, хусусан, бир тузумдан бошқасига ўтиш даври, муайян ҳолларда ташқи таъ-сир, масалан, халқаро майдонда яққаланиб қолиш ёки ҳарбий ҳаракатлар, ўзаро урушларда енгилиш натижасида юзага келган ижтимоий-сиёсий вазият натижаси ҳам бўлиши мумкин. Бир сўз билан айтганда, мафкуравий беқарорлик жамиятдаги мавжуд

мафкуравий мувозанат бузилган, аммо янгиси қарор топмаган вазиятдаги ғоявий ўзгарувчан ҳолат ҳисобланади.

Жамият тараққиёти бундай ҳолларда ғоявий антагонизмга асосланадиган мафкуравий конфронтация юзага келиши учун реал шарт-шароит пайдо бўлишини кўрсатади. Бундай антагонизм му-айян жамият (давлат) доирасидаги ҳамда мамлакатлараро дара-жадаги зиддиятларнинг кескин характер касб этишининг инъико-си ҳисобланади. Мафкуравий конфронтация вайронкор харак-терга эга бўлади, унда душман деб ҳисобланган мафкура(лар)ни йўқотишга алоҳида эътибор берилади. Бундай пайтда ўз даврига нисбатан яшовчан, кишилар руҳияти, орзу - умидлари билан боғ-лиқ майлларни тўғри ва аниқ ифодалаган мафкура ғолиб бўлади. Бундай мафкура моҳиятан ҳамма вақт ҳам прогрессив характер-га эга бўлмаслиги мумкин. Фашистлар Германиясида национал социализм, шўролар даврида большевизмнинг муҳолиф ғоявий қарашлар, ■ уларнинг соҳиблари ва тарафдорларини йўқ қилиш йўлида олиб борган ғайриинсоний ҳаракатлари бунинг исботи бўла олади. Ўзгача ғоявий қарашлар ва ёндашувларга ашаддий душ-манлик кўзи билан қараладиган, жамият тараққиётининг ягона ва энг оқил йўлини кўрсатишга даъво қиладиган ҳамда кишиларда ғоявий индифферентлик руҳиятининг қарор топишига хизмат қиладиган мафкура яккаҳоқимлиги шароитида мафкуравий кураш ҳақида гапириш мумкин эмас.

Мафкуравий курашнинг манбаини ўз мазмун-моҳиятига кўра, бир-биридан фарқланувчи турли ғоявий қарашлар соҳиблари-нинг манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар ташкил этади. Демак, мафкуравий кураш содир бўлиши учун турли ижтимоий субъект-лар мавжудлигининг ўзи етарли эмас. Бундай кураш уларнинг манфаатлари бир-биридан фарқланувчи ғоявий шакл касб этган, содда қилиб айтганда, мафкуравий зиддият мавжуд бўлгандагина реал характер касб этади. Шундагина мафкуравий жараёнлар жамият ривожланишини таъминлашнинг зарурий шарти сифа-тида ўзлигини намоён қилади. Кишилар, ижтимоий гуруҳларнинг бир-биридан фарқланувчи эҳтиёж ва манфаатларини рўёбга чи-қариш имконияти пайдо бўлади. Бу, ўз навбатида социал струк-турадаги ўрнидан қатъи назар, жамият аъзолари учун ижтимоий тараққиётнинг оптимал йўлларини ойдинлаштиришга хизмат қилад-ди. Айни пайтда, бу жараён янгидан-янги ғояларнинг пайдо бўли-шига, мафкуравий қарашлардаги ижобий ва салбий жиҳатлар-нинг ошкор бўлишига замин яратади, муайян мафкуравий қоида,

тамойилларнинг қайта кўриб чиқилиши, кун тартибидан олиб ташланиши ҳамда мавжуд ижтимоий қатламлар эҳтиёж ва манфаатлари, орзу-умидлари ва интилишларига ҳамоҳанг бўлган қараш-ларнинг янада ривожланишига йўл очади. Мазкур ҳолатлар би-рон-бир жамият ёки давлат янгиланаётганида, бир боскичдан бош-қасига ўтаётганида яққол намоён бўлади. Бундай ҳолда мафкура-вий кураш қуйидагича йўналишларга эга бўлиши мумкин:

1) ўз умрини ўтаб бўлган, янги замон талабларига жавоб бера олмай қолган мафкура, ғоялар тизими ёки ғоявий-мафкуравий тамойилларга қарши фаолият;

2) муайян миллат, жамият ва давлат учун бегона ҳамда ёт бўлган, четдан туриб, турли мақсадларда, хилма-хил воситалар орқали жорий этишга ҳаракат қилинаётган ғоя ва мафкураларга нисбатан амалга ошириладиган ҳаракат, чора-тадбирлар мажмуи;

3) асл мақсадлари халқ ва жамиятнинг умумий манфаатлари-га зид бўлиб қолган ички кучлар, консерватив субъектларга хос ғоя ва мафкуравий қарашларга қарши кураш;

4) янги жамият ва янги давлат барпо этиш, ҳаётда туб ўзга-риш ва ислохотларни амалга оширишга хизмат қиладиган ғоялар ҳамда мафкуравий тизим шаклланиши учун олиб бориладиган фаолият ва бошқалар.

Замон ва давр нуқтаи назаридан узоқ муддатни қамраб олиши, истиқболни англаш билан боғлиқлиги ҳамда диалектик характери билан ажралиб турадиган мафкуравий кураш муайян мамлакат ёки жамиятнинг манфаатлари ва имкониятлари билан белгилана-диган эҳтиёжлар ва интилишлар инъикоси сифатида намоён бўлади.

Қандай ҳолда бўлмасин, ғоявий кураш ҳамisha амалга ошириладиган ҳаракат натижалари, унга эришиш йўлларининг бел-гилаб олинишини билдирадиган фаолият сифатида муайян мақ-садларда амалга оширилади. Уларни рўёбга чиқаришда хил-хил усул ва воситалардан фойдаланилади. Жумладан, бунда ташкилий омил — тарғибот ва ташвиқот инфраструктурасининг ри-вожланганлик даражаси у ёки бу тарзда ғоявий таъсирний рўёбга чиқаришда ўзига хос ўринни эгаллайди. Шу билан бирга, техника ва технологиялар ҳам бугунги кунда ғоявий мақсадларни амалга оширишда тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Интегра-ция жараёнлари чуқурлашиб бораётган, мамлакатлар ва минта-қалар бир-бири билан тобора мустаҳкам боғланиб бораётган бу-гунги кунда миллий, диний ва демографик омиллар мафкуравий мақсадларни амалга оширишнинг манбаи сифатида намоён бўлмоқ-

да. Ҳозирги даврда ғаразли мафкуравий мақсадларни амалга оширишда кишилар онгини белгиланган мўлжал-муддаолардан келиб чиқиб, маъқул йўналишга ўзгартириш, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, этник, конфессионал ва шу каби асосларда беқарорликни юзага келтириш, жамиятдаги бирлик ва ҳамкорликка путур ет-казишга интилишда турли ғоявий тажовуз шаклларида фойдаланилаётгани ҳам бу фикрнинг ўринли эканини тасдиқлайди.

Ғоявий кураш усуллари қанчалик қадимий бўлса, бу йўлда фойдаланиладиган тамойиллар ҳам шунчалик қадимийдир. Фақат уларни амалга ошириш механизмлари, усуллари ва йўллари мураккаблашиб, ўта нозик тус олмақда, холос. Жумладан, ғаразли мақсадларга эришиш учун мафкуравий курашда бугунги кунда ҳам, энг аввало, "Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил" деган қадимий тамойилга амал қилинмоқда. Бу тамойилни рўёбга чиқаришнинг биринчи йўли ғоявий тажовуз объекти бўлган мамлакат ичида ижтимоий парокандаликни келтириб чиқаришга уринишдир. У жамият ҳаётининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳаларида ўзига хос кўринишда намоён бўлади. Масалан, эндигина мустақилликка эришган мамлакатга нисбатан бу усулнинг қўлла-нилиши ўтиш давридаги ижтимоий-иқтисодий қийинчиликларни бўрттириб кўрсатиш орқали аҳолининг мавжуд ҳолатдан норози-лигини уйғотиш йўли билан сиёсий беқарорликни келтириб чиқаришга бўлган интилишларда намоён бўлади. Бу йўлда диний омилдан, гўёки эътиқод эркинлиги бузилаётганидан фойдаланишга уринишлар ҳам кузатилаётир. Ана шу ҳолат ҳам "Мақсад воситани оқлайди" деган ақида ғаразли манфаатларни рўёбга чиқаришнинг асосий қондасига айланаётганини кўрсатади.

Юқоридаги тамойилни амалга оширишнинг иккинчи йўли би-рон-бир минтақа давлатлари ўртасида турли зиддиятларни юзага келтиришдир. Сиёсий кучлар бу борада ўта "нозик" ва "ноёб" йўллардан фойдаланишга уринмоқда. Хусусан, минтақа давлатлари коммуникациялари узвий боғлиқлигини инобатга олиб, атай-лаб номақбул, иқтисодий жиҳатдан зарарли бўлган ҳолатларни келтириб чиқариш ва шу йўл билан уларнинг ўзаро иқтисодий алоқаларини чегаралаш масаласига алоҳида эътибор берилмоқда.

Шу билан бирга, минтақада гегемонликка даъвогар бўлган мамлакат борлигини асослаш, таъбир жоиз бўлса, шундай давлат образини яратиш йўлида ҳам жиддий ҳаракатлар қилинмоқда. Бундай образларнинг яратилиши Ер юзининг турли нуқталарида низоли вазиятларни, миллатлараро ва давлатлараро муносабатларда тангликларни юзага келтирган. Ҳозирда ҳам бундай "образ-

ларнинг" яратилиши мамлакатларнинг иқтисодий, маънавий-интеллектуал салоҳияти жамият тараққиётини таъминлаш ўрнига ана шу "образ" таъсирининг олдини олишга йўналтирилмоқда. Нажида асосий мақсадга — муайян давлатни заифлаштириш орқали ўз "иттифоқчисига" айлантиришга эришилмоқда.

"Имтиёзли ҳамкорни белгилаш" муайян минтақада ғоявий манфаатларни амалга оширишга хизмат қиладиган яна бир тамойил. Диний, лисоний бирлик, маданий яқинлик, тарихан қарор топган ижтимоий-иқтисодий алоқалар ёки бошқа сабабларга кўра ҳар бир давлат ким бидандир имтиёзли ҳамкорлик қилади. Бу табиий ҳолат. Аммо сўз "имтиёзли ҳамкор"дан давлатлар ўртасида ай-ирмачиликни шакллантириш, "номақбул" мамлакатлар имкони-ятларини чеклаш йўлида фойдаланиш, шу билан бирга, "ҳам-кор" давлатнинг қайеидир жиҳатдан устунлигини таъминлашга қаратилган интилишлар ҳақида бормоқда. Аслида у ёки бу кўри-нишдаги устунликни таъминлаш ҳам асосий мақсад эмас. Бош мақсад — муайян таъсир ўтказиш плацдармига эга бўлиш. Бу эса, ўз навбатида, ушбу йўналишдаги ғоялар кураши ва мафкуравий таҳдиднинг устувор йўналишларини белгилайди. Амалиёт имти-ёзли ҳамкорни белгилашда ана шундай узоқни кўзловчи ғаразли геосиёсий ва геостратегик мақсадлар асос қилиб олинаётганини кўрсатмоқда. Шу нуктаи назардан қараганда, "Имтиёзли ҳамкор" тамойили "Бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил" принципининг тўлдирувчиси сифатида юзага чиқади. Бунга бугунги кунда айрим қўшни давлатларнинг минтақага таъсир ўтказиш йўлида ўзига хос плац-дарм вазифасини ўтаётгани мисол бўла олади.

Муайян гуруҳ, халқ, жамиятни мафкуравий таъсир доираси-га тортишни асосий мақсад қилиб олган ғоявий кураш тамойил-лари ҳамда уларни турли йўллар ва усуллар билан амалга оши-ришга уринишлар ҳамма вақт бўлган. Тарихга назар ташласак, бу жараён жамият ривожлана бориши билан бирга чуқурлашиб, кенг қамровлилик касб этиб борганини кўрамиз. Масалан, ҳозирги даврда мафкуравий кураш ўзининг қатор хусусиятлари билан ажралиб туришини кўриш мумкин.

Энг аввало, мафкуравий кураш ва ўзгаларга ғоявий таъсир ўтказиш жараёни тезкор ва катта шиддат билан кечаётганини қайд этиш зарур. Бу шиддатлилик муайян мафкуравий кадрият-ларни яшин тезлигида оммалаштириш, тарқата олиш имкония-тини яратган, Ер юзининг турли бурчакларида дунёга келаётган ғояларни миллионлар дунёқарашининг узвий қисмига айлантира-

ётган матбуот, радио, телевидение, Интернет кабиларнинг та-ракқиёти туфайли содир бўлмоқда.

Шу билан бирга, мафкуравий кураш жараёни олдингидан ҳам кенг қамров касб этиб бормоқда. Бу жараёнга ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари, аҳолининг турли қатламлари тортилганида яққол кўринади. Бу жараён шунчалик кучлики, бугунги кунда дунё ҳуду-дининг бирор-бир жойини мафкуравий таъсирдан ташқарида та-саввур қилиш қийин.

Ғоявий кураш аниқ белгиланган мақсадларга эришиш йўлида ҳар томонлама ва пухта ишланган режа асосида амалга оширил-моқда. Бу жараёнда хилма-хил институтларнинг изчил тарздаги иштироки ҳам таъминланмоқда. Ана шундай шароитда давлатлар мафкуравий тарбияни тўғри йўлга қўйиш ва хилма-хил ғоявий таъсирларнинг олдини олишни ўз сиёсатининг устувор йўналиши қилиб белгилашга мажбур бўлмоқда.

Айни пайтда, мазкур жараёнда нодавлат, ноҳукумат ташкилотларининг роли ҳам кескин даражада ошгани кузатилмоқда. Бунга катта иқтисодий ресурсларга эга бўлган турли халқаро но-давлат ташкилотлар ёки диний экстремистик ҳаракатларнинг бу-гун бир минтақада ўз таъсир доираларини кучайтириш йўлидаги уринишлари ҳам мисол бўла олади.

Мафкуравий курашнинг йўналишлари ичида ғоявий тажовуз ўзига хос хусусиятга эга. **"Мафкуравий тажовуз"** тушунчаси му-айян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, мавжуд ижтимоий-сиёсий тузумни заифлаш-тиришга ва барбод қилишга йўналтирилган, фуқаро ва жамият хавфсизлигига таҳдид солувчи ғоявий-назарий қарашлар ва унга асосланган амалиётни ифодалайди. Мафкуравий тажовуз ёвуз куч-лар ва ҳар хил марказлар томонидан бирон-бир мамлакатга нисба-тан ичкаридан ёки ташқаридан туриб бевосита амалга оширилади-ган ғоявий бузғунчиликнинг бир шаклидир. Улар ўз жирканч мақ-садларига эришиш учун ҳар қандай усуллардан, одамларнинг ди-ний, миллий ҳиссиётлари, мавжуд ижтимоий-иқтисодий қийин-чиликлардан, шунингдек, замонавий техника, телекоммуникация воситаларидан усталик билан фойдаланишга ҳаракат қилади.

Бугунги кунда мамлакатимизга татбиқан мафкуравий тажовуз аҳолининг маълум бир қатламлари, айниқса, ёшларнинг қараш-ларини ўзларига маъқул бўлган йўналишда ўзгартириш, диний экстремизм, ахлоқсизлик каби бузғунчи ғояларни сингдиришдек кўринишларда содир бўлмоқда. Бундай тажовуз демократия бай-

роғи остида фуқароларни қонуний ҳокимият органлари фаолияти-тини издан чиқариш, зўравонлик хатти-ҳаракатларини амалга оширишга ундаш, уларни Конституциямизда кўзда тутилмаган бошқа тузилмалар билан алмаштиришга чақиришдек уринишларда ҳам намоён бўлмоқда.

Юқоридаги каби хусусиятлари туфайли мафкуравий тажовуз мафкуравий гегемонизм (юнон. "ḡeḡетоша" — раҳнамолик, ҳукмронлик, раҳбарлик) билан ҳамоҳанглик касб этади. Зеро, мафкуравий гегемонизм муайян ижтимоий гуруҳ, қатлам, миллат, давлатнинг бошқалар устидан ҳукмронлик қилишини асослашга қара-тилган назария ва амалиётдир. XX асрда Германияда фашизм, Россияда пролетар мафкураси ҳукмрон мавқени эгаллаб, милли-онлаб кишиларнинг бошига чексиз қулфатлар келтиргани мафкуравий гегемонизмга интилишнинг фоживий оқибатларини тасав-вур қилиш имконини беради.

Мазкур йўналишда мафкуравий ҳимоя ғоят муҳим аҳамият касб этади. **"Мафкуравий ҳимоя"** серкира тушунча бўлиб, унинг шахсий ва ижтимоий даражалари мавжудлигини алоҳида қайд этиш лозим. Мафкуравий ҳимоя ижтимоий институтлар томони-дан амалга ошириладиган турли шакллардаги ғоявий-тарбиявий, маънавий-мафкуравий ишлар мажмуи бўлиб, у бутун ғоявий тарбия тизимини қамраб олади. У ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликнинг олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан ҳалос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларидан фойдаланилади, турли воситалар қўлланилади. Мафкуравий ҳимоя тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собитқадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижа беради. Мафкуравий иммунитет тизимини шакл-лантиришда мафкуравий ҳимоянинг ўрни катта. Зеро, у моҳия-тан, ёт ғояларнинг кириб келишининг олдини олиш ва уларни йўқотишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Мафкуравий ҳимоя таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот ти-зими орқали амалга оширилади. Соғлом мафкурани халқ онги ва қалбига синдиришга хизмат қиладиган ижтимоий тузилмалар, оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳам бу жараёнда ўз ўрнига эга. Шунингдек, Ватан, халқ манфаатлари-ни, дўстлик ва биродарликни, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни

тарғиб-ташвиқ этувчи эртақлару достонлар, қўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий ҳимояни амалга ошириш шакллариدير.

Бугунги дунёда муайян гуруҳлар ва давлатлар ўзларининг ғараз-ли манфаатларини ифода этаётган турли тажовузкор ғояларни си-новдан ўтказмоқда. Уларнинг ортида кишиларни маънавий-мафку-равий жиҳатдан тобе қилиш, пировард натижада эса буткул қарам қилиб олиш мақсади ётади. Бу катта-катта худудларни, айниқса, бой табиий ресурсларга эга бўлган минтақаларни эгаллаб олиш-нинг энг қулай ва камхарж усулидир. Зеро, турли мафкуравий таъсирлар оқибатида онги ва шуури забт этилган, қараш ва кай-фиятлари "маъкул" йўналишга ўзгартирилган аҳоли кўмагида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин.

Бундай шароитда миллий хавфсизликни таъминлаш, унинг тур-ли йўллари, воситалари ва усуллари имкониятларидан фойдала-ниш муҳим аҳамиятга эга. Мафкуравий жараёнлар глобаллашуви шароитида шахс, миллат, жамият, давлатни хилма-хил шакллар-да намоён бўладиган ғоявий кураш ва тажовузлар таъсиридан ҳимо-ялаш, содда қилиб айтганда, мафкуравий хавфсизликни таъмин-лаш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бу эса, ўз навбатида, жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўлишининг олдини олиш, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни муттасил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий им-мунитетни шакллантириш нуктаи назаридан ҳам муҳимдир.

Бугунги кунда турли хил мафкура марказларининг ғаразли ниятлари ва интилишларининг олдини олиш, ғоявий таҳдидлар-ни бартараф қилиш, диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш мафкуравий хавфсизлик тизимини шакллантиришда ўзига хос ўринга эга. Шу ўринда республикамизда мафкуравий хавф-сизлик халқимизнинг асрий анъаналари, тили, дини, маънавияти ва миллий ривожланишига хизмат қилувчи умуминсоний қадри-ятларга асосланишини таъкидлаш зарур. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маъ-рифий муассасалар томонидан амалга оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбирлар тизими мафкуравий хавф-сизликни таъминлашнинг таркибий қисми ҳисобланади. Мамлака-тимиз мафкуравий хавфсизлиги жамиятнинг маънавий етукли-гига мос равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади ҳамда жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъ-

минлашни давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эъти-роф этишга асосланади.

Ғоя ва мафкура соҳасидаги ҳимояда **мафкуравий ихоталаш** муҳим аҳамиятга эга. Бунда муайян мамлакатга бегона ва ёт ғоялар кириб келадиган томон аниқланади ва унинг чегаралари бўйлаб мафкуравий ихоталаш тизими шакллантирилади. Тўғри бу тизим бир қарашда кўзга ташланмаслиги мумкин, аммо у умумий ҳимоя тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Бугунги дунёда кўплаб мамлакатлар ва халқлар бир-бири билан иноқ, дўст, яхши кўни-кўшни бўлиб, ёнма-ён яшайдилар. Аммо бошқалар учун хавф-хатар ўчоғи бўлиб қолган, турли бузғунчи ғоялар ин куриб олган ҳудудлар ҳам йўқ эмас. Ана шундай шароитда мафкуравий ихоталаш бундай ҳудуд билан ёнма-ён бўлган мамлакат учун асосий воситалардан бирига айланади. Бунда шу ҳудудга яқин бўлган жойлардаги аҳолига алоҳида аҳамият қаратилади, унинг турли қатламлари орасида мафкуравий профилактика ишлари кучай-тирилади, уларда кучли мафкуравий иммунитетни шакллантиришга ҳаракат қилинади. Бу борада баъзи мамлакатларда кўп йилларга мўлжалланган фаолият дастурлари, чора-тадбирлар режалари ишлаб чиқилади, давлат ва нодавлат ташкилотлари, шу соҳадаги мутахассислар ҳамкорлигида амалга оширилади.

Турли мафкуравий таъсирлардан ҳимояланишнинг бундай замонавий усуллари ва воситалари муайян жамиятга мос ғояларга содиқлик туйғуларини шакллантиришга ёрдам беради. Бунда ҳар бир ижтимоий куч ёки аҳоли қатламлари манфаат ва мақсадларини ҳисобга олиш лозим. Мафкуравий ҳимоя тамойилларига амал қилинмаган ҳолларда бегона ва зарарли ғоялар таъсирига тушиш, мафкуравий курашда мағлуб бўлиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса соғлом мафкура тамойилларини аҳоли онги ва қалбига мутта-сил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради.

Бугунги кунда турли мафкуравий таъсир ва тазйиқлардан ҳимояланишнинг устувор вазифаси мамлакатимизда демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш билан боғлиқ тамойиллар моҳиятини кенг жамоатчи-ликка тушунтириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборат. Бу, ўз навбатида, аҳоли орасида мафкуравий тарбияни ку-чайтириш, унинг турли қатламларида мафкуравий иммунитетни шакллантиришга ёрдам беради.

14-мавзу. Ғоявий таҳдид ва мафкуравий бузғунчилик

Ҳозирги давр ўтган аср ўрталари ва унинг 80-йилларидан туб-дан фарқ қилади. Бу давр собиқ иттифоқ ва у бошчилигидаги ла-гернинг емирилиши, унинг ўрнидаги кўплаб мамлакатларнинг мус-тақил таракқиёт йўлига ўтиши, икки қутбли дунёнинг барҳам то-пиши билан яқунланди ва кўп қутбли дунёнинг шаклланиши учун шарт-шароит туғилди. Бироқ у тез орада янги, ўта мураккаб ва қарама-қаршилиқларга ниҳоятда бой вазият билан алмашди.

Халқаро глобаллашув жараёнларининг мураккаб ва зиддиятли тус олганлиги бугунги кундаги ғоявий таҳдид ҳамда мафкуравий тажовузларнинг ўзига хослиги ва хусусиятларини белгилаб ту-рибди. Афсуски, жаҳоннинг сиёсий, иқтисодий жараёнларида етак-чилик қилаётган айрим мамлакатлар ўтмишдан мерос бўлиб қол-ган, асосан, империяларга хос баъзи бузғунчи ғоялар таъсиридад ханузгача кутула олмаётганликларини яққол кузатиш мумкин. Уларнинг бу тарздаги фаолияти туфайли XX аср охири ва XXI аср бошларига келиб, ғоявий тажовуз ҳамда мафкуравий таҳдид-лар билан боғлиқ ходисаларнинг салбий жиҳатлари кескин равиш-да намоён бўла бошлади. Жумладан, айрим йирик давлатларнинг ўз маданияти ва сиёсий-ижтимоий таракқиёт моделини универсал усул сифатида ёйишга қаратилган хатти-ҳаракатлари фикримиз-нинг далилидир. Унинг асосий жиҳатларидан бири шундаки, бун-дай шароитда суверен миллий давлатларнинг мустақил ривожла-ниш ҳақ-хуқуқларига тазйиқ ўтказиш ҳолатлари амалиётга ай-ланмоқда. Бунинг натижасида кўп қутбли ва адолатли дунёнинг шаклланиши қийинлашибгина қолмасдан, балки турли зиддиятли жараёнлар халқаро барқарорликка ҳам салбий таъсир этмоқда. Оқибатда глобал дунё структураси ўта мураккаблашиб бормоқда, бу, ўз навбатида, Ер юзида ҳамкорликка асосланган мустаҳкам алоқаларни барпо этишга жиддий тўсиқ бўлмоқда. Шу боис ҳам мустақил демократик таракқиёт учун имкониятлар, шарт-шароитлар жиддий равишда қийинлашиб, инсоният олдида ечилиши, ҳал этилиши лозим бўлган муаммолар кўлами кенгайиб бормоқда.

Бундай вазиятда жамиятимизнинг мустақил демократик та-ракқиёти ва хавфсизлигини таъминлаш масалалари ниҳоятда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада Ўзбекистон танлаган йўлдан собитқадамлик билан бориши учун ҳозирги давр вужудга келтирган таҳдидларни ҳар томонлама англаш ва уларга қарши туришнинг самарали йўлларини излаб топиш ҳамда амалиётда қўллаш долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу, ўз навбатида, ғоявий

тажовуларга қарши туришнинг самарадорлигини ошириш учун қўплаб назарий ва амалий масалаларни кун тартибига қўйиб, «мафкуравий таҳдид» тушунчасини ҳозирги давр талаблари асо-сида янада чуқурроқ ўрганиш зарурлигини аниқлатади.

"Мафкуравий таҳдид" муайян миллат, жамият, давлатнинг тинчлиги ва барқарорлигига қарши қаратилган, сиёсий ва конституци-он тузумни заифлаштириш ҳамда бузишга йўналтирилган, шахс ва жамият хавфсизлиги, маънавий, мафкуравий, руҳий дунёсига тажовуз қиладиган ғоявий-назарий қарашлар ва уларга асосланган амалиёт мажмуини ифодалайдиган тушунчадир. Унинг мазмун-мо-ҳияти, зарарли оқибатлари ва унга қарши курашиш зарурлиги Президент Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият — енгилмас куч» асаридида ҳар томонлама ва ишончли далиллар асосида кўрсатиб берилган. Ушбу асарда таъкидланганидек, тили, дини, эътиқоди-дан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва ин-формацион хуружлар бу борадаги таҳдид ва тажовуз ҳисобланади.

Мафкуравий таҳдид ва тажовуз вайронкор кучларнинг ўз мод-дий, сиёсий манфаатларини кўзлаган ҳолда ҳар хил марказлар томонидан бирон-бир мамлакатга нисбатан ичкаридан ёки ташқа-ридан туриб, бевосита амалга ошириладиган бузғунчиликнинг муайян шаклидир. Улар ўз мақсадларига эришиш учун ҳар қан-дай усуллардан, одамларнинг руҳий ҳиссиётлари, миллий туй-ғулари, ҳар қандай жамиятда мавжуд ижтимоий-иқтисодий му-аммолардан, шунингдек, замонавий технология, телекоммуника-ция, ОАВ, Интернетдан ноҳолислик билан фойдаланишга ҳара-кат қилади.

Ҳозирги даврда мафкуравий таҳдид деганда, аҳолининг айрим қатламлари, айниқса, ёшлар онги ва қалбига таъсир қилиб, улар-нинг қарашларини ўзларига маъкул йўналишда ўзгартириш, ди-ний экстремизм, вайронкорлик, бузғунчилик, ахлоқсизлик ғояла-рини зимдан тарғиб-ташвиқ этиб, сингдириш каби ғаразли мақ-садлар ҳам аниқланади. Маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай тажовуз, таҳдид ўз-ўзидан мамлакатнинг миллий манфаатлари, жисмонан ва маънан соғлом авлод келажагини таъминлаш йўли-даги жиддий хатарлардан биридир.

Мафкуравий таҳдид шакллари хилма-хил. Зеро, таҳдидчи-лар кўпинча турли ниқоблар, жозибали шиор ва ғоялар ниқоби ортида иш кўради, турли-туман усуллардан фойдаланади. Бун-

даи кучлар ихтиёрида жуда катта моддий, молиявий ресурслар ва имкониятлар мавжуд бўлиб, улар пухта ўйланган ҳамда да-вомли мақсадларга хизмат қилмоқда. Ҳозирги даврда дунёнинг айрим ҳудудларида ана шундай ҳаракатлар натижасида катта йўқотишлар юз бермоқда, миллатларнинг маънавий қадриятла-ри, миллий тафаккури ва турмуш тарзи издан чиқмоқда, ахлоқ-одоб, оила ва жамият ҳаёти, онгли яшаш тарзи жиддий хавф остида қолмоқда. Энг ёмони, бундай мафкуравий хуружларнинг пировард мақсади одамни ўзи туғилиб ўсган юрти ва халқидан тонишга, ватанпарварлик туйғуларидан маҳрум этишга, ҳамма нарсага лоқайд бўлган шахсга айлантиришга қаратилган.

Худбинлик ва лоқайдлик, маҳаллийчилик, коррупция ва ман-фаатпарастлик, бошқаларни менсимаслик, ҳасад, сотқинлик синга-ри иллатлар ҳам маънавий таҳдид ва тажовузлар таркибига киради. Президентимиз огоҳлантиргани каби, ҳозирги даврда турли эски ва янги гоаялар кураши ҳар қачонгидан ҳам кўра шиддатли тус олмақда. Ранг-баранг, баъзан бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр тала-шувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб, қонли тўқнашув-лар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда, одамлар бошига беҳисоб қайғу-кулфатлар солмоқда. Бу тортишувлардан кўзланган асосий мақсад — инсон, авваламбор, ёшлар қалбини эгаллаш, муайян мам-лакат ёки минтақадаги бирор халқнинг онгига, унинг сезги-туйғула-рига таъсир ўтказиш, уни ўз дунёқарашига бўйсундириш, мафку-равий жиҳатдан заиф ва тобе қилишдан иборат.

Уч минг йилликдан зиёд ўзбек давлатчилиги тарихи шундан да-лолат берадики, ҳар қандай зўравон босқинчилар ва юртимизда ҳукм-ронлик қилмоқчи бўлган кучлар ёвуз ниятларига эришиш учун, ав-вало, миллий манфаатларимизга тажовуз қилиб, маданият ва анъ-аналаримизни йўқ қилиш, шу йўл билан бизни мафкуравий жиҳат-дан заифлаштиришга, куч-қудратимизни йўқотишга ҳаракат қил-ганлар. Бутун дунёда глобаллашув жараёни ҳаддан зиёд кучайган ҳозирги даврда бундай марказлар ва кучлар ўз ғаразли мақсадлари-ни амалга ошириш учун ҳар қандай усулларни ишга солмоқда. Улар бу борада катта куч ва маблағ сарфлаб, одамларнинг миллий, диний ҳиссиётларидан, бизнинг моддий ҳаётимизда мавжуд бўлган ўткин-чи қийинчиликлардан фойдаланишга уринмоқда.

Мафкуравий таҳдидларга қарши ўз вақтида қатъият ва из-чиллик билан кураш олиб борилмаса, турли зарарли оқимлар

Ўзбекистонга ҳам шиддат билан ёпирилиб кириши, ёшларни ўз гирдобига тортиб кетиши, оқибатда улар ота-она, эл-юрт олди-даги бурчи ва масъулиятини ўйламайдиган, фақат бир кунлик ҳаёт билан яшайдиган эгоист-худбинларга айланиб қолиши мумкин. Бизга мафкуравий таҳдид солиши мумкин бўлган айрим таш-килотлар ўрта асрларда мавжуд бўлган мусулмон халифалигини тиклаш йўлида фаолият кўрсатмоқда. Албатта, бундан ўн тўрт аср бурунги воқеликни бугун амалда қайта тиклаб бўлмаслиги аён. Лекин уларнинг нияти — ягона мафкуравий макон барпо этиб, ислом динини сиёсийлаштириш ва шу асосда ҳокимиятни қўлга киритиб, ҳукмронлик қилишдан иборат.

Ҳозирги даврдаги **"эркин демократия"** ва турли **"очиқ жами-ят моделлари"**ни экспорт қилиш, жамият ва давлат қурилиши-нинг "универсал лойиҳа"ларини ташқаридан тиқиштириш йўли-даги уринишлар ҳам мафкуравий таҳдид ва тажовуз сифатида баҳоланмоғи лозим. Аслида, инсоният тарихида барчага бирдек маъқул бўладиган бошқарув модели ҳеч қачон бўлмаган. Мафкуравий таҳдиднинг **"оммавий маданият"** никоби остида ахлоқий бузқўлик ва зўравонлик, индивидуализм, эгоцентризм ғояларини тарқатиш, шунинг ҳисобидан бойлик орттириш, бошқа халқлар-нинг неча минг йиллик анъана ва қадриятлари, турмуш тарзи-нинг мафкуравий негизларига бепасандлик, уларни қўпоришга қаратилган шакллари ҳам мавжуд. Ҳозирги вақтда ахлоқсизлик-ни маданият деб билиш ва аксинча, асл мафкуравий қадриятлар-ни менсимасдан, эскилик саркити деб қараш билан боғлиқ ҳолат-лар таракқиёт ва ёшлар тарбиясига тажовуз қилмоқда.

Мафкуравий таҳдид шакллари-нинг аксарияти информацион ҳу-руж ва ўйдирмаларни тарқатиш орқали юз бермоқда. Бугунги кунда тобора кучайиб бораётган бундай хатарларга қарши доимо сергак, огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшашимиз зарур. Бундай таҳдидларга қарши ҳар томонлама чуқур ўйланган, пухта илмий асосда ташкил этил-ган, мунтазам ва узлуксиз равишда олиб бориладиган мафкуравий тарбия билан жавоб бериш мумкин. Ҳар биримиз мафкуравий таҳ-дидларга нисбатан лоқайдлик, бепарволик ва беғамлик иллатидан халос бўлишимиз, ҳар бир фуқаро юртимизда, жаҳонда содир бўла-ётган ҳар қандай воқеа, ҳодиса, жараёнлар менга, менинг тақди-римга бевосита дахлдор деб ҳисобламоғи даркор. Президентимиз таъ-кидлаганидек, "Ҳозирги ўта мураккаб бир замонда халқаро майдон-да содир бўлаётган жараёнларнинг туб моҳиятига етиб бориш, улар

ҳақида холис ва мустақил фикрга эга бўлиш бугунги куннинг энг долзарб вазифаси, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди".

Мафкуравий таҳдид ўз моҳиятидан келиб чиқиб, энг аввало, инсон онгига, тафаккури ва хулқ-атвориغا хавф-хатар солмоқда. Инсон онги ва қалбини вайронкор ҳамда бузғунчи ғоялар билан издан чиқаришга ҳаракат қилиш мафкуравий таҳдиднинг энг асо-сий мазмун-моҳиятини белгилайди. Мафкуравий таҳдид муайян жамият аъзоларини ягона мақсад ва муддаолардан чалғитиб, мил-лий менталитетга мос келмайдиган бегона ғоялар, фикрлар, мақ-садлар ва қарашларни четдан туриб экспорт қилиш жараёнида ўзини янада аниқроқ намоён қилади.

Ҳозирги вақтда мафкуравий таҳдидлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

— юртимиздаги демократия қадриятлари ва демократик та-раққиёт имкониятларига нисбатан шубҳа билан қараш ҳолатини вужудга келтириш;

— одамларни эзгу ғоялардан чалғитиш, хаёлий фаровон тур-муш тарзини ваъда қилиш;

— жамият аъзолари, айниқса, ёшлар тафаккурида миллий қадриятларга содиқлик туйғуларини заифлаштириш;

— халқимиз урф-одатлари, миллий менталитетига бегона одатларни киритишга интилиш;

— экстремистик руҳдаги диний ғояларни тиқиштиришга ин-тилиш;

— аҳоли ўртасида миллий тараққиёт моделига ишончсизлик уйғотиш;

— жамоапарварлик, ижтимоий ҳамкорлик руҳини инкор этиб, индивидуализм ғояларини сунъий равишда тиқиштириш.

Мафкуравий таҳдидларнинг ниҳоятда кенг қамровли эканли-гидан келиб чиқиб, уларни қуйидагича тоифалаш мумкин:

Биринчидан, жамиятимиз аъзоларининг онги ва тафаккурига таъсир қилишга қаратилган хуружлар. Маълумки, халқимизнинг асрлар давомида шаклланиб келаётган миллий онги ва дунёқара-шида ҳамда хулқ-атвор нормаларида ота-онага, ўзи яшаётган маҳалла жамоасига, катта ёшдаги кишиларга чуқур ҳурмат би-лан қараш, муайян воқеа ва ҳодисаларга босиқлик, мулоҳаза ва андиша билан муносабатда бўлиш, жамоа фикрига нисбатан ало-ҳида эҳтиром кўрсатиш каби хислатлар устуvs >лик қилади. Қола-

Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. -Т.: "Маънавият", 2008. 116-117-б.

верса, айнан мана шу қадриятлар жамиятимиз маънавиятининг тамал тошини ташкил қилади.

•Бундай вазиятни яхши ўрганган ғанимларимиз бизга қарши маънавий хуружларни амалга оширишда халқимизнинг мана шундай улуғвор қадриятларига мутлақо тесқари ва бегона бўлган, асосан «индивидуализм», «эгоизм», «космополитизм», «зўравон-лик», "диний мутаассиблик" ғояларини иложи борича чиройли ниқобларга ўраб, жамиятимизга олиб киришга уринмоқда. Ғаним-ларимизнинг халқимиз миллий онгига таъсир кўрсатишдан кўзлан-ган асосий мақсади Президентимиз И.А. Каримов хулоса қилгани-дек: «Ўзбекистонда ҳукм сураётган тинчлик ва осойишталикни, жамиятимиздаги бунёдкорлик муҳитини, бугун биз барпо этаёт-ган фаровон ва осуда ҳаётни бузиш, тобора кучга кираётган дав-латимизни ағдариш, танлаган йўлимиздан қайтаришдир. Одамла-римизнинг юрагига ваҳима ва қўрқув солиш ҳисобидан уларнинг эртанги кунга бўлган ишончини йўқотиш, бири-бирига қарши қўйиш, юртимизда, минтақамизда ўз манфаати, ўз сиёсатини ўтқа-зишдан иборат».

Иккинчидан, миллий урф-одатларимизга бўлаётган хуружлар. Маълумки, халқимизда ўзига хос миллий одатлар, анъаналар шаклланган. Жамоа бўлиб яшаш, қариндош-уруғларга меҳрибон-лик, тўй ва маъракалар, байрамлар, тарбия масалаларида, ҳашарларда ижтимоий ҳамкорликнинг бошқаларда учрамайдиган ўзига хос юқори даражасининг намоён бўлиши шулар жумласи-дан. Халқимизнинг бу урф-одатлари асрлар давомида жамият мустаҳкамлигининг асоси бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Давла-тимиз раҳбари таъкидлаганидек: «Халқимизнинг донологи, бағ-рикенглиги, сабр-бардоши бизни ҳар қандай бало-қазолардан ас-раб, идрокимизни, ақл-заковатимизни чархлаб, юртимизда осойишталик ва миллатлараро, фуқаролараро тинчликни сақлаб қолишга хизмат қилди»¹.

Миллий анъаналаримиз ва урф-одатларимизнинг мамлакатимиз тараққиёти учун нақадар улкан аҳамиятини сезган таҳдидчилар бу борада ҳам муайян хуружларни амалга оширмоқда. Шу мақсадга эришиш учун улар глобал алоқа тизимлари ва бошқа воситалар орқали маънавий қашшоқликка, таркидунёчиликка, одамларга нисбатан оқибатсизлик ва шафқатсизликка олиб келувчи ғояларни ҳамда

Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга ҳамжихатлигимиз ва катъий иродаимизга боғлиқ 12-жилд. - Т.: "Ўзбекистон", 2004. 250-бет.

урф-одат нормаларини зўр бериб тарғиб қилмоқца. Булар орасида, айниқса, одамовилик, ота-онага нисбатан беписанд қараш, шахсий ҳаётни улуғлаш каби гоё ва қарашлар устуворлик қилмоқца.

Учинчидан, миллий маданиятимизга бўлаётган хуружлар. Сир эмаски, халқимизнинг миллий маданияти ўзининг қадимийлиги, бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Марказий Осиё тарихи-да ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш би-лан комусий билимдонликни ўзида мужассам этган алломалар кўп бўлган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақш-банд, Хожа Аҳмад Яссавий, Ал Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Заҳириддин Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар. Уларнинг номи, жаҳон цивилизацияси тараккиётига қўшган буюк ҳиссаси ҳозирги кунда бутун дунёга маълум.

Маънавий хуруж уюштираётган кучлар жамиятимиз аъзола-рини миллий маданий бойликлар ва имкониятлардан бегоналашти-ришга ҳаракат қилмоқца. Шу мақсадда улар Интернет тармоғидан, кинофильмлар ва санъат турларидан фойдаланган ҳолда ниҳоятда оҳанрабо, лекин енгил-елпи, инсон тафаккурини ривожлантиришга эмас, аксинча унинг саёзлашувига хизмат қилувчи намуналарни жамиятимизга олиб киришга интилоқца. Бундай санъат ва мада-ният намуналарида беҳаёлик, мантиқсизлик гоёларининг тарғибо-ти етакчилик қилмоқца. Ваҳоланки, бу мамлакатларнинг ўзлари миллатларни парокандаликка олиб борадиган, инсоният учун шар-мандали вазиятларни демократия, инсон ҳуқуқлари каби олий кад-риятлар шиори остида тарғиб қилмоқца.

Мана шундай ҳолатлардан келиб чиқиб хулоса қилиш мум-кинки, бугунги кунда мамлакатимизнинг ҳар бир фуқаросида са-марали ва мустаҳкам маънавий иммунитетни шакллантириш ке-чиктириб бўлмайдиган вазифага айланди. Маълумки, Президен-тимиз И.А.Каримовнинг 2000 йилда «Фидокор» газетаси мухбири-га берган интервьюсида мафкуравий иммунитетнинг моҳияти ва зарурлиги асослаб берилган эди. И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар, аввало, уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади. ...Шунга ўхшаш зарарли таъсирлар давом этаверса, миллат ўзли-гини йўқотиши, минг йиллик анъаналарини бой бериб, оломонга айланиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас. Табиий савол туғилади: бундай мафкуравий таъсирлар салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун нима қилиш керак? Бунинг йўли — одамларимиз, авваламбор,

ёшларимизнинг иймон-этикодини мустаҳкамлаш, иродасини ба-қувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида ўзлигини унут-маслик, ота-боболарнинг муқаддас қадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш. Уларнинг, мен ўзбек фарзандиман деб, ғурур ва ифтихор билан яшашига эри-шишдир. Бугун кучли давлатларнинг тарғибот ва ташвиқотлари натижасида учинчи дунё мамлакатлари ўзларининг юқори мала-кали мутахассисларидан ажралмоқдалар. Оддийгина рақамларга мурожаат қилганимизда бунинг тасдиғини кўрамиз. Ғарб оммавий ахборот воситаларининг доимий тарзда олиб борадиган тарғибот ва ташвиқотлари натижасида камбағал Африка мамлакатлари учун юқори малакали мутахассисларга бўлган эҳтиёж юқори бўлиб турган бир пайтда, олий ва юқори малакали ходимларнинг ҳар учтасидан биттаси ривожланган давлатларга кетиб қолмоқда. Ҳар йили Африкадан ўртача 23 000 илмий ходим ва ўқитувчи чиқиб кетмоқда. Кейинги беш йил мобайнида қитъа давлатлари 60 минг-дан ортиқ ўрта ва юқори бўғиндаги бошқарув ходимларидан маҳрум бўлди. Маълумки, ҳар қандай касалликнинг олдини олиш учун, аввало, киши организмида унга қарши иммунитет ҳосил қилина-ди. Биз ҳам фарзандларимиз юрагида она - Ватанга, бой тарихи-мизга, ота-боболаримизнинг муқаддас динига соғлом муносабатни қарор топтиришимиз, таъбир жоиз бўлса, уларнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришимиз зарур» .

Фуқаролар сиёсий онги ҳамда миллий қадриятларга нисбатан хуружлар ва уларни асраш зарурлиги бугунги муҳим масалалар-дан биридир. Албатта, бу масала барча замонларда буюк мутафак-кир, маърифатпарвар боболаримизни ўйлантириб келган, халқи-миз эътиборидан ҳеч қачон четда қолмаган. Лекин бугун биз мут-лақо бошқа даврда яшамокдамиз, энди ҳаёт талаблари ўзгача. Би-нобарин, ўзини асрашни ўйлаган ҳар бир халқ кўпроқ келажаги ҳақида қайғурмоғи керак. Халқимизнинг жаҳон тараққиётига қўшган ҳиссаси ўтмишда қанчалик улкан бўлмасин, шунинг ўзи билангина ҳозирги даврда тараққий этган давлатлар орасида муносиб ўрин эгаллаш қийин. Фақат миллий истиқлол ғоясигина миллатнинг куч-қудратини, салоҳиятини рўёбга чиқариши, халқимизни бунёдкор-ликка сафарбар этиши, юртимизда истиқомат қилаётган барча фуқароларни жипслаштириши, дунёга ҳукмронлик қилишга ин-

Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақ-садимиз. 8-жилд. - Т.: "Ўзбекистон", 2000. 494-бет.

тилаётган, ғаразли мақсадларни кўзлаётган кучлар, бузгунчи ғоялар-га қарши ишончли тўсиқ бўлиши мумкин. Шу боис ҳам жамияти-миз аъзолари сиёсий онгини ошириш масаласига сифат жиҳатидан бутунлай янгича асосларда ёндашиш давримизнинг энг асосий муд-даосини ташкил этади. Чунки юқорида таъкидланганидек, ўз мил-лий манфаатларини таъминлай олган жамиятнинггина умри боқий бўлади. Бу ҳар биримизнинг бурчимиз ва уни таъминлашда қуйи-дагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ: 1) миллий маънавий кадриятларни авайлаб-асраш; 2) ёшларни миллий руҳда тарбия-лаш; 3) миллий манфаатларни ҳимоя қилиш; 4) тарғибот ишлари-ни янада кучайтириш.

Зеро, бугунги давр воқелиги ҳар бир масалада янгича тамо-йиллар асосида ёндашишни тақозо этмоқда. Муайян тушунчалар, ғоялар ёки тамойилларни англаб олиш ишнинг бир қисми, холос. Шу маънода, миллий маънавий таҳдидларга қарши курашда ама-лий ишларга эътибор бериш асосий масаладир.

Ахборот технологиялари орқали хуружлар авж олаётган бу-гунги кунда улардан сақланиш зарурати мафкуравий таҳдидлар-ни бартараф этиш борасидаги муҳим масалалардан биридир. Бу-гун дунё ахборот асрига кириб улгурди. Энг тараққий этган дав-латларнинг мавқеи, салоҳияти кўплаб омиллар билан бирга ОАВ-нинг нечоғлик ривожлангани билан ҳам белгиланмоқда. Тараққи-ётнинг бош белгиси эса жамиятнинг ахборотлашганлигида ўз ифо-дасини топмоқда. Яқин-яқинларгача ахборотлашув жараёнлари фақат оммавий ахборот воситаларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган эди, холос. Ҳозир эса манзара тамоман ўзгача. Эндиликда ахборот технологиялари шу қадар ранг-баранг тус олдики, кеча-ги ўлчамлар, мезонлар, тушунчалар, имконият ва воситаларни тубдан янгилаш зарурати кўндаланг бўлмоқда. Компьютер техни-каси, Интернет тизими, телекоммуникация имкониятлари тасав-вуримиздаги "оммавий ахборот воситаси" деган тушўнчани тамо-ман ўзгартириб юбормоқда. Шуни ҳам айтиш керакки, **«замона-вий интеграция» тушунчаси** дунё ахборот маконидан мустақкам ўрин эгаллашни тақозо этмоқда. Мустақиллик йилларида омма-вий ахборот воситалари сони мисли кўрилмаган даражада ошди. 1991 йилда Ўзбекистонда 351 та оммавий ахборот воситаси фао-лият юритган бўлса, ҳозирги вақтда уларнинг сони 1100 тадан ошиб кетди. Жумладан, газеталар 389 тадан 697 тага, журналлар 235 тага етди. 1991 йилда фақат битта телерадиокомпания таш-кил этилган бўлса, ҳозир мамлакатимизда 75 дан зиёд телерадио

студия фаолият юритмоқда. Уларнинг аксарияти нодавлат ва ху-сусий, реклама йўналишида фаолият олиб бормоқда. Бундан таш-қари, бир қанча нашриёт ва матбуот уйлари ҳам ташкил этилди. Қатор ахборот агентликлари, Интернет тармоқлари фаолияти мамлакатимиз аҳолиси учун ахборот манбаи сифатида катта аҳамият касб этмоқда. Мамлакатимиз ахборот майдонида муста-қиллик шарофати билан фикрлар хилма-хиллиги қарор топиб бормоқда. Масалан, юртимизда фаолият юритаётган ҳар бир сиё-сий партия ўз нашрига эга бўлди. Бундан ташқари, иқтисодиёт, банк тизимидаги ўзгаришларни ёритиб бораётган нашрлар сони ортиб бормоқда. Шунингдек, диний-маърифий йўналишдаги ҳамда кенг оммага йўналтирилган тижорат нашрлари ҳам пайдо бўлди. Бу масалани ўрганиш мустақиллик даврида ОАВ соҳасидаги асосий ўзгаришлар қуйидагиларда намоён бўлаётганидан далолат беради:

- оммавий ахборот воситалари миллий истиқлол мафкура-си асосида шаклланиб, ривожланиб бормоқда;

- халқимизнинг миллий қадриятлари, урф-одат ва анъана-лари, буюк аجدодларимиз қолдирган илмий-маънавий меросни ўрганиш ва тарғиб этиш тобора кучайиб, кўлами кенгаймоқда;

- миллий маънавият, таълим-тарбия тизимига оид мақола, хабар, кўрсатув ва эшиттиришлар кўпаймоқда;

- нодавлат теле ва радио студиялар, хусусий ва тижорат-реклама нашрлари ривожланмоқца;

- жаҳон тилларида эшиттиришлар тайёрлаш ва эфирга уза-тиш имконияти кенгаймоқда;

- ахборот майдонида шакли, адади, йўналишидан қатъи на-зар, рақобат муҳити шаклланмоқда.

Шу билан бирга, ОАВ фаолиятида учрайдиган асосий муам-молар - оммавий ахборот воситаларидаги бир хиллик, яъни газе-та ва журналларнинг бир-биридан фарқ қиладиган аниқ ғояси, йўналиши ва ўзига хос кийёфасига эга бўлиши билан боғлиқ. Шу-нингдек, нашрларнинг муайян соҳага ихтисослашувини эътибор-га олиб, ўша соҳа муаммоларини чуқур ўрганиш, таҳлил этиш ва ечимини излаб топишга асосий эътибор бериш ҳам долзарб вази-фага айланди. Бундан ташқари, ҳаётий муаммоларни танлай олиш, мавзуларни ёритишдаги изчиллик, масалага ёндашув ва услуб-даги ўзига хослик, яъни услубий ихтисослашишга эътибор қара-тиш лозим. Демак, оммавий ахборот воситалари фаолиятини янада такомиллаштириш - давр талаби. Узбекистон матбуотининг жа-

хон ОАВ тизимига уйғунлашуви, Интернетнинг глобал ахборот майдониға интеграциялашуви буни яққол кўрсатиб турибди. Кел-гусида ушбу жараённинг янада кенгайиши, янгича маъно-мазмун касб этиши, нафақат ОАВ, балки барча маънавий-маърифий соҳа ходимлари масъулиятининг янада ошишини тақозо этади.

Ёшлар дунёқарашини бузишга қаратилган таҳдидлар мафку-равий хуружнинг энг салбий оқибатларга олиб келадиган шакл-ларидан биридир. Маълумки, халқимизнинг нисбатан кўпчилиги-ни ёшлар ташкил қилади. Шу сабабли улар бизнинг олтин фонди-миз ҳисобланади. Афсуски, баъзида ёшларимиз дунёқарашини бузишга қаратилган хатти-харакатлар кўзга ташланмоқда. Яъни Ватанини ёмон кўрсатиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини қарор топтириш, давлат ва жамиятга нисбатан ишончсизлик уй-ғотиш кабилар. Ёшларда бундай таҳдидларга қарши замонавий тафаккур ва сиёсий фаолликни шакллантириш лозим. Бунда ёшларда сиёсий онг, сиёсий қараш ва сиёсий маданиятни шакл-лантириш муҳим ўрин тутди. Бунинг учун оила, таълим тизими, маҳалла ва ташкилотлар орасида шундай механизм шаклланиши керакки, ҳар бир ёш сиёсий воқеликни ва ижтимоий ҳаёт жараёнларини тўлароқ идрок этсин. Бу жараёнда ёшларни миллий ва умуминсоний маданият уйғунлиги асосида тарбиялаш ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун уларни эркин ва муста-қил фикрлашга, мушоҳада юритишга, оила ва қавм-қариндош-ларни ҳурмат қилишга, дунёда бўлаётган ҳар бир воқеликка ўз муносабатини билдиришга ўргатишимиз керак. Бунда, аввало, халқ руҳиятини кўтарадиган, унинг ички, ботиний қудратини намоён этадиган тадбирларни кўпроқ ташкил этиш, шу руҳдаги адабий-бадиий асарлар, илмий-публицистик тадқиқотларни кўпайтириш-ни рағбатлантириш, уларни омма онгига сингдиришга эришишга эътибор қаратиш лозим. Мустақиллик даврида эришилган мил-лий-маънавий ютуқларимизнинг аҳамияти, салоҳияти ва жози-басини кўрсатиш, истиқлол, халқ эрки, миллий давлатчилиги-миз энг шарафли, энг муқаддас қадрият эканини ёшлар онгига мунтазам сингдириб бориш бу борада муҳим аҳамият касб этади. Ёшларни қадимий Бухоро, Хива, Самарқанд, Қўқон, Шаҳрисабз каби шаҳарларга саёҳатлар уюштириш, улуғ инсонлар ҳоқини зиёрат қилиш, музейларга олиб бориб, ўлмас тарихий обидала-римиз, аждодлар маданияти билан таништириш ҳам катта аҳами-ятга эга.

Хуллас, бугунги кунда жамиятимиз барқарорлиги ва мамлакатимиздаги тинчликни. мустақкамлаш масаласи тобора муҳим, ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда. Ушбу масаланинг самарали ҳал қилиниши мустақил тараққиётимизнинг асосий шартларидан бирига айланди. Шу боис ҳам халқимиз танлаб олган йўл ва юр-тимизга нисбатан бўлаётган ғоявий хуружлар моҳиятини анг-лаш, уларга қарши курашнинг самарали воситаларини излаш, бу борада хушёр ва огоҳ бўлиш барчамизнинг зиммамиздаги энг му-ҳим вазифалардан биридир.

15-мавзу. Мафкуравий инқироз ва ғоявий бўшлиқ

Бугунги замонда ранг-баранг дунёқарашлар, турли миллий, диний, сиёсий оқимларнинг ўзига хос ғоялари мавжуд. Уларнинг баъзилари ўзаро уйғун ҳолда бир-бирларини тақозо этса, айрим-лари бир-бирига мутлақо зид. Ғоялар, мафкуралар таъсири нати-жасида дунёнинг айрим минтақаларида оммавий қирғинлар, фо-жиалар юз бераётган бўлса, бошқа ҳудудларда баъзи давлатлар-нинг юксак даражада ривожланаётганини кузатиш мумкин. Демак, ҳар қандай давлат ёки мамлакатнинг тақдири кўп жиҳатдан маф-куравий муаммоларнинг қандай ҳал қилинишига, ушбу соҳада ин-қироз ва таназулга йўл қўйилмаслигига кўп жиҳатдан боғлиқ

Ғоялар фалсафасида ўрганиладиган мавзулар доирасида жа-мият ҳаётидаги бундай жараёнларни, одамларнинг фаолияти ва турмуш тарзида бузғунчилик майлларини устувор қиладиган маф-куравий инқироз ва ғоявий таназул ҳолатларини ифодалайдиган баъзи тушунчалар ҳам қўлланилади. **"Мафкуравий инқироз"** ту-шунчаси кишилик жамиятига хос муайян салбий ҳолатни изоҳ-лаш учун қўлланиладиган ана шундай тушунчалардан бири бўлиб, маънавий соҳадаги тамойилларнинг қадрсизлангани, ғоявий па-рокандалик ва мафкуравий беқарорлик ҳолати, мавжуд ғоялар тизимининг ўз қадрни ва аҳамиятини йўқотгани, бузғунчи ва бего-на ғоялар таъсирининг кучайгани каби маъноларни англатади.

Маълумки, ҳар қандай мафкура муайян ижтимоий қатлам, миллат, давлат, жамиятнинг эҳтиёжлари, манфаатлари, мақ-сад-муддаолари, орзу-интилишлари ҳамда уларни амалга оши-риш тамойилларини ўзида мужассам этадиган тизимдир.- Жамият тараққий этар экан, бу тизим ҳам такомиллашиб, янгиланиб бо-риши лозим. Шундагина у ҳаёт талаблари, ижтимоий тараққиёт қонунларига жавоб бера олади. Акс ҳолда, у янги замон талабла-

рига мос келмаи қолади ва тарих сахнасидан тушиб кетади. Собик коммунистик мафкуранинг тақдири бунга мисол бўла олади.

Тарих далолат берадики, жамиятнинг янгиланиши арафаси-да, одатда, эски тизим, эски турмуш тарзи билан биргаликда ўша тизим мафкураси ҳам таназзулга учрайди, бундай ҳол маъ-лум даражада мафкуравий инқирозни юзага келтиради. Ана шун-дай шароитда мафкуравий бўшлиқ ва мафкуравий беқарорлик ҳамоҳанг аҳамият касб этади. Чунки бундай пайтда вазиятдан фойдаланиш илинжида турли ғаразли мақсадларни кўзлаган маф-куралар ҳам бош кўтаради. Агар ана шундай ҳолатда эҳтиётсиз-ликка йўл қўйилса, жамият ҳалокат ёқасига келиб қолиши мум-кин. Том маънодаги мафкуравий инқироз ана шундай пайдо бўла-ди. Юзага чиққан турли бегона, ёт мафкуралар билан янгидан шаклланаётган ғоялар ўртасида муросасиз кураш боради. Бу ку-раш томонларнинг ўзаро вақтинчалик муваффақиятлари тарзида кечиши мумкин. Бундай ҳолат сиёсий ва ижтимоий ҳаётга жуда катта таъсир кўрсатади.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда маънавий ва мафкуравий му-аммоларни ҳал қилиш йўлида самарали ишлар олиб борилмоқда. Бу, аввало, мустабид мафкура асоратларини бутунлай бартараф этиш, миллий тараққиётга хизмат қиладиган, халқнинг дунёқара-шига мос бўлган соғлом мафкурани, яъни миллий истиқлол ғояси-ни аҳолининг турли қатламлари қалби ва онгига сингдириш, уни тараққиётимизнинг асосий омилларидан бирига айлантиришга ҳара-кат қилиш билан боғлиқ. Зеро, Президентимиз уқтиргани каби: "...мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотиши муқаррар. Иккинчи-дан, қаердаки мафкуравий бўшлиқ бўлса, ўша ерда бегона мафку-ра ҳукмронлик қилиши ҳам тайин. Бунинг исботи учун хоҳ тарих-дан, хоҳ замонамиздан кўплаб мисоллар келтириш қийин эмас".

Мафкуравий инқироз намоён бўлишининг ўзига хос даража-лари бор. Бу даражалар орасида бутун жамиятни қамраб олади-ган умумий ғоявий инқироз энг кўп салбий оқибатларга олиб ке-лиши ва кенг кўламга эга бўлиши билан характерланади. Бундай ҳолатда мафкуравий инқироз умумижтимоий таназзулнинг тар-кибий қисми сифатида намоён бўлади ва жамиятнинг барча соҳа-лари ҳамда қатламларини қамраб олади, унинг тараққиётига тўсик

Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-жилтд. -Т.: «Ўз-бекистон», 2001. 221-бет.

бўлиб қолади. **Мафкуравий инқирознинг ижтимоий даражаси** кўп ҳолларда муайян жамиятнинг умумий таназзулини, унинг ҳаёти, шу жамият аъзоларининг фаолият мезонлари замон талабларига мос келмай қолганини англатади. Бу эса, ўз навбатида, мавжуд ғоялар тизими, мафкуравий воситалар ва усуллар мажмуининг қадрсизлангани, ўз аҳамиятини йўқотганини кўрсатади.

Мафкуравий инқирознинг индивидуал даражаси алоҳида шахсларнинг маънавий дунёси ва ижтимоий кифасининг таркибий қисми сифатида намоён бўлади. Бундай ҳолатда муайян шахс учун у яшаётган даврдаги баъзи ғоялар ва мафкура тамойилларининг аҳами-яти йўқолиши, қадрсизланиши рўй беради. Мавжуд ғоялар ва маф-кура тизими шу киши учун ҳаёт кечириш ва амалий фаолият ме-зони сифатидаги аҳамияти ҳамда таъсирини йўқотади.

Мафкуравий инқироз кўп ҳолларда муайян бир давлат ва жа-мият тизими замон талабларига жавоб бермай қолган, унинг ўзга-риши, умуман, бирон-бир ижтимоий-иқтисодий тузумдан бош-қасига ўтиш арафасида ҳам юзага келади. Шу нуқтаи назардан олганда, мафкуравий инқирозни муайян тарихий шароитда юзага келадиган ғоявий турғунлик ҳолати ва ғоялар тизимининг ўзга-риши арафасидаги жараён деб аташ мумкин.

Хдр қандай мафкуравий инқироз **ғоявий парокандалик** ҳолатининг натижаси ва ифодасидир. Муайян жамият, халқ, ижтимо-ий қатламларнинг ўз мақсадларини аниқ-равшан белгилаб олма-гани, орзу-интилишлари ва манфаатларини ифода этадиган маф-кура яратмагани сабабли ижтимоий онгда ҳамда маънавий ҳаётда юзага келадиган ғоявий бошбошдоқлик ва беқарорлик ҳолати ғоявий парокандалик деб аталади.

Ғоявий парокандалик, одатда, муайян сиёсий тизим ўз ҳаётини тугатган, бир тузумдан бошқасига ўтилаётган, ижтимоий сиёсий кутблашув ва зиддиятлар кучайган, жамият турли табақаларга бўлиниб, ҳар бир ижтимоий-сиёсий куч ўзининг тор манфаатлари доирасида ўралашиб қолган вазиятларда рўй беради. Бу ҳолат жа-миятни янада тарқоқ қилишга, бир-бирига душман тарафларга ажратиб юборишга олиб келади. Мамлакатда ички зиддиятлар ку-чайган, қатлам, тоифа, миллий-этник бирликлар ўртасидаги қара-ма-қаршилик зўрайган ҳолларда ҳам ана шундай ҳол рўй беради.

Тарихдан маълумки, ғоявий парокандалик туфайли давлат-лар ва халқлар қарамликка, иқтисодий ва мафкуравий исканжа-га тушиб қолади, таназзул ва тушкунликка йўлиқади. Жамиятда-ги барча қатлам ва гуруҳларни умумий мақсадлар ҳамда туб ман-

фаатлар йўлида бирлаштирадиган ягона, умумхалқ мафкурагина ғоявий парокандаликка барҳам беради.

Демак, мафкуранинг ижтимоий ҳаётдан узилиб қолиши жа-мият тараққиётига тўсиқ бўлади ҳамда ғоявий турғунлик, шу жабҳадаги инқироз ҳолатини келтириб чиқаради. Бу жараён кўп ҳолларда давлат ва жамиятда мафкура яккаҳоқимлиги ўрнатил-ган, мазкур жабҳада мафкуравий ранг-баранглик ва ғоявий плю-рализмга йўл қўйилмаганининг оқибатидир. Муайян бир давлат, жамият ёки ижтимоий гуруҳ давлатларда ягона мафкуранинг тўла ҳукмронлигини унга хос тамойилларнинг ўзгармас акидалар тар-зида жамият ҳаётида қатъий ва мутлақ тартибда ўрнатилиши **"Мафкура яккаҳоқимлиги"** тушунчаси орқали ифодаланadi.

Мафкура яккаҳоқимлигининг моҳияти шундаки, бунда бирон-бир ғояга асосланган мафкуравий тизим жамиятдаги барча қат-ламлар манфаатларини ифода этувчи ягона илмий, энг адолатли мафкура деб эълон қилинади. Ўз моҳияти ёки бирон-бир жиҳати билан ундан фарқ қилувчи ғоя ва қарашларга эса ёт ва душман мафкуралар сифатида кдралади. Уларнинг тарафдорлари тазйикқа учрайди ёки йўқотилади, бошқалар эса яккаҳукмронлик қилаёт-ган мафкурага бўйсундирилади. Оқибатда миллионлаб кишиларда мутелик, лоқайдлик, боқимандалик, маҳдудлик, ўзга ғояларга ҳадиксираб қараш руҳияти шакллантирилади, жамиятнинг маъ-навий ривожига, илм-фан равнақига жиддий зарар етказилади.

Тарихий тажриба шундан далолат берадики, яккаҳоқимликка интилган, мутлақ ҳақиқатни даъво қиладиган мафкуранинг ис-тиқболи йўқ Чунки у яккаҳукмронлик ўрнатиш баробарида, ўзини бойитиб борадиган манба — фикрлар ранг-баранглиги ва қараш-лар хилма-хиллигидан узилиб қолади. Собик иттифоқ даврида етмиш йилдан зиёд яккаҳукмронлик қилган коммунистик мафку-ранинг таназзули бунинг яққол исботидир.

Франциялик таниқли сиёсатшунос Жак Баранинг фикрича, баъзи мамлакатларда иқтисодий фойда кетидан кувиш ғояси маънавий кадриятларни йўқ қилиб юборилишига олиб келмоқда. Уларда "оила", "жамоа", "миллат" тушунчалари ниҳоятда кадрсизланиб кетган, одамларнинг аксарияти фақат бугунги кун ва фойда олиш учун яшайди, эгоизм ва эгоцентризм майллари кучайиб кетган. "Биз яшайдиган минтақада, - дейди у, - маънавий-ахлоқий таназзул нафақат оддий одамлар, балки халқлар ва давлатлар бошига кўпдан-кўп фалокатларни солди, сиёсий инқироз эса миллионлаб кишиларнинг ёстигини қуритган иккита жаҳон урушини келтириб

чиқарди." Таназзул масалалари олимлар ва мутахассисларнинг ҳам диққат марказида турибди, уларнинг баъзилари бу борадаги муаммоларнинг ечимини топиш мушқуллигидан тушкунликка ҳам тушмоқдалар. Кейинги юз йилликда шу йўналишда чоп этилган таниқ-ли олимлар қаламига мансуб баъзи китобларнинг номланиши ҳам бу фикрнинг ҳақиқат эканини яққол кўрсатади: "Европанинг сўни-ши" (О.Шпенглер, 1918), "Эркинликдан қочиш" (Э.Фромм, 1941), "Қуллик сари йўл" (Ф.Хайек, 1944), "Онгнинг емирилиши" (М.Хор-кхаймер, 1947), "Цивилизация тарих ҳукми олдида" (А.Тойнби, 1952), "Мафқуранинг емирилиши" (Дж. Белл, 1960), "Лигитимлик инкирози" (Ю. Хабермас, 1973), "Эркин жамият сукунати" (П.Фей-ерабанд, 1978), "Тарих интиҳоси" (Ф.Фукуяма, 1985), "Ёруғлик-дан зулмат сари" (2000), "Ғарбнинг ўлими" (ПЖБьюкенен, 2001).

Ушбу китобларнинг номларига эътибор берсангиз, мафқуравий таназзул маънавий бузилишнинг оқибати бўлиши ҳам мумкинлиги-га ишонч ҳосил қиласиз. "Маънавий бузилиш" умуминсоний ва мил-лий ахлоқ, қадрият, маданият, дин ва тарбия асосларига зид бўлган, инсон шахсининг тубанлашуви, ижтимоий, маънавий-ахлоқий меъ-ёрларга риоя этмаслик, инкор этиш ёхуд уларнинг илдизларини емиришга қаратилган ёвуз хатти-ҳаракатларни англлатувчи тушун-чадир. У муайян кучлар, марказлар, шахслар томонидан ўз манфа-атларини ғоявий-мафқуравий жиҳатдан таъминлаш, ғаразли мақ-садларни кўзлаб, мамлакати ва ўзга давлат халқи, айниқса, ёшла-рини чалғитиш, уларнинг онгига ғайриинсоний ва ғайриахлоқий ғоя ҳамда қарашларни сингдиришга хизмат қилади.

Маълумки, XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошларида кўпгина Ғарб мамлакатларида маънавий бузилиш (пала-партиш жинсий муносабатлар, гиёҳвандлик, никоҳсиз оила, оммавий беҳаё клиплар, ахлоқсизлик, куч ва зўравонликни тарғиб этувчи фильм-лар ва б.) жамият ҳаётининг барча жабҳаларида яққол нимоён бўлди. Бу жараённинг чуқурлашуви, даҳшатли тус олаётгани Ғарб олимлари, махсус марказ ҳамда ОАВ томонидан амалга оширил-ган кўплаб тадқиқот натижаларида акс эттирилган. Масалан, бир гуруҳ америкалик олимлар амалга оширган тадқиқот натижасига ^{кўр#>} тартибсиз жинсий ҳаёт кечираётган ўсмирларнинг 30 фои-зи бахтсизлиги, умидсизлиги, ҳаётдан қониқмаслигини тан олган. Уларнинг маълум қисми жинсий хасталикка учраган, бошқалари эса чуқур руҳий тушкунлик ҳолатига тушиб қолган. Шунингдек, тадқиқотда ўсмирлар ўртасида жинсий-ахлоқий бузғунчилик, ав-томашиналарни олиб қочиш, ўғирлик, зўравонлик, вандализм каби

холотлар кўпайиб бораётгани аниқланган. Ўша ҳудудда яшаётган социолог Ф.Фукуяма ўзи мансуб жамият дуч келаётган жиддий муаммоларнинг сабаблари ҳақида тўхталиб, улар, аввало, оила институтининг инкирозга учрагани билан боғлиқ, деган хулосага келади. Ф.Фукуяма назарида, «Оила — ижтимоий капиталнинг муҳим манбаи», яъни айнан оилада фуқаролик ахлоқининг асос-лари яратилади, унинг ўрнини ҳеч қандай қонунчилик актлари билан тўлдириб бўлмайди". Д.Вилкерсон эса ўша жамиятда ахлоқий бузуқлик авж олиб бораётганига сабаб телевидение орқали намойиш этилаётган беҳаё саҳналар, гомосексуализм, садизм ва мазохизм каби ғайриинсоний иллатлар кенг тарғиб этилаётгани-дир деб таъкидлайди. Энг хатарлиси шундаки, баъзи мамлакат-лар ўз дунёқараши, андозалари ва ҳаёт тарзини турли-туман во-ситалар, хусусан, ғоявий-мафкуравий таъсир этиш билан ўзга миллат ва халқлар турмушига тикиштиришга уринмоқда.

Мафкуравий инкироз ва ғоявий таназзул даврини характер-ловчи хусусиятлар орасида бевосита аҳолининг маънавий қиёфа-си, одамларнинг ижтимоий, иқтисодий ҳамда сиёсий жараёнларга муносабати орқали намоён бўладиган белги ва хусусиятлар ҳам мавжуд. Улар орасида бундай таназзул рўй бераётган жойдаги одам-лар орасида меҳр-окибат, меҳр-шафқат, бағрикенглик, ижтимо-ий фаоллик каби хислатлар камайиб боради, аксинча, лоқайдлик, бепарволик, безорилик, бераҳмлиқ, бепарволик каби иллатлар кўпа-яди. Мафкуравий инкироз даврида маънавий бузилиш ва амора-лизм (грек. "а" — йўқ, инкор этиш, лот. "тогаНз" — ахлоқий) та-мойилларининг салбий таъсири ҳам кучаяди. **Аморализм** жамият-даги хулқ-атвор нормаларини инкор этади. Масалан, инсон, жами-ят, миллат ишига бепарво ва совуққонлик билан ёндашиш, салбий доуносабатда бўлишни ифодаловчи маънавий иллатлардан бири бўлган лоқайдлик ғоявий таназзулнинг доимий ҳамроҳи, десак хато бўлмайди. Муайян кишининг гоҳида ўз ҳаёти, ўзгалар фаолияти, атрофда рўй бераётган воқеа-ходисаларга бепарқлигини англатувчи тушунча бўлган лоқайдлик ҳаётий позициянинг аниқ эмаслиги, долзарб вазифалардан ўзини олиб қочиш, эл-юрт, жамият ва мил-лат ташвишларидан четда туриш қабиларда намоён бўлади. **Бе-парволик** эса кишидаги ўзгалар ҳаётига, воқеликка бепарқлик, эътиборсизлик, лоқайдликни англатувчи тушунчадир. Айниқса, давлат ва жамият ҳаётида жиддий ўзгаришлар содир бўлаётган, Ватан тақдири ҳал бўлаётган паллаларда кишилардан юксак фа-

оллик, масъулият талаб қилинган шароитдаги бефарқлик ва ло-қайдлик, нафақат иллат, балки жинойт ҳамдир.

Бугунги кунда Ўзбекистон келажагини ғайрат-шижоатли, иро-даси бакувват, иймон-этиқоди бут, Ватан тақдирига бефарқ бўлмаган инсонларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шунинг учун И.А.Каримов "Юксак маънавият — енгилмас куч" асарида ҳақли равишда таъкидлаганидек, "Бировнинг ҳаётига, ён-атрофда со-дир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга бетараф ва бепарво қараб, шун-чаки кузатувчи бўлиб яшайдиган одамдан кўрқиб керак. Улардан ҳеч қачон яхшилиқ чиқмайди. Чунки уларда на иймон, на ирода бўлади. Улар ҳатто ўз халқи ва Ватани тақдирига ҳам бамисоли бегона одамдек қарайди. Азалдан маълумки, бепарво одам душ-мандан ҳам хавфлироқдир. Чунки душмanning кимлиги, асл қиёфаси сиз учун олдиндан маълум бўлади. Бироқ лоқайд ва бепарво одам-нинг қиёфасини бирданга билиб бўлмайди. Шунинг учун у ичин-гизда юриб, сизга қарши тиш қайрайдиган душманлар учун имко-нийат яратиб беради. Машхур файласуфлардан бири ана шу ҳаётини ҳақиқатни чуқур таҳлил этиб, қуйидаги ҳаққоний фикрларни баён қилган: "Душманлардан кўрқма — нари борса, улар сени ўлдири-ши мумкин. Дўстлардан кўрқма — нари борса, улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бефарқ одамлардан кўрқ — улар сени ўлдир-майди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво қараб туриши туфайли Ер юзида хиёнат ва қотилликлар содир бўлаве-ради". Демак, бепарволик иродаси заиф, қатъиятсиз одамларга хос бўлиб, инсонни маънавиятдан, эзгу ғоялардан, умуман, ин-сонлик мартабасидан маҳрум этадиган иллатдир.

Ғоявий таназзул даврида намоён бўладиган иллатлардан бири бевурдлик бўлиб, у кишининг салбий психологик хусусияти сифа-тида, лафзсизлик, субутсизлик, қатъиятсизлик билан уйғунлаша-ди. У ижтимоий ходиса сифатида нафақат инсонни, балки бутун бошли жамиятни таназзулга етакловчи иллат сифатида ифодала-нади. Бевурдликнинг аломатлари сўзда турмаслик, ваъдага вафо қилмаслик, қатъиятсизлик ва мунофиқлик кабиларда намоён бўлади. Бевурдлик инсон учун оғир дард бўлиб, бошқаларда салбий таас-сурот уйғотади. Атрофдагиларнинг ишончини йўқотган субутсиз ва мунофиқ кимсалар ўзлигадан ҳам маҳрум бўлади. Инсоннинг ички дунёси, ҳаётини тамойиллари, хулқ-атвори, юриш-туришига қараб, у мансуб бўлган миллат ва жамият ҳақида хулоса чиқарилади. Масалан, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, умуминсоний фази-латларни ўзида мужассам этган, ўз сўзида собит, мард ва жасур

инсонлар халқ обрў-этиборига сазовор бўлса, жамият қонун-қоидаларига риоя қилмайдиган ахлоқсиз, худбин, мунофиқ ва бе-бурд кимсалар эл нафратига дучор бўлади.

Кишининг хулқ-атвори унинг дунёқарашига бевосита боғлиқ. Ота-онасини эъзозлайдиган, қатъиятли, ахдига вафодор, жасур ва мард инсонлар буюк ишларга қодир бўлади. Улар ҳеч қачон Ватанга хиёнат қилмайди, миллат равнақи ва юрт фаровонлиги йўлида жонини ҳам аямайди, бор истеъдоди ва салоҳиятини мам-лакат тараққиётига сафарбар этади. Сўзининг устидан чиқмайди-ган, атрофдагиларга бефарқ, қатъиятсиз, бебурд ва мунофиқ ким-салар ўзи туғилиб ўсган Ватанига хиёнат қилишгача бориши мум-кин. Мустабид тузум давридаги баъзи бебурд амалдорларнинг қатъ-иятсизлиги ва иродасизлиги, ўз манфаатини халқ манфаатидан, ўз тинчини юрт тақдиридан афзал билгани мамлакатимиз ҳақида турли хил нохуш тасаввурлар уйғонишига сабаб бўлган эди. Юр-тбошимиз "Юксак маънавият — енгилмас куч" асарида XVII аср-дан XX асрнинг бошларигача бўлган даврда Туркистон замини сиёсий парокандалик, жаҳолат ва қолоқликка юз тутгани ҳақида тўхталиб, ўша замон "юрт ҳукмдорлари ва амалдорлари халқ-нинг тақдири ва келажаги ҳақида қайғуриш ўрнига, ўз шахсий манфаатларини ҳамма нарсадан устун қўйиб, жаҳолат ва ғаф-латга берилиши оқибатида биз бугун яшаётган минтақа умумба-шарий тараққиёт жараёнларидан узилиб, ривожланишдан кес-кин ортда қолиб кетди" , дея таъкидлагани бежиз эмас.

Мафкуравий инқироз даврида намоён бўладиган иллатлардан бири **безорилик** бўлиб, у маънавият талаблари ва ахлоқ қоидаларини бузиш каби хатти-ҳаракатларда ифодаланади. У менсимас-лик, ўзга кишиларга ҳақоратомуз муомала ва шилқимлик қилиш, сўқиниш, яланғоч ҳолда юриш, жониворларга шафқатсиз муноса-батда бўлиш, ўсимликларга зарар етказиш кабиларда намоён бўла-ди. Хулқ-атвор қоидаларига ҳурматсизлик, ўзганинг мулкига жид-дий зарар етказиш ёки уни нобуд қилиш, уриш-дўппослаш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар ҳам безорилик ҳисобланади.

Демак, мафкуравий инқироз муайян мафкура тизимидаги такомиллашиш ва янгилиниш жараёнининг тўхтаб, мафкуравий ақидаларнинг реал ҳаёт, амалиётдан узилиб қолиши натижасида рўй бе-ради. Бундан фарқли тарзда мамлакатимиз раҳбари томонидан асос-лаб берилган миллий истиқлол гоёси юртимизда бирон-бир мафкура-нинг мутлақлашуви, яккаҳоқим ақидага айланишига йўл қўймайди.

Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. -Т.: "Маънавият". 2008- 51-бет.

У фикрлар ранг-баранглигига асосланади, ижтимоий ҳаёт, сиёсий ташкилот, мафкураларнинг хилма-хиллигига таянган ҳолда, жамиятнинг самарали ривожланишини таъминлашга хизмат қилади.

Бундан фарқли равишда мафкуравий инқироз сиёсий ҳаётда анархия (грек. «апагша» — бебошлик, ҳокимиятсизлик) тарзида ҳам рўй бериши мумкин. «Анархизм» ҳар қандай ҳокимият ва дав-латнинг тартибларини инкор этувчи, ҳар ким ўзига ўзи хўжайин, деган қарашни асос қилиб олувчи ғоялар асосида шаклланган иж-тимоий-сиёсий оқимдир. У жамият тараққиёти умумий манфаат-ларини фуқароларнинг индивидуал, яъни ўзига хос манфаатла-рига карама-қарши қўйиш, умумий манфаатларни ҳисобга олиб, жамиятни бошқарувчи, бирлаштирувчи, тартибга солувчи дав-лат ҳокимиятини тан олмаслик ғоясига таянади. Мафкуравий ин-қироз баъзида волюнтаризм (лот. "voluntate" — ирода) тамойил-ларига ортикча аҳамият берилиб, уларнинг устуворлиги мутлақ-лаштириб юборилганда ҳам рўй бериши мумкин. Бунда сиёсий ва ғоявий соҳаларда жамиятда инсон онгидан мустақил бўлган объек-тив қонуниятларни инкор этиш ва асосан, муайян шахснинг субъек-тив иродаси тараққиётни белгилайди, деб билиш устувор тамой-илга айланади. Мафкуравий инқироз жамиятда учрайдиган бошқа салбий ижтимоий қусурлардан холи, алоҳида ҳолда содир бўлмайди. Балки ақидапарастлик, тоталитаризм, фашизм, шовинизм каби салбий жараёнлар билан узвий алоқадорликда намоён бўлади. Ма-салан, тоталитаризм халқаро талаб ва тамойиллар билан мутлақо ҳисоблашмасдан, давлатни мафкуравий бошқариш учун шароит яратади. Бундай шароитда халқни оломонга айлантириш, бунга рози бўлмаганларни жисмонан йўқотиш, террорчилик, қўрқитиш, зўрлаш ёки банди қилиш йўлидан борилади. Собиқ иттифокда Ста-лин, Германияда Гитлер, Италияда Муссолини, Испанияда Фран-ко диктаторлик қилган даврлар бунга мисол бўла олади.

Собиқ иттифок даврида мафкуравий инқироз билан боғлиқ на-зарий ҳамда методологик масалалар ғайриилмий ва бир томонла-ма ёритилган эди. Натижада, унинг ҳақиқий назарий таҳлилига асосланган ва давлатни бошқаришда раҳбарнинг иродаси, тажри-баси ҳамда истиқболни кўра билиш қобилияти тўғрисида халқ-чил китоблар яратилмаган, чуқур илмий тадқиқотлар олиб бо-рилмаган. Ўша давр тажрибаси бундай ҳолнинг қандай мудҳиш оқибатларга олиб келиши мумкинлигини яққол намоён қилди. Асос-сиз қабул қилинган қарорлар, бажарилмайдиган режалар, қўриқ ва бўз ерларнинг ҳисобсиз ўзлаштирилиши, бесамар хўжалик

юритиш усули, пахта яккаҳоқимлиги, Орол денгизининг қуриши кабилар мафкуравий инқирознинг аянчли оқибатларидир.

Мафкуравий инқирознинг энг салбий оқибатларидан бири ай-рим кишиларда Ватанга нисбатан хоинлик ҳамда сотқинлик тар-зидаги хусусият ва хатти-ҳаракатларни, яъни ватанфурушлик-ни келтириб чиқариши билан тавсифланади. Бундай ҳаракатлар сирасига куйидагиларни киритиш мумкин: мамлакат манфаатла-рига хиёнат қилиш, ўз шахсий манфаатларини кўзлаб иқтисо-дий, сиёсий ва бошқа жосуслик фаолияти билан шуғулланиш, душман томонига ўтиб ўз халқи, мамлакатига қарши кураш олиб бориш, қўпоровчилик ишлари билан машғул бўлиш ва ҳоказо. Ватандан бегоналашишнинг салбий хусусияти туғилиб ўсган юрт тақдирига лоқайдлик кайфиятининг пайдо бўлишидир. Мафкура-вий инқироз жамиятда маҳаллийчилик тамойилларини мутлақ-лаштиришда ҳам намоён бўлади. Маҳаллийчилик кишиларда ўзла-ри туғилиб ўсган жой билан боғлиқ ҳолда шаклланадиган худу-дий яқинлик туйғусининг салбий шаклда намоён бўлишидир.

Мафкуравий инқироз фикр қарамлиги ва тафаккур қуллигини ҳам вужудга келтиради. Муайян давлат ёки жамиятда кишилар фикри, тафаккури устидан муайян ғояларнинг ҳукмрон мавқега эгаллигини, инсоннинг содир бўлаётган воқеаларни мустақил баҳо-лаш имкониятидан маҳрум бўлгани **"Фикр қарамлиги"** тушунча-си орқали ифодаланади. Аслида инсоният доимо мустақиллик, озод-лик ва эркинликка интилиб яшаган. Ижтимоий муносабатлар шакл-ларига мос равишда иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий эр-кинликлар, энг аввало, фикр эркинлиги тарзида намоён бўлган. Шунинг учун ҳам бошқа миллатлар, давлатлар устидан ҳукмрон-лик қилган мамлакатлар сиёсати ҳаминча босиб олинган халқлар-ни тафаккур қуллигига маҳкум этишга қаратилган.

Инсоннинг муайян мафкурага, сиёсатга фикрий қарамлиги мустамлакачилик сиёсати ва унинг оқибатида вужудга келадиган мафкуравий инқирознинг энг машъум кўринишидир. Чунки фикр қарамлиги инсонни ўз-ўзини англашдан маҳрум қилиб, ундаги ижтимоий масъулият ҳиссини сўндиришга, сиёсий воқеликка нис-батан лоқайдлик кайфиятининг кучайишига олиб келади. Айни пайтда, бошқача қарашлар билан ҳисоблашмайдиган мутаассиб-лар пайдо бўлишига замин яратади. Тафаккур қуллигидан озод бўлиб, фикрлар хилма-хиллигига, плюрализмга эришиш эса та-раққиётнинг оқилона йўлини танлаш имкониятини беради.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда ислохотларнинг дастлабки босқичиданоқ кишиларнинг тафаккурини уйғотиш, ташаббускорлиги, сиёсий фаоллигини ошириш маънавий ўзгаришларнинг марказига қўйилди. Чунки собиқ мустабид тузум, бир томондан, тафаккур қарамлигини рағбатлантирувчи, иккинчи томондан, эркин фикрловчи кишиларни жазолаш, жисмонан йўқ қилишнинг мукамал мафкуравий механизмини яратган эди. Шунинг оқибатида кишилар онгида сақланиб қолган юқоридан кўрсатма, буй-руқ ва қарорлар кутиш каби фикр қарамлиги кўринишлари, ай-тиш мумкинки, ислохотларни амалга оширишдаги қийинчиликларга сабаб бўлди.

Демократик тамойилларга кўра ривожланаётган мамлакатларда фикрлар эркинлиги жамият таракқиётининг омили бўлганлигини тарихий тажриба кўрсатиб турибди. Шу билан бирга, тарих сабоқлари шундан далолат берадики, ўз эркин фикрини ифода этадиган шахс, гуруҳ ёки ижтимоий қатлам, аввало, ўзининг аниқ-равшан, асосли қарашларига эга бўлиши, ўз нуқтаи назарининг оқибати учун масъулиятни ўз зиммасига олиши, баҳс-мунозара маданияти талабларига амал қилиши лозим. Яъни фикрлар ранг-баранглиги ва қарашлар хилма-хиллиги муайян жамиятнинг мил-лий манфаатларига, умумбашарий қадриятларига, қонун норма-ларига, ахлоқий мезонларига зид бўлмаслиги зарур.

Мафкуравий инқирознинг энг асосий белгиларидан бири ғоявий бўшлиқдир. **"Ғоявий бўшлиқ"** тушунчаси муайян шароитда жамият, ундаги тоифа ва қатламларнинг онгида содир бўладиган ғоясизлик, мафкуравий бўшлиқ ҳолатини ифодалайди. Муайян ақида-лар, фикр ва ғоялар замон танқидига учраганида ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганда, давр талабига жавоб берадиган ғоя ва мафкура тўла шаклланиб улгурмаган ҳолларда жамиятда ғоявий бўшлиқ вужудга келади. Унинг юзага келиши чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий психологик муаммо ва жараёнлар билан боғлиқ Одатда, янги ғоялар турлича таъсир кучига эга бўлади. Айрим гуруҳлар уларни жуда тез қабул қилади, баъзи тоифаларнинг аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўгириши ва янги ғояларни қабул қилиши эса қийин кечади.

Ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишининг яна бир манбаи — жамиятда бу соҳадаги тарбиянинг етарли эмаслиги, мафкуравий жараёнларнинг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиги бўлиши ҳам мумкин. Агар давлат ёки миллат, ижтимоий гуруҳ ёхуд қатлам ўз манфаатлари ҳамда мақсад-муддаоларини аниқ-равшан ифода этадиган ўз тояла-

рини кишилар, аиникса, ёш авлод онгига мунтазам сингдирмаса, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлади, ишонч-эътиқод сусаяди, мафкура-вий таҳдидлар кучаяди. Ғояси йўқ, эътиқоди бўш одамлар эса, таъсирга тез берилувчан бўлади, ўз йўлини йўқотиб қўяди.

Ғоявий бўшлиқ жамият учун жиддий хавф солади. Агар ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини шу халқнинг табиатига бегона турли хил мафкуравий тазйиқлар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказиши муқаррар. Шунинг учун ўз келажагини ўйла-ган ҳар бир давлат, жамият ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, эскирган ақидалар ва бегона қарашларни инкор этиш билан бирга, илғор фикрлар, улуғвор мақсад ҳамда эзгу орзу-ларни одамлар онги ва қалбига сингдиришга ҳаракат қилади.

Жамият, давлат ёки халқнинг мафкуравий масалаларда уюш-магани, маънавиятга етарли даражада эътибор бермагани, тар-бия соҳасида ўзибўларчиликка йўл қўйилгани натижасида содир бўладиган ғоявий ожизлик ҳолати ҳам мафкуравий инкирознинг асосий белгиларидан биридир. Бундай ҳолат мафкура соҳасидаги фанларда **"ғоявий заифлик"** тушунчаси орқали ифодаланади. Ғоявий заифлик халқ оммасининг туб манфаатлари ва кўнглидаги орзу-интилишларини ифода этадиган, уни тараққиёт сари, улкан мақсадлар йўлида жипслаштирадиган ҳаққоний ва жозибали ғоянинг, мафкуравийнинг йўқлиги, ишлаб чиқилмаганлиги натижа-сида ҳосил бўлади. У кўп ҳолларда маънавий беқарорлик ва ғоявий парокандаликка олиб келади. Ғоявий заифлик ва мафкуравий бе-қарорлик миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказиши, унинг тараққиётини орқага суриб юборади. Масалан, Чингизхон босқини, чор истилоси даврларида айрим ҳукмдорлар-нинг халқни бирлаштириб, курашга сафарбар этмагани ўлкамиз-нинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлди.

Мафкуравий инкироз ғоявий мутаассибликда ҳам яққол намо-ён бўлади. **"Ғоявий мутаассиблик"** тушунчаси тўғри деб ҳисоб-ланган муайян фикр, ғоя, ақида ва йўлдан бошқа ҳамма нарсани нотўғри, ёлғон деб билишга, кўр-кўрона инкор этишга асосланган қарашлар ва амалиётни англатади. Турли йўналиш ва эътиқодда-ги кишиларга хос бўлса-да, ғоявий соҳадаги мутаассиблардаги умумийлик ўзга ғоя ва эътиқодни ёлғон ҳисоблашда, ўз қарашла-рини мутлақлаштиришда, унга қўшилмайдиганларга қарши фао-лият олиб бориш, уларни йўқ қилишга қаратилган ҳаракатларда яққол кўринади. Ўрта асрлардаги инквизиция, баъзи Ғарб мам-

лакатларидаги неофашизм ғоялари тарафдорлари ҳаракатлари ғоявий мутаассибликка мисол бўла олади.

Собик иттифокдаги ҳукмрон мафкура ҳам ана шундай жиҳат-ларга эга эди. Унинг фатвоси билан ўзгача фикрлаган кишилар, масалан, жадидлар, маданият ва адабиёт намояндлари қатағон қилинган, ҳатто фаннинг бутун бир соҳалари ривожлана олмаган эди. Генетика, кибернетика, социология, политология, идеология ва шу каби соҳаларга, бу фанлар билан боғлиқ мавзуларни тадқиқ этишга изн берилмагани фикримизга далил бўла олади.

Ғоявий мутаассиблик мусулмонлар орасида ҳам бор. Айрим мутаассиблар динни худди Пайғамбар алайҳиссалом даврларидаги каби ҳолатга келтириш керак, десалар, бошқалари ўрта асрлардаги халифаликни барпо қилиш керак, деган ғайримантикий қарашда маҳкам туради. Натижада, ўз ғояларини амалга оширишга қарши чиққанларни йўқ қилишга уринади. Ғоявий мутаассибликка қарши курашнинг энг асосий йўли — маърифат, ҳурфикрлилик бўлиб, унинг асосида одамлар қалбига "эзгулик", "ҳамжиҳатлик", "бағри-кенглик", "тотувлик" тушунчаларини сингдириш ётади.

Мафкуравий бўшлиқ бошқа кўплаб омиллар билан бирга, ғоявий саводсизликнинг оқибати бўлиши ҳам мумкин. Мафкура-вий жиҳатдан етарли билим, малака, кўникмага эга бўлмаган ин-сонларга хос бўлган хусусиятлар мажмуи **"ғоявий саводсизлик"** тушунчасининг мазмун-моҳиятини белгилайди. Ғоявий саводсизликнинг асосини мустақил фикрга, собит эътиқодга, мустаҳкам ирода ва дунёқарашга эга бўлмаслик ташкил этади. Бундай киши жамиятда ўз ўрнига, ўзининг аниқ ҳаётий позициясига эга бўлмай-ди. Натижада у турли зарарли ғоялар, ёт, бегона мафкуралар таъсирига жуда осон тушиб қолади.

Мафкуравий инкироз, ўз навбатида, ғоявий қарамликни ҳам келтириб чиқариши мумкин. Тарихда ғоявий қарамлик асорати, мустахлакага айлантирилган халқларни ўз маданияти, тили ва динидан узоқлашишига, уларни унутишга олиб келган. Вақт ўтиши билан шу халқнинг илтор вакиллари, фидойи фарзандлари, ҳатто ўз жонини қурбон қилиб бўлса-да, озодлик ва мустақиллик учун курашган, қарамликнинг ҳар қандай кўринишига қарши оммани кўзғатган.

"Ғоявий қарамлик" тушунчаси миллат, жамиятнинг ўз манфаатлари ва мақсадларига мос келмайдиган, унга зид бўлган ғоявий оқимларга боғлиқлиги, ёт ва бегона ғояларга бўйсунини характерловчи ҳолатни ифодалайди. У ғоясизлик, ғоявий бўшлиқ ёхуд парокандалик оқибатида келиб чиқади. Ғоявий қарамлик-

нинг юзага келишига ташқаридан ўтказиладиган ғоявий таъсир-лар ҳам сабаб бўлади. У мафкуравий қарамлик ҳолати билан чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлади.

"Мафкуравий қарамлик" тушунчаси инсон ва жамият онгу тафаккурининг бўйсундирилиши, қарам этилиши, мафкуравий тамойилларнинг заифлашуви, мустақил ривожланиш имкониятларининг чеклангани, тараққиётдан ортда қолиш, ўзгаларнинг ғоявий-мафкуравий тазйиқи оқибатида содир бўладиган салбий ҳолат ва жараёнларни ифодаловчи тушунчадир. Ушбу тушунча-ни инсон, шахс, фуқаро, оила, миллат, халқ ва мамлакатга нис-батан қўллаш мумкин. Ундан қўзланган асосий мақсад ғоявий ус-тунликка эришиш, ўзгалардан ўз манфаатлари йўлида фойдала-нишдир. Ана шундай хатарли жараённинг юзага келиши оқибати-да шахс ўзлигидан, фуқаро мустақил фикр юритиш, ўз тақдири-ни ўзи ҳал қилиши, ҳақ-ҳуқуқларини талаб қилиш имконияти-дан маҳрум бўлиши натижасида, оила, миллат, халқ ва мамла-кат барбод бўлиши мумкин.

Мафкуравий қарамликнинг энг «нозик» жиҳати шундаки, у дунёқараш ва руҳият билан боғлиқ жараёндир. Ўзга давлатлар-га мафкуравий қарамлик ҳолатига тушиб қолган миллат сиёсий мустақилликни қўлга киритганидан кейин ҳам узоқ вақт давоми-да бу қарамлик асоратларидан қутулиши мураккаб кечади. Бу вазифани амалга ошириш эса жуда машаққатли бўлиб, вақт ва катта фидоийликни талаб этади. Зеро, қарамлик — ўзгалар хо-ҳиш-иродасига бўйсунуш, уларнинг кўрсатмалари билан ҳаёт кечириш.

Шу маънода, мафкуравий қарамлик ўзгаларга маънан бўйсу-ниш, итоат қилиш, фикран ва қалбан мутеликка мубтало бўлиш-дир. Шахснинг мафкуравий қарамлиги ботиний салоҳият ва ий-мон-эътиқоднинг заифлиги, ироданинг мажруҳлигида намоён бўла-ди. Миллатнинг мафкуравий қарамлиги эса унинг ўзлигини намо-ён этиш туйғусидан маҳрум бўлишига, охир-оқибатда ўзга мил-латларга тобе бўлишига олиб келади.

Мафкуравий қарамлик миллатни ҳалокатга маҳкум этадиган даҳшатли омил ҳисобланади. Мустабид тузум даврида халқимиз-нинг кадр-қиммати, шаъни ва номуси поймол этилгани, кўҳна та-рихимиз ва муқаддас қадриятларимиз топталгани, тақдиримиз жар ёқасида турганини асло унутиш мумкин эмас. Юртбошимиз таъ-кидлаганидек: "Қарийб 150 йил давом этган, тарихимизнинг том маънода қора кунлари бўлмиш ўша замонда бир пайтлар ўзининг

қудратли давлатчилиги, буюк фарзанддари, юксак илму мадания-ти, обод шаҳар ва қишлоқлари билан дунёни ҳайратда қолдирган эл-юртимиз қандай оғир машаққатларга дучор бўлганлигини яхши биламиз". Босқинчилар ўзга мамлакатлар халқларини ўзига синг-дириб юбориш учун ўз мафқураси ва ғояларини мажбуран жорий этиш, улар маданиятига путур етказиш, миллий тили, урф-одат-лари ва қадриятларини оёқости қилишни ўз сиёсатининг асосий мақсади деб билган. Бу қадриятларга зарба бериш халқларни жи-ловда ушлаб туришнинг энг самарали воситаси эканини истилочи ва босқинчилар яхши билган. Ғоялар тизими емирилган халқлар иймон-эътиқодидан маҳрум бўлиб, оломонлашув, сиёсий манқур-тлиқ, бепарволик, лоқайдлик каби иллатлар авж ола бошлайди ва охир-оқибатда миллий ғурур, миллий ифтихор, миллий қадрият-лар аста-секин заифлашади. Ана шу омиллар туфайли муайян мам-лакат ва унинг халқини мустамлакачилик кишанларида ушлаб ту-риш, итоаткор кулга айлантириш осон кечади. Масалан, Чингиз-хон ўлкамизга бостириб келганида ўз саркардаларига "Шаҳарлар-га нодон, иродасиз, аҳмоқ кишиларни бошлиқ этиб тайинланглар, уларни қўллаб-қувватланглар ва кўкларга кўтариб мақтанглар, маҳаллий халқларнинг ақлли, билимли, обрў-эътиборли кишиларини йўқ қилинглар", деб фармон берган экан.

Тарих шундан гувоҳлик берадики, ҳамма давр, ҳамма ерлар-да истилочилар босиб олинган мамлакатлар ҳудудларида ана шун-дай сиёсат юритилган. Масалан, юртимизни тобе этишга уринган босқинчилар, хусусан, чор босқинчилари сиёсати ҳам халқимиз-ни бир неча минг йиллик тарихи, маданияти, урф-одатларидан маҳрум қилиш, руҳан, маънан майиб-мажруҳ қилиш кўзланган эди. Бу чуқур ўйланган, узокни кўзлаб ва режалаштириб қўйил-ган машъум сиёсат эди. Бу сиёсатнинг замирида чор ҳукуматининг манфаатини ҳар томонлама ҳимоя қилиш, мустамлака халқлар-ни, жумладан, ўзбек халқини миллий ўзлигини англашдан бут-кул маҳрум қилиб, ўтмишини унутган, ватанпарварлик туйғуси-дан жудо бўлган, истиқболини кўролмайдиган авомга айланти-риш муддаоси турган. Инсон учун тарихидан жудо бўлиш ҳаёти-дан жудо бўлиш демақдир. Ўз тарихини билмайдиган, кечаги ку-нини унутган миллатнинг келажаги йўқ. Бу ҳақиқат кишилик та-рихида кўп бора ўз исботини топган. Тарих, маънавият ва маъри-фат халқнинг ўз ўтмишини билиши ва истиқболини тушуниб ети-шига ёрдам беради, Ватанни севиш ва у билан фахрланишга даъ-ват этади, душманларга, босқинчи ва мустамлакачиларга қарши

мурасасиз кураш олиб боришга, эрк ва адолат учун жасорат кўрсатишга ундайди. Тарихидан махрум халқ миллий жиҳатдан ўзини англаб ололмайди, тақдирга тан бериб яшашни ўзига эп кўради. Мустамлакачилар буни яхши англаган.

Халкимиз ўтмишда сиёсий, иқтисодий жиҳатдан ўзгаларга қарам бўлди, аммо, қанчалик зўравонлик кўшинмасин, мафкуравий жиҳат-дан қарам бўлмади. Худци мана шу омил миллатимизнинг мустақил-ликни кўлга киритишида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзининг чуқур ғоявий, маънавий заминларига эга бўлган миллат руҳан, қалбан сергак бўлиши ва албатта, мафкуравий қарамликдан ўзини ҳимоя қилиш-га қодир экани тарихий тажрибада яна бир бор исботланди.

Мафкуравий инқироз муайян жамиятда бирор шахс ёки ижти-мой гуруҳнинг онги ва қалбида эзгу ғоялар ва юксак мақсадлар сари етакловчи фикрнинг йўқлигини ҳам англатади. Бундай ҳол одатда ҳали ўзлигини англаб етмаган, ўз манфаат ва имкониятларини ифода эта олмайдиган, мақсад-муддаолари ва ҳаётий қадри-ятларини англаб етмаган кишилар ҳамда тоифаларда учрайди. Ҳаёт-да юксак ғояси, эзгу орзу-интилишлари бўлмаган одам фақат та-биий эҳтиёжлар доираси билан чегараланиб қолади. Мафкуравий инқироз маънавияти тубан, иймон-этиқоди суст, маслағи бузуқ кимсаларни юзага келтиради. Ўз ўтмиши ва насл-насабини билмас-лик, тарихий хотирани унутиш ҳам унинг бир кўринишидир. Бун-дай кимсалар ўз ота-онасига қўл кўтариши ҳам, ўз Ватанини соти-ши ҳам мумкин. Мафкуравий инқироз ижтимоий хатарли ҳодиса бўлиб, шу жамият ва халққа ёт бўлган бегона кучлар бундай одам-лардан мафкуравий таъсир ва руҳий тазйик орқали ўз ғаразли ниятларига етишиш мақсадида фойдаланади.

Демак, ғоявий беқарорликка чек қўйиш, бу соҳадаги бўшлиқ-ни тўлдириш, турли таҳдидларнинг олдини олиш, мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш билан боғлиқ масалалар мажмуидан иборат муаммолар жамият ҳаётининг бир тарихий босқичидан ик-кинчисига ўтиш даврида жиддий аҳамият касб этади. Бу борада мафкуравий хавф ва таҳдидлар тарихини ўрганиш шундан дало-лат берадики, неча минг йиллар давомида эзгу ва тараккийпар-вар ғояларга қарши қурол, куч, макр-ҳийла ишлатиб келинди, қарам халқларга қуллик психологияси сингдирилди. Босқинчилар-нинг динлари, қадриятлари зўрлаб ўтказилди, мустақиллик, адо-лат ва ҳаққоният ғоялари шафқатсиз равишда бўғиб қўйилди.

Инсон ўзлигини англай бошлаган ҳозирги мустақиллик замо-нидагина мафкуравий масалаларни демократия ва плюрализм та-

мойили асосида ҳал қилиш имкониятлари очила бошлади. Шу-нинг учун ҳам Президент Ислам Каримов томонидан "Юксак маъ-навият — енгилмас куч" тамойили майдонга ташланди. Ушбу та-мойилга кўра, инсон ва жамият бор экан, эзгу ғояларга қарама-қарши бўлган зулм ва зўравонлик, қабохат ва жаҳолат янги-янги шаклларда намоён бўлишга уринади. Лекин улар одамзоднинг адо-лат, тинчлик ва биродарлик, тараққиёт ва фаровонлик ғояларига таяниб, олий мақсадлар сари интилишини асло тўхтата олмайди.

Сўнгги йилларда айрим ғоявий саводсиз кишиларнинг турли хил мафкуравий тазйиқлар туфайли ёт, бегона ғоялар таъсирига тушиб қолганлиги ҳам кузатилди. Жумладан, дин ниқоби остида омма онгини захарлашга, жамиятга моддий ва маънавий зарар етказишга ҳаракат қилинаётган бир найтда, халқни турли маф-куравий хавф, таҳдидлардан ҳимоя қилиш, аҳоли, айниқса, ёшларда мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш, ғоявий саводхон-ликни ошириш долзарб вазифага айланди. Президент И.А.Кари-мов масаланинг ана шу жиҳатига эътибор қаратиб, "жамиятда пайдо бўлган ғоявий бўшлиқдан фойдаланиб, четдан биз учун мутлақо ёт бўлган, маънавий ва ахлоқий тубанлик иллатларини ўз ичига олган "оммавий маданият" ёпирилиб келиши мумкинли-гини унутмаслик керак" , дея огоҳлантиради. Ушбу йўналишда ғоявий-мафкуравий таҳдидларга нисбатан сергак, огоҳ ва ҳушёр бўлиб яшаш мамлакатимиз манфаатлари, миллий анъана ва қад-риятларимизга ёт ғоя ва қарашларнинг мақсад-муддаоларини те-ран англаш, айниқса, ёшларимизни бу каби хавф-хатарлардан ҳимоя қилиш ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Бу борада, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш тамойи-ли давр талаби ва ҳаёт ҳақиқати бўлиб қолди.

Шу боис бугунги кунда жамиятимиз мафкурасида Ватан, халқ манфаатлари устувор ғоя бўлмоғи, аҳоли, айниқса, ёшларимиз-ни юксак билимга эга бўлган, ўз сўзида собит турадиган, мард, жасур ва қатъиятли инсонлар этиб тарбиялаш муҳим вазифадир. Эзгу ғояларни устувор биладиган ва уларни барқарор этишга ин-тиладиган бундай авлоднинг вояга етиши давлатимизнинг халқа-ро майдондаги обрў-эътиборини янада юксалтириш, мамлакати-мизнинг ривожланган давлатлар қаторидан муносиб ўрин эгалла-шининг мустаҳкам пойдеворидир.

Каримов И.А. Юксак маънавият — енгилмас куч. —Т.: «Маънавият», 2008. 117-бет.

16-мавзу. Мафкуравий профилактика ва ғоявий иммунитет

Инсоният тарихидан маълумки, жамиятдаги ҳар бир ижтимо-ий куч ёки аҳоли қатламлари ўз мақсад ва интилишларини ифода этувчи ғоялар тизимини яратгач, бошқаларни ҳам шу ғоялар таъ-сирига тортишга, ўз тарафдорлари сафини кенгайтиришга ҳара-кат қилади. Бунда ушбу йўналишдаги маънавий-маърифий фаоли-ят ва таълим-тарбия жараёни муҳим аҳамият касб этади.

Ғоялар адолатли ва ҳаққоний бўлиб, кўпчиликнинг талаб-эҳти-ёжларига мос келса, бу соҳадаги тарбия воситалари таъсирчан, тарбиячилар эса фаол ва фидойи бўлса, ғоявий тарбиядан кўзлан-ган мақсадга эришилади. Жамият, халқ ҳали ўз манфаатларини англаб етмаган, ўз мафкурасини шакллантириб, мақсадлари сари сафарбар бўлмаган ҳолларда бегона ва зарарли ғоялар таъсирига тушиш эҳтимоли ортиб боради. Бу эса ғоявий тарбияни йўлга қўйиш, соғлом мафкура тамойилларини аҳоли қалби ва онгига муттасил сингдиришни долзарб вазифага айлантиради.

Шу маънода, ғоявий профилактиканинг асосий вазифалари-дан бири комил инсонни шакллантириш ва уни амалга оширишга бўлган интилишлар инсоният цивилизациясининг маъно-мазму-нини ташкил қилади. Тарихга назар ташласак, ҳар қандай жами-ятда комилликнинг энг асосий кўрсаткичи инсоннинг эзгуликка, ижтимоий бахт-саодатга, гуманистик ғояларга муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлади. Яъни жа-миятнинг умумий ривожига, инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комиллик мезони инсонни, шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли, саодатли қилишдан иборат бўлиб келган. **"Мафкуравий прафилактика" тушунчаси** инсон, ижти-моий гуруҳ, миллат, жамият дунёқарашини шакллантиришга, уларни муайян ғоя ва мақсадларни ифода этадиган мафкуравий билимлар билан куроллантиришга йўналтирилган жараённи анг-латади. Ўзбекистон шароитида бундай фаолиятнинг асосий вазифаси — халқимизнинг озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-истаклари, мақсадларини, мил-лий истиқлол ғоясининг моҳиятини кенг жамоатчиликка тушун-тириш, айниқса, ёшлар онгига сингдиришдан иборат.

Бугунги кунда мафкуравий профилактика жамиятда, аввалам-бор, оила, мактабгача ёшдаги болалар муассасалари, мактаблар, лицей, коллежлар, олий ўқув юрглари, оммавий ахборот воси-

талари, жамоат ташкилотларининг биргаликдаги фаолиятини тақозо қилади. Узлуксиз таълим тизими мафкуравий тарбияни олиб борувчи асосий бўғиндир. Зеро, мафкуравий мақсадларни кишилар, айниқса, ёшлар онгига сингдириш вазифаси, асосан, таълим тизими орқали амалга оширилади.

Маълумки, "профилактика" атамаси табиий фанларда, ай-ниқса, тиббиётда кўпроқ қўлланишига ўрганиб қолганмиз. У маз-кур соҳада касалликнинг олдини олиш ва даволаш жараёнининг таркибий қисми сифатида тушунилади. Ғоялар фалсафаси нуқ-таи назаридан "мафкуравий профилактика" ижтимоий институт-лар томонидан амалга ошириладиган турли шакллардаги гоъвий-тарбиявий, маънавий-маърифий ишлар мажмуи бўлиб, бутун гоъвий тарбия тизимини қамраб оладиган фаолиятни ифодалаш учун қўлланадиган тушунчадир. Мафкуравий профилактика гоъвий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий парокандаликнинг олди-ни олиш ёки бирор-бир худуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли гоълар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда гоъвий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларида фойда-ланиб, турли воситалар қўлланади. Мафкуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш лозим бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собит-қадамлик билан иш олиб бориш кўпроқ натижа беради. Жамият-нинг хилма-хил соҳалари ва аҳолининг турли қатламлари ораси-да мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ҳам маф-куравий профилактиканинг ўрни катта. Зеро, у моҳиятан, ёт гоълар кириб келишининг олдини олиш ва улар таъсирини йўқо-тишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими мафкуравий профилактикани амалга оширишга ёрдам беради. Бунёдкор гоъларни халқ қалби ва онгига сингдиришга хизмат қиладиган ижтимоий ту-зилмалар, оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотла-ри ҳам унда ўз ўрнига эга. Шунингдек, Ватан, халқ манфаатлари-ни, дўстлик ва биродарликни, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни тарғиб-ташвиқ этувчи эртақлару дostonлар, қўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар маф-куравий профилактикани амалга ошириш шакллари-дир.

Мафкуравий тарбия натижасида мафкуравий иммунитет шаклланади. **Мафкуравий иммунитет** (лот. "ттип^айз" — бирор нар-садан озод этиш) шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни тур-

ли зарарли ғоявий таъсирлардан химоялашга хизмат қилувчи' тизимдир. "Иммунитет" сўзи тиббий тушунча бўлиб, у организм-нинг доимий ички муайянлигини сақлашга, турли ташқи таъсир-лардан, инфекциялардан химоя қилишга қодир бўлган реакция-лар мажмуини ифодалайди. Соддароқ қилиб айтганда, иммунитет — организмнинг ўз-ўзини турли касалликлардан химоя қила олиш қобилияти. Мафкуравий иммунитетнинг ўзига хос хусусиятлари сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин. Биринчидан, инсоннинг умумий иммунитет тизими туғма ва биологик хусусият бўлса, мафкуравий иммунитет ижтимоий жараёнларнинг маҳсули бўлиб, муайян маънавий-маърифий тадбирлар асосида шакллантириб борилади. Иккинчидан, у ҳар бир даврнинг хусусиятларига, му-айян авлод яшаётган замон ва жамиятнинг тараққиёт қонунлари-га боғлиқ бўлади. Учинчидан, жамиятда мустаҳкам ғоявий имму-нитет тизими шакллангандагина, шу жамиятнинг мафкуравий дахлсизлиги ва барқарорлиги таъминланади.

Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва биринчи эле-менти билимдир. Аммо билимнинг ҳам турлари кўп. Масалан, буюк давлатчилик шовинизми ёки агрессив миллатчилик мафку-раси тарафдорлари ҳам муайян «билим»ларга таянади. Шундай экан, мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маъна-виятининг бойиши, халқ ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим. Улар ўз моҳият-эътиборига кўра, Ватан ва миллат ман-фаатлари билан узвий боғлиқ бўлмоғи керак.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий элементи ана шундай илғор билимлар замирида шаклланадиган баҳолар, кад-риятлар тизимидир. Зеро, билимлар қанчалик объектив ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келган баҳолар, қадриятлар ҳам шун-чалик мустаҳкам бўлади. Бир сўз билан айтганда, қадриятлар ти-зими мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб бера-ди ва зарарли ғоялар йўлида мустаҳкам қалқон бўлиб хизмат қилади. Аммо билимлар ва қадриятлар тизимининг ўзи мафкуравий имму-нитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Зеро, бу икки элемент мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим элементи, яъни ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳалардаги мақсадлар тизими билан боғлиқ Бундай аниқ мақсадлар тизими бўлмас экан, инсон, миллат ёки жамият, гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги мафкуравий тазйиқларга бардош бериши амрима-ҳол. Инсон қалби ва онгини эгаллашга бўлган ҳаракатлар тўхтамас

экан, жамият муайян соғлом мафкурага эҳтиёж сезиб яшайди. Жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатадиган, одатда, унинг таназзули, ҳалокатига сабаб бўладиган фашизм, коммунизм, ди-ний-экстремизм каби носоғлом мафкура шаклларида фарқли ўлароқ, соғлом мафкура инсоният тараққиётини тезлаштиради, халқ фаровонлиги, Ватан равнақиға имкон яратади.

Жамиятимиз ва аҳолимизга хос мафкуравий иммунитетни из-дан чиқаришга уринишлар асосан куйидаги кўринишларда намоён бўлмоқда:

— бизга бегона ва ёт ғояларни тарғиб қилиш (космополитизм, нигилизм, экстремизм, терроризм, оммавий маданият ва шаф-қатсиз индивидуализм каби халқимизга ёт ғоялар турли восита-лар билан тарғиб-ташвиқ қилинмоқда);

— миллий менталитетимизга хос бўлмаган одатларни тарғиб қилиш (телевидение, радио ва Интернет орқали халқимиз тур-муш тарзига ёт бўлган турли одатлар тарғиб-ташвиқ этилмоқда. Мисол учун, оила қуриш одатини олайлик. Эмишки, оила қуриш-да ёшлар обдон бири-бирини синашлари, иложи бўлса, маълум муддат бирга яшашлари лозим эмиш. Бу миллатимиз менталите-тига хос бўлмаган ҳолатдан бошқа нарса эмас);

— ёшлар дунёқарашини бузиш, уларнинг тафаккур ва тур-муш тарзини ўзгартиришга интилиш (ўз Ватанини ёмон кўрса-тиш, ўтмишга нисбатан беписандлик руҳини қарор топтириш, давлат ва жамиятга нисбатан ишонсизлик уйғотиш. Бунинг акси ўлароқ, ўзга ҳаётни худди жаннатдек кўқларга кўтариб мақташ).

Ёш авлодда мафкуравий иммунитетни шакллантиришда улар ўзлаштираётган билимлар ва миллий мафкурамизнинг асосий ғоялари яхлит тизимни ташкил қилади. Бунда нафақат ижтимо-ий-гуманитар фанлар, балки табиий-фундаментал фанларнинг ҳам ўзига хос услублари ишлаб чиқилмоқда. Замонавий педагогик тех-нологиялар воситасида мафкуравий профилактика таъсирчанли-гини ошириб бориш мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва уни мустаҳкамлашнинг асосий вазифалардан биридир. Замонавий педагогик технологиялар ёш авлодни нафақат замонавий илм-фан ютуқлари асосида тарбиялаш имконини яратади, шу билан бир-га, глобаллашув жараёнида турли кўринишдаги мафкуравий та-жовузлар ҳақида тасаввурларни ҳам ошириб боришга ёрдам бе-Ради. Ёш авлодни ҳар томонлама етук инсонлар қилиб тарбия-лаш, мустақил фикрлашни шакллантиришда мафкуравий проф-

лактика моҳиятида миллий кадрятлар, шарқона демократия элементларини узлуксиз ва узвий тарзда сингдириб бориш керак.

Маълумки, тафаккур қуллиги ҳар қандай қарамликдан ҳам даҳшатли эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Ҳозирги даврда маф-кура полигонлари ядро полигонларига нисбатан кўпроқ кучга эга бўлиб бораётган бир пайтда, инсонлар, айниқса, ёшлар ҳар хил ёт мафкуралар таъсирига берилмаслик учун мафкуравий жиҳат-дан қуролланган бўлмоғи зарур. Бунда ғояга қарши фақат ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга киришиш, олишиш мумкинлиги мафкуравий курашнинг янгича концепциясидир.

Оила, маҳалла ва ўқув муассасаларининг мафкуравий профи-лактика жараёнидаги ўрни катта бўлиб, баркамол авлод тарбия-си, жамиятнинг истиқболини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Бундай профилактика мураккаб, доимий, тизимли ёндашув-ларни ўз ичига олиб, унда жамиятнинг ҳар бир аъзоси фаол қат-нашади, жамиятнинг муҳим бўғинлари ҳисобланган оила, маҳалла ва ўқув муассасаларининг доимий ҳамкорликдаги, муштарак мақсад йўлидаги интилишлари уйғунлашишини талаб қилади. Бу жа-раён умумий манфаат ва мақсадлар сари жамиятда тарбиянинг ворисийлигини таъминловчи маконни вужудга келтиради. Бу макон ёш авлод, комил инсон тарбиясининг ажралмас қисмидир.

Шунингдек, ғоявий профилактикада фан, таълим, адабиёт ва санъатнинг роли алоҳида бўлиб, соҳада уларнинг имкониятлари-дан фойдаланиш асосий вазифаларидан биридир. Ёш авлод фанни ўрганиш билан табиат ва жамият, тафаккурдаги ўзгаришлар, тараққиёт асослари ва тамойилларини ўрганади. Айни пайтда шу жараёни миллий ғоянинг мазмун-моҳияти билан боғлаш ва уни ҳар бир шахснинг ўз ҳаётида акс этиши олдимизга қўйган мақсад-ларга эришишда муҳим аҳамиятга эга. Мустақилликни мустаҳкамлашда ва истиқлол имкониятларидан самарали фойдаланиш-да, шубҳасиз мафкуравий тарғибот воситаларидан бўлган китоб-лар, дарсликларда ифодаланган билимларнинг ўрни катта. Чунки ёш авлод онги ва қалбига миллий мафкуранинг эзгу кадрятлари-ни жо қилишда айнан шу тарғибот воситаларидан оқилона фой-даланиш энг самарали йўл ҳисобланади.

Миллий ғоянинг шахс, баркамол авлод тарбиясидаги ҳамда бугунги мафкуравий тарбияни такомиллаштиришда ўзига хос турфаликни мужассам этган санъат асарларидан ҳам ўринли фойдаланиш лозим. Санъатнинг қайси бир турини олиб кўрмайлик,

уларда бугунги воқелик, тарихимиз, ижтимоий муносабатлар-нинг турли кўринишлари ўз аксини топган. Шунингдек, ушбу санъ-ат асарларини тарғиб қилишнинг самарали усули сифатида ҳам кўриш мумкин. Бугунги кунда ёшлар тарбиясида учраб турадиган айрим иллатлар менталитетимизга салбий таъсир кўрсатаётган хориж маданиятининг «санъат асарлари» орқали кириб келмоқца. Унинг салбий оқибатлари ёшларимизнинг айрим ҳолатларда ноҳўя хатти-ҳаракатлари, ахлокида учраётган қусурлар мафкуравий профилактикани кучайтириш масаласига янада чуқурроқ эъти-бор қаратишни тақозо қилади.

Мафкуравий иммунитетни шакллантириш жамият ва мамла-катнинг мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш омилларидан бири ҳисобланади. **"Мафкуравий хавфсизлик"** шахс, миллат, жами-ят, давлатнинг хилма-хил шаклларда намоён бўладиган мафку-равий тажовузлар, турли мафкуравий марказларнинг бузгунчи-лик таъсиридан ҳимояланганлик даражасини тавсифловчи тушунча эканлиги маълум. Мазкур соҳадаги профилактиканинг асосий ва-зифаси деганда, жамият маънавий ҳаётида бўшлиқ пайдо бўли-шининг олдини олиш, ўзининг пировард мақсадларига мос ва унга хизмат қиладиган ғоялар тизимини шакллантириш, уни мутта-сил мустаҳкамлаб бориш, фуқароларда мафкуравий иммунитет-ни мустаҳкамлашдек жараёнлар назарда тутилади.

Маълумки, ҳар қандай мамлакатнинг мафкуравий хавфсиз-лигига ташқи ва ички омиллар ўз таъсирини ўтказиб туради. Бу-гунги кунда турли хил мафкура марказлари ва полигонларининг Ўзбекистонда янги жамият қуришга тўсқинлик қилиш учун ғаразли ниятларига эришишда баъзи фуқаролардан "қурол" сифатида фойдаланишга интилишларида мафкуравий хавфсизлик учун реал ташқи таҳдидлар мавжудлигини кўраимиз. Шунингдек, кўшни дав-латлардаги терроризм, диний экстремизм ва мавжуд сиёсий бе-қарорлик ҳам мамлакатимиз мафкуравий хавфсизлигига ўз таъ-сирини ўтказиши мумкинлигини доимо назарда тутиш лозим.

Мафкуравий хавфсизликни таъминловчи ички омил жамият-нинг сиёсий-ижтимоий, ахлоқий ва маънавий салоҳияти ҳамда фуқароларда мафкуравий иммунитетнинг шаклланганлик дара-жасидир. Бундан ташқари, мафкуравий хавфсизлик халкнинг ас-рий анъаналари, тили, дини, маънавиятрг ва миллий ривожлани-шига хизмат қилувчи умуминсоний қадриятларга асосланиши ло-зим. Шунингдек, давлат идоралари, жамоат ташкилотлари ва уюшмалари, маданий-маърифий муассасалар томонидан амалга

оширилаётган тарбиявий ишлар, маънавий-маърифий тадбир-лар тизими мафкуравий хавфсизликни таъминлашнинг зарурий шартидир. Мафкуравий хавфсизлик илмий асосланган ижтимоий сиёсат, ҳуқуқий маданият, жамиятнинг маънавий етуклиги ва демократиялашуви билан узвий равишда амалга ошириладиган ғоявий тарбияга таянади. Жамият, давлат ва шахс мафкуравий хавфсизлигини таъминлаш давлатимиз сиёсатининг таркибий қисми, мамлакатимиз ҳаётининг барқарорлигини мустаҳкамлаш омили ҳисобланади.

Мафкуравий иммунитетни фуқаролар онгига сингдириш, ав-валамбор, оиладан бошланади. "Она-Ватан", "Ватанга муҳаббат", "Ватан туйғуси" каби илк тушунчалар ҳам, аввало, оила муҳи-тида шаклланади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳ-ри орқали амалга ошади. Бу тушунчаларни ёшлар қалби ҳамда онгига сингдиришда таълим ва тарбиянинг турли шакллари ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Мафкуравий иммунитетни мустаҳкам инсонгина ҳозирги кунда ўз ғаразли ва жирканч ниятларини амалга ошириш мақсадида юртимизга ҳар хил йўллар билан кириб келаётган, мустақил дунё-қараши шаклланиб улгурмаган ёшларимизнинг қалби ва онгини қандайдир зарарли ва бузғунчи ғоялар билан эгаллашга ҳаракат қилаётган ёвузларга қарши кураша олади ва ўз юртини ҳимоя қилади. Мазкур вазифа билан боғлиқ мафкуравий иммунитетни камол топтириш кўпгина ижтимоий-иқтисодий, маданий, маф-куравий, тарбиявий омиллар билан боғлиқ. Бу катта меҳнат та-лаб қилувчи мураккаб вазифадир. Барча касбдаги зиёлилар, тар-биячиларнинг ҳозирги муҳим вазифаларидан бири кишиларда, хусусан, ёшларда Ватанга садоқат, Юрт тинчлиги ва Халқ фаро-вонлиги ғояларини амалга ошириш йўлидаги фидойилик каби фазилатларни камол топтиришдир.

Мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашга қаратилган ғоявий тарбиянинг асосий мақсадларидан бири аҳолининг турли қатлам-лари учун умумий тамойилларга эга бўлган фуқаролик масъулия-ти ва инсонийлик бурчи билан боғлиқ тушунчаларни шаклланти-ришдан иборат. Бу тушунчалар қадим замонлардан буён. маълум. Аммо улар деярли ҳамма вақт кишининг миллий, синфий, ирқий, диний, ҳудудий ҳолатларига қараб, турли чекланишлар ёки им-тиёзлар билан боғлиқ бўлган. Ер юзидаги барча инсон зоти, ирқи, дини, миллати, жинси, яшаб турган ҳудудидан қатъи назар, тенг ва тенг бўлиб яшашга ҳақли эканлигини, уларнинг ҳуқуқлари ва

эркинликларини таъминлаш жамиятнинг асосий вазифаси бўлиши лозимлигини мутафаккирлар аллақачон асослаб берганлар. Шу билан бирга, дунёдаги ҳар бир инсоннинг ота-онаси, эл-юрти, халқи, фарзандлари, ўтмиш ва келажак олдида бурчи ва масъулияти мавжудлиги ҳам азалдан эътироф этиб келинади.

Фуқаролик масъулияти — жамиятдаги демократик ўзгаришларнинг давоми ва узвий қисми. Чунки жамият ўз демократик ривожланишида фуқароларга тенглик, озошлик, биродарликни ҳаётий воқеликка айлантирувчи турли ҳуқуқларни бериш билан чекланмайди, балки шу ҳуқуқларга риоя қилишни, ўз ҳуқуқларидан ижодий, жамият манфаатларини кўзлаб фойдаланишни талаб қилади. Шу сабабли, жамият қанчалик юксак даражада демократик бўлса, ундаги фуқароларнинг масъулияти ҳам шу даражада жиддий ва кенг қамровли бўлади. Ҳақиқий демократик жамиятда фуқаро мавжуд ҳуқуқлардан фойдаланувчи боқиманда эмас, балки бу ҳуқуқларга суяниб, жамиятнинг муаммоларини ҳал этишда фаол шахс бўлиши лозимлиги табиий ҳолдир. Бугунги кундаги мустақиллигимизни мустаҳкамлаш жараёни самарасини янада оширишни секинлаш-тириши мумкин бўлган салбий омиллардан бири ҳам баъзи фуқароларда бурч ва масъулият туйғуларининг тўла-тўқис шаклланмагани ёки айрим кишиларнинг бу масалага жиддий эътибор бермаслиги, бефарқлик ва боқимандалик кабилар билан боғлиқ Баркамол инсонни вояга етказиш ва мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш масалалари бир кунда ёки бир фаслда ўз ечимини тўла топадиган оддий муаммолар тизимига кирмайди, балки узоқ йиллар давомида ҳал қилинади. Бу йўналишда ҳам пировард мақсадларга эришиш учун тадрижийлик асосида иш кўриш, ўзгаришларни босқичма-босқич амалга ошириш давр талабидир. Бу борада фуқароларнинг маънавий баркамоллиги даражасини янада ошириш, ўтмишдан қолган нуқсонларни бартараф этиш, аҳоли, ай-йикса, ёшларда, Ватанимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги ғояларига садоқат туйғуларини тако-миллаштириб бориш мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг энг муҳим ва устувор йўналиши бўлиб қолмоқда.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кунда жамиятимизда мустаҳкам маънавий иммунитетни шакллантиришда Президентимиз И.А.Каримов томонидан илгари сурилган: "Куч — билим ва тафаккурда" ғоясини жамиятимиз ҳаётига ҳар томонлама чуқур татбиқ этиш асосий мезон бўлиб хизмат қилиши керак. Чунки, айнан ана шу ғояда инсон онги, тафаккури ва хулқ-атворига таъ-

сир қилишга қаратилган ҳар қандай хуружлардан қафолатли ҳимо-яланиш ва қарши зарба беришнинг манбалари мужассамлашган. Бунинг учун маънавий ва маърифий ҳамда таълим-тарбия ва ма-даний соҳадаги барча чора-тадбирларни сифат жиҳатдан янги, замонавий даражаларга тезроқ олиб чиқиш зарур.

Ёш авлод тарбияси, унда юксак маънавият тамойиллари ва мафкуравий иммунитетни шакллантириш ҳамма вақт жамият олдидаги муҳим вазифадир. Зеро, жамият келажаги, халқ, мил-латнинг давомийлиги, Ватан тараққиёти ана шу тарбиянинг тўғри йўлга қўйилиши ва самарадорлигига боғлиқ Бу яна шунинг учун ҳам зарурки, кейинги пайтларда баъзи хориж оммавий ахборот воситаларида ёшларни маънавий жиҳатдан бузишга қаратилган тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилаётганлиги маълум бўлиб қолмоқда. Айрим муҳолифларимиз, хориждаги бир қанча матбу-от органлари, Интернетдан устакорона фойдаланувчилар ноҳо-лис хулосалар, бузғунчи ғояларни тарқатишни давом эттирмоқда.

Аҳоли маънавиятини бузишга интилаётган кимсалар чет эл-даги ҳомийларидан мадад олади. Илгари улар ашаддий ақидапа-раст ҳомийлардан моддий ва маънавий мадад олган бўлса, энди эса "рангли инқилоб" ижодкорлари, "демократия транзити" ғояла-рини тарқатувчи мафкуравий полигонлар билан ҳам алоқа боғла-ган. Бундай қора ниятли кучларнинг ўз вақтида маҳв этилиши Ўзбекистонда тинчлик ва осойишталикни мустаҳкамлаш, муста-қиллик ва миллий хавфсизликни кўриқлаш учун кучли давлат-нинг бўлиши зарурлигини исботлади. Кучли давлат бўлмаса, де-мократия ва тараққиётни сақлаш, ислохотларни муваффақият^ли давом эттириш мумкин эмас. Биз истиклолни кўз қорачиғидай асраш учун жонажон давлатимиз атрофида янада жипслашиши-миз лозим. Бу борада халқимизга хос бўлган эл-юрт, маҳалла-кўй назаридан қолмаслик, дину диёнатдан ташқари чикмаслик, ор-номус, ҳамият, мардлик, виждон амрига итоат этиш, адолат-парварлик, ҳақгўйлик сифатлари йўқолмаслиги керак. Ха,аё, ан-диша, лафз, омонатга хиёнат қилмаслик, ростгўйлик халқимиз тафакқуридан мустаҳкам ўрин олиб келган. Шундай қилиб, мил-лий ғоя, маънавий тарбия, одоб-ахлоқ, маърифат ёт ғоялар, за-рарли тахдидларни бартараф этишда асосий кучдир.

Мафкуравий профилактикада замонавий усулларга асосланиш муҳим аҳамиятга эга. Бу борадаги тарбияни амалга оширишнинг воситалари кўп. Ҳозирги кунда фуқароларни ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан тарбиялаб бориш заруриятдир. Бунда уларда сиёсий

онг, сиёсий қараш ва сиёсий маданиятни шакллантириш муҳим ўрин тутуди. Бунинг учун оила, таълим тизими, маҳалла ва иш жойлари орасида шундай механизм шаклланиши керакки, ҳар бир инсон болалигидан то умрининг охирига қадар сиёсий воқе-ликни ва ижтимоий ҳаёт жараёнларини тўғри идрок қилсин. Аҳолида замонавий маданиятни шакллантириш, бунда одамлар-ни миллий ва умуминсоний маданият уйғунлиги асосида эркин ва мустақил фикрлашга, мушоҳада юритишга, оила ва қавм-қарин-дошларни ҳурмат қилишга, дунёда бўлаётган ҳар бир воқеликка ўз муносабатини билдиришга ўргатиш, ниҳоятда, муҳим. Маф-куравий профилактика жараёнида халқ руҳиятини кўтарадиган, унинг ички, ботиний қудратини намоён этадиган тадбирларни кўпроқ ташкил этиш, шу руҳдаги адабий-бадиий асарлар, ил-мий-публицистик тадқиқотларни кўпайтиришни рағбатлантириш, уларни омма онгига сингдиришга эришиш лозим. Мустақиллик даврида эришилган ютуқларнинг аҳамияти, салоҳияти ва жози-басини кўрсатиш, истиқлол, халқ эрки, миллий давлатчилиги-миз энг шарафли, энг муқаддас қадрият эканини одамлар онгига мунтазам сингдириб бориш ҳам бунда катта аҳамият касб этади. Шу билан бирга, турли тадбирлар ўтказиш асосида таълим ва тарбияни ҳар доим қўшиб олиб бориш, оила, маҳалла ва ўқув юртларида маънавий тарбияга алоҳида эътибор бериш каби чора-тадбирларнинг ҳам мафкуравий иммунитетни шакллантириш ва мустаҳкамлашда ўз ўрни бор.

Хуллас, бугунги кунда жамият ҳаётида кечаётган жараёнлар-ни чуқур таҳлил қилиш, турли ғоявий-мафкуравий таҳдидлардан огоҳ бўлиш, хориждан кириб келаётган мамлакатимиз манфаатла-ри, миллий анъана ва қадриятларимизга ёт ғоя ва қарашлар қан-дай мақсадни кўзлаётганини англаб етиш ҳам мафкуравий профи-лактикага ёрдам беради. Бу борада оммавий ахборот воситалари, радио, телевидение орқали аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида из-чил тарғибот ва ташвиқот ишларини йўлга қўйиш, уларнинг таъ-сирчанлигини оширишга эришиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

17-мавзу. Мафкуравий таъсир ва ғояга ишончни шакллантириш

Ҳар қандай инсон одамлар орасида яшар экан, доимо оила, турли қатлам, гуруҳ ва жамоаларнинг вакили сифатида улар-нинг таъсири остида бўлади. Яъни ҳар бир шахснинг феъл-атво-рида, хатти-харакатларида у мансуб бўлган миллат, халқ, про-

фессионал тоифа, жамоа ва оиланинг ижобий ёки салбий таъси-рини кўриш мумкин. Тарихий шарт-шароит, давр, давлат тузи-ми ва жамиятдаги сиёсий, иқтисодий, маънавий-маърифий ва ғоявий-мафкуравий таъсирлар унинг дунёқараши, фикрлаш тар-зи, тафаккурида ўз аксини топади. Бундай таъсирнинг икки хили мавжуд: макродаражадаги таъсир ёки кенг маънодаги ижтимоий-маънавий, сиёсий ҳамда иқтисодий муҳит таъсири; микродара-жадаги таъсир, яъни бевосита инсон боласи туғилиб ўсадиган оила, таълим ва тарбия масканлари, меҳнат жамоаси, маҳалла ва дўстлар муҳити таъсири.

Агар инсон боласининг туғилиш онларидан бошлаб унинг илк ривожланиш даврлари хусусиятларига эътибор берадиган бўлсак, дастлаб у табиатан фақат ўз ички хиссиётлари, туйғулари домида — муайян худбинлик доирасида ривожланади. Яъни унинг учун ўз хохиш-истаклари, эҳтиёжлари ва уларни қондиришдан ортиқ таш-виш йўқцай. Лекин ўша эҳтиёжлар орасида ота-онасига, энг яқин-ларига нисбатан хиссий интилиш, улар билан эмоционал мулоқот-га киришиш истаги кучли бўлгани сабаб у инсонлар жамияти ва ундаги муносабатлар меъёрларини секин-аста ўзлаштириб боради. 3 ёшдан сўнг оиладаги мулоқотга тенгқурлар жамиятидаги муло-қот кўшилиши муносабати билан бола худбинлик кайфиятидан янада тезроқ воз кеча бошлайди. Акс ҳолда жамият, кўпчилик унинг ин-жикликларини кўтармайди. Шу тарзда соғлом мулоқот муҳити бо-лани кўпчиликнинг фикрига эргашиш, кўпчилик ҳақ деб эътироф этган ахлоқ меъёрларини эгаллаш, инсонгарчилик тамойилларига амал қилишга ўргатади. Шундай қилиб, бола учун кенг ижтимоий муҳитдаги соғлом ғоялардан, халқ руҳининг кадриятларидан тўла баҳраманд бўлиш имконияти туғилади.

Бир қарашда инсон феъл-атворини иккинчи даражадаги таъ-сирларгина белгилайдигандай туюлади. Чунки, «Қуш уясида кўрга-нини қилади», деганларидек, айниқса, бизнинг халқимизда одам-нинг оиласи, насли-насаби, маҳалласи, таълим олган билим дар-гоҳига катта эътибор берилади ва бундай муносабат ҳаётда ўзини оқлайди ҳам. Лекин макробосқичдаги таъсирларнинг аҳамиятини ҳам камситиш тўғри бўлмайди. Масалан, собиқ совет тузуми дав-ридаги мафкура жамият аъзоларининг муте, тобе, ихлоссиз, баъзи бир жиҳатдан эътиқодсиз бўлиб ўсишига замин яратган эдики, бунга асосан ўша муҳитдаги носоғлом, инсон кадрини поймол эта-диган сиёсат ва коммунистик ғоя сабаб бўлган. Умуман, тарихдан ҳам маълумки, қайси давлат ва мамлакатни олмайлик, зўравон-

лик, мустамлакачилик, босқинчилик сиёсати юритилган жамият одамларининг онги ва тафаккури мустақил юрт фуқаролари ру-ҳияти ва дунёқарашидан кескин фарқ қилади.

Инсоннинг бутун умри давомида унга нисбатан таъсирлар ора-сида мафкуравий таъсир муҳим ўрин эгаллайди. «**Мафкуравий таъсир**» **тушунчаси** муайян ғояга ишонч ва эътиқодни шакллан-тириш, уни амалга ошириш, ҳимоя қилиш, сақлаб қолиш, аҳоли-нинг онги ва қалбига сингдириш ёки бу тамойилларга тескари фао-лият ва хатти-харакатни ифодалайди. У ўз-ўзидан, автоматик тарзда эмас, балки муайян мақсад-муддаони кўзлаб, режа асоси-да амалга оширилади. Унинг мутгасил, мавсумий, бирон-бир воқеа ёки ҳодиса муносабати билан тез суръатда амалга ошириладиган турлари ҳам бор. Мафкуравий таъсир жараёнида аҳолининг қат-ламлари, партиялар, синфлар ёки бошқа ижтимоий жиҳатларни ҳисобга олиш зарур. Шу билан бирга, шу йўналишдаги таъсир-нинг индивидуал ва ижтимоий шакллари ҳам мавжуд. Аниқ бир кишига нисбатан унинг шахсий ишонч, эътиқод ва иммунитетини шакллантириш ёки мустаҳкамлаш учун ўтказиладиган таъсир индивидуал даражани ифодалайди. Бутун жамият, давлат фуқаролари орасида олиб бориладиган мафкуравий таъсир эса ижти-моий даражага мисол бўлади.

Масалан, бизнинг мамлакатимизда бугунги кунда мафкуравий таъсир ижтимоий даражада мустақиллик тафаккурини шакллан-тириш учун муҳим аҳамиятга эга. Мустақиллик тафаккури тўлиқ шаклланса, унда ҳар бир фуқаро ўзининг эркин меҳнати билан ўзи ва ўзгалар манфаати ҳақида бирдай қайғуради, чунки амалга ошириладиган туб ислохотлар ҳам айнан шу юрт, шу заминда туғилиб, яшаб, меҳнат қилаётганлар манфаатини кўзлашини тўла англайди. Бундай таъсир натижасида ҳар бир алоҳида шахс онги ва шуурида вужудга келган туйғулар, фикрлар ва муносабат ях-лит жамият, халқнинг фикри ва ғурурига айланганда шундай куд-рат касб этадики, оқибатда кўпчиликнинг маслак ва тилаклари, фикрлаши ҳамда муносабатига айланган ғоя, тасаввур ва билим-лар тизими жамият дунёқарашини шакллантиради.

Мафкуравий соҳада фикрнинг таъсирчанлиги муҳим аҳами-ятга эга. «Фикр — қиличдан ҳам кучли» деган гап бор. Дарҳақи-қат, ўрнида ишлатилган сўз, ёрқин ва дилдан баён этилган нутқ, маъноли фикр ҳар доим одамларнинг хулқ-атвориға таъсир кўрса-ғади. Бу жараёнда эзгу фазилатлар соҳиби сифатида тарбиялан-ган кишини одатда «бамаъни одам» деб таърифлашади. Бундан

фаркли тарзда вайронкор гоялар таъсирига тушганларга нисба-тан "бузғунчи одам" ибораси қўлланади.

Мулоқот жараёнида фикрга, бирон-бир гояга эга бўлиш маса-ланинг бир жихати бўлиб, унинг бошқа муҳим жихати ана шу гоя ва фикрларни баён эта олиш қобилиятидир. Инсоний муносабат-лар соҳасида етук мутахассис деб эътироф этилган Дейл Карне-гининг кучи ва машхурлиги, аввало, унинг гапириш, фикр юри-тиш ва ўзгаларни тинглаш қобилиятида намоён бўлган. У бир вақт-нинг ўзида юзлаб одамларга мурожаат қила олар ва тингловчилар вақтнинг қандай ўтганини ҳам сезмас экан. Демак, нима ҳақида гапириш эмас, у тўғрида қандай гапириш ҳам ўта муҳим. Ана шундай таъсирчан гапириш маҳорати ва санъати — риторика фани бўлиб, у одамдаги нотиклик ва ўзгаларни ўз қарашларига эргаш-тира олиш маҳоратини назарда тутати. Мафкуравий тарбия ва таъсир жараёнида ҳам гапга чечанлик, сўз бойлиги ва уни бош-қаларга етказа олиш муҳим аҳамиятга эга.

Сўз — гоявмй таъсир воситаси. Гояларни халқ онгига етка-зишда сўз асосий таъсир воситаси бўлган ва бўлиб қолади. Шу сабабли қадимги Грецияда риторика мактаблари ташкил этилган ва нотиклар махсус қондалар ҳамда қонунлар асосида омма олди-га чикиб сўзлашга ўргатилган. Одамлар онгига муайян гоя, асо-сан, шу йўл билан сингдирилган. XX асрга келиб, риторикага оид классик ёндашув ҳам қайта кўриб чиқилди. Американинг Йел шаҳ-ридаги риториканинг тажриба мактаби 60-йилларда кўплаб тад-қиқотлар ўтказиб, мафкуравий тарғибот ва таъсир учун фақат сўз ҳамда нутқни энг самарали восита дейиш етарли эмаслигини исбот қилди. Чунки омманинг сиёсий қарашлари ва онгига таъсир кўрсатишнинг бошқа механизмлари ҳам бор. Олимларнинг эъти-роф этишларича, мафкуравий фикрлар маълум бир қарашлар тизими бўлиб, унда мантиқ етакчи ўрин тутати. Лекин инсон онги ҳар доим ҳам мантиққа бўйсунмавермайди. Бу йўл ёки восита аниқ фанлар соҳасига, умуман, илм-фанга тааллуқли деб ҳисоблана-ди. Маълум бўлишича, одамни ўзи ишонишни хоҳламаган нарсага ишонтириш ўта мушкул иш экан. Чунки у ўзининг шахсий қараш-лари, манфаатларига мос келадиган нарсаларгагина ишонади. Яъни оммага чиройли илмий иборалардан кўра, табиий, одатий, кун-далиқ ҳаётда ишлатиладиган иборалар, сўзлар тизими тезроқ ва кучлироқ таъсир кўрсатади. Тажриба ўткир сиёсатдонларнинг ҳеч қачон ўз нутқларида мураккаб, илмий иборалардан фойдалан-маслигини кўрсатади.

Шундай қилиб, тингловчига таъсир этувчи ва унинг ишончини уйғотувчи нутқ шундай бўлиши лозимки, уни тинглаганлар ҳар бир ифода этилган сўз устида камроқ ўйланиши, аксинча, та-ниш, ўзига ёқимли нарсалар хусусида гап бораётганини қалбан ҳис қилиб туриши керак. Демак, нотик нутқида ишлатиладиган, жамият ва халқ манфаатини ифодаловчи ижтимоий рамзлар — сўзлар, иборалар, шiorлар, нарса ёки ҳодисалар ўша тингловчи талаб-эҳтиёжи, орзу-умидлари ва манфаатларига бевосита ало-қадор бўлгандагина таъсирчан ҳамда ишончли бўлади.

Мафкуравий таъсирнинг яна бир муҳим хусусияти борки, у ҳам бўлса, муайян қарашлар тизимини бирдан, бир вақтнинг ўзида ифода этишга интилмаслик. Чунки оддий тингловчи алоҳида фикрлар орқа-ли ўша мафкуравий тизимнинг, туб моҳиятини англаб олиши мумкин. Масалан, миллий кадриятларимизнинг аҳамиятини уқтириш учун уларнинг барчасини бир бошдан санаб ўтиш шарт эмас. Яъни она меҳр-муҳаббатининг нақадар улкан куч экани, бунга алоқадор ноёб удумларимиз борлигини англаш учун оддий она алласининг таъсирчанлигини англаш ҳам кучли кечинмаларни уйғотиши мумкин

Ишонч ва эътиқод — ғоявий таъсир объекти. Инсон ишончсиз, эътиқодсиз, ғоясиз, фикрлашсиз яшай олмайди. Шахс эътиқоди шаклланиши моҳиятан ижтимоий омилларга бевосита боғлиқ деб қаралади. Бу масалага эътибор ортиб бораётганининг боиси шунда-ки, шахсдаги бирон-бир ғоя ва мафкурага мойиллик ҳамда мафкуравий иммунитетнинг шаклланишида ундаги ишонч ва эътиқод муҳим аҳамиятга эга. "Ишонч" ва "эътиқод" одамнинг муайян қараш, таълимот, назария, ҳаётий ақида, кадрият ёки фаолият тамойил-ларини эмоционал-хиссий қабул қилиш жараёнида шаклланган со-бит фикр ва тасаввурлар мажмуини ифодалайдиган тушунчалар. Бошқача айтганда, ишонч ва эътиқод муайян кадриятлар, диний ёки дунёвий маслаклар, ижтимоий муносабатларнинг инсон қалби-даги яшаш фалсафаси, фаолият дастури сифатида қабул қилини-шидир. Агар шу жараённинг оқибати ўлароқ одамда диний ёки дунёвий маслак, ишонч каби турғун муносабатлар шаклланган бўлса, биз уни эътиқодли одам деб атаймиз.

Шу сабабдан ҳам муайян ғояга ишонч ва эътиқодни шаклланти-риш мафкуравий таъсирнинг энг асосий мақсадидир. Негаки, бун-дай ишонч-эътиқодсиз ғояни одамлар онгига сингдириш, уни ҳимоя-лаш, сақлаш ва келажакка етказиш борасидаги ишларнинг сама-раси тўғрисида гапириш кийин. Тўғри, баъзида бу эзгу ғоя ва маф-курага нисбатан ишончсизликни ҳосил қилиш, эътиқодни ўзгарти-

ришга тарғиб этиш шаклида рўй бериши ҳам мумкин. Бундай ҳолда бирон-бир гоё ва мафкурага нисбатан ишонч-эътиқоднинг кучайиб бориши, бошқасига нисбатан сусайиб боришини англатади.

Бу эса, ўз навбатида, ҳар қандай жамият ўз ҳаёти учун муҳим бўлган гоёларга ишонч-эътиқодни муттасил мустаҳкамлаб туриши, ўзига хос мафкуравий таъсирни ана шу вазифани бажа-ришга қаратиш лозимлигини англатади. Жамият учун зарур бўлган гоёлардан қўзланган мақсадларни амалга ошириш, аҳолининг ёт ва бегона мафкуралар таъсиридан ҳимояланиши, унда мафкура-вий иммунитетни шакллантиришга хизмат қилади. Агар биз ёшла-римизда болаликдан бошлаб соғлом эътиқод ва юксак дунёқараш-ни шакллантира олсак, улар маънавияти бой, мустақил фикрли ва олижаноб шахслар бўлиб камолга етади. Шу маънода, шахс эътиқоди ундаги барқарор фикр, тасаввурлар, билимлар мажмуи-ки, мафкуравий дунёқараш ҳамда бу соҳадаги иммунитет аслида ана шундай эътиқодлар асосида шаклланади.

Шахснинг маънавиятини белгиловчи бошқа кўплаб ижтимо-ий-рухий асослардан фарқли ўлароқ, эътиқод ва ишонч нисбатан барқарор ҳамда уйғун бўлиб, уни осонликча, тез фурсатда ўзгар-тириб бўлмайди. Шунинг учун уларнинг табиатини ўрганиш эътиқод ўзгаришига таъсир кўрсатиш омилларини аниқлаш масаласи би-лан бевосита боғлиқ. Инсоннинг турли зарарли эътиқодларга бе-рилиш ҳолати ҳам учраб туради. Масалан, баъзи мутахассислар этник зиддиятлар ҳамда диний эътиқодлар шаклланиши ва ўзга-ришига эътибор бериб, ушбу жараёнга хос умумий қонуниятлар-ни ўрганган. Машҳур америкалик психолог Гордон Оллпортнинг фикрича, эътиқод ва этник зиддиятлар ўзига хос умумлашган кўникмалар бўлиб, агар шахсда муайян бирор миллат вакилла-рига нисбатан салбий муносабат ёки зиддият мавжуд бўлса, де-мак, унда бошқа бир миллат вакилларига нисбатан ҳам- худди шундай муносабат-такроран намоён бўлиши мумкин.

Инсоннинг инсонлиги, унинг ҳаётдаги ўрни ва нуфузи ҳам маъ-лум маънода унинг шу жамият қонун-қоидалари, қадриятларига нисбатан ишончи ва эътиқоди билан белгиланади. Айрим инсон-лар бутун умри мобайнида фақат битта нарсага эътиқод қилади. Масалан, франциялик машҳур сайёҳ Кусто ва унинг командаси ҳақидаги фильмни ҳамма кўрган. Бир қарашда, у бутун умрини денгиз ҳаёти ва ундаги сирли воқеалар, ҳайвонот дунёсини кашф этишга бағишлагандек туюлади. Денгиздан жуда узокда яшайди-ган, ундан манфаат кўрмайдиган одамлар учун бу тадқиқотчининг

хаёти ва ишлари кераксиз бир нарсадек туюлади. Лекин бу олимпнинг ўз ишига садоқати, эътиқоди шу даражада кучлики, уни бутун дунё, соғлом фикрловчи ҳар бир инсон жуда юксак қадрлайди. Бу каби одамларнинг бошқа соҳалардаги хизмати кам бўлиши мумкин, аммо башарият уни юксак эътиқоди учун ҳурмат қилади. Демак, эътиқодсизликдан қўрқиш керак, агар ҳеч нарса-га ишонмайдиган, мақсад-маслаги номаълум кишини кўрсангиз, унга ёрдам бериш лозим, чунки бу одамдаги эътиқодсизлик нафа-қат унинг ўзига, балки атрофдагиларга ҳам зиён келтиради.

Эътиқодли одам, аввало, фойдали иш билан шуғулланади, ўзгаларга зиён келтирувчи амаллар қилмайди, ёлғон гапирмайди. У ҳар доимо лафзига амал қилади, яъни бир нарсани қиламан, деб аҳд этса, бутун кучи ва иқтидорини сафарбар қилиб, уни албатта бажаради, бошлаган ишини охирига етказади. Эътиқод-ли инсон нима қилаётганини, нима учун айнан шу ишни қилаётганини жуда яхши билади. Шу боис ҳақиқий эътиқод эгаси илмга интилади, ўз олдига аниқ мақсад қўйиб яшайди, ҳар томонлама баркамол бўлишга тиришади, яхшиларга ошно бўлиш, буюкликка ҳавас унинг ҳаётий шиорига айланади. Ҳақиқий эътиқод соҳиби ўзидан оиласига, фарзандларига, инсониятга нимадир қолдириш-ни истаб яшайди. Шунинг учун ҳам эътиқод шахсдаги журъат, мардлик, фидоийлик, ирода, виждон, қатъият, ҳалоллик, инсон-парварлик, ватанпарварлик каби фазилатлар билан боғлиқ

Ишонч ва эътиқод инсоннинг жамиятдаги хулқини белгиловчи омил бўлгани учун ҳам уларни шакллантиришга, энг аввало, жамоатчилик, оила ва барча турдаги таълим муассасалари жалб этилади. Бу жараёндаги ҳар бир омилнинг таъсир кучи ишонч ва эътиқоднинг шаклланганлик даражасида яққол намоён бўлади. Бунда таъсир кўрсатувчи манба — шахс ёки гуруҳ, таъсир мазмуни, ахборот ёки маълумот, таъсир воситаси ёки маълумот етказувчи тармоқ ҳамда таъсирни қабул қилувчи ўртасидаги боғлиқлик муҳим аҳамият касб этади.

Мафкурачи бу соҳадаги асосий таъсир кўрсатувчи шахс бўлиб, у аввало, тажриба, билим, ишонтара олиш қобилияти, равон нутққа эга ва ўзига ишончи бор киши бўлмоғи лозим. Мафкурачиларнинг асосий иш услуби ўзида мавжуд билим, тушунча, ғояларни асос қилиб олган ҳолда, биринчи навбатда, ёшларда, қолаверса, кенг халқ оммаси онгида мустаҳкам ишончни шакллантириш, уларга таъсир кўрсатиш ва ўзига тақдид этишга чорлашдир. Бунда у мулоқотнинг барча самарали ва таъсирчан воситаларидан — монолог,

диалог, баҳс-мунозара кабилардан фойдаланади. Айнан ана шу фаолият ҳар бир таъсир кўрсатувчининг риторика асосларидан хабардор бўлишини, нутқ маҳоратини эгаллашини талаб қилади. Мафкурачи ўз нутқида нутқий ва нутқий бўлмаган воситалардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдалана олиши шарт. Агар у ўзига берилган минбарда фақат сўз ва иборалар тизимидан фойдаланиш билан чекланса ёки қоғозга туширилган матндан четга чиқолмаса, уни аудитория тингламайди, унга ишонмайди. Шунинг учун ҳиссий таъсир усуллари — ўринли ишлатилган қарашлар, имо-ишора, мимика ва патомимика кабилар ҳам таъсирни кучайтирувчи пси-хологик механизмлар эканини унутмаслик керак.

Мафура тарғиботчисидан талаб қилинадиган яна бир муҳим ҳислат гапираётган кишининг ёқимтойлигидир. Бу ҳам нотикқа нисбатан ишонч ва эътиқодни оширади. Ёшлар аудиториясида во-изнинг мурожаатига эътибор жиддийроқ бўлади. Зиёли, олимлар аудиториясида мантиқий, илмий таҳлилларга асосланган фикр ва мулоҳазалар катта таъсир кучига эга бўлади.

Ахборотнинг мазмуни, яъни мафкурачининг нима ҳақида гапираётгани ҳам мафкуравий таъсирда муҳим ўрин тутади. Тадқиқотлардан шу нарса маълум бўлдики, одамларга ҳам ақлан асосланган (рационал), ҳам эмоционал (ҳиссий уйғотувчи) маълумотлар тез таъсир қилади. Бунда аудитория хусусияти назарда тутилиши керак. Масалан, ўқимишли, тушунган одамлар ауди-торияси далилларга таянган, асосли маълумотни тез қабул қилиб, унга ишонса, кичик ёшлилар, маълумот даражаси пастроқ шахслар кўпроқ юракка яқин, эмоционал маълумотга ўч булади. Бундайлар улардаги айрим негатив ҳис-туйғуларни кўзғатувчи маълумотларга нисбатан ҳам фаолроқ бўлади. Шунинг учун ҳам касалликка қарши ёки зарарли одатларга қарши қаратилган рекла-мада кўпинча даҳшат уйғотувчи расмлар берилади. Ёки фикрни ўзгартириш учун берилган маълумот тингловчида мавжуд бўлган билимлардан кескин фарқ қилса ҳам унда янги маълумот-га нисбатан ишонч ва уни қабул қилишга мойиллик кучли бўлади.

Мафкуравий ахборот ёзма ёки оғзаки тарзда етказилиши мумкин. Агар биринчисига газета, журналлар, китоб ва дарсликлар, ёзма манбаларда мужассамлашган маълумотлар кирса, иккинчи-сига маъруза ўқиш, дарсни баён этиш, мунозара ва суҳбатлар ўтказиш киради. Бундан ташқари, мафкуравий ғоялар турли ба-дий ва ҳужжатли фильмлар, болалар ёки катталар учун яра-

тилган мультфильмлар орқали ҳам етказилиши мумкин. Муҳи-ми, улар амалга оширилаётган ғояга хизмат қилиши, мафкура-вий таъсирнинг самарадорлигини таъминлаши лозим.

Бу жараёнда маълумотларнинг мазмундорлиги ва таъсирчан-лигини уларнинг оммабоплиги, билдирилган ёки ифода етилган ғояларнинг содда, ихчам ва раvon баён қилинишига кўп нарса боғлиқ Тингловчи ҳар бир сўзни тушунсагина, унда теран муно-сабат шаклланади.

Ҳар бир ижтимоий таъсирда бўлгани каби бирламчилик ва иккиламчилик самараси қонунияти ҳам бор. Унинг моҳияти шун-дан иборатки, дастлаб қабул қилинган маълумотнинг мазмуни одамга кучлироқ таъсир қилади. Лекин, иккинчидан, тингловчи томонидан охирида эслаб қолинган маълумот ҳам хотирада мус-тахкам ўрнашади. Буни ҳам мафкуравий таъсир жараёнида, ал-батта, инобатга олиш зарур. Масалан, ёшлар ва болалар билан миллий ғояларимиз хусусида олиб бориладиган суҳбатларда тар-биячи ёки мураббий аввалдан саволлар тартибини ишлаб чиқиши лозим, бунда ишлатиладиган таянч иборалар катта аҳамият касб этади. Табиийки, ҳар бир жумла ёки иборанинг конкретлиги, ҳаётийлиги ва образлилиги муҳим роль ўйнайди.

Мафкуравий таъсир жараёнида таъсир воситаси (алоқа тар-моғи), яъни ғоя ҳақидаги маълумотнинг нима воситасида узати-лиши масаласи ҳам муҳим. Одамларга юзма-юз туриб, ўз фикр-мулоҳазаларини баён этиш энг таъсирчан усул, албатта. Таъсир воситаси бевосита ёки бавосита бўлади. Юзма-юз учрашувларда-ги мулоқот ёки таълим-тарбия жараёнидаги таълим берувчи би-лан ўқувчи ўртасидаги алоқа ёки ота-она билан фарзандлар ўрта-сидаги муносабатлар бевосита алоқага мисол бўлса, оммавий ах-борот воситалари, биринчи навбатда, телевидение, радио, газе-та ва журналлар, китоб ёки рисоалар воситасидаги мулоқот ба-восита алоқани билдиради.

Мафкуравий таъсир ва ғояга ишончни шакллантиришда иж-тимоий реклама инсон онги ҳамда идрокига таъсир кўрсатувчи кучли восита сифатида муҳим ўрин тутаяди. Масалан, таниқли, баобрў шахсларнинг маданий ва маънавий меросимиз, обидала-римиз олдида туриб интервью беришлари жуда самарали бўлади. Мисол учун, Самарқандаги Регистон майдонида интервью бера-ётган шахс шаҳардаги ободончилик ишлари ҳақида гапираётган бўлса ҳам, асрий обидалар томошабинда миллий маданиятимизга

хурмат, ундан ғурурланиш туйғуларини, ўша муқаддас қадам-жоларни бориб зиёрат қилиш истагини уйғотади.

Мафкуравий таъсир қаратилган кишилар хусусида гап кетган-да, қандай инсонлар ишонувчан бўлади, қандай одамлар соғлом гоёларни ёт, бузғунчи гоёлардан фарқлай олади, деган савол ўта муҳим. Одамлар ҳар хил, масалан, ўзи, ўз қобилият ва фазилат-лари хусусида камтарона фикр юритадиган одамларнинг янги маъ-лумотларга, нотаниш манбаларга ишониши, эътиқод ҳосил қили-ши жуда секин содир бўлади. Улар ўзларига қанчалик ишонмаса, бошқаларга ҳам шунчалик ишонмайди. Ўзи ҳақида анча юқори фикр-да юрадиганлар эса маълумотларни тез қабул қилади. Лекин ўзла-ридаги мавжуд фикрларга нисбатан ҳам кибор, ғурури бўлгани сабабли, бошқаларнинг фикрига тез эргашмайди. Ўзини ҳали хо-лис баҳолай олмайдиган инсонларга содда, тушунарли маълумот-лар ёқади. Мафкуравий мавзудаги ахборотлар ҳам ҳаётий, лўнда фикрларда баён этилса, уларда ижобий муносабат шаклланади. Фаол, ижтимоий жиҳатдан баркамол, маълумотли, зиёли, янги-ликка ўч инсонларга таъсир кўрсатувчи ҳар қандай ахборот муам-моли, долзарб, баҳсталаб бўлгани маъқул. Талабалар, магистрант ва аспирантлар, олимлар ва бошқалар шулар жумласидан. Маъ-лум сабабларга кўра тарбияси оғир кимсалар тоифасига кириб *қил*-ган, ҳаётда аниқ мақсади ва маслаги йўқ, ўз устида ишламайдиган инсонлар янгиликларга, уларнинг тафсилотларига бой бўлган ах-боротга ўч бўлади. Шунинг учун бундай тоифадаги кимсаларга ба-обрў шахслар орқали таъсир кўрсатиш маъқул. Асосан уй бекала-ри, қариялар, маълум сабаблар билан ногирон бўлиб, асосий вақ-тини уйда ўтказадиганларни ҳаётий видеофильмлар, кизиқарли кўрсатув ва лавҳалар ўзига жалб ^илади. Шундан келиб чиқиб, бундай инсонлар учун мафкуравий ахборот тайёрланганда, улар-нинг самимиятга ўчлиги ва инсоний эътиборга муҳтожлигини ино-батга олиб иш кўрилса, самарали бўлади. Кўпроқ уй ишлари би-лан банд бўлгани учун мулоқот ва учрашувлар уларнинг дам олиш вақтларига мўлжалланиши, миллий удумлар, расм-русумлари-мизнинг ноёб жиҳатларидан фойдаланиш, таъсир вақти ва жойи масаласини маҳалла фаоллари ва хотин-қизлар қўмиталари билан ҳамкорликда белгилаш мумкин.

Мафкуравий ишларни ташкил этишда аудиториянинг катта ёки кичиклиги ҳам инобатга олинishi керак. 100-200 кишидан зиёд одам бўлса, бу катта, 15-100 тагача одам бўлса ўртача, 15 тагача бўлса,

кичик аудитория ҳисобланади. Мафкуравий таъсир сифати катта аудиторияда воизлик маҳоратининг ўта юқори бўлиши, кўрғазма-ли воситалардан фойдаланишда аниқликка эришиш, саволларнинг минимал даражада кам бўлишига боғлиқ. Кичик аудиторияда эса савол ва жавобларнинг максимал миқдорда бўлиши, расмиётчи-ликдан холи бўлишига эришиш, нотикнинг мавзута оид билимлар-ни мукамал билиши, мавзунини ёритишда ижодий ёндашув бўлиши лозим. Бундан ташқари, аудиториянинг ёш хусусиятларини, уларнинг билимлари даражасини ҳам ҳисобга олиш зарур.

Мафкуравий тарбия ишлари самарадорлигини баҳолаш ме-зонлари ўта нозик ва масъулиятли иш. Агар бу 15 кишигача бўлган кичик аудиторияларда амалга оширилган бўлса, унда тингловчи-ёшлар, тарбияланувчилар ёки талаба-ўқувчиларнинг дунёқараш-ларини бевосита суҳбатлар, ёзма ишлар ва уларнинг ишга, воқеа-ҳодисаларга бўлган муносабатлари орқали аниқлаб, машғулот-ларни қайта-қайта ўтказиш мумкин. Агар аудитория 15 кишидан 100 кишигача бўлган ўртача катталиқда бўлса, унда тадбир ёки турли мавзулардаги йиғилишларда жам бўладиган одамлар гу-руҳи назарда тутилади, унинг самарасини бир мартада аниқлаш мушкул бўлади. Чунки, бу борада шундай қонуният борки, ауди-торияни ташкил этувчи одамлар сони ортиб боргани сари, уни ташкил этувчилар бир-бирига жуда ўхшаб боради. Шунинг учун 100 ва ундан ортиқ, 200, 300 кишилик аудиторияни тўплаб ўтказилган маънавий ва мафкуравий тадбирлар самарадорлигини оширишда жуда кўп омиллар ҳисобга олинishi керак. Бундай шаро-итда баҳс юритиш, фикр алмашиш ёки одамларнинг етказилаёт-ган маълумотни қай даражада ўзлаштираётгани бўйича монито-ринг олиб бориш анча мураккаб бўлади. Чунки бу ерда ғояларга айрим алоҳида шахслар эмас, гуруҳлар эргашади. Агар муайян гуруҳ ахборотни қабул қилишга умуман мойил бўлса, унда тинг-лаш қобилияти бўлади, аксинча, ҳеч ким ҳеч нарсани тушунма-гандай ўтираверади. Мабодо, тингловчилар орасида' савол берув-чилар пайдо бўлса, бу савол кўпчилиқка маъқул бўлмаслиги ёки айримларга ёқиши мумкин, бундай вазиятда топқирлик ва зукко-лик қилиб, барчага маъқул келадиган гапларни топа олиш лозим. Шунинг учун Ватан ва юрт тақдирига алоқадор муҳим мавзулар-даги учрашув ва маърузалар ймкон қадар торроқ давраларда, думалоқ столлар атрофида амалга оширилиши, самарали бўли-ши мафкуравий таъсир амалиётида исботланган. Ғояга ишонч-нинг шаклланганлик даражасини аниқлаш мезонлари аҳолининг

тоявий тарбиялангани, ижтимоий фаоллиги, жамиятнинг маънавий соғломлиги, одамларнинг ўзини руҳан тетик ва бардам тутиши, кундалик турмушда муайян ғояга эътиқоднинг тобора кўпрок намоён бўлиб бораётгани билан узвий боғлиқ

Шу билан бирга, аҳолида маълумотлилиқдан манфаатдорлик кайфиятининг мавжудлиги, барчада билим савиясини оширишга интилишнинг кучайиши, газета-журнал, вақтли матбуот, нашрий ишларга талаб ва таклифнинг ортиб бориши ҳам ғояга ишонч даражасини кўрсатади. Жамиятда жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг йил сайин камайиб бориши, аёллар ва ўсмирлар ўртасида содир этиладиган жиноятчиликнинг бартараф этилиши, гиёҳвандлик ва турли зарарли одатларнинг камайиши, бу жараёнда кенг жамоатчиликнинг фаол иштироки ҳам бу борадаги муҳим кўрсаткичдир. Оилаларнинг мустаҳкамлиги, ажримларнинг камайиб бориши, фуқароларда қонунларга нисбатан итоаткорликнинг кучайиши ва бутун жамият миқёсида соғлом маънавий муҳитнинг шаклланиши ушбу йўналишдаги ишларнинг самарасини намоён қилувчи мезонлардир.

Ижтимоий фикрни ўрганиш маънавий-мафкуравий таъбирлар таъсирчанлигини эзгу ғояларнинг кенг халқ оммаси ва ёшлар онгига нечоғлиқ чуқур сингиб бораётганини билиб олишнинг ишончли йўллари билан биридик. Ижтимоий фикр гуруҳ ёки жамият томонидан яқдил тарзда изҳор қилинадиган умумий нуқтаи назар ҳисобланади. У кўпинча социология фани томонидан ўрганилади. Ўзбекистон шароитида ижтимоий фикрнинг асосий барометри, ўлчови маҳалладир. Маҳалла аҳли ҳар бир оилада рўй бераётган ҳодисаларни билади, инсонлар тақдирига бефарқ бўла олмайди, фаоллар орқали ижтимоий ҳаётдаги ҳар бир ўзгариш, одамлар онги ва қалбидаги ҳис-кечинмалар ўрганилади Шу маънода, Ўзбекистон шароитида маҳалланинг ҳақиқий демократия дарсхонаси эканлиги унинг ижтимоий фикрни бошқариш имкониятларида ҳам ўз тасдиғини топган.

Ғоявий таъсирни амалга оширишда ва мафкуравий таъсир жараёнида жамиятдаги маънавий барқарорликни таъминлаш учун ижтимоий фикрни муттасил ўрганиб бориш, бунга жамоатчиликнинг энг илғор вакилларини жалб этиш мақсадга мувофиқ Ижтимоий фикрни ўрганишнинг махсус усулларини қўллаган ҳолда, мутахассислар иштирокида амалга ошириладиган тадбирлар муҳим аҳамиятга эга. Бунда, асосан, сўров усуллари — анкета ёки интервью йўли билан жамоатчилик фикри ўрганилади. Анкета

ёзма сўров шакли бўлиб, унга киритилган саволлар ёрдамида ғоя ва мафқуранинг мазмунига алоқадор масалаларнинг аҳоли томо-нидан қай даражада ўзлаштирилганини аниқлаш мумкин. Анкета саволлари тингловчилар онгидаги билимлар қай даражада мус-тахкам экани хақида маълумот олиш имконини беради.

Бу борада жойларда, маҳалла қўмиталари, ўқув масканлари-да «Ишонч телефонлари» ташкил этиш ҳам мумкин. Бунда аҳоли-нинг хабарлари орқали рўй бераётган жараёнларга, мафқуравий ўзгаришларга, маҳалла-кўй, турар-жойлар ва меҳнат жамоала-ридаги айрим салбий ҳодисаларга муносабати аниқланади, халқ-нинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнлардан манфаатдор-лиги ўрганилади. Шу билан бирга, хужжатлар, ёзма манбалар ва хатларнинг мазмуни, телевидение, радио ва вақтли матбуот са-ҳифаларида меҳнаткашларнинг фикр-ўйлари баёнини таҳлил қилиш орқали уларнинг ғоя ва мафқура моҳиятини қай даражада тушунаётгани, уларга муносабати, бу жараёндаги иштирокини ўрганиш мумкин.

Хуллас, муайян ғоя ва мафқурани кишилар қалби ва онгига сингдириш жараёни мураккаб, кўп босқичли, ўта масъулиятли бўлиб, улар самарадорлигини муттасил ўрганиб бориш зарур. Бу, ўз навбатида, янада маҳсулдор ва таъсирчан усулларни амалиёт-да қўллаш, ғояга ишончни мустаҳкамлаб бориш, ушбу йўналиш-даги ишларнинг самарасини оширишга ёрдам беради.

5-боб. Ижтимоий тараққиёт ва ҳозирги давр, мустақиллик ва ғоялар тизимининг ўзгариши

Тарих ва тараққиётни турлича тушуниш, уларга хилма-хил ёндашиш мумкин. Бу борада ижтимоий тараққиётга ғоялар асосидаги ёндашув ўзига хос аҳамият касб этади. Унга кўра, инсоният тарихи-да рўй берган кўплаб ижтимоий-сиёсий жараёнлар турли-туман тоялар ва мафкуралар таъсирида содир бўлган. Тараққиёт жараёни-да эса хилма-хил ғоялар ва мафкуралар шаклланган. Улар давлат-лар ва халқлар тақдирига гоҳ ижобий, гоҳ салбий таъсир кўрсатган, миллатлар ва жамиятларни тараққиёт ёки таназзулга бошлаган. Шу маънода, "Инсоният тарихи - ғоялар тарихидир". Турли халқлар ва ижтимоий кучларнинг ғоявий раҳнамолари, мутафак-кир ва арбоблари, ўзларининг манфаат ва мақсадларидан келиб чиқиб, мафкуравий таълимот ва дастурлар ишлаб чиққанлар. Бу таълимот ва дастурлар жамият талаблари ҳамда эҳтиёжларига жавоб тарзида шаклланган. Шу тариқа ҳар бир жамият, давлат ва тари-хий даврга хос ғоялар тизими вужудга келган. Бу эса мустақилликка эришган мамлакатимизда ўзига хос ғоялар тизими шаклланиши ва такомиллашуви тарихий зарурат эканини англатади.

18-мавзу. Ижтимоий тараққиёт ва ғоялар тизими

Ижтимоий тараққиётни "Ғоялар фалсафаси" фани нуқтаи назаридан ўрганиш инсоният тарихининг ҳар қандай даври ғоя ва мафкураларнинг умумий тизимига эга бўлишидан далолат беради. Муайян жамият кишилари у ёки бу ғоялар таъсирида шаклланади, тарбияланади, камолга етади ёки заволга учрайди. Ғоялар-нинг намоён бўлиш шакллари ва мафкуравий тизимлар эса ҳаёт-нинг муҳим қисмини ташкил қилади ҳамда инсон фаолиятининг мезонларидан бири ҳисобланади. Жамиятда рўй бераётган ҳоди-салар, ўзгаришлар, зиддиятлар ундаги ғояларнинг умумий тузи-лишига таъсир қилади. Бу жараён эса, ўз навбатида, кишилар-нинг ғоялар мазмун-моҳияти ва аҳамияти тўғрисидаги қарашлари шаклланиши ёки ўзгариб боришига сабаб бўлади. Тараққиёт жа-

раёнида баъзи ғоялар эскиради, янгилари вужудга келади, ай-римлари унутилади ёки сақланиб қолади. Аммо ҳамма ғоялар ҳам ўзини вужудга келтирган даврда қолиб, йўқолиб кетмайди, улар-нинг айримлари ўз аҳамиятини узок вақтгача сақлаб қолади. Ма-салан, қадимги юнонларга хос ғояларнинг Европа маданиятига, Бобил даври ғояларининг Шарк халқлари ривожига кўрсатган таъсири ҳозиргача сезилиб туради.

Ижтимоий тараққиёт ва ғоялар тизимининг ўзаро нисбати тўғрисидаги мулоҳазалар ижтимоий билимлар тарихида муҳим ўрин эгаллайди. Ҳамма замонларнинг мутафаккирлари, улуғ кишилари, оли-му фузалолари бу масалага алоҳида эътибор берганлар, ўзларининг фаолиятларида эзгу ғояларни бош мезон қилиб олганлар. Шу билан бирга, тарихда муайян давр ўтиши билан тоя ва мафқуралар тизи-ми ўзгариши, такомиллашиб, мазмунан ва шаклан бойиб бориши ёки ўтмишга айланиши тўғрисида турлича қарашлар мавжуд бўлган. Бугунги кунда ҳам бу муаммо турли баҳсларга сабаб бўлмоқда. Унинг қандай изоҳланиши инсониятнинг ҳозирги ҳаёти ва келажаги, дунё-нинг бундан кейинги ривожланиши билан боғлиқ

Тараққиёт жараёнида ғоя ва мафкура тизимларининг намоён бўлиш мезонлари ва асосий йўналишлари нималарга қараб аниқла-нади? Уларнинг инкор этилиши, ўзгариши, янгиланиши нимага боғ-лиқ? Бу саволларга жавоб беришда кўпчилик мутахассислар ижти-моий тараққиёт мезонига асосланади. Ижтимоий тараққиёт тўғриси-даги баъзи қарашларга хос энг муҳим камчиликлардан бири ҳаётий жараён бир текис, сакрашлар ва чекинишларсиз кечади деб тушу-нишдир. Аслида инсоният тарихи турли жараёнлар, ўзгаришлар, қарама-қаршиликлар силсиласи орқали ўтмишдан келажак, эски-ликдан янгилик сари ҳаракатланади. Жамият шу тарика ривожла-ниб, янада қудратлироқ ва самаралироқ ишлаб чиқарувчи кучлар-ни, моддий ва маънавий бойликларнинг мукамал шакллари яра-тиб, уларнинг турли жиҳатларини яққол намоён этиб боради.

Тараққиёт жараёнида ғоялар такомилининг асосий мезонла-ри одамлар ўртасидаги муносабатлар, уларнинг амалий фаолия-ти, жамият ҳаёти моддий, маънавий ва бошқа соҳалардаги ўзга-ришлар билан ҳам узвий боғлиқ. Умрини яшаб бўлган ижтимоий кучлар, гуруҳлар, тартиблар, уларнинг ғоялари ва мафкуравий тизимлари ўз ўрнини янги ғояларга бўшатиб бериши ҳаёт қону-нидир. Зеро, инсон ўз фикрини имо-ишоралар орқали ифодалаш-дан сўзлашга ўтгани, тош қуроллардан ҳозирги замоннинг мурак-қаб механизмларини яратганига қадар неча-неча ғоялар унути-либ кетди. Бу жараён фақат жамият ривожланишининг туб бури-

лиш нуқталарида, бир сифатий ҳолатдан иккинчисига ўтгандаги-на намоён бўлади, деб ҳисоблаш нотўғри. Чунки тадрижий ўзга-ришлар рўй бераётган шароитда ҳам унинг баъзи жиҳатларини кузатиш мумкин. Масалан, юртимиз тарихида араблар, ислом дини кириб келган давр ҳам бундан мустасно эмас. Бу даврда ерли аҳоли ислом динини қабул қилиб, араб ҳарфларида ёза бошлаган эди. Шу даврда Ўрта Осиёга Қадимги Юнон, Рим, Миср ва Бобил маданиятининг кириб келиши эса ғоялар тизими такомиллашуви-да катта аҳамият касб этган. Бу, ўз навбатида, Хоразмий, Форобий, Ибн Сино, Беруний, Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Али-шер Навоийлар таълимотида илгари сурилган ғояларнинг вужудга келиши учун маънавий асос бўлиб хизмат қилган.

Ўрта Осиёда мўғуллар ҳукмронлик қилган давр юқоридагидан фарқ қилади. Ўтроннинг босиб олинишидан (1218 йил) Шаҳри Кеш-да Темур ҳокимиятни эгаллаб олган давр орасида айтарли ўзга-ришлар бўлмагандек туюлади. Негаки, 142 йилни қамраб олган бу даврда мўғуллар Ўрта Осиёда ҳукмронликни қўлдан бермади, ерли аҳолига мансуб бўлган хур фикрли кишиларнинг кўпларини йўқ қилиб ташлайверди. Улардан вайрон бўлган шаҳарлар ва қабрис-тонлар қолди, холос. Ўша даврнинг айрим кишилари учун мўғул-лар ҳукмронлиги абадий давом этадигандек туюлган бўлса ажаб эмас. Кимлардир босқинчилар ишонган ғоялар таъсирига тушган бўлиши ҳам мумкин. Аммо ҳаёт бир жойда тўхтаб қолмайди, мўғуллар узоқ ҳукмронлик қилганига қарамасдан, уларга қарши озодлик ҳаракати сўнмади. Маҳаллий аҳоли босқинчиларнинг халқимизга хос кўплаб ғояларни оёқости қилганларини асло унут-мади. Уларнинг ҳукмронлигини тугатиш учун жуда кўп ҳаракат-лар бўлди. Амир Темур раҳбарлигида халқимиз озодликка эриш-ди, миллий давлатчилигини тиклади. Бу, ўз навбатида, ҳар қан-дай даврда ҳам ғоялар тараққиёти тарих суронлари, одамлар ва авлодлар тақдири орқали ўзига йўл очиб борганини кўрсатади.

Биз Марказий Осиё бир вақтлар македониялик Александр томонидан забт этилгани ва кейинроқ Грек-Бактрия давлати ҳукм сурганлигини биламиз. Бу давр ҳам юқорида таҳлил этилган жараёнлардан холи бўлмаган, албатта. Босқинчилар ўлкамизга қандай ғояларни олиб келган ва қайси ғояларни барқарор қилмоқчи эди? Уларнинг ҳукмронлиги қайси умуминсоний ғоя талаблари мезо ига мос келар эди? Бугун бу саволларга жавоб учун тарихдан ташбеҳ-лар излаш мумкин. Лекин нима бўлганда ҳам, не-не умидо .. : б л г н ўрнатилган ўша ҳокимиятлар тарих саҳифаларида босқш чилик-нинг яққол намунаси сифатида қолди. Уларнинг ғоялари эса ўзлари

билан бирга тирих саҳифаларида қолиб кетди! Шу маънода, маш-хур аллома Суқрот: "Замонлар алмашади, аммо ғоялар қолавера-ди", деган экан. Тарих бу фикрнинг ҳақиқат эканлигини ҳар бир ибратли воқеа мисолида исботлаб турибди. Баъзилар Маҳмуд Ғаз-навий салтанати билан Берунийнинг «Ҳиндистон» асари ўртасида қандай алоқа бор, деб ўйлайди. Гап шундаки, Ғазнавий Хиндистон-ни забт этаётганида Берунийни бирга олиб кетган эди. Ғазнавий Хинд диёрини босиб олган бўлса, Беруний бу ўлкани ўрганди ва маълумотлар тўплаб қайтди. Ғазнавий салтанати емирилди, унинг бойликларидан асар ҳам қолмади. Бошига кулфат тушган ҳиндлар-нинг кўз ёшларини тарих ўзининг пардаси билан беркитди. Не-не жаҳонгирлар забт этган бу диёр бугун мустақил мамлакатга айлан-ди. Аммо Берунийнинг «Ҳиндистон»и, Бобурнинг «Бобурнома»си, Бедил ва Зебуннисоларнинг ўлмас асарлари ушбу юрт нафасини кўз-кўз қилганича, авлодларга мерос бўлиб қолди.

Хуллас, жамият ривожини жараёнида ҳаёт талабига жавоб бериш имкониятини йўқотган тузумлар, даврлар ва уларнинг ғоялари ҳамда мафкура тизимлари ўз ўрнини бошқасига бўшатиб бориши тарихий қонуниятдир. Лекин у ёки бу кучлар ва гуруҳлар тараққиётга тўсиқ бўлиб қолиши, уларнинг бу борадаги фаолияти турли-туман ғояларни ўрнатиш шиорлари остида амалга оширилиши ҳам мумкин. Аммо улар, пировард натижада, жамиятнинг ўтмиш-дан келажакка томон қонуний боришини, умуминсоний ғоялар-нинг тантана қилиш жараёнини тўхтата олмайди. Шу маънода, ривожланиш ва тараққиётни содда ва жўн тушуниш, муайян ғоялар тизими исиз йўқолиб кетади, янгилари эса осон ва ўз-ўзидан вужудга келади, дея талқин қилиш хато. Чунки баъзида "эскилик" деб аталадиган ғоя ва мафкуралар, воқеа-ҳодиса, муносабат ёки фаолият тараққиёт давомида исиз йўқолиб кет-майди. Гўё тасодифан пайдо бўлиб қолгандек туюладиган янги-ликда эскиликнинг қандайдир хусусият ва жиҳатлари сақланиб қолиши мумкин. Бу жараён **«Ворислик» тушунчасида** ўз аксини топади. Бундай ворислик ғоя ва мафкуранинг намоён бўлиш шак-ли, муайян тизими ўрнига янгисининг келишини билдирадиган диалектик инкор жараёнини ифодалайди. Ижтимоий тараққиёт натижасида ғоя ва мафкура тизимларининг ўрнини бир-бирига бўшатиб бериш жараёни жуда мураккаб ва зиддиятлидир. Бу билан боғлиқ хусусиятларни воқеалар занжири орасидан ажратиш олиш мураккаб масала. Бу борада муайян жамиятнинг турмуш тарзини, ундаги ижтимоий муносабатларни ва рўй бераётган ўзга-

ришларни таҳлил қилиш катта аҳамиятга эга. Бундан ташқари, ғоялар тизими ўзгаришларида тараққиётнинг асосий йўналишлари-рини ҳисобга олиш, жамиятдаги кучларнинг қандай мақсадларга хизмат қилаётганини назардан кочирмаслик лозим.

Жамият ривожининг ҳар бир янги босқичга хос ғоялар тизи-ми, умуман олганда, илгаригисидан мазмунан бойроқдир. Аммо айрим ўзгаришлар жамиятнинг пировард мақсадларига хизмат қилмаслиги, умуминсоний ғояларни барқарор қилиш талаблари-га жавоб бермаслиги ҳам мумкин. Тарихда илғор кучлар ва гу-руҳларнинг муайян умуминсоний ғоя ва идеаллар учун кураши муваффақиятсизликка учраган, мақсадига эриша олмаган давр-лар кўп бўлган. Бундай даврларда «тарихнинг янгилик билан боғ-лиқ мевалари кечикиброқ пишган», етилган вазифаларни ҳал қилиш имконияти жуда секин амалга ошган. Баъзида озодлик йўли-даги халқ ҳаракатлари, муайян миллатнинг босқинчилар ҳукм-ронлигига қарши кураши мағлубиятга учраган бўлиши мумкин. Аммо уларнинг ҳар бири ўз даври учун жуда муҳим ғояларга интилиши, эзгу идеалларни барқарор қилиш туйғуси асосида ву-жудга келган.

Бундай мисолларни илм-фан тарихидан ҳам кўплаб келтириш мумкин. Фаннинг энг буюк намояндлари таъкиб остида яшаган, табиат қонунларини англаб етган Ж.Бруно каби олимлар ўлимга маҳкум этилган, Мансур Халлож, Имоиддин Насимий, Бобора-ҳим Машраб ва Мирзо Улуғбекнинг жонлари ҳурфикрлик йўлида қурбон бўлган. Аммо булар ғоялар такомилининг тўхтаб қолгани ёки бутунлай ортга кетганидан далолат бермайди. Балки бу — ин-соният тараққиётининг янги босқичга кўтарилишига туртки бўлиб, ғоялар тизими амалиётининг пировард натижада илгариланма ҳара-кат қилишини исботлайди, холос.

Шундай қилиб, тарихий тараққиётда муайян ғоялар тизими-нинг вужудга келиши, такомиллашуви ёки ўтмишга айланишини оддий ва жуда содда жараён деб тушуниш нотўғри. Бу соҳада ҳам янгилик ўз-ўзидан, стихияли тарзда пайдо бўлмайди. У қарама-қаршиликлар, зиддиятлар, орқага кетиш ва илгариланма ҳара-катлар, одамлар ўртасидаги мураккаб муносабатлар, моддий, сиёсий ва маънавий соҳалардаги ўзгаришларнинг ҳосиласи сифа-тида вужудга келади. У ёки бу ғоя ва тизимнинг ҳаёт талаблари-га, ривожланишига мос келиши ёки мос келмаслигини давр ва амалиёт кўрсатади. Вужудга келган янгилик тарихий тараққиёт-нинг ўзига хос оқимига мос бўлса амалдаги ғоялар каторида яшаб

қолади. Агар у давр ўтиши билан жамиятнинг ризожланиши та-лабига жавоб беролмай қолса, аста-секин тарих саҳнасидан ту-шиб кетади. Ўтмишга айланиб қолган, ўзининг ўрнини бошқа ижо-бий ва прогрессивроқ янгиликка бўшатиб берган ғоялар тизими-нинг барча жиҳатлари изсиз йўқолиб кетмасдан, айрим сифат ва хусусиятлари мерос қолади. Шу маънода, бутун инсоният тарихи бир ғоялар тизимининг янги тизимга ўз ўрнини бўшатиб бериши, ғоя ва мафқураларнинг тарихий давомийликка мос келадиган жи-ҳатларини мерос қилиб қолдириши билан борадиган узлуксиз жараёндан иборат.

Ғоялар тизими ўзининг тузилиши, амал қилиш ва ривожла-ниш қонунларига эга, яхлит ижтимоий организм бўлган жамият тараққиётининг зарурий қисмидир. Бу тизим ўзгаришининг уму-мий мезонини белгилаб олишда ана шу яхлит организмни ташкил этувчи қисмларнинг диалектик бирлиги ва боғлиқлигини назардан қочирмаслик, ушбу қисмларни бир-бирига таққослаш, уларнинг ривожланиш жараёнида ўрин алмашиниши, ўзаро боғлиқлиги, тараққиёти ва таназулини ҳисобга олиш лозим.

Ижтимоий тараққиёт ниҳоятда кўп қиррали ва ранг-баранг жараён, унинг қай тарзда амалга ошиши бутун жаҳоннинг бугун-ги куни ва келажаги билан узвий боғлиқдир. Ҳозирги замоннинг айрим олимлари келажакдан умидларини узиб қўймоқда. Фран-цуз олими Р. Арон «Тараққиётдан ҳафсаланинг пир бўлиши» ки-тобида, «мислсиз вайронагарчилик келтириши мумкин бўлган урушлар инсониятни юксакликка қараб эмас, балки ҳалокат то-мон боришини тезлаштиради», деб таъкидлаган. Бошқа олимлар эса Ер юзида аҳолининг кўпайиб бориши, озик-овқатнинг камай-иши, илмий-техника тараққиёти шароитида, инсоннинг маъна-вий таназулга юз тутиши тўғрисидаги хулосалар асосида, олам ва одамзодни ҳалокат қутаётганини башорат қилмоқда. Айрим жамиятшунослар эса «ижтимоий ҳаётда олға интилиш ҳам, ор-қага қараб кетувчи жараён ҳам рўй бераётгани йўқ, демак, тари-хий жараённинг юксакликка қараб бориши тўғрисида гапириш мумкин эмас», дея фикр юритмоқда. У. Ростонинг "Иқтисодий ўсиш босқичлари" китобида «жамиятнинг ривож иқтисодий ўсиш босқичларининг ўрин алмашиниши ва кетма-кетлигидан иборат», деган ғоя илгари сурилган.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, бугунги дунёда ижтимоий илм-лар борасида бундай «доҳийликка даъвогарлар» жуда кўп. Аммо тараққиёт бирор кишининг орзу-умиди, истаклари асосида оқади-

ган ирмоқ эмас. Унинг ўзига хос қонунлари, талаблари, ривожла-ниш мезонлари ва йўналишлари бор. Бир замонлар Гегель фалса-фаси Прусс монархиясининг асосий идеологияси даражасига кўта-рилган, унинг асосий ғояси деб ҳаёл қилинган эди. Аммо бугун биз Гегель ҳам, унинг фалсафаси ҳам, Прусс монархияси ҳам тарих-нинг саҳифалари билан қўшилиб, тараққиёт китобининг сарғайган варақлари орасида қолиб кетганлигини яхши биламиз. Кўхна ва навқирон тарих ҳали не-не таълимотлар, фалсафа ва файласуф-лар, ғоя ва мафкураларнинг номларини мангулик пардаси билан ёпиб юборади. Келажак авлодлар уларни ўтмиш саҳифаларидан кидириб юрсалар ажаб эмас. Ўшанда илмий қарашлар, олимлар-нинг фаолияти ва уларнинг қимматини тарих баҳолаб улгурган, одамлар ўзларига керакли хулосани чиқариб олган бўлади. Бу баҳо ва хулосанинг қандай бўлиши келажакнинг ҳукмига ҳавола, келажакни баҳолашга эса, яхшиямки, бугунги авлоднинг кучи етмайди.

Бугунги дунёнинг ҳаёти хилма-хил, ғоя ва мафкуралар олами ранг-баранг. Ҳамманинг эҳтиёж ва манфаатлари, муаммолари, ўзига хос хусусиятлари бор. Шу нуқтаи назардан қараганда, фа-қат энг катта мамлакатлар манфаатларини ҳисобга олиш асосида қурилган дунёни ва унинг келажакни тасаввур қилиш мумкин-ми? Бирор гуруҳ мамлакатлари ёки бирон-бир қитъа давлатла-рининг манфаатларини ҳисобга олмасдан туриб, дунёнинг эртанги кунини тасаввур қилиб бўладими? Албатта, йўқ. Бундан ташқа-ри, бугун дунё жамоатчилигининг олдида кўндаланг бўлиб турган оламшумул вазифалар ҳам бор. Бугунги кунда Ер шарида ҳаётни бир неча марта йўқотиб юборишга етадиган қурол-яроғлар тўплан-ган. Табиий муҳит бузилиб, сув, ҳаво, тупроқ ифлосланиб бор-моқда, бошқа соҳаларда ҳам умумий муаммолар мавжуд. Ана шуларнинг ҳаммаси бутун дунё мамлакатларининг тенг ҳуқуқли-лигига асосланган, ҳеч кимни камситмайдиган муносабатларнинг вужудга келиши зарурлигини тақозо қилмоқда. Бу муносабатлар-ни бошқаларнинг манфаатларини ҳурмат қилиш ва ички ишлари-га аралашмаслик асосида ташкил этиш лозимлигини кўпчилик тан олмоқда. Дунёни турли қутбларга бўлиш, улар ўртасидаги тафовутларни бўрттириш, зиддиятларнинг олдини олмасдан, уни урушлар даражасига етказиш нодонлик ва ҳалокатли экани маъ-лум бўлиб қолди.

Бугун инсоният ҳаётида рўй бераётган ижтимоий жараёнлар таъсирида кўпгина ғоя ҳамда мафкураларнинг мазмуни ва аҳами-

яти ўзгариб бормоқда. Кишиларнинг ғояларга муносабатида ҳам сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда. Одамлар тинчлик, озо-йишталлик, фаровонлик кабилар энг асосий бойлик эканини тобо-ра кўпроқ англаб етмоқца. Дунё ахли ўзаро ҳамкорлик, дўстлик, демократик эркинликка эҳтиёжни кўпроқ хис этмоқда.

Ҳамма замонларда ҳам у ёки бу ғоянинг аҳамиятини тушу-нишларига, уларга етишиш йўллари ва усулларидаги муайян тафовутларига кўра кишилар бир-биридан фарқ қиладиган гу-руҳларга, синф ва партияларга бўлинган. Муайян ғояни барқарор қилиш учун катта-катта давлатлар, халқлар ва қавмлар бир-би-рига душман бўлиб қолган замонлар кўп бўлган. Зеро, турли ғала-ёнлар ва урушларга ҳам айнан ана шу нарсалар сабаб бўлган. Бугун ҳам оламда турли давлатлар, халқлар, миллатлар, гуруҳ-лар, ижтимоий қарашлар ва идеологиялар сақланиб турибди. Жаҳондаги минтақаларнинг ривожланиш даражаси, кишиларнинг турмуш тарзи, урф-одатлари ва анъаналари ранг-баранг. Шу ту-файли уларга боғлиқ ғоя ва мафкураларнинг намоён бўлиш шакл-лари ҳам, мазмуни ва аҳамияти ҳам хилма-хил. Бундай шароит-да у ёки бу ғояларни улуғлаш шиори остида олиб борилаётган ҳаракатлар одамларни бир-биридан ажратмаслиги, улар ўртаси-га нифоқ солмаслигига эришиш ниҳоятда муҳим. Бу борада бу-гунги дунёга хос ранг-барангликни сақлаб қолиш, эзгуликка хиз-мат қиладиган ғоялар асосидаги ҳаракатларни кучайтириш орқа-лигина кутилган натижага эришиш мумкин.

Мафкуралар ва ғоялар тизими муайян диний, фалсафий, сиё-сий ва бошқа таълимотлар асосида яратилади, маълум илмий қараш ва ахлоқий тамойилларга таянади, уларнинг ҳаётдаги инъи-косига қараб моҳияти аниқланади. Улар ўз моҳияти ва таъсир кучига кўра, жамиятни бирлаштириши ёки уни бир-бирига қара-ма-қарши тарафларга бўлиб юбориши, давлатнинг жаҳондаги обрў ва мавқеини ошириши ёки тушириши, халқларни юксакликка кўтариши ёки таназзулга дучор этиши мумкин.

Юксак мақсадлар, бунёдкор ғояларга асосланган мафкура ти-зими ижтимоий-иқтисодий тараққиётга туртки бўлади, маънави-ятни юксалтиради, инсонларни улуғвор ишларга сафарбар этади. Озодлик, эркинлик, мустақиллик, тинчлик, ҳамкорлик ғоялари асосида шаклланган, эзгу мақсадларга хизмат қиладиган ғоялар тизими бунёдкорлик хусусиятига эга бўлади.

Вайронкор ғоялар асосида шаклланган мафкуралар тизими эса жамият тараққиётига ғов бўлади, миллат ва халқларни асоратга

солади. Бундай тизимлар, ўз мазмун-моҳиятига кўра, ҳукмрон, мустабид, тажовузкор, босқинчилик, экстремистик, ақидапарастлик ғоялари мажмуи тарзида намоён бўлади.

Ғоялар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлиги бу соҳанинг умумий қонуниятидир. Ушбу қонуниятга кўра, маълум ижтимоий воқеликка (давр, жамият, давлат ва ҳз.) муайян ғоялар тизими мос бўлгани сингари, бошқа, ўзгарган ижтимоий воқеликка ўзгача ва бошқачароқ ғоялар тизими мос бўлади. Шу тариқа ҳар бир давр ёки ижтимоий субъект ўз ғоялар тизимига эга бўлади, унинг ўзгариши унга хос бўлган ғоялар тизимининг ҳам ўзгаришига сабаб бўлади. Масалан, илк мифологик ғоялар инсоннинг табиат олдида ожизлиги ва у билан тил топишишга бўлган ҳолатларни ифода этса, илм-фан техника тараққиёти тобора табиат, коинотнинг сирларини очишга интилиш, уни бўйсундиришни ўзида акс эттирган. Мана шу тариқа ғоялар тизими узлуксиз ўзгаришлар гирдобиди бўлган. Аммо инсоннинг табиатидан келиб чиқиб баҳолаганда, мафкуралардаги вайронкорлик, бунёдкорлик руҳияти замон ёки маконга боғлиқ бўлмаган жиҳатдир.

Турли диний ақидалар, фалсафий таълимотлар, илмий қарашлар, бадиий асарлар негизида ҳам муайян ғоялар тизими ётади. Ижтимоий-сиёсий ҳаракатларнинг мақсадлари ҳам ғояларда акс этади. Ғоя комил инсонларнинг иймон-эътиқоди, дунёқараши ўзгача, ҳаёт мазмунини ташкил этади. Улар эзгу ғоя деб яшайди, бу йўлда ҳатто жон фидо қилади. Тарихда ўз жасорати, мардлиги ва қахрамонлиги билан из қолдирган буюк инсонлар, юксак ғоя соҳиблари бўлган, улар ғоявийликни ўз фаолиятларида акс эттирган.

Хдр қандай мафкура жамиятда пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучларнинг талаб-эҳтиёжлари ва мақсад-муддаоларини ифода этувчи ғоялар асосида шаклландиган тизим сифатида вужудга келади. Муайян миллат ёки ҳаракатнинг етакчи кучлари, сиёсий арбоблари, идеологлари ижтимоий онгдаги орзу-интилиш ва руҳиятдаги ҳис-туйғуларни бир тизимга солиш учун ана шундай тизимларга таянади. Ғоявий тарбия воситалари ва фаоллари орқали бу ғоялар онг ҳамда руҳиятга сингдирилади. Бу ғоялар кўпчилик онгини эгаллагач, уларни ҳаракатга келтириб, мақсад сари етаклайдиган кучга айланади. Шу тариқа ғоявийлик муайян мафкура ва ғоялар тизимининг инъикоси сифатида шаклланади, намоён бўлади.

Баъзи мафкуралар вақти келиб, ўз соҳиблари тарих майдонидан тушса-да, лекин мафкуравий мерос сифатида янги даврда ҳам таъсирини сақлаб қолиши мумкин. Бу нафақат эзгуликка хиз-

мат қиладиган, балки ўз моҳиятига кўра, ғайриинсоний бўлган мафкура шакллариға ҳам тегишлидир. Утопик ғоялар тизими ва мафкуравий иллюзиялар сифатида инсоният тарихида ўчмас доғ-лар қолдирган, ҳозирда ҳам хавф-хатар манбаи бўлиб турган баъзи мафкуралар ҳақида сўз борганда, фашизм, коммунизм, фунда-ментализм кабиларни мисол келтириш мумкин. Чунки бу мафку-раларни амалга ошириш учун бўлган уринишлар ўзини оклама-ди, бу жараёнда инсоният кўплаб моддий ва маънавий талофат-лар кўрди. Мисол учун бугунги кунда ўрта асрга қайтиш тўғриси-даги иддаолар йўлидаги курашлар на мантиққа, на тарихий ҳақиқатга тўғри келади.

Муайян мафкура ва ғояларнинг бир замон, макондаги алоқаси ва боғлиқлиги асосида шаклланадиган ҳамда давр, жамият, мил-лат ёки давлатнинг (бошқа ижтимоий субъектларнинг ҳам) ижти-мой-сиёсий, моддий-иқтисодий, маънавий-маданий тузилишига таянадиган ғоялар ва мафкуралар мажмуаси **"Ғоялар ва мафку-ралар тизими"** тушунчасининг мазмун-моҳиятини акс эттиради.

Хар қандай жамиятдаги умумий ғоялар тизими ўзига хос сер-қирра тузилишга эга. Бу тизимда алоҳида ғоялар, яъни тизимнинг таркибий қисмлари ўзаро алоқада ва диалектик боғлиқликда мав-жуд бўлади. Ана шундай боғлиқлик жамият ижтимоий тузилиши-га мос келадиган энг умумий ғоялар тизимини ташкил қилади. Бу тизимнинг ўзига хос жиҳатлари куйидагиларда намоён бўлади:

1. Барқарор жамиятдаги умумий ижтимоий-сиёсий тизимнинг турли жиҳатлари, хусусиятлари ва таркибий қисмлари бир бу-тун яхлитликни ташкил этгани сингари, ғоялар тизими ҳам ана шунга мос равишда намоён бўлади. Бу алоқадорлик ва боғлиқлик-да бўлган таркибий қисмлар амалиётидаги мутаносиблик, уйғун-лик, бир-бирига мослик умумий ғоялар тизимининг барқарор ҳола-тини ифодалайди.

2. Ғоялар тизими барқарор бўлган ҳолатда ҳам унда ўзгариш-лар жараёни тўхтаб қолмайди: ички муносабатлар сақланиб қола-ди, таъсир ва акс таъсир амалга ошади. Бу ўзгаришлар тизимни муайян вақт давомидаги ҳолатига хос умумий манзарани ўзгар-тирмайди ёки асосий таркибий қисмлар орасидаги боғланишлар-ни бутунлай узиб юбормайди. Балки ана шу жараён ғоялар тизи-мидаги ички ўзгаришларни, унинг барқарор сифат доирасидаги турли ҳолатларини ифодалайди.

3. Бир жамиятдан бошқасига ўтилаётган даврда ғоялар тизи-ми, унинг амалиётига доир жараёнлар пировард натижада уму-

мий тизимдаги асосий боғланишларга бўйсунмай қолади, уни бошқа сифатга ўтишини заруратга айлантиради. Бу сифат ўзгариши янги ғоялар тизимининг шаклланишига олиб келиши мумкин. Ушбу жараён эса диалектик инкорни инкор, ворислик ва янгилиниш сифатида амалга ошади.

4. Ғоялар тизими ниҳоятда мураккаб ва кўп қиррали ижтимоий муносабатлар, алоқалар, жараёнларни ўзида умумлаштирган яхлит табиий тарихий организм - жамият билан узвий боғланган. Жамият таракқиётининг барқарор даврида унинг ижтимоий тузилиши мутаносибликка эга бўлади ва ғояларнинг ҳам нисбатан ўзаро мутаносиб умумий тизими унга мос келади. Бу барқарорлик ва мутаносиблик мафкура тизимидаги муносабатларга ҳам хос бўлганидан, бир даврда мавжуд бўлган ғоялар тизимидан бошқа даврда мавжуд бўлган тизимини ажратиш, улар ўртасидаги фарк ва тафовутларни ўрганиш мумкин.

5. Ҳар қандай ғоялар тизими вужудга келиши, шаклланиши ҳамда таркибий қисмлари уйғунлиги ва ўзаро мутаносиблигига асосланадиган нисбий тинчлик ёки барқарор ҳолатлари, амал қилиши, такомиллашуви, ўзгаришлари билан тавсифланади. Айнан ана шу барқарор ҳолат мазкур тизимни нисбий бетакрор ҳолати, яъни бошқа тизимларга ўхшамайдиган ўзига хослигини ифодалайди. Ғоялар тизимини барқарор ҳолатдаги манзараси, ундаги таркибий қисмлар уйғунлиги асосида ўрганилаётганда замондаги ўзгаришлар, тўғрироғи, тизимда муайян вақт давомида рўй бераётган жараёнлар хиралашиб қолгандай бўлиб туюлади. Яъни бунда тарихийлик эмас, балки тизимлилик принципи, тизим ўзгаришлари эмас, балки уни ташкил этган таркибий қисмлар ҳолати, ўрни, аҳамияти, хусусиятларини ўрганиш асосий мақсадга айланади.

6. Ғоялар тизимида барқарорликнинг йўқолиши жамиятга таъсир қилади, ўз навбатида, жамиятдаги салбий ўзгариш ғоялар тизимида худди шундай ўзгаришларга олиб келади. Шу тариқа таъсир ва акс таъсир ҳосил бўлади. Яъни жамият беқарор бўлиб қолса, унга хос ғоялар тизимида ҳам шундай ҳолат содир бўлади. Бундай тизим жамиятдаги барқарорликни, турли ижтимоий субъектлар орасидаги ҳамжиҳатликни таъминлаш мезони сифатидаги аҳамиятини йўқотиши ҳам мумкин.

Бундан кўриниб турибдики, жамият барқарорлигига эришишда мафкуравий тизимнинг аҳамияти катта. Барқарор мафкуравий тизим қуйидагиларда ўз ифодасини топади: жамият ҳаётининг осойишталиги; ижтимоий тузум элементларининг уйғунлиги;

жамиятдаги ижтимоий бирликлар (миллат, дин, кдтлам ва бошқ) вакилларининг ҳамкорлиги ва ҳамжиҳатлиги. Бунёдкор ғоялар асосида вужудга келган барқарор тизим инсоният тарихида яра-тувчанлик, бунёдкорлик фаолияти учун асос бўлган. Конфуций "Фаровонлик — мақсад, ислохотлар — унга эришиш йўли, бар-қарорлик эса шарт-шароитдир", деб бежиз айтмаган. Ана шу са-бабдан ҳам жамият ҳаётида барқарорликка интилиб келинган, беқарорлик, бошбошдоқлик вужудга келишига йўл қўймасликка ҳаракат қилинган.

Халқ оммасининг туб манфаатлари ва орзу-интилишларини ифода этадиган, уни тараққиёт сари, улкан мақсадлар йўлида жипслаштирадиган бунёдкор мафкуравий тизимнинг шаклланмаганлиги кўп ҳолларда ижтимоий беқарорлик ва парокандаликка олиб келади. Бу эса, ўз навбатида, миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур етказди, тарихда турли тажовузлар оқибатида бундай ҳол-ларнинг рўй бериб туришини кўрсатади. Ғоявий тизимнинг қадрсиз-ланиши унинг жамият, давлат, халқ, партия ва бошқа тузилмалар-ни бирлаштириб турувчи мезон сифатидаги аҳамиятини йўқотгани-ни кўрсатади. Ўтмишда жамият, давлат ёки халқнинг мафкуравий масалаларда уюшмагани, маънавиятга етарли эътибор бермагани, бу соҳада ўзибўларчиликка йўл қўйилгани натижасида мафкуравий тизимлар мўрт бўлиб қолганига мисоллар кўп.

Ғоялар тизими амалиёти ва ўзгаришлари. Тарих шундан да-лолат берадики, ҳеч қандай ғоялар тизими мутлақ ўзгармас ва абадий уйғун ҳолда пайдо бўлмайди, тўла-тўқис мутаносиблиги-ни ва доимий барқарорлигини сақлаб қола олмайди. Унинг амали-ёти жараёнида ҳам хилма-хил ўзгаришлар рўй беради, тизим-нинг таркибий қисмлари ўзгаради, янгилари вужудга келади ёки бошқа шаклга киради, ранг-баранг хусусият кашф этади. Ғоялар тизими шаклланишида унинг баъзи қисмлари ўтмишдан мерос қолади, ўз хусусиятини ўзгартириб, тизимнинг таркибий қисми-га айланади. Бошқалари мавжуд ғояларга хос бўлган ўзгариш на-тижасида ҳосил бўлади, тизим вужудга келиши билан шакллана бошлайди, яъни фақат ана шу тизим вужудга келишигина уни амал қилиши учун имконият яратади. Шундай қилиб, ҳар қандай ғоялар тизими, бир томондан, илгаридан мерос қолган, иккинчи-дан, ўз шакли, мазмуни ёки амал қилиш хусусиятини ўзгартирган, учинчидан эса, ўзи билан бирга вужудга келган янги ғоялар-ни умумлаштиради, улар ўртасидаги алоқа ва боғланишларни ифодалайди.

Ғоялар тизими амалиётида уни ташкил этган таркибий қисмлар билан боғлиқ тўрт ҳолатни кузатиш мумкин. Бу ҳолатлар ғоя ва мафкура шаклларининг умумий тизимдаги ўрни, аҳамияти ва истиқболи билан боғлиқ, Яъни баъзи ғоялар мазкур тизимда ниҳоятда кичик ўринни эгаллайди ёки ўз аҳамиятини аста-секин йўқотади, тизимнинг истиқболдаги амалиётида унга ўрин бўлмайди; бошқалари ўз мавқеини оширади, тизимда асосий ўрин эгаллайди, истиқболда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб қолади; учинчи-ри эса, тизим шаклланишида эндиgina вужудга келаётган бўлади, умумий боғланишларда катта ўрин ва аҳамият касб этмайди, аммо тизим истиқболда энг муҳим таркибий қисмга айланади; тўртинчилари тизим амал қилиши жараёнида шаклланиши, уни истиқболда ўз ўринларига эга бўлиши, ушбу тизим бошқасига айланганида ҳам аҳамиятини йўқотмаслиги, ўз мавқеини сақлаб қолиши ҳам мумкин.

Ғоялар тизими амал қилиш даврида унинг тузилиши, таркибий қисмлари ўртасидаги боғланишларда ҳам турли хил жараёнлар юз беради. Бир хил алоқалар зарурлигини йўқотади, керак бўлмай қолади, бошқалари эса энг муҳим хусусият касб этади, тизимнинг бир неча қисмига алоқадор бўлган боғланишлар эса умумий тизим учун асосий боғланишга, энг умумий алоқадорлик шаклига айланади. Тизим вужудга келиши билан шаклланиш имконига эга бўлган янги ғоя ва қарашлар бир-бирлари билан алоҳида, янгича боғланишларни ҳосил қилади, умумий тизимдаги боғланишларда муайян ўрин эгаллайди ва ўзига хос вазифани бажара бошлайди. Умумий ғоялар тизими барқарор жамиятдаги амалиёт жараёнида такомиллашиб боради, мустаҳкамланади, унинг аҳамияти ортади.

Барқарор бўлмаган жамият ғоялар тизимида эса номутаносибликлар ва зиддиятлар кўпайиб боради. Беқарор ғоялар тизими ва унинг амалиётида бир неча хил номутаносибликларни кузатиш мумкин. Аввало, шу тизимни вужудга келиши билан боғлиқ номутаносиблик юзага келиши ва бу тизим амалиёти натижасида ҳал қилиниши, асосий мавқеини йўқотиши ёки муайян даражада сақланиб қолиши, яъни тизимдаги диалектик боғланишларда бирор томонни акс эттириши мумкин. Бундай ҳолларда ушбу номутаносиблик мазкур тизим мавжудлиги учун зарур ҳолатга айланади, унинг манзарида бирор мавқега эга бўлади, шу тизим учун муайян аҳамият касб этади. Масалан, собиқ иттифоқ ғоялар тизимида ана шундай номутаносиб ҳолат яққол кўзга ташланар эди. Яъни бу тузумнинг

Ғоялар системасида ягона партия ғоялари умумий тизимнинг энг асосий ва марказий бўғинини ташкил қилар, умуминсоний, мил-лий, шахсий ва бошқа ғоялар эса тизимда синфий-партиявий ғояларга нисбатан мақбуллик даражасида қаралар эди. Бундай но-мутаносиблик ўша тузумнинг вужудга келиши билан шакланган, кейинроқ унинг асосий номутаносибликларидан бирини ташкил қил-ган, шу билан бирга, тизим амалиётдаги хусусиятлари учун асо-сий салбий мезонлардан бири бўлган эди.

Ғоялар тизимида илгаридан мерос қолган номутаносибликлар ҳам бўлиши, улар тизим амалиёти жараёнида барҳам топиши ёки сақ-ланиб қолиши, ҳатто асосий ўринни эгаллаб олиши ҳам мумкин. • Бундай ҳолларда мазкур номутаносиблик умумий тизимда ўз ўрнига эга бўлади ва аҳамиятини сақлаб қолади. Масалан, чор Россияси-нинг Туркистон ўлкасига хом ашё базаси сифатида қарагани маъ-лум. Собиқ иттифоқ даврида ҳам бундай муносабат сақланди ва у 80-йилларнинг охирида янада яққол кўзга ташланадиган бўлиб қолди.

Ғоялар тизимида номутаносибликлар кучайиши уларнинг ян-гилари вужудга келишига ҳам сабаб бўлади. Тизимнинг асосий мазмунини ташкил этувчи номутаносибликлар ривожланиш жа-раёнида унинг амалиёти учун тўсиқ бўла бошлайди, тўғрироғи, бу амалиёт истиқболини йўққа чиқаради. Собиқ иттифоқда ишлаб чиқаришнинг "экстенсив" ривож иқтисодий тараққиётни асосий йўли сифатида қабул қилинган эди. Бу усул аста-секин жаҳонда-ги илғор мамлакатларда қўлланилаётган "интенсив" усул, яъни замонавий технологиялар, асбоб-ускуналар, электрон машина-лар ва бошқаларнинг афзалликларини ишлаб чиқариш ва тур-мушда кенг ёйилмаслигига олиб келди. Бу эса, ўз навбатида, иқти-сод, ишлаб чиқариш ва турмушдаги қолоқликлар билан бирга "энг илғор мамлакат" тўғрисидаги ғояларнинг номутаносиблиги-га, фуқароларнинг "энг илғор" жиҳатларга бўлган ишончининг сўниб боришига, пировард натижада, собиқ иттифоққа хос иқти-содий тизим истиқболини йўққа чиқарадиган номутаносибликлар юзага келишига асосий сабаблардан бири бўлди.

Ғоялар тизими амалиётидаги фарқ ва тафовутларга асослан-ган номутаносибликлар ҳам доимий ҳаракатда, ўзгариш жараё-нидадир. Уларнинг амалиётидаги хусусиятларни ўрганишда, бир томондан, мазкур тизим моҳиятидан келиб чиқадиган асосий жи-ҳатларни, иккинчи томондан эса, унинг мавжудлиги учун асосий бўлмаган, муҳим аҳамият касб этмайдиганларини ажратмоқ ло-зим. Бунда номутаносибликларга хос хусусиятларни бир-биридан ажратиш ниҳоятда муҳим:

1. Биринчи ҳолатда, яъни асосан янги ғоялар тизими шаклланишининг илк даври билан боғлиқ номутаносиб жиҳатлар ва хусусиятлар бир бутуннинг икки томони сифатида намоён бўлади, бири иккинчисига зид бўлиб қолмайди, балки бирини борлиги иккинчисининг мавжудлигини заруратга айлантиради. Бундай ҳол ғоялар тизими манзарасининг серқирралиги, ғоя шакллари ва уларнинг намоён бўлиши сермаънолиги билан боғлиқ. Ушбу ҳолатда ҳам ўзгаришлар жараёни боради, аммо улар номутаносиб жиҳатлар зидлигини эмас, балки уларни муайян мутаносибликда такомиллашувини ифодалайди. Бундай мутаносиблик амалиётда янгиликни тадрижий шаклда вужудга келишига имкон яратади. Шу билан бирга, бу тахлит томонлар диалектикасига асослана-диган ўзгаришлар умумий тизимни бутунлай ўзгартириб юбор-майди, балки мазкур тизим доирасида амалга ошаётган жараён-ларни, тизимнинг такомиллашаётгани ёки замона реалликларига мослашиб бораётганлигини англатади.

2. Ғоялар тизимидаги номутаносибликлар иккинчи ҳолатда бўлиши ҳам мумкин, бунда улар бир бутуннинг фарқ қиладиган икки томонининг ифодаси сифатидаги аҳамиятини йўқотади, тизим бирлигини таъминлайдиган боғланишлардан зидлик ҳолатига айланади. Бу босқичда илгари тизим ривожини билан бирга такомил-лашган номутаносиблик жадал ўзгара бошлайди, номутаносиб жиҳат ёки томонлардан бирининг тез ўзгариши умумий тизим манзарасида янги ҳолатларни вужудга келтириши ёки уни бошқа шаклга айланишини муқаррар қилиб қўйиши ҳам мумкин. Маса-лан, собиқ иттифокдаги миллий республикаларни марказдан ту-риб сиёсий бошқариш усули нақадар эскириб, жамиятни умумий бошқаришдаги ўрни сақланиб қолган сари, миллий ғоялар бўғи-нида тўхтовсиз ўзгаришлар жараёни яққол намоён бўла бошлади. Бу жараён дунё халқлари XX аср ўрталаридан бошлаб мустақил тараққиёт йўлидан боришни танлаб олаётгани билан боғлиқ умум-инсоний талаблар билан уйғунлашиб кетди. Бундай шароитда миллий ғоялар билан боғлиқ ўзгаришларни собиқ иттифокдаги сиёсий боғланишлар занжири тутиб тура олмай қолди. Бир томонда-ги ўзгаришлар аста-секин иккинчи томондаги ўзгаришларга олиб келди, бу эса умумий тизимдаги номутаносиб ҳолатнинг мутлақ-лашувига сабаб бўлди.

3. Ғоялар тизимидаги номутаносиблик кучайиб кетиши, аҳамияти ва қўламининг кенгайиши умумий тизим амалиёти учун асосий ички тўсиқ бўлиб қолиши ҳам мумкин. Бундай шароитда қарама-

қарши томонлар бир-бирига бутунлай зид бўлиб қолади, бу аста-секин тургун ҳолатга айланади. Агар ана шу ҳолатга етган номута-носиблик ўз вақтида ҳал қилинмаса, кескин зиддиятли ҳолат ву-жудга келади, беқарор бўлиб қолган умумий тизим қарама-қарши томонларни қониктирмай қолади, у дарз кета бошлайди. Бунга Кав-каздаги тоғли Қорабоғ ёки Абхазия, Жанубий Осетия билан боғлиқ можаролар мисол бўлиши мумкин. Бу можаролар ўша жойдаги халқлар ҳамжихатлигини таъминлайдиган минтақавий ғоялар ти-зими уларнинг ўзаро келишуви ва бирдамлиги учун маънавий ме-зон сифатидаги аҳамиятини йўқотиб қўйгани билан боғлиқдир. Си-расини айтганда, бу худуддаги халқлар ўша жойда азал-азал-дан яшаб келмоқца ва яшаб қоладилар ҳам. Аммо бу жойда илгари умумий бўлган тизим ўрнига янгисини вужудга келтиришдаги но-мутаносибликлар ва қарама-қаршилиқларни ўз вақтида ечиш им-кониятидан фойдаланилмагани оқибатида улар зиддиятга айланиб кетди. Номутаносибликларни биринчи босқичдаёқ ечишга муваф-фақ бўлган Чехия ва Словакиянинг мустақил давлатлар сифатида вужудга келишини (1993 йил) мисол тариқасида келтириш мумкин. Бунда қарама-қаршилиқлар зиддият ҳолатига етмасдан ҳал қилин-ди, умумий келишув (консенсус) зиддиятли жараён юзага келиши-нинг олдини олишга ёрдам берди. Ягона мамлакат, яъни Чехосло-вакия давлати тарқалиб кетган бу жойда ҳам умумий ғоялар тизи-мида туб ўзгариш рўй бергани кўриниб турибди. Аммо бунда ному-таносиблик ҳолатига етган томонлар муносабати зиддиятга айла-ниб кетмасидан, умумий тизимни сақлаб қолиш ва номутаносиб-ликни кучайтириш ёки хаспўшлаш йўлидан эмас, балки уни хусу-сий қисми асосида янги ғоялар тизимини шакллантириш усулидан фойдаланилди. Албатта, бу жараён ҳам бир текис кечгани йўқ, аммо ўзгаришлар очик қарама-қаршилиқ ва зиддият орқали эмас, умумий келишув орқали зиддиятга айланиши мумкин бўлган боғ-ланиш узилди ва ҳар икки томонда мустақил тизим шаклланиш жараёни давом этиши учун имконият туғилди.

Юқорида баён этилган фикр-мулоҳазаларни ижтимоий ривож-ланишда доимий мавжуд бўладиган қуйидаги ҳолатлар билан боғ-лиқликда таҳлил қилиш мумкин:

1) ҳар қандай жамиятнинг барқарор тузилишга эга бўлган иж-тимоий тизимида таркибий қисмлар ўзаро мутаносиб бўлиб, улар-нинг ҳар бири ушбу барқарорлик учун муайян аҳамиятга эга. Бу барқарорлик кишиларнинг муайян ғояларга асосланган ўзаро ҳам-корлиги ва ҳамжихатлигига кўп жиҳатдан боғлиқ;

2) ҳар қандай жамият доимий ва муттасил ўзгаришда, бу жараёнда унинг ижтимоий тузилишидага ҳар бир таркибий қисм ўзига хос вазифани бажаради. Бу ўзгаришлар жараёни турли тафовутлар, номуносивбликларни баргараф қилиш ёки муайян тизимнинг ўзгариши орқали амалга ошади

Хўш, жамият ривожини ва ғоялар тизимига хос баъзи номуносивбликлар мавжудлигини абадий ва мутлақ зиддиятни англатади-ми? Улар ижтимоий тараққиёт ва ғоялар амалиётида қандай ҳал қилинади? Маълумки, ҳар қандай жамиятда барқарорлик билан доимий ўзгариш, мутаносивлик билан номуносивлик, уйғунлик билан унга зид ҳолатлар намоён бўлиб туради. Унда мавжуд бўлган турли камчиликлар ва уларнинг ҳал қилиниши, бир томондан, ғояларга таянган ҳолда келишув асосида, жамият аъзолари ва ижтимоий субъектлар ҳамжиҳатлигига таянган ҳолда ечилса, иккинчи томондан, жамиятнинг илгариланма ҳаракати натижаси-да, тарихий ривожланиш ва ижтимоий тараққиёт жараёнида ин-кор, ворислик ва янгилиниш диалектикаси тарзида амалга ошади.

Биз ижтимоий тараққиётда собиқ иттифоқ мисолида партия-вий ғоялар мавқеини мутлақлаштирилган, ижтимоий тенглик -синфсиз жамият сифатида талқин қилинган баъзи синф ва қат-ламлар йўқотилган жамиятни кўрдик. Бу борадаги бўрттириш ва мутлақлаштириш оқибати бугун ҳаммага аён бўлди. Аслида, жа-мият, бир томондан, барқарор, асосий таркибий қисмлари бир-бири билан боғланган, ўзаро алоқадорликда намоён бўладиган иж-тимоий тузилишга эга. Иккинчи томондан, айнан шу жамият дои-мий ўзгаришда, замонда илгариланма ҳаракатда бўлади. Бу ўзга-риш, илгариланма ҳаракат ва ижтимоий тараққиёт бир текис кечмайди, балки турли фарқлар, тафовутлар, уларни ҳал қилиш жараёнлари орасидан келажакка томон йўл топиб боради.

Ғоялар тизими амалиёти ва ўзгаришида инкор, ворислик ва янгилиниш диалектикаси ниҳоятда муҳим роль ўйнайди. Умумий ғоялар тизими ҳам доимий ўзгаришда бўлган жамият билан боғ-лиқ бўлганидан, ушбу диалектик жараён уларга ҳам тегишли: улар ҳам, бир томондан, нисбатан барқарор, асосий таркибий қисмлари ўзаро алоқадорликда ва боғлиқликда намоён бўлади, иккинчи томондан эса, улардаги барқарорлик абадий ва мутлақ эмас, балки доимий ўзгаришдадир. Шу билан бирга, ғоялар тизи-мидаги номуносивбликларни доимо ҳам ечиш имкони бўлмасли-ги уларнинг зиддиятга айланиши, тизимни беқарор қилиб қўйиши, дарз кетишига сабаб бўлиши ҳам мумкин. Бу жараён, ўз навбати-

да, янги ғоялар тизимлари шаклланиши, мафкура билан боғлиқ омилларда янгича маъно ва мазмун кашф этилишида катта аҳамият касб этади. Бундай шароитда ижтимоий тараққиётга хос ин-кор, ворислик ва янгиланиш диалектикасини ғоя ва мафкуралар, уларнинг асосий шакллари ва ғоялар тизимидаги ўзгаришларга ҳам татбиқ этиш мумкин. Диалектик инкор, ворислик ва янгиланишнинг ўзаро алоқаси сифатида амалга ошадиган жараён ғоялар тизими ўзгаришининг ижтимоий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда намоён бўладиган умумидеологик қонуниятини ифодалайди.

Демак, юқоридаги умумижтимоий ва умумидеологик ҳолатларга диалектик нуқтаи назардан қараш, улар орасидаги номуаносибликни мутлақлаштирмаслик, балки ижтимоий тараққиётни инкор, ворислик ва янгиланиш орқали илгариланма ҳаракати натижасида ҳал қилинадиган жараён сифатида талқин қилиш ло-зим. Бу жараён тарихий ривожланиш жараёнида турли тамад-дунлар ривожини ва такомилни мисолида яққол намоён бўлади. Ма-салан, Қадимги Миср тарихини ўрганган Ж.Уилсон қадимги мисрликларнинг ғоялар тизими ривожланиш жараёнида қай тарика ўзгариб борганини кўрсатиб берган. Унинг аниқлашича, қадимги Миср подшолигидан империя давригача шахснинг индивидуал хусусиятларига катта аҳамият берилган, алоҳида кишиларнинг истеъдоди, қобилияти, ижодий имкониятлари ва бошқа ижобий жиҳатлари юксак қадрланган. Ўша замонларда яхши ҳаёт кечириб деганда, ҳар бир шахснинг ижодий фаолиятига тўла-тўқис имконият очадиган ва бунинг натижасида бутун жамият гуллаб-яшнаши учун шароит яратадиган яшаш тарзи ва умр кечириб усули тушунилган. Империя даврида эса инсон эмас, балки давлат (империя) энг асосий омил сифатида талқин этила бошлаган. Бу даврда мисрликларнинг шахсий имкониятлари чекланган, аммо нариги дунёда яхши яшашлари тўғрисидаги ваъдалар кўпайиб борган. Булар мавжуд ғоялар тизими доирасида амалга ошган ва унда аста-секин сифатий ўзгаришлар юз беришига олиб келган.

Шу маънода, ижтимоий тараққиёт, жамият ҳаёти сакрашлар ва орқага чекинишларсиз, турли зиддият ва қарама-қаршилик-ларсиз, бир текис борадиган тарихий ўзгаришлардан иборат эмас. Инсоният тарихи турли зиддиятлар, қарама-қаршиликлар орқали ўтмишдан келажакка томон ҳаракатланади. Шу билан бирга, му-айян цивилизация ғоялари шу тарика ривожланиб, умуминсоний, миллий-этник ва бошқа ғояларни, мукамалроқ жиҳатларни, турли-туман қирраларни яққол намоён қилиб бораверади. Ватанимиз

цивилизацияси ҳам ана шундаи хусусиятга эга. У ҳам ўз ғояларини замонлар силсиласидан олиб ўтади, янгиланади, такомиллашади, ранг-баранг сифатий белгилар кашф этади, хилма-хил жиҳатларини намоён қилиб боради. Бу цивилизацияга хос умумий ғоялар тизими ҳар бир ўзгарган давр воқелигини ўзида акс эттиради, умумий манзарасида янги жиҳат ва кирраларни намоён қилади, аммо ҳар гал аجدодлар руҳи, умуминсоний идеаллар, она-заминга му-ҳаббат, инсонпарварлик ва маърифатпарварлик анъаналарини сақ-лаб қолади, уларга таянган ҳолда янги тизимга айланади.

Хуллас, инсоният тарихи идеология (ғояшунослик) нуқтаи назаридан ғоялар тизимининг муттасил ўзгариши, муайян ҳолларда бошқасига зарурий тарзда ўз ўрнини бўшатиб бериши, тари-хий давомийликка мос келадиган жиҳатларини мерос қилиб қол-дириши, янги тизимлар узлуксиз вужудга келиб туришидан иборат инкорни инкор, ворислик ва янгиликнинг тадрижийлиги тар-зида рўй берадиган узлуксиз жараёндир.

Бир ғоялар тизимидан иккинчи ғоялар тизимига ўтиш даврида муайян мафкура ва баъзи ғоялар ўз ижтимоий аҳамиятини йўқотиб қўйиши шу соҳадаги жараёнларнинг мазмун-моҳиятини намоён қила-ди. Шу маънода, мутахассислар фикрича, XX аср охири XXI аср бошларида мустақилликка эришган мамлакатларнинг аксариятида халқаро тажрибалар асосида ўз жамиятининг барча соҳаларини ўзгар-тиришнинг самарали йўлларини излаш, бу борада ўзига хос тарақ-қиёт дастурларини амалга ошириш даври сифатида тарихга кирди. Аммо, афсус билан қайд этиш керакки, айрим мамлакатларда хил-ма-хил ижтимоий тараққиёт тамойилларини жорий этишда хориж тажрибасига қўр-қўрона эргашиш ва миллий хусусиятларни эъти-борга олмаслик кўпдан-кўп хато ва йўқотишларга олиб келди.

Бунинг устига дунёнинг баъзи давлатларига хос ривожланиш тамойилларини ўзга мамлакатларга турли йўллар билан тикишти-ришга уринишлар ҳам бу соҳада кўплаб салбий оқибатларни кел-тириб чиқарди. Ушбу йўналишда жаҳоннинг қатор мамлакатлари ва минтақаларида "демократия экспорти" ва "рангли инқилоблар" зўрлик ёки алдов воситасида амалга оширилиши сиёсий вазият-нинг беқарорлашуви, жамият тарқоқлашуви, маҳаллий ҳокимият эса заиф ва мўрт бўлиб қолишига олиб келади. Дунёнинг баъзи ҳудудлари ва давлатлари бу масалада танг ижтимоий-сиёсий ҳолат-да қолган бир пайтда Президентимиз томонидан яратилган тарақ-қиётнинг **"Ўзбек модели"** ва унинг асосида шаклланган жамият ҳаётини демократлаштириш, эркинлаштириш ва модернизация

қилиш концепцияси кенг қўламли ислохотларни босқичма-босқич, турли ижтимоий ларзалар ва инқилобий тўнтаришларсиз амалга оширишнинг изчил ва самарали йўли сифатида намоён бўлди.

Афсуски, баъзи мамлакатларда яратилган тараққиёт моделлари айрим камчиликлардан холи эмас. Бу, аввало, ўзлари учун ху-сусий бўлган моделларни экспорт қилишда бошқаларнинг давлат-чилик анъаналари хошиш-иродаси, тарихий шарт-шароит ва мил-лий менталитетини эътиборга олмаслик, яъни ўзларигагина хос бўлган мезон ва тамойилларни ҳаддан ташқари универсаллашти-риш, уларни зўрлаб тарқатишга уринишда яққол намоён бўлмоқ-да. Бундан ташқари, жамиятдаги бир қатор қатламларнинг манфа-ати ва эҳтиёжларини ҳисобга олмаслик, космополитизм, эгоизм, эгоцентризм ва шошма-шошарликка асосланган авангардизм каби иллатлар бу моделлар туғилиши биланок уларнинг доимий ҳамро-ҳига айланган. Қолаверса, айрим тараққиёт моделлари баъзи олим-лар томонидан атайлаб ўйлаб топилган "цивилизациялар тўқна-шуви", "рангли инқилоблар", "стратегик ҳамкорликни рағбатлан-тириш", "икки хил стандартлар сиёсати", "бошқариладиган де-мократия" каби салбий оқибатларга олиб келаётган ижтимоий ходи-салар билан ҳам чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлмоқца.

Шу сабабдан ҳам мамлакатимиз ривожланиш стратегиясини амал-га оширишда "бошқариладиган иқтисод" еки "бошқариладиган де-мократия" ғоялари бизга тўғри келмаслиги ҳақида "давлат ва жами-ятни ислох этиш ҳамда модернизация қилишда ўзбек моделининг босқичма-босқичлик тамойилига бундан буён ҳам қатъий амал қила-миз", дея таъкидлангани бежиз эмас. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг мамлакатимизда бу соҳада рўй берган ўзгариш-лар ғоялар тизимининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлик қонунига яққол мисол бўла олади. Собиқ иттифокка хос тоталитар го-я ва маф-кура тизимидан бунёдкор го-ялар ва демократик тамойиллар усту-вор бўлган тизимга ўтиш бу жараённинг мазмун-моҳиятини ифода-лайди, у жамиятимиз тараққиёти, ислохотларни босқичма-босқич амалга оширишнинг асосий шартларидан бирига айланди.

Мавзу борасидаги фикрлар ниҳоясида таъкидлаш лозимки, биз юқорида го-я ва мафкура тизимларининг барқарор ҳолати, ундаги асосий бўғин ва таркибий қисмлар орасидаги муносабат-лар, улар муайян ўринни эгаллайдиган тизимлардаги мутаносиб-лик ва номутаносиблик, фарк, тафовут, қарама-қаршилик ва

Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. -Т.: "Ўзбекистон", 2006.

зиддиятлар, бу тизимлар ўзгариши билан боғлиқ ҳолатларни қисқа таҳлил қилишга ҳаракат қилдик. Аммо янги ғоялар тизимлари қай тариқа вужудга келиши жараёни, унинг амалиёти каби маса-лалар очиқ қолди. Шу билан бирга, Ўзбекистоннинг миллий ис-тиқлолига асосланадиган янги ғоялар тизими шаклланиш жараёнидаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маданий ва маънавий со-ҳалардаги ўзгаришлар, республикамизда ғоялар омили самара-дорлигини ошириш борасидаги фаолиятнинг асосий йўналишлари билан боғлиқ масалалар ҳам чуқур ўрганишни талаб қилади.

Ушбу масалага ойдинлик киритиш учун тарихга мурожаат қилиш, ундан ташбеҳлар излаш мумкин. Ҳолбуки, дунёдаги энг қадимий цивилизациялардан бири, уч минг йилдан зиёд давлат-чилик анъаналари, бебаҳо илмий фалсафий, маънавий-маърифий меросни камраб олган халқимиз тарихи мустақил Ўзбекистонда шаклланаётган янги ғоялар тизими ва унга муносабатимизнинг тамал тошларини кўядиган маънавий асосдир. Мамлақати-миз ривож қанчалик юқори поғоналарга кўтарилиб бораверар экан, тарих саҳифаларига мурожаат қилиш, ундан ташбеҳлар излаш эҳтиёжи шунчалик ортиб бораверади.

Аммо ҳаёт фақат тарихдан иборат эмас. Тарих қанчалик сер-қирра ва сермаъно бўлмасин, бугунги ва келажакдаги ўзгариш-ларни тўла-тўқис камраб ололмайди, балки келажакда тарихга айланадиган жараёнларга асос бўлади, холос. Ижтимоий тараққиёт эса тарих силсиласи, турли жараёнлар орасидан ўзига йўл очиб боради. Унинг замондаги бундай илгариланма ҳаракати жа-мият тараққиётининг умумижтимоий қонуниятидир. Бу қонун ғоялар тизими, унинг таркибий қисмларидаги ўзгаришлар учун ҳам умумийдир. Ғоя ва мафкура тизимларининг замона зайллари таъсирида ўзгариши ва давр реалликларига мос ҳолатга келиши ҳам ана шу жараёнга бўйсунди. Бу жараёнда ўзгаришлар воқеа ва ҳодисаларнинг замондаги кетма-кетлиги тарзида рўй беради. Диалектик тафаккур эса ана шу давомийликнинг инъикоси, уни англаб олиш воситаси сафатида намоён бўлади.

Хуллас, жаҳонда янги жамият асосларини барпо этишнинг тайёр андозаси, ҳаммабоп ғоялар тизими йўқ, Ҳатто энг ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт тажрибасини ҳам кўр-кўрона қабул қилиб бўлмайди. Шу сабабли тараққиётнинг туб бурилиш даврларида, ўзгариш ва ислохотларни амалга ошириш жараёнида бунёдкор ғоялар тизимининг яратувчанлик, халқни бирлаштириш ва эзгу мақсадлар томон сафарбар этиш хусусиятларидан ижобий фой-даланиш масалалари бениҳоя катта аҳамият касб этади.

Шу боис бугуги кунда бизнинг мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида бунёдкор ғоялар тизими устувор-лик қилмоқца. Бу тизим умуминсоний тамойилларни акс эттиради, миллат тараққиётига, инсон камолотига, жамият ривожига, халқ-нинг ирода ва интилишларига хизмат қилади, уни жипшлаштириб, олий мақсадларга сафарбар этади. У инсоннинг ички яратувчанлик моҳияти, ижодкорлик табиатидан келиб чиқади, одамларни ко-миллик ва фозиллик сари ундайди, жамиятни мустаҳкамлайди.

Ватанни севиш, юрт тинчлигини асраш, халқ фаровонлиги йўлида курашиш ана шу соҳадаги фаолиятнинг маъно-мазмуни-ни белгилайди. Бу эса соғлом ва баркамол авлодни вояга етказиш, жамиятда ғоявий тизимнинг мўрт бўлишига йўл қўймаслик, ян-гича эътиқод ва дунёқараш эгаларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан, мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланиш жараёнининг мазмун-моҳиятини аҳолининг барча қат-ламлари онги ва қалбига синдириш ҳамда бундан кўзда тутила-ётган ўзгаришларни амалга ошириш учун барчамиз масъулмиз. Бу эса ушбу соҳадаги мақсадларга эришиш учун фаоллигимизни янада ошириш, таълим-тарбия ва тарғиботнинг замонавий усул ҳамда имкониятларидан омилкорлик билан фойдаланиш лозим-лигини англатади

19-мавзу. Дунёнинг мафкуравий манзараси ва даврнинг тафаккур услуби

Ер юзининг худудий жиҳатдан турли минтақа ва қитъаларга бўлинишини география дарсларидан яхши биламиз. Жаҳоннинг сиесий харитасига қараб, мавжуд давлатларнинг чегараларини ҳисобга олган ҳолда Ер юзининг худудий бўлинишини бемалол тасаввур қила оламиз. Инсоният XX аср охирига келиб, бир қатор чегара билмайдиган муаммоларга дуч келди. Уруш ва тинчлик, экологик фалокатлар, маънавий қашшоқлик, нарқобизнес, тер-роризм каби муаммолар шулар жумласидан.

Шу билан бирга, дунёда глобаллашув, ахборот оқимининг тезлашуви ва интенсивлашуви, универсал технологиялар билан боғ-лик умумбашарий жараёнлар ҳам жадал тус олиб бормоқца. Бутун Ер юзи одамзод учун ягона макон эканлиги аниқ, Бунга шак-шубҳа йўқ, албатта. Аммо тарихда мавжуд чегараларни ўзгартириш, му-айян худудларни босиб олиш учун сон-саноксиз урушлар бўлгани ҳам маълум. Бу жараёнда эса уруш қуроллари мунтазам такомил-лашиб борганини биламиз. Мазкур урушлар то XX асргача, асо-

сан, бир давлат ичида, икки давлат ўртасида ёки муайян минтақа доирасида бўлиши мумкин эди. Тўғри, айтилик, Александр Македонский, Чингизхоннинг улкан давлат барпо этиш ёки ўрта асрлардан бошлаб европалик истилочиларнинг бошқа қитъаларни босиб олиш учун олиб борган урушлари кўлами жиҳатидан ажралиб ту-ради. Аммо бундай ҳолатлар истисно ҳодисалар сифатида баҳолан-моғи керакка ўхшайди. XX асрда рўй берган икки жаҳон урушида ўнлаб давлатлар, бир неча қитъа мамлакатлари иштирок этганини эсласак, бундай ҳулоса муайян даражада ўринли эканига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Бу жараёнда қирғин қуроллари мислсиз даражада такомиллашди ва бугунги кунга келиб улар бутун Ер сайё-расини бир неча марта йўқ қилиб юборишга қодир.

Шу билан бирга, дунёнинг мафкуравий манзарасига таъсир кўрсатиш, халқлар ва давлатларни ғоявий тажовуз ҳамда таъ-сирлар исканжасида сақлаш учун уринишлар ҳам кучайиб бор-моқда. Сиёсий амалиёт ва илмий адабиётларда "мафкуравий та-жовуз", "мафкуравий уруш", "мафкуралар кураши" каби тушун-чалар кенг қўлланадиган бўлиб қолди. Бугунги кунда кўплаб му-тахассислар томонидан дунёнинг географик, сиёсий ва бошқа ха-риталари бўлганидек, унинг мафкуравий манзараси мавжудлиги тўғрисида ҳам турли фикрлар илгари сурилмоқда. Жумладан, бу борада "дунёнинг мафкуравий манзараси", "идеосфера" каби ата-малар қўлланмоқда.

Муайян давлат, минтақага хос мафкуравий манзара ёки ҳар бир жамятнинг идеосфераси мавжудлиги тўғрисида хилма-хил фикрлар бор.

"Дунёнинг мафкуравий манзараси" тушунчаси муайян даврда жаҳон давлатлари ва халқлари, Ер юзининг турли минтақалари ва ҳудудларида мавжуд бўлган хилма-хил ғоя ва мафкуралар, таълимот ва назариялар, сиёсий доктриналар, шу соҳада рўй бераётган ғоявий-мафкуравий жараёнлар, мазкур масалага ба-ғишланган қарашлар, маълумотлар ва далилларда акс этган би-лимлар мажмуини ифодалайди. Бутун дунё миқёсида таъсир ку-чига эга бўлган ғоя ва мафкуралар ўз кучи ва кўламига кўра, ушбу манзарада кўп ҳолларда етакчи аҳамият касб этади. Муай-ян минтақа ёки алоҳида давлатга хос ғоявий-мафкуравий жара-ёнлар ҳам бунда ўз ўрнига эга. Бу борада, айниқса, иқтисодий салоҳияти ва сиёсий нуфузига кўра, дунёда етакчи ҳисобланган давлатларнинг ўзга мамлакатларга нисбатан қўллаётган сиёсий ва мафкуравий доктринасига алоҳида эътибор бериш лозим. Жа-

хоннинг кўплао минтақа ва ҳудудларида ана шу мамлакатларнинг таъсири сезилиб туради, бугунги дунёнинг мафкуравий манзара-сида яққол намоён бўлади.

Шу билан бирга, ҳозирги вақтда турли воситалар орқали дунё идеосферасида ўз таъсир доирасини кенгайтиришга интилаётган сиёсий кучлар ва ҳаракатлар ҳам йўқ эмас. Тажовузкор миллатчи-лик, шовинизм, неофашизм, терроризм ва экстремизм мафкура-лари шулар жумласидан. Натижада, дунёда инсон қалби ва онгини эгаллаш учун кураш тобора кучайиб бормоқда. Бу ҳол бугунги кун-да дунёнинг мафкуравий манзарасини белгилаб бермоқда.

Ғоя ва мафкура соҳасига оид билимлар ривожини натижасида "Дунёнинг мафкуравий манзараси" тушунчасининг мазмуни бойиб, тақомиллашиб бормоқда. Бу борадаги турли моделлар, қараш ва фикр-лар ушбу тушунчанинг мазмун-моҳиятини аниқлашга хизмат қилади.

Бутун инсониятга хос идеосферани ифодалайдиган мазкур тушунча XX аср охирига келиб муҳим аҳамият касб эта бошлади. Олим ва мутахассислар бу ҳақда кўплаб тахмин, гипотеза ва қарашларни илгари сурган. Уларнинг фикрлари турлича бўлса-да, аммо ҳар бир замонга хос мафкуравий манзара бўлиши тўғри-сидаги асосий ғоя ўзгармай қолмоқда. Яъни дунё мафкуравий манзарасининг турлича изоҳлари ва унга хилма-хил ёндашувлар ана шу доирада намоён бўлмоқда.

Бу "дунёнинг мафкуравий манзараси" тушунчаси узук-юлуқ тасаввурлар, бир-бири билан боғланмаган қарашлар йиғиндиси экан, дегани эмас. У яхлит, узвий боғлиқликдаги ҳулоса ва фикр-лар мажмуидан иборат фалсафий тушунчадир. Мазкур тушунча ифодалайдиган билимлар муайян тизимни ташкил қилади ва инсоният, унинг ғоялари тўғрисидаги турлича қарашлар, хилма-хил ёндашувлар синтези сифатида намоён бўлади. Шу маънода, ушбу тушунча ғоя ва мафкуралар, уларга хос воқеа-ҳодисаларни англаш жараёнида интегратив (умумлаштирувчи) функцияни бажаради. У инсон ҳаёти ва фаолияти турли соҳалари учун умумий асос, доим назарда тутилмаган ҳулоса ролини ҳам ўтайди. Масалан, бугунги кунда шу соҳада тадқиқот олиб бораётган изла-нувчилар инсоният ҳаётида ғоя ва мафкуранинг муайян аҳамият-га моликлиги масаласини махсус текшириб ўтирмайди, балки ўз тадқиқотларида шу соҳадаги билимларга таянади, холос.

«Дунёнинг мафкуравий манзараси» тушунчаси парадигма ҳу-сусятига эга бўлиб, инсоният ҳаёти ва Ер юзидаги ғоя ҳамда мафкуралар ҳақидаги умумий жиҳатларни, мақсад ва тамойил-

ларни ифодалайди. Мазкур тушунчанинг илмий тадқиқотлар олиб бориш жараёнига доир режалар ҳамда изланишларнинг мақсад ва вазибаларини белгилай оладиган назарий, методологик хусусиятлари тўғрисида ҳам шундай дейиш мумкин. Унга хос хусусиятлар борасида турли соҳа мутахассислари турлича фикр юри-тади. Масалан, тарихчилар масалага ўтмиш, ворисийлик нуқтаи назаридан ёндашиб, дунё мафкуравий манзарасининг хилма-хил моделлари, уларнинг тарихий асослари ҳақидаги қарашларга та-янади. Улар ўз тадқиқотларида инсоният тарихининг асосий давр-ларига алоҳида эътибор қаратади. Бу соҳада эътироф қилинади-ган ҳар қандай шаклдаги мафкуравий манзарада тарихийлик ва ворисийлик учун асос бўладиган устувор тамойиллар ўз ўрни, аҳамиятини сақлаб қолади. Бундай ёндашув қанчалик теран ва илмий бўлмасин, дунё мафкуравий манзараси тўғрисида, асосан, тарих фани ютуқларини акс эттиради, холос.

Аслида дунёнинг мафкуравий манзараси кенг маъно, серқир-ра мазмунга эга бўлиб, муайян давр кишиларининг тафаккур услуби ва фикрлаш тарзини, давлатлар ва халқларнинг ўзаро муносабатлари, тараққиёт моделлари ва тамойилларини белги-лайдиган аниқ билимларни ифодалайди. «Дунёнинг мафкуравий манзараси» жаҳондаги мавжуд ғоя ва мафкуралар ўртасидаги тар-тиб, алоқадорлик, уларнинг генезиси, амал қилиши, мафкура-вий полигон ва майдонлар, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик му-носабатларини ифодалайдиган назарий ҳулосалар, илмий асос-ланган билимлар, турли ёндашувлар, қарашлар ва тасаввурлар мажмуини англатадиган тушунча.

"Дунё манзараси" тушунчаси ўзининг генезисига, ривожла-ниш босқичларига эга. Биринчи босқич «классик манзара», иккин-чи босқич «ноклассик манзара», учинчиси эса «постноклассик ман-зара» каби номлар билан ифодаланиши мумкин. Классик манзара-да, асосан, қадимги даврдан ўрта асрларнинг охиригача, яъни тараққиётнинг бир чизиқли, ўтмишдан келажакка томон узвий боғлиқликда амалга ошадиган ҳаракати тўғрисидаги тасаввурларга асосланган билимлар мажмуи тушунилади. Бунда кўпроқ ўтмиш ўзидан кейинги даврни, у эса, ўз навбатида, келажакни тўғри-дан-тўғри белгилаб беради, деган қараш устувор. Дунёнинг бу таҳлит тушуниладиган манзарасида гўёки ҳамма нарса аниқ, дунёдаги катта иперияларнинг ғояси ва мафкураси ҳукмрон, бу борадаги энг асосий жараёнлар шу доирада амал қилади, деган қараш асосий тамойилга айланди. XIX - XX асрлардаги дунёни

бўлиб олиш учун кураш икки жаҳон уруши ва Иккинчи жаҳон урушидан кейинги икки қутбга асосланган дунёнинг мафкуравий манзараси масалага жиддий қараш лозимлигини кўрсатди. XX ас-нинг охирига келиб эса, кўп қутбли ҳолат шаклланиши билан бу йўналиш жаҳон давлатлари, айниқса, кучли мамлакатлар сиёсатини кўп жиҳатдан белгилайдиган омил ва воситага айланди. Бундай талқин ўтган асрдаги кўплаб сиёсатшунослар ва мутахассислар диққатини тортган "Цивилизациялар тараққиёти", "Индустриал жамият", "Постиндустриал жамият", "Идеологизация", "Деидеологизация", "Реидеологизация" ҳақидаги турли қарашлар ва мулоҳазаларга асосланади.

Дунёнинг мафкуравий манзарасини тушунишнинг яна бир жиҳати - Ер юзидаги мамлакатлар, қитъа ва материклар ўртасидаги доимий ва узвий боғланишлар билан тавсифланиб, бу боғлиқлик шу йўналишдаги воқеалар сабабини тушунтириш учун қўлла-надиган мезон даражасига кўтарилган эди. Мазкур тамойилга асосланиш узоқ вақт ҳақиқий назарияни яратишнинг мақсадга мувофиқ усули ва у дунёнинг мафкуравий манзарасини ташкил этадиган хусусиятлар орасидаги умумийликни изоҳлашга ёрдам беради, деб ҳисоблана бошлади. Ушбу моделнинг табиий-илмий негизлари Ер юзи одамзод учун умумий макон экани, турли минтақа, цивилизация, қитъа ва материкларда жойлашган давлатлар ўртасидаги мустақкам алоқани таъминлайди, деган ҳулосага асосланган эди. Шу сабабдан бу тасаввур ва моделлар нисбатан узоқ вақт дунёнинг мафкуравий манзараси тўғрисидаги фикрлар орасида устувор аҳамиятга эга бўлди.

Лекин бундан фарқли равишда ҳар бир мамлакатнинг ўз мақсади ва манфаатлари ҳам бор. Дунёнинг мафкуравий манзарасида, аввало, ана шу миллийлик жиҳати устувор аҳамият касб этади, деган қарашлар ҳам мавжуд. Масалага бундай ёндашувнинг икки хил жиҳати бўлиб, бунда, бир томондан, ҳақиқатан ҳам миллий давлатчилик ва мустақил тараққиёт йўлидан бориш мақсадлари, иккинчидан эса, айрим давлатларнинг буюк давлатчилик, дунёда ёки бирон-бир минтақада гегемонлик даъвоси ўзига хос тарзда намоён бўлади. Бу ҳол дунё мафкуравий манзарасидаги сабабий боғланишнинг унчалик кучли эмаслиги, умумий тизимдаги ўзаро боғлиқлик ва алоқадорликнинг мустақкамлигига ҳалақит бериши кўзга ташланади. Дунёнинг бундай манзарасида миллийлик, яъни нарса ва воқеалар жараёнининг алоҳидалиги тамойили макон ва замоннинг уйғунлигини таъминлайди ҳамда

уларнинг яшаш усулини ифодалайди. Алоҳидалик бунда ўз ўрни-га эга бўлиб, унинг ҳаракати, фаолияти умумий жараёнга мос келиши ёки мос келмаслиги ҳам мумкин. Ана шундай ўзига хос-лик ва умумийликнинг диалектик асоси сифатида намоён бўлади-ган сабабият шакли статистик қонуният тарзида талқин қилина-ди, унинг динамик жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратилади.

Дунёнинг манзарасини бундай тушунишга асосланган онг ва тафаккур билан қуролланган кишилар кўп ҳолларда ғоя ва мафкура соҳасидаги баъзи умумий ҳодисаларни изоҳлаш ёки унга таъсир кўрсатишда ожизлик қилади. Айнан ана шундай тафаккур тарзи ХХ асрнинг сўнггида, кўп кутбли дунё шаклланиши ва глобалла-шув жараёни таъсири кучайиши муносабати билан намоён бўла бошлади. Бунда, бир томондан, бугунги дунёда ғоя ва мафкурага муносабатнинг ўзгаргани, бу соҳага эътибор кучайиб, у сиёсатнинг муҳим қисмига айлангани билан боғлиқ оқибатлар масаланинг ни-ҳоятда жиддийлигини кўрсатади. Иккинчи томондан, глобаллашув-нинг миллий давлатчилик тамойиллари, халқларнинг минг йиллар давомида шаклланган менталитети ва қадриятларига ўтказаетган салбий таъсири ҳам кўплаб мамлакатларда ижтимоий жараёнлар-даги ўзгариш ёки ислоҳотларнинг тақдирини белгиловчи соҳалар-ни асраб қолиш ва ўзлигини ҳимоя қилиш зарурлигини англатади. Аммо, бу глобаллашув инсониятни орқага бошлади дегани эмас, зеро, унинг тараққиётга катта ижобий таъсир кўрсатаётганини ин-кор этиб бўлмайди. Ҳозирги даврга келиб, одамзод мисли кўрилма-ган ютуқларга эришди, жумладан, космонавтика, кибернетика, универсал технологиялар, ахборот ва интеллектуал билиш каби соҳаларда ўтган асрлар билан қиёслаб бўлмайдиган кашфиётлар қўлга киритилди. Аммо айнан шу даврда инсоният ядро уруши, экологик бўҳронлар, маънавий бузилиш каби умумбашарий муам-молар қаршисида қолди, уларни ҳал қилиш одамзоднинг асосий вазифаларидан бирига айланди.

ХХ асрни халқаро ҳаёт ва давлатлараро муносабатларнинг энг **мафкуралашган** даврларидан бири дейиш мумкин. Якка мафкура ҳукмронлигига асосланган давлатларнинг мавжуд бўлгани, дунёнинг айнан мафкура асосида кутбларга бўлиниши, ана шунга таянган икки кутблилик ва "совуқ уруш" сиёсати бу асрнинг мафкуравий қиёфа-сида катта из қолдирди. Буларнинг барчаси мафкуралашув, яъни **идеологизациянинг амалиёти** ва оқибати қандай бўлишини кўрса-тиб турибди. Шу асрда вужудга келган фашистик давлатлар, собиқ иттифоқ ва унинг иттифоқчилари айнан мафкуралашувнинг, ягона

ғояни мутлаклаштириш, унга қарши ёки фарқ қилувчиларни аёвсиз йўқотишга асосланган тузумнинг яққол намунасидир.

Худди шу асрда инсоният **деидеологизация**, яъни мафкура-сизлик назариясини ҳам қўллаб кўрди. Бундай қарашга кўра, жа-мият ўз-ўзича, мафкура ўз йўлида амал қилиши, давлат асосан ташқи сиёсат, стратегик йўналишлар ва мамлакат ҳимояси би-лан машғул бўлиши зарур; кимнинг ғояси қандай, у қайси маф-кура таъсирида экани ҳар бир одамнинг ўз инон-ихтиёрида; де-мократик жамиятда бу масалада давлат ва жамият бетараф бўли-ши, унга индивиднинг эркинлиги нуқтаи назаридан қаралиши ло-зим. Ҳаёт бундай қарашнинг нафақат илмий-назарий жиҳатдан асоссизлигини, балки амалий жиҳатдан ўта зарарли эканини кўрсатди. Лекин ўтган асрнинг ўрталарида шаклланган бундай ёндашув баъзи мамлакатларга ўз таъсирини ўтказди. Бу айрим давлатлар худудида неофашистик, террорчилик оқимлари ва уларнинг ғоялари ўрнашиб олиши, баъзи мамлакатлардаги маъ-навий бузулиш тарзида намоён бўла бошлади.

Ана шундай шароитда, ўтган асрнинг 80-йилларидан бошлаб дунёнинг мафкуравий манзарасида **реидеологизация** жараёни кўзга ташлана бошлади. Жамиятнинг бошқа жабҳалари қатори ғоя ва мафкура соҳасида ҳам давлатнинг ислоҳотчи бўлиши, фикрлар ранг-баранглиги доирасида бу масала эътибордан қочирилмасли-ги, муайян халқ ҳаёти ва мамлакат худудида бу борада нималар содир бўлаётгани ҳамда воқеалар ривожининг қандай боришига бефарқ бўлмаслик лозимлиги реидеологизациянинг моҳиятини белгиловчи асосий йўналишлардир. Бунда ҳар қандай ҳолатда яқин ва узоқ келажакни белгилаш ҳамда тараққиётда турли йўллар-дан бориш, хилма-хил йўналишларга эга бўлиш мумкин. Реидео-логизациявий ёндашувда давр мутаносиблигини, тинчлик ва бар-қарорликни сақлаб қолиш муҳим ўрин тутди. Чунки мазкур ёнда-шув нуқтаи назаридан гоҳида оддий ва арзимас таъсир ҳам ри-вожланишнинг йўналишини, жамиятдаги ҳамкорлик муҳитини ўзгартириб юбориши мумкин.

Шу маънода, бугунги дунёнинг мафкуравий манзарасида рўй бераётган жараёнларнинг таҳлилига тизимли ёндашиш талаб эта-ди. Ушбу манзара эса тез-тез ўзгарадиган турли омиллар ва жа-раёнларга боғлиқ. Бу борадаги энг асосий тамойил субъектлар-нинг бир йўналишдан бошқасига, бир ҳолатдан бошқа ҳолатга тез сакраб ўта олиши ҳамда ҳамкорлар ва мақсад-муддаоларнинг тез ўзгариб туришидир.

XX асрнинг охирига келиб, табиий ва ижтимоий фанлардаги ютуқлар натижаси ўларок, дунёнинг мафкуравий манзарасига, у билан боғлиқ табиат ва жамият, маънавийлик ва моддийлик, инсон ва табақалар, турли қатламлар ва гуруҳлар ўртасидаги муносабатларга синергетик ёндашув шаклланди. Табиий - илмий соҳалардаги кўплаб кашфиётлар аввал ҳарбий соҳада қўллаб кўрилгани, кейин бошқа жабҳаларга татбиқ этилгани каби, фалсафанинг кўплаб услублари ҳам даставвал табиий фанлар доирасида шаклланган. Дунёнинг мафкуравий манзарасига синергетик ёндашув тўғрисида ҳам худди шундай дейиш мумкин. Синергетика нафақат табиий соҳалар, балки ғоя ва мафкура билан боғлиқ жараёнларнинг ўз-ўзини ташкил этиши ва бошқариши каби ҳолатларнинг моҳияти ва қонуниятларини изоҳлашга ёрдам беради. Бироқ жамиятни, жумладан, ғоялар тизими ва мафкуравий жараёнларни таҳлил этишда синергетик тамойилларнинг аҳамиятини эътироф этган ҳолда, уларни жамият ҳаётига қўллашнинг мураккаб жиҳатлари борлигини ҳам унутмаслик лозим. Бунда жамият ҳаётининг серқирралиги бениҳоя мураккаблиги, ўзига хослиги, айниқса, инсон тафаккури, рухий олами, ғоя ва мафкура билан боғлиқ ранг-баранг ҳодисаларга эътибор бериш зарурати муҳим аҳамиятга эгадир. Ҳозирги давр фанида шаклланган «информация» (ахборот), «информацион майдон», "мафкуравий майдон", "мафкуравий полигон" каби тушунчаларнинг фалсафада кенг қўллана бошлагани жамият қонуниятларини таҳлил ва талқин этишда илмий ёндашувларнинг гуманитар соҳага тобора чуқурлашиб бораётганидан далолат беради.

XXI аср бўсағасида пайдо бўлган янги синергетик қарашлар ғоя ва мафкура соҳасида мавжуд муаммоларни зиддиятлашув асосида эмас, балки ўзаро мулоқот, ҳамкорлик негизида ҳал этишга интилиш лозимлигини кўрсатади. Бу жараён ўзининг ички хусусиятига кўра плюралистик, кўп имкониятли, демократик характерда бўлиб, бутун дунёда унинг амалга ошишини вақт жиҳатидан бир пайтда, замонда эса ягона модель билан ифодалаб бўлмайди. Шу боис демократия ва тараққиёт тамойилларига хос мураккаб тизимнинг синергетик талқини инсоният тараққиёти ҳар бир тизимнинг (яъни шахс, миллат, давлат, жамият, синф, қатлам ва бошқаларнинг) ички хусусияти ва ташқи алоқадорлиги негизида доимо янги ва бетакрор йўлдан боришини кўрсатади. Бу эса айнан мустақиллик йўлидан бораётган мамлакатлар учун, бир томондан, бутун инсониятга хос умумий андозаларни ўрганиш,

уларни ижодий қўллаш, иккинчи томондан эса, миллий тараққи-ёт моделларини амалга оширишда ички имкониятларга таяниш, белгиланган мақсад сари собитқадамлик билан бориш усулининг тўғри эканлигини исботлайди.

Дунёнинг мафкуравий манзарасини тасаввур қилиш шу йўналишдаги тафаккур услубининг қай даражада шаклланганига ҳам боғлиқ. Бугунги кунда уни илмий тушунтиришда хилма-хил қараш-лар, ёндашувлар мавжуд. Улар масалани турли томондан ёритиш-га ёрдам беради, бир-бирини тўлдиради, ранг-баранг фикрларни умумлаштиришга имкон яратади. Бу эса дунёнинг мафкуравий манзарасини фалсафий изоҳлаш чегаралари кенгайиб, масаланинг мазмун-моҳиятини англаш даражаси ўсиб бораётганидан ҳамда ўзига хос тафаккур услуби шаклланаётганидан далолат беради.

Бундай шароитда янги эришилган билимларни аввалгилари билан таққослаш жараёнида, бир томондан, олдиндан мавжуд бўлган билимлар чуқурлашади, кенгайди ва аниқлашади, иккинчи томондан, янги билимлар тўпланди ва такомиллашади. Янги эришилган билимларни англаб олишда мавжуд назариялар тизи-ми ҳамда тамойиллар билан бир қаторда, турли ғоялар ва маф-куралар ҳақида олдиндан тўпланган билиш тажрибаси ҳам му-ҳим аҳамиятга эга. Мавжуд илмий тамойиллар, назариялар ҳамда ўтмишда тўпланган тажриба ёрдамида бу борада янги эришилган билимларни акс эттириш ва англаб олиш - мафкуравий тафак-кур услубига хос асосий белги.

Мафкуравий тафаккур услуби муайян халқ, миллат ва бошқаларнинг вакили сифатида бирон-бир ижтимоий муҳитда яшаётган инсондан ташқарида мавжуд бўла олмайди. Инсон билан боғлиқ бўлган ҳодисалар каби тафаккур услуби ҳам ижтимоий шарт-ша-роитлар билан белгиланади. У жамият тузилиши, дунёдаги дав-латлар, халқаро ташкилотлар ва бошқа ижтимоий омилларга бе-восита боғлиқ. Зеро, ғоянинг моҳияти - айрим кишига хос бўлган алоҳида эмас, балки умумижтимоий муносабатларда намоён бўлади. Шунга кўра, мафкуравий тафаккур услуби турлича ғоявий-маънавий муносабатлар мажмуи билан белгиланади.

Даврнинг тафаккур услуби. Инсоният тарихи далолат беради-ки, хилма-хил, ижтимоий-тарихий даврларга турли тафаккур шакллари мос келади. Ҳар бир давр, демак, биз яшаётган даврнинг ҳам ўзига хос тафаккур услуби мавжуд бўлиб, у турфа шакллар-да намоён бўладиган тарихий ҳодисадир. Демак, ҳар қандай бошқа усуллар сингари, тафаккур усули ҳам ижтимоий-тарихий воқе-

ликнинг инъикосидир. Бунда гоё ва мафкура омили катта аҳамият касб этади. Ушбу масалани ўрганишнинг муҳимлиги шундаки, у дунёнинг муайян давр манзараси билан узвий алоқадорликда намо-ён бўлади ва шу давр кишисининг онги ҳамда тафаккури шаклла-нишида муҳим ўрин тутади.

Уз даври тафаккури таъсирини сезмайдиган, ундан таъсирланмайдиган, бу алоқадорликни ҳис қилмайдиган инсон бўлмаса керак. "Давр қандай бўлса, одамлар ҳам шундай бўлади", деган иборада худди шу маъно мужассам. Ўз давридан бегона, унинг ғояларини билмайдиган, қонуниятларини англамайдиган, замонасининг хусу-сиятларини тушунмайдиган кишини ҳақиқий инсон дейиш қийин. Ҳар қандай даврнинг тафаккур услубида ўша замоннинг устувор ғоялари асосий ўрин эгаллайди, муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Масалан, инсоният тарихида алоҳида босқич бўлган ибтидоий даврнинг оддий ишлаб чиқариш усули унчалик ривожланмаган жамоавий тасаввурни туғдирганки, у орқали ибтидоий одамни қуршаб турган ғоявий, маънавий ва ижтимоий муҳитдаги ҳодисаларни ид-рок этишга ҳаракат қилган. XIX аср бошларида француз олими ЛЛевин-Брюль «Ибтидоий тафаккур» китобида ибтидоий одам тафаккур услубининг хусусиятларини асослаб берган эди. «Ибтидоий одамлар тафаккури ўз асосига кўра мифологикдир, - деган эди у, — чунки ибтидоий инсон идрокиннинг зарур элементини ташкил этувчи жамоавий тасаввурлар моҳият-эътибори билан мифологик тасаввурлар асосига қурилган. Бизнинг тафаккуримиз ундай бўлмай қолди, ҳеч бўлмаганда бизни ўраб турган нарсаларга тааллуқли тафаккуримиз ундай эмас». Бундан кўриниб турибдики, ибтидоий давр тафаккур услуби ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, бизнинг давримиздаги тафаккурдан сифат эътибори билан фарқ қилар эди.

Ўрта асрлар даври тафаккур услубида диний-илоҳий ғоялар устувор бўлиб, улар ўша замон кишисининг онги ва дунёқараши-ни белгилар эди. Ижтимоий тараққиёт натижасида янги даврлар-га хос ҳаёт тарзининг вужудга келиши тафаккур услубида ҳам янги сифатий ўзгаришларга замин ҳозирлади. Инсониятнинг мод-дий ва маънавий ривожланиш тарихи кўрсатадики,- гарчи кейин-ги даврлар тафаккур услубида мифологик ва диний-илоҳий элементлар сақланиб келаётган бўлса-да, у ибтидоий тафаккурдан қатор хусусиятлари билан фарқланади. Бунда, энг аввало, ат-рофдаги мавжуд нарса-ҳодисаларни акс эттириш ва фикрлаш ибтидоий жамиятдагидек оддий идрок эмас, балки муайян ғоявий асосда шаклланган мураккаб тасаввурлар орқали амалга ошири-

Левин-Брюль. Л.Первобмтное ммшление. - М.: «Дефа», 1999, -с.26.

ла бошлайди. Модомики, ҳар бир халқ, миллат ва давлат ўзига мос келадиган алоҳида манфаатларни ёқлар экан, унинг тафак-кур услуги ҳам турли йўналишларга эга бўлиши табиий.

Дунёнинг мафкуравий манзараси ва унинг асосида ётган чуқур қонуниятларни билиш зарурати ғоя ва таълимотлари аниқ ифо-даланган турли фалсафий оқимлар, мактаблар вужудга келиши-га сабаб бўлди. Улар муайян манфаатларни ифода этиб, етакчи дунёқараш ва ҳаёт қоидалари сифатида инсоннинг атрофдаги олам-ни ҳамда унинг ривожланиш қонуниятларини назарий ва амалий ўзлаштиришига хизмат қилади. Шу билан бир вақтда ҳозиргача бўлган тараққиёт даврларига хос мафкуравий тафаккур услуги-да янги билимларни, ҳулоса ва мулоҳазаларни илмий асослаб олиш муҳим ўрин эгаллайди. Бундай ҳолат, асосан, ўрта асрлар-дан кейин ва ҳозирги замон илмий-техника тараққиёти шароити-да ҳақиқатан ҳам умумбашарий аҳамият касб этди. Ҳар бир давр-нинг тафаккур услуги ривожланишида ибтидоий давр учун ха-рактерли бўлган оддий (пралогик) тафаккурдан формал мантик қоида ва қонунлари асосида амалга ошадиган, мантикий фикр-лашга, яъни тафаккур жараёнида муҳокаманинг аниқлигига, зид-диятсизлигига, изчиллигига асосланиши бу борада туб сифат ўзга-риши юз берганидан далолат.

Собиқ иттифок даврининг тафаккур услугида устувор бўлган яқка мафкуранинг таъсири кучли эди. Аслида давлат ва жамият, ички ва ташқи сиёсат, ҳатто одамларнинг маиший ҳаёти ҳам шу мезон би-лан ўлчанар эди. Дунёнинг мафкуравий манзарасини тушуниш ва талқин қилишда ҳукмрон мафкуранинг устуворлиги ҳаддан ташқа-ри мутлақлаштирилган эди. Ер юзининг қайси жойида бўлишидан қатъи назар, мавжуд бўлган ёки янги шаклланган ғоя ва мафкурада иттифок мафкурасидан кескин фарқ қиладиган тамойиллар бўлса, у аёвсиз танқид остига олинар, душман деб эълон қилинар эди. Бу эса, ўз навбатида, ўша давр кишининг онги ва тафаккуридан ўрин ол-гани ва уларга жиддий таъсир этгани шубҳасиз.

Мустақиллик даврида Ўзбекистонда кишилар онги ва дунёқа-раши, тафаккур услуги ва янги сифат ўзгаришлари кўзга таш-ланмоқда, унда ижтимоий жиҳатдан илгаригидан тубдан фарқ қиладиган янги замонавий жиҳатлар вужудга келмоқда.

"Даврнинг тафаккур услуги" тушунчаси энг умумий маънода ундаги воқеа ва ҳодисаларни, уларнинг ривожланиш қонуният-ларини, ўша замоннинг ўзига хос хусусиятлари, эҳтиёжлари, манфаатлари, ижтимоий муносабатларига мувофиқ келадиган би-

лимлар, ғоялар, назариялар, дунёқараш ва методологик тамойилларга мувофиқ тарзда инъикос этилиши ва англаб олиш усулини ифодалайди. Бу таърифда барча даврларга хос тафаккур услубининг умумий белгилари ўз аксини топган. Ундан келиб чиққан ҳолда, муайян давр тафаккур услубининг айрим ўзига хос белгилари ва аниқ турларини ажратиш қийин эмас. Лекин бу ёндашувнинг аҳамияти фақат шу билангина белгиланиб қолмасдан, балки илмий ва амалий фаолият учун ғоят муҳим бўлган қатор методологик хулосалар чиқаришга имкон беради.

Биринчидан, даврнинг тафаккур услуби рўй бераётган воқеа-ҳодисалар ҳамда уларнинг ривожланиш қонуниятларининг инсон онгида тўла ва чуқур инъикос этилиш даражасига боғлиқ Бу эса, ўз навбатида, тарихий ривожланишнинг турли даврларида тафаккур англаб олиши лозим бўлган тушунчалар, тамойиллар, қонунлар тизимига боғлиқ Иккинчидан, ҳар қандай даврнинг тафаккур услуби жамиятнинг ижтимоий тузилиши, миллий анъана ва урф-одатлар, шахснинг индивидуал ҳаёти, мақсад-муддаолари, шунингдек, маънавий ва бошқа ижтимоий муносабатлар мажмуи билан белгиланади.

Ҳозирги даврнинг мафкуравий фикрлаш шакли замонавий тафаккурнинг бутун бойликларини ўзида мужассамлаштириб, юя ва мафкура соҳасидаги асосий тушунчалар, қонунлар, категориялар тизимнинг мантиқий билимлар тузилмасини ташкил этади. У ушбу соҳадаги воқеа-ҳодисаларнинг турли-туман муносабатларини, ҳаракати ва тараққиётини, бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишини тўғри акс эттириш ва тушунишга имкон беради. Бундай ўзгарувчан ва ҳаракатчан тафаккур тоя ва мафкураларнинг диалектикасига тўла мос келиб, ўзининг аҳамиятини йўқотмайди. Балки у ҳозирги замон шароитида ҳам гоё ва мафкурани, уларнинг хусусиятларини англашнинг энг муҳим усули ҳамда мантиғи сифатида намоён бўлади.

Муайян илмий назария, методология ва дунёқараш принципларига таянган мафкуравий тафаккурнинг аниқ ва равшанлиги воқелик кечаётган воқеаларни бирон-бир нуқтаи назардан таҳлил қилишга, уларнинг келажакдаги ривожланиш тенденциялари ҳақида ҳолисона хулоса чиқаришга, амалиётда тўғри фойдаланишга имкон туғдиради. Айнан ана шундай тафаккур услуби истиклол даврида устувор аҳамият касб этмоқда.

Тарихда турли даврларнинг тафаккур услублари мавжуд бўлган. Уларнинг ҳар бири ҳақиқатни очиб бера оладиган универсал услуб ўрнини босишга ҳаракат қилган. Лекин кўпчилиги та-

рихий тараққиёт жараёнида, янги давр талабига жавоб бера ол-магани учун муайян даражада инкор этилди. Масалага фалсафа тарихи нуқтаи назаридан ёндашилса, софистик, эклектик, мета-физик, механистик ва бошқа тафаккур усулларини мисол сифа-тида келтириш мумкин. Гарчанд улар бугунги кунда ҳам стихия-ли тарзда, ахён-ахёнда қўлланса-да, аммо ҳозирги давр тафак-курининг устувор услуби бўла олмайди. Худди шунингдек, диа-лектик ва бугунги кунда кўпчиликнинг эътиборини тортаётган си-нергетик услублар ҳам мутлақ, яккаю ягона услуб бўлиб қолиши даргумон. Улар ҳам умуминсоний тафаккур «пиллапоя»ларида ўз ўрни ва аҳамиятига эга бошқа услублар қаторидан ўзига хос жой эгаллайди. Инсоният бу усулларнинг ҳар бирини керакли соҳада ва зарур бўлганида қўллашни ўрганиб олган ҳамда амалиётда бу тажрибага таяниб, фаолият юритаверади.

Масалан, софистик тафаккур Қадимги Юнонистонда вужудга келган ва ўша даврнинг тафаккур усулидир. Кўпгина дарслик ва қўлланмаларда бу ибора юнон тилидаги «зор18т» сўзи асосида, яъни атайлаб хилма-хил маънога эга бўлган тушунчаларни ишлатиш орқали керакли ва кўчма маъно-мазмунга эришиш усули, дея тал-қин этилади. Бу усул қўлланганда фикр мазмуни кўчма маънода баён қилинади, яъни «қизим сенга айтаман, келиним сен эшит» деганга ўхшаш ҳолат назарда тутилади. У нафақат Қадимги Юно-нистон, балки ўрта асрларда Европада ҳам кенг тарқалган. Қадим-ги Грецияда нотиклик ва донишмандликда ном чиқарган файла-суфлар софистлар деб аталган, кейинги даврларда эса сўз билан кишиларнинг бошини қотириш усулларини усталик билан қўллаб, уларни чалғитадиган одамларга нисбатан ҳам софист ибораси қўлланган. Ҳозиргача ҳам бу тушунча ана шу, энг охириги маънода қўлланиб ва тушунилиб келмоқда. Бугунги кунда агар бу усул ёлгон хулосаларга олиб келса, нега кўпгина доно кишилар ундан фойда-ланган, деган савол туғилиши мумкин. Маълумки, инсоният тари-хида ҳурфикрлилик ва ижтимоий-сиёсий жараёнларга муносабат-ни тўғри ифодалашнинг иложи қолмаган замонлар кўп бўлган. Бун-дай ҳолни инквизиция ҳукмрон бўлган ўрта асрлар Европасига ҳам татбиқ этиш мумкин. Ўша даврда баъзи зиёлилар ўз фикрини қан-дайдир тарзда ифодалаш учун ана шу усулни қўллашга мажбур бўлган. Умуман олганда, «дўппи тор келиб қолган» замонларда фикрни Гулханийнинг машҳур «Зарбулмасал» асари каби ифодалаш ҳол"-лари учраб туради. Буни ўрта асрлар Европасига нисбатан олсак, унда Сервантеснинг «Дон Кихот» асари нима сабабдан шундай ёзил-

гани, унинг бош қаҳрамони эса нима учун шамол тегирмонларига қарши жанг қилгани ва бу лавҳалар замирида қандай ботиний мазмун яширингани аниқ бўлади.

Ўрта асрларда вужудга келган метафизик тафаккур софистик тафаккурдан фарқ қилади. Диалектика мутлақлаштирилган собиқ иттифоқ даврида метафизика "ўлик метод" сифатида талқин қилинар эди. Бунда, асосан, механистик метафизика назарда тутилар эди. Кейинги асрларда фалсафий тафаккур услубига айланган метафизика бир оз кенг маънода, яъни диалектикага зид услуб сифатида ҳам қўлланила бошланди. Метафизиканинг ана шу янги талқинида диалектика сингари ниҳоятда кўп томонлари намоён бўла бошладики, уни тадқиқ этиш илмий билиш ва амалиётда муҳим аҳамиятга эга. Афсуски, ҳалигача баъзи фалсафа мута-хассислари ҳамда бу фан бўйича дарс берувчи айрим ўқитувчи-лар диалектика ва метафизикага нисбатан бир томонлама ёндашув асосида чиқарилган, алмисокдан қолган собиқ иттифоқ давридаги хулосадан унчалик узоқлаша олмаяпти. Собиқ иттифоқ фалсафасида устувор бўлган бу хулоса метафизикани тафаккур услуби сифатида бутунлай асоссиз деб ҳисоблайди, уни "ўлик" ва "курук" услуб, деб эълон қилади.

Аслида муайян услубнинг ўрни ва аҳамияти қачон, қандай ша-роитда қўл келиши, фойда бериши, тадқиқотчини мақсадига етказиши билан белгиланади. Шу боис, ҳар бир услуб ҳаётбахш бўлиб, уларнинг барчасидан ўз ўрнида фойдаланган маъқул. Қолаверса, олам гарчанд диалектик ўзгариш ва ҳаракатда бўлса-да, бу жараён доимо ҳам ниҳоятда тез содир бўлавермайди. Биз эса дунёдаги нарса, ҳодиса ва одамларга шунчалик метафизик тарзда ўрганиб қолганмизки, гўё кечадан бугуннинг фарқи йўқдек, кеча кўрган кишига бугун дуч келганимизда унда ҳеч қандай ўзгаришлар бўлмагандай туюлади. Шу маънода, ҳаётда кўп ҳолларда метафизик усулда фикр юритамиз, нималаргадир ана шундай муносабатда бўламиз. Аслида эса улар ҳам азалий ўзгаришлар жараёнига тушган нарса ва кишилар эканлигини жуда камдан-кам ҳолларда ўйлаб кўрамиз. Худди шундай, бизнинг умримиз ҳам кечадан эртага қараб оқиб турадиган диалектик жараёндир. Биз ҳам ана шундай ўзгариб бо-рамиз, аммо кўп ҳолларда бунга унчалик кўп эътибор берилавермайди. Шу тариқа мактабни тугатиб қўйганимизни, улғайганимизни, болалик ортда қолганини гўёки билмай қоламиз.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, метафизик усулнинг ҳаётда, илмий изланишлар ва фалсафий тадқиқотларда ҳам ўз ўрни бор.

Бизда ҳалигача метафизиканинг тушунчалари, категориялари, тамойиллари ва илмий моҳияти изоҳланган ёхуд тадқиқ этилган асарлар, тадқиқотлар йўқ. Қолаверса, уни диалектика билан бу-тунлай қарши қилиб қўйиш ва бу фарқни мутлақ зиддият дара-жасига кўтариш ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Айнан ана шундай ёндашув собиқ иттифокда диалектикани мутлақлаштиришга, ме-тафизикага эса қуруқ ва ўлик таълимот сифатида қарашга, унинг имкониятларидан фойдаланилмасликка сабаб бўлди.

Синергетика таълимотини диалектика асосида шаклланган ва уни тўлдирадиган илмий қарашлар мажмуаси дейдиганлар ҳам бор. Уларга қарши ўлароқ, диалектика энди керак эмас, уни си-нергетика билан алмаштириш лозим деб ҳисобловчилар ҳам йўқ эмас. Юқорида биз бу усул ҳақида мухтасар фикр юритдик. Си-нергетиканинг XX асрдаги шаҳдам одимлари ўрта асрларда Ев-ропада аниқ фанлар соҳасида индукция ва дедукция усуллари-нинг муваффақиятли қўллангани, катта мавқега эга бўлгани ва пировард натижада, фалсафий методга айланганини эслатади. Бу методни XX асрда табиий фанларнинг фалсафа соҳасига кирит-ган энг катта услубий ютуқларидан бири сифатида баҳолаш мум-кин. Аммо бу унинг диалектикани бугунги давр тафаккур услуб-лари орасидан бутунлай суриб чиқаради, дегани эмас. Зеро, ҳозир-ги давр тафаккурида ҳар бир таълимот, услуб ва методнинг ўз ўрни ва аҳамияти бор. Диалектиканинг аҳамиятига келганда эса унинг ижтимоий билимлар соҳасидаги ўрни ва инсоният тафак-куридаги кадр-қиммати катта ва у бугунги тафаккур услублари-нинг асосийларидан бири бўлиб қолаверади. Худди шундай си-нергетика ҳам фанларнинг охириги ва мутлақ услуби эмас, балки тараққиёт натижасида ўзгариб борадиган ва муттасил такомил-лашадиган ижодий тафаккур мевасидир.

Кишилиқ жамияти тарихи бунёдкор ғояларнинг шаклланиши ва ривожланишига ҳам, айна пайтда, бузғунчи мафкураларнинг хилма-хил кўринишлари илдиз отиб, мудҳиш қиёфасини намоён қилишига ҳам кўп бор гувоҳ бўлган. Афсуски, инсониятнинг бу-тун тарихи давомида хилма-хил иллатлар унга ҳамроҳлик қилиб келди, улар турли даврларда янги шакл-шамойил, хусусият касб этди. Бугунги кунда уларнинг энг ёвузлари Ер юзидаги тинчлик ва тотувлик, ҳамкорлик ва ҳамжихатликка, охир-оқибатда инсони-ятнинг ягона бирлик сифатида эркин тараққий қилишига катта

хавф туғдирмоқца. Шунинг учун ҳам Ер юзи минтақалари халқларининг онги ва қалби турли ғояларни синаш майдонига, мафкураравий полигонга айлантирилмоқда. Ана шундай шароитда халқнинг барча қатламларига берилаётган билимлар объектив, воқеликни тўлиқ ва тўғри акс эттириши, жамият тараққиётига, Ва-тан ва халқ манфаатларига, миллий ва умуминсоний кадрият-ларни сақлашга хизмат қилиши лозим.

XXI асрга келиб дунёнинг мафкураравий манзарасини белгилаб турган сиёсий манзара тубдан ўзгарди, икки қутбли дунё барҳам топди. Дунёдаги икки қутбнинг бири бўлган собиқ социалистик лагерь тарқалиб кетди. Унинг энг катта ва тоталитар тузум ҳукмрон бўлган асосий давлати — собиқ иттифоқ ўтмишга айланди. Бу давлатнинг ўрнида мустақил мамлакатлар юзага келди. Мустабид мафкура ғояларидан халос бўлган халқлар ўз миллий давлатчилик анъаналарини тиклади.

Бугун дунёнинг мафкураравий манзарасини ўз мақсадлари йўлида ўзгартирмоқчи бўлаётган ғоя ва мафкуралар жаҳондаги, муайян мамлакатлардаги тинчлик, барқарорлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда. Баъзи мамлакатлар ҳаётида турли ғоя ва мафкураларнинг салбий оқибатлари ва таъсирини кузатиш мумкин. Баъзиларида дунёвий ёки диний ғоялар устунлиги сезилиб турса, аксарияти демократик тараққиёт йўлига ўтганини эълон қилган. Ана шундай шароитда дунёнинг мафкураравий манзарасида ўз ўрнига эга бўлган баъзи ғоя ва мафкураларни баҳолашда уларнинг мазмун-моҳиятига, бугунги кундаги амалиётига аҳамият бериш зарур.

Дунё эса демократия никобидаги ўзаро мафкураравий кураш майдонига айланмаслиги керак. Мафкураравий қарама-қаршилиқ эмас, ўзаро мулоқот, турли манфаатларнинг ўзаро кесишадиган нуқталарини топиш йўлида маданиятлараро мулоқот тамойили-ни танлаш йўли дунё ҳамжамиятининг тараққиёти манфаатлари-га мос. Зеро, демократик давлат ва жамият қурилишининг турли хил моделларини тан олиш ҳам демократиянинг холисона талаби. Унинг ҳаётбахшлиги ҳам шунда намоён бўлади. Мустақилликнинг ўтган йиллари давомида мамлакатимизда бу соҳада эришилаётган ютуқлар бунга яққол мисол бўла олади.

Кўришиб турибдики, маънавий-маърифий ишлар ва мафкураравий тарбия масаласи ўз мустақиллигини қўлга киритган, демократик ҳуқуқий давлат, эркин фуқаролик жамиятининг асосларини яратаётган мамлакатимиз учун муҳим ҳаётий аҳамиятга

эга бўлиб қолмоқца. Зеро, кўзланган мақсадларга ушбу интилиш-ларни ўзида мужассамлаштирган ғоявий-назарий қарашлар мажмуи бўлмиш миллий истиқлол ғояси ва унга асосланган тарбия тизимисиз эришиш мумкин эмаслиги аниқ "Мен, - деб ёзади Пре-зидентимиз, - Абдулла Авлонийнинг "Тарбия биз учун ё ҳаёт -ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласи-дир" деган фикрини кўп мушоҳада қиламан.

Буюк маърифатпарварнинг бу сўзлари асримиз бошида мил-латимиз учун қанчалар муҳим ва долзарб бўлган бўлса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кўра муҳим ва долзарбдир". Шу маънода, мамлакатимиздаги мавжуд ижтимо-ий ҳамкорлик, миллий бирлик ва ҳамжиҳатликни сақлаб қолиш ва ривожлантириш йўли билангина қўлга киритилган истиқлолни ҳимоя қилиш мумкин. Халқаро ҳамжамият, шу жумладан, тарих тақозоси билан алоқалар кучли ривожланган давлатлар билан тенг ҳуқуқли, иззат-иқромли муносабат, ўзаро манфаатли алоқалар эса мустақилликни мустаҳкамлашнинг муҳим омили бўлиб хиз-мат қилади. Ана шундагина, Юртбошимиз таъбири билан айтган-да, минтақамиз бундан буён ҳам цивилизациялар тўқнашмайди-ган, балки улар бир-бирига таъсир этиб, бир-бирини бойитиш-нинг ибратли намунасини берадиган макон бўлиб қолаверади.

Мазкур масалада инсоният ҳаётида кечаётган жараёнларни таҳ-лил қилиш, турли ғоявий-мафкуравий таҳдидлардан огоҳ бўлиш, мамлакатимиз манфаатлари, миллий анъана ва қадриятларимизга ёт ғоя ва қарашлар қандай мақсадни кўзлаётганини англаб етиш ҳамда бу борада аҳоли, айниқса, ёшлар ўртасида изчил ва таъсир-чан тарғибот ишларини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

20-мавзу. Минтақавий муносабатлар ва мафкуравий жараёнлар

Дунё харитаси ва инсоният ҳаётида ҳар бир минтақанинг ўз ўрни, аҳамияти бор. Муайян минтақа давлатлари ва халқлари учун тарихий, маданий, инсоний яқинлик каби умумий омиллар мавжуд. Уларнинг бир-бирига ўзаро таъсири, алоқаси, тарихи ва тақдиридаги ўхшашлик қарийб барча минтақаларга хос хусуси-ятдир. Бир минтақада яшайдиган халқлар ва миллатлар орасида-

Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. -Т.: "Ўзбекистон", 1999, 93-бет.

ги ўзаро муносабатлар шу жойдаги ғоявий таъсир ва акс таъсир-лар ҳамда маънавий-мафкуравий жараёнларнинг мазмун-моҳия-ти, намоён бўлиш хусусиятлари ва асосий йўналишларини бел-гилайди. Яъни, муайян минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий қиёфаси қандай бўлса, мафкуравий манзараси ҳам худди шундай бўлиши табиий. Бу манзара, кўп жиҳатдан, тарихий давр, сиёсий жараёнлар, тегишли ҳудуддаги воқеалар ривож, ички ва ташқи омилларнинг таъсири билан узвий боғлиқ тарзда намоён бўлади. **"Минтақанинг мафкуравий манзараси" тушунчаси** маз-кур жойдаги турли давлат ва халқларга хос ранг-баранг ғоялар ва мафкуралар, ташқи ва ички сиёсий тамойилларида намоён бўла-диган ҳолатлар, икки ёки кўп томонлама муносабатларда акс эта-диган иқтисодий, сиёсий, маданий, ҳарбий ва бошқа йўналишда-ги доктриналар мажмуини ифодалайди.

Унинг амалиёти ва намоён бўлиши билан боғлиқ ўзига хос хусусиятлари, барқарор ва беқарор ҳолатлари, мазкур манзарада асосий аҳамият касб этадиган устувор тамойиллари мавжуд. Айнан ана шу хусусиятлар, ҳолатлар ва тамойиллар мажмуини ўрганиш мафкура-вий манзаранинг мазмун-моҳиятини англаб олиш имконини беради.

Ҳар қандай минтақанинг мафкуравий манзараси шу жойнинг умумий идеосфераси ҳамдир. У мазкур минтақада яшайдиган халқ-лар ва мавжуд давлатлар ўртасида ўзаро алоқа ва муносабатлар ҳамда ёнма-ён жойлашган мамлакатларда амалга оширилаётган туб ўзгаришлар, сиёсий жараёнлар туфайли барқарорлашиши ёки беқарорлашиши ҳам мумкин.

Муайян минтақанинг мафкуравий манзарасида қатор ҳолат-лардан бирини ёки бир нечасини кузатиш мумкин. Аввало, мин-тақада бир ёки бир неча беқарорлик ўчоғи бўлса, бу мазкур ҳудуд, ундаги давлатлар ва халқларга таҳдид солиб турган ҳолларда мафкуравий манзара барқарор, уни ташкил этувчи элементлар ўзаро уйғун бўлиши амримаҳол. Шунингдек, минтақа давлатлари ва халқлари орасида ўзаро аҳиллик, келишув бўлмаган тақдирда ҳам бу жойда доимий мафкуравий беқарорлик ҳукм суради. Бун-дан ташқари, муайян давлат ёки халқ буюк давлатчилик ёки буюк миллатчилик шовинизми сиёсатини минтақага нисбатан ўтказа-ётган тақдирда ҳам мафкуравий манзарадаги барқарорлик бар-ҳам топади. Гоҳида барқарор бўлиб кўринган бундай ҳолат асли-да ички мафкуравий кураш аста-секин кучайиб борадиган сохта ва алдамчи барқарорлик, эртами-кечми албатта рўй берадиган беқарорликнинг арафаси сифатида намоён бўлади. Минтақада икки

ёки ундан ортиқ давлат, халқ орасидаги муттасил можаро рўй бериб турган ҳолларда мафкуравий манзарадаги кескин зиддият ва ғоявий кураш доимий характер касб этади, қарама-қаршилик унинг асосий жиҳатига айланади.

Маълумки, XX асрнинг сўнггида жаҳон сиёсий харитасидаги ўзгаришлар Марказий Осиё минтақасида ҳам кескин ўзгаришларга олиб келди. Минтақамизда намён бўлаётган ғоявий жараёнлар ва мафкуравий таҳдидлар ана шу ўзгаришлар билан узвий боғ-лик Президент Ислоҳ Каримовнинг "Ўзбекистон XXI аср бўсаға-сида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари" асарида бугунги дунёда, Юртбошимизнинг БМТнинг Минг йиллик саммитидаги (2010 йил) маърузасида Марказий Осиё минтақаси ва республикамизда қайси омиллар хавфсизликка қан-дай таҳдид солаётгани аниқ кўрсатиб берилган. Ҳозирги пайтда минтақада турли сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва экологияга оид муаммолар тўпланиб қолган. Бу жойдаги ялпи хавфсизликка мин-тақавий, миллий, маҳаллий можаролар, диний экстремизм таҳ-дид солмоқда. Бундай қарама-қаршиликларда четдаги айрим йи-рик мамлакатларнинг ўз манфаатлари ва таъсир доираларини сақ-лаб қолиш, кучлар мувозанатини ўз фойдаларига ўзгартиришга интилаётгани кўзга ташланмоқда.

Таҳдид туғдирувчи омиллардан яна бири минтақа ўзининг жўғрофий-сиёсий ҳолати жиҳатидан жамоавий хавфсизлик ти-зими изчил йўлга қўйилмаган ҳудудда жойлашгани билан боғлиқ Бутун дунё, Европа ва Осиё келажаги учун ҳал қилувчи аҳами-ятга эга бўлган энергия, газ ва нефтга бой конлар Марказий Осиёда жойлашган. Қолаверса, биз Шарқ ва Ғарб мамлакатларининг ман-фаатлари бир-бирига мос келмайдиган минтақанинг бир қис-мимиз. Бизнинг ҳудудимиздан кўпгина қудратли мамлакатлар ҳам ўз манфаатларини излайди.

Яна бир таҳдид манбаи - Ўзбекистонни этник, демографик, иқтисодий ва бошқа муаммолар юки остида қолган баъзи мамла-катлар қуршаб тургани. Бунинг устига, юртимиз минтақадаги ди-ний экстремизм, этник муросасизлик, нарқобизнес ва ҳар хил ташқи кучлар томонидан рағбатлантириб келинаётган, ички можаро авж олган Афғонистон каби беқарорлик ўчоғи билан чегарадош.

Геополитик мақсадлар - муайян давлатнинг ўз мавқеи ва таъ-сирини ўзга ҳудуд ва минтақаларда кучайтиришга қаратилган сиё-сатни ифодалайди. Бугунги кунда халқаро майдонда турли шакл-ларда намён бўлаётган бундай мақсадлар мафкуравий сиёсат

билан қўшилиб бормоқда. Инсон қалби ва онги учун кураш бу жараённинг асосий йўналишларидан биридир. Минтақавий низо-лар кўпинча терроризм ва зўравонлик, наркобизнес ва курол-яроқнинг ноқонуний савдоси, инсон ҳуқуқларини оммавий суръ-атда поймол этиш каби хавфли таҳдидларнинг доимий манбаига айланиб бормоқда. Айрим давлатлар ядро қуролига эга бўлишга ошқора интилаётгани дунё ҳамжамиятини ташвишга солмоқда. Ўзбекистоннинг бу борада амалга ошираётган сиёсати эса Марка-зий Осиё минтақасини ядровий куроллардан холи ҳудуд деб эълон қилинишига эришишга йўналтирилган.

Хуллас, хавфсизликка таҳдидлар сиёсий экстремизм, шу жум-ладан, диний руҳдаги экстремизмни, миллатчилик ва миллий маҳ-дудликни, этник, миллатлараро, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқ-чилик асосидаги зиддиятларни, коррупция ва жиноятчиликни, экология муаммоларини ўз ичига олади. Улар турли шакл ва кўри-нишларда намоён бўлиб, хатарли тус олаётгани ҳар биримизни ҳушёр ва огоҳ бўлишга ундайди.

Мазкур мавзу учун Президентимизнинг "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва та-раққиёт кафолатлари" асари асосий манба бўлиб ҳисобланади. Ушбу асарда Ислом Каримов томонидан кўрсатиб берилган хавфсизлик-ка таҳдидлар, уларнинг умумбашарий ва минтақавий хусусиятла-ри орасида минтақавий жиҳат муҳим аҳамият касб этади.

Бу масала муайян минтақадаги давлатларнинг геосиёсати би-лан узвий боғлиқ. **"Геосиёсат" тушунчаси** ўзида "гео" - "ер", "сиё-сат" - "давлат" ва "ижтимоий иш" маъноларини англатади. "Гео-сиёсат" атамасида геосиёсий муддаолар, уларнинг кўринишлари, турли давлат ва халқларнинг манфаатлари тизими, унга бўлган ёндашув услублари, воситалари муайян давлатнинг ҳудудий жой-лашуви, салоҳиятига бўлган муносабатда ифодаланган мақсад-лар ҳамда улар асосида шаклланган мафкуравий тамойиллар ўз ифодасини топади. "Геосиёсат" узоқ тарихга эга бўлса-да, у ту-шунча сифатида XX асрнинг бошларида шаклланган. Бу атама Р. Челлен томонидан муомалага киритилган бўлиб, ҳозирги даврда давлатлар ва дунё мамлакатлари халқаро сиёсатида, фалсафада, сиёсат фалсафасида кенг қўлланмоқда. "Геосиёсат" кўп қиррали тушунча сифатида турли манфаатларни ўзида мужассам этади. Ҳозирги даврда геосиёсий мақсадлар кўпроқ мафкуравий сиёсат билан ҳамоҳанглигини алоҳида таъкидлаш зарур. Бунда мафку-равий таъсир кўрсатиш геосиёсатнинг энг таъсирчан воситаси си-

фатида намоён бўлмоқда. Яъни қатор йирик давлатларнинг мақсадлари ўзга мамлакатлар аҳолиси турли гуруҳ ва қатламлари, хусусан, ёшлар онги ва қалбига мафкуравий таъсир кўрсатиш орқали, уларнинг фаолиятини ўз таъсир доирасига киритишга, яъни геостратегик манфаатларига хизмат қиладиган мафкуравий муҳитни яратишни кўзлаган ҳолда амалга оширилмоқда. Ушбу жараёни олдиндан пайқаш, унинг қандай услуб ва воситалар би-лан амалга оширилишини аниқ билиш мураккаб масала. Ана шу сабабдан ҳам Президентимиз мафкуравий полигонлар ядро поли-гонларига қараганда хавфлироқ бўлиб қолганлигини алоҳида таъ-кидлагани бежиз эмас.

Дарҳақиқат, ҳарбий полигонлар қаерда жойлашгани, имко-ниятлари, қандай мақсадга йўналтирилганини муайян даражада билиш мумкин. Аммо, ёвуз, ёт мафкуравий мақсадларни қаердан хуруж қиладигани ва қандай йўллар билан айрим одамлар қалби-ни эгаллаб олаётганини осонликча билиб бўлмайди. Бугун «икки кутбли мафкура» ўртасидаги зиддиятга барҳам берилган бўлса-да, аммо дунёда мафкуравий курашлар тўхтаб қолгани йўқ Ак-синча, жаҳон майдонларини мафкуравий бўлиб олишга уриниш-лар турли йўллар билан амалга оширилмоқда. Масалан, Ўзбекис-тон мустақилликни қўлга киритганидан кейин ғоявий-мафкура-вий хуружлардан четда қолиб кетгани йўқ. Миллий манфаатла-римизга зид бўлган ёт ва бегона ғоялар кириб келиши, ёшлари-миз онгини эгаллаш, уларни мамлакатимизда белгиланган улуг мақсадларни амалга оширишга қарама-қарши қўйишга уриниш-лар бўлганига гувоҳмиз. Бундай ҳаракатларнинг тарафдорлари "дўст", "миллатдош", "ватандош", "диндош" ниқобларидан фой-даланиб, бузғунчи ғояларини амалга оширишга уринди. Оқибат-да, азалий миллий қадриятларимизга зид бўлган турли хил оқим-лар аҳоли, айникса, ёшлар онгини эгаллашга ҳаракат қилди.

Жаҳон геосиёсатида халқларни маънавий-мафкуравий жиҳат-дан тобе этишга интилиш ва бугунги кунда дунёни шундай асосда бўлиб олишга уринишлар давом этмоқда. Бунинг учун улар ҳозирги замон оммавий ахборот воситалари, уларнинг ютуқларидан ҳамда турли марказлар, айни пайтда ўзаро ҳамкорликка йўналтирил-ган ижтимоий, маданий, иқтисодий воситалардан фойдаланиш орқали дунёнинг турли ҳудудларида ўзларига мос мафкуравий муҳитни шакллантириш мақсадларини ҳам кўзламоқда.

Мафкуравий жараёнлар фикр ва ғоялар намоён бўлишининг амалий тизими сифатида инсон онгига йўналтирилгани, ўзига хос

мақсадлари борлиги билан характерланади. Улар кўплаб одамлар қалби ва онгини эгаллаб олиш орқали ўзига хос таъсир кўрсатиш майдонини яратади. Бу майдон ичида турли халқлар, инсонлар фаолияти мужассамлашади.

Маърифий тараққиёт ва дунё халқлари ривожини шуни тақозо этадики, геосиёсат ҳам маълум бир мақсадларни кўзлар экан, у фақат инсоният орзу қилиб келган тинчлик ва барқарорликка, мамлакатлар ва халқлар раўнақига, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш ғоясига мос бўлиши керак. У Ватан раўнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, Ижтимоий ҳамкорлик, Миллатлараро тотувлик ва Диний бағрикенглик ғояларини ўзида мужассам этиб, ҳозирги геосиёсий мақсадларнинг бош мезонига айланиб бориши лозим. У но-соғлом мафкура ва ғояларни бошқа халқлар онгига, қалбига сингдириб, мафкуравий жиҳатдан дунёни бўлиб олишга эмас, ўзаро манфаатли ҳамкорликка, дунёвий муаммоларни ўзаро ҳамжиҳатлик билан ҳал этишга хизмат қилиши керак. Шу маънода, ХХI асрда геосиёсатга замонавий ёндашув янги ҳаёт маъно ва аҳамият касб этиб, дунё тараққиётига хизмат қилади.

ХХ асрнинг охирида собиқ иттифоқнинг парчаланиши, унинг ҳукмрон мафкурасининг барбод бўлиши ва республикаларнинг ўз мустақиллигини қўлга киритиши минтақамизда нафақат ижтимоий-сиёсий жиҳатдан, балки янги мафкуравий вазиятни ҳам вужудга келтирди. Ушбу вазиятнинг моҳияти қатор жиҳатларга боғлиқ

Биринчидан, собиқ шўролар ҳукмронлиги шароитида коммунистик мафкура, минтақа халқлари азалдан қон-қардош бўлиши-га қарамасдан, уларни зўрма-зўраки «бирлаштириб» турган эди. У минтақа халқлари онгига зўравонлик билан "СССР - ягона Ва-тан" ва "Совет халқи - янги тарихий бирлик" деган тушунчаларни сингдиришга зўр бериб уринар эди. Минтақа халқлари бундан қанчалик норози бўлмасин, ўз тарихий ва маънавий яқинлигига интилмасин, аммо бу интилишларга нисбатан мафкуравий тазйиқ бениҳоя кучли эди.

Минтақадаги собиқ иттифоқдош республикалар мустақилликни қўлга киритиши билан бу мафкура барбод бўлди. Уларнинг ҳар бири олдида ўз ички ҳаёти ва истиқлолини мустаҳкамлаш, барқарорликни таъминлаш ва ўзлари учун мақбул бўлган тараққиёт йўлини белгилаб олишдек жуда мураккаб вазифалар юзага келди. Бу жараённинг минтақа мамлакатларининг ўзаро муноса-

батларини уйғунлаштириб туришга хизмат қиладиган маънавий-мафкуравий омиллар шаклланишига таъсир ўтказиши табиий.

Иккинчидан, минтақадаги мамлакатлар ўз мустақиллигини қўлга киритган бўлишига қарамасдан, 1991 йил ўрталаригача собиқ марказ ҳали ўз ҳукмронлигини қайтадан тиклашга мойил эди. Шунинг учун ҳам у минтақа мамлакатларини бир-бирига қара-ма-қарши қўйиш, миллатлараро зиддиятларни келтириб чиқа-риш каби сиёсатни давом эттирди. Бу, ўз навбатида, ўша даврда, маълум даражада, минтақа халқларининг ўзаро муносабатларига ҳам муайян таъсир кўрсатди.

Учинчидан, мустақилликни қўлга киритган минтақамиз мамлакатларини ўз таъсир доирасига ўтказиш учун яна бошқа қатор давлатлар ҳам ҳаракатни бошлаб юборди. Уларнинг кўпчилиги ташқаридан беғараз ёрдам кўрсатаётгандай бўлиб кўринсалар-да, аслида ҳар бир кўрсатаётган "ёрдамлари" эвазига минтақада ўз мавқеини мустаҳкамлашга ҳаракат қилгани сир эмас. Ана шу интилишлар ҳам минтақа мамлакатларининг мустақиллик шароитида юзага келган муаммоларни ўзаро яқдиллик билан ҳал қилишга хизмат қиладиган умумий омилнинг юзага келишига ўз таъсирини ўтказди.

Тўртинчидан, минтақада юзага келган муаммоларни ҳал этишга хизмат қилувчи янги маънавий-мафкуравий муҳитни шакллан-тириш эҳтиёжи ҳам ошиб борди. Бу борада узоқ вақт мустамлака сифатида яшаган республикалар зўравонлик билан ўтказиб ке-линган умумий тамойиллардан воз кечиб, ўзига хос таракқиёт йўлига ўтиб олишди. Аммо Афғонистонда уруш алангаси ўчмага-ни нафақат мамлакатимиз, балки минтақадаги барча мамлакат- "лар учун ҳам жиддий хавф-хатар манбаини вужудга келтирди.

Бешинчидан, Ўзбекистон ўзининг иқтисодий салоҳияти, хом ашё ресурсларга бойлиги, ишчи кучи ва демографик имконият-лари, геосиёсий жойлашувига кўра минтақада етакчи ўрин тутди. Бинобарин, Ўзбекистонга нисбатан бўладиган ҳар қандай хавф-хатар, албатта, бутун минтақага таъсир қилади. Шу маънода, турли сиёсий кучлар ва ҳаракатлар минтақадаги вазиятни кес-кинлаштириш ҳамда минтақа давлатларини унга жалб қилиш-нинг турли йўл ва услубларини ишга солаётир. Аслида бу ури-нишларга минтақа мамлакатлари ва халқлари ўртасида мавжўд бўлган азалий дўстликка путур етказишга қаратилган мафкура-вий ҳаракатлар, деб баҳо бериш мумкин.

Инсоният цивилизациясининг ривожланиш тарихи, айниқса, глобаллашган дунё воқелиги шундан далолат бериб турибдики, алоҳида олинган бир давлатдаги можаро узоқ вақт давомида миллий чегаралар доирасида қолиб кетмайди. Бир қанча сабабларга кўра, бундай можаро назорат қилиб бўлмайдиган даражада ёйилиб кетиши муқаррар. Бу эса эртами-кечми, қўшни давлатлар учун талай салбий оқибатлар келтириб чиқариши, жиддий муаммоларни кўндаланг қилиб қўйиши, ҳатто, минтақадаги вазиятни бутунлай издан чиқариши мумкин. Шу нуқтаи назардан қараганда, можаронинг яширин ва ошқора тарзда байналмилаллашуви тангликни чуқурлаштиради. Чунки турли мақсадларни кўзлайдиган ва танглик мавжуд бўлган ҳудудда ўз манфаатларини таъминлашга интиладиган ташқи кучлар ҳамма вақт шай туради.

Марказий Осиёнинг баъзи мамлакатлари ўз мустақиллигини қўлга киритиб, тараққиёт сари қадам ташлаётган ҳозирги шароитда ҳам жаҳондаги маълум бир сиёсий кучлар, мафкуравий полигонлар улкан иқтисодий салоҳият ва қулай геосиёсий мавқега эга бўлган бу минтақани ўз манфаатлари доирасига тортиш ҳаракатларидан тўхтагани йўқ. Улар ўз мақсадларига эришиш учун таъсир ва босим ўтказишнинг барча шаклларини қўлламоқда. Жумладан, Марказий Осиё мамлакатларининг ўзаро муносабатлари жараёнига тўсқинлик қилиш, уларда турли сабабларга кўра (масалан, трансчегаравий дарёлар туфайли) бир-бирига нисбатан норозилик кайфиятини уйғотиш каби мафкуравий таъсир ўтказиш ҳолатлари содир бўлаётганини таъкидлаш мумкин. Шу мақсадда минтақада тарихан шаклланган ижтимоий-иқтисодий, маданий, маърифий алоқаларни издан чиқариш, дўст ва қардош давлатлар, халқлар ва миллатлар ўртасига низо солиш, кескин-лик ўчоқларини келтириб чиқариш учун турли ғоявий, диний ва мафкуравий воситалар ишга солинмоқда. Айниқса, халқларимиз дунёқараши ва маънавиятида ислом динининг мустаҳкам ўрин эгаллаганидан фойдаланиб, уларга исломий "сабоқ" бериш, исломни қайта тиклаш байроғи остида минтақада диний экстремизм ва фундаментализмни кенг тарқатиш борасида олиб борилаётган кўпоровчилик ҳаракатлари содир этилмоқда.

Аслида "фундаментализм" ва "экстремизм" ғояларининг Марказий Осиёга кириб келишидан кўзланган мақсад - диний қадриятларни қайтадан тиклаш эмас, балки ана шу ғоялардан восита сифатида фойдаланиш орқали минтақада беқарорликни, диний ва миллатлараро низоларни вужудга келтириш, охир-оқибат эса ҳоки-

миятни қўлга киритишдир. Бу уринишларда тузатиб бўлмас фожиаларга олиб келиши мумкин бўлган, тарих саҳифасида қолиб кетган халифаликни тиклаш ғоясига ҳам зўр берилмоқда. Ана шу йўлда ислом фундаментализми вакиллари, ҳатто диний эътиқод даражасида, инсон қалби маънавий бойлигининг ажралмас қисми бўлган миллий ўзига хосликни "қурбон" қилиш ғоясидан ҳам той-маяпти. Айнан ана шу хатти-ҳаракатлар бугунги кунда ўз мавқеи-дан бутунлай маҳрум бўлган марксизм-ленинизм таълимотини эс-латиб туради. Масалан, Россияда марксистларнинг энг жангари оқими - большевиклар миллати ва иркидан қатъи назар, дунёда яшаётган барча халқларни бирлаштириш ғояларини илгари су-риб, террор йўли билан ҳокимиятни қўлга киритган эди. Уларнинг асосий фожиаларидан бири ҳам миллий ва диний омиллар ҳамда тадрижий тараққиёт тамойиллари аҳамиятини тан олмаганларида эди. Шунинг учун ҳам улар тарихда зўравон экстремистик ғоялар тарғиботчи ва амалиётчилари сифатида ном қолдирди.

Бугун диний экстремизм ҳамда фундаментализм тарафдорлари томонидан Марказий Осиёда олиб борилаётган қўпоровчилик ҳамда террористик ҳаракатлар ҳам ана шундай мақсад, йўл ва услубларга таянмоқда. Диний экстремизм ва фундаментализмнинг минтақамиз, хусусан, мамлакатимиз тараққиётига хавф туғди-раётганини Президентимиз теран англаб, бу қандай даҳшатли оқибатларга олиб келиши мумкинлигидан ҳаммамизни огоҳ қил-ган эди. Тошкентда 1999 йил февраль фожиалари содир этилмас-дан икки йил олдин Президент И.А. Каримов "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шарт-лари ва тараққиёт кафолатлари" номли фундаментал асарида шундай деб ёзган эди: "Қўплаб сиёсатчилар, олимлар, журналист-лар XX аср охирида юз берган "ислом уйғониши", "қайта ислом-ланиш", "ислом феномени" ва бошқа турли-туман номлар билан аталган ҳодисанинг сабабларини тушунтириб беришга ҳаракат қилдилар. Бу тушунчалар ҳақида мунозарага киришмаган ҳолда, эътиборни жаҳон ҳамжамияти ҳаётида ислом кадриятларини тик-лаш байроғи остида рўй бераётган ҳодисалар ғоят хилма-хил, кўп қиррали, баъзан зиддиятли ва ҳатто карама-қарши қутбли эканлигига қаратмоқчиман. Шу билан бирга, аниқ-равшанки, жа-ҳон жамоатчилиги бу жараёнларга жуда катта қизиқиш билан қарабгина қолмаяпти. Унинг диний экстремизм ва фундамента-лизм каби кескин ҳодисалар муносабати билан безовталанаётган-лиги баъзан эса, ҳатто хавфсираётгани ҳам кўзга ташланмоқда.

Афсуски, ҳозирги замон шароитида ана шу ўта кескин кўриниш-лар жиддий можароларни, зиддиятларни келтириб чиқариши, барқарорлик ва хавфсизликка таҳдид солиши мумкинлиги инсо-ниятни чўчитяпти. Шундан дарак берувчи фикрлар анча-мунча тўпланиб қолган. Ўзбекистоннинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг хавфсизлигини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан қараганда, бу ҳодисалар бизда ҳам жиддий ташвиш туғдирмоқ-да". Бу фикр ҳақиқат бўлиб чиқди. Экстремистлар 1999 йилнинг 16 февралда ўзларининг қора ниётларига эришиш мақсадида Тошкентда кўпуровчиликни амалга оширди. Бу кўпуровчилик ҳаракатлари орқасида катта кучлар борлиги аён бўлиб, уларнинг мақсади, Президентимиз таъкидлаганидек, халқимизнинг тинч-лигини бузиш, кўрқитиш, юрагига ваҳима солиш, юритаётган сиёсатимизга ишончини сўндириш, амалга ошираётган улкан иш-ларга зарба беришдан иборат эди.

Хўш, нима учун бу фожиалар Ўзбекистонда содир этилди, унинг Марказий Осиёдаги бошқа давлатларга таъсири бўлиши мумкинми-ди? Бунинг асосий сабаби шуки, юртимизда олиб борилаётган сиё-сатнинг ютуқлари жаҳон жамоатчилиги томонидан эътироф этилмоқ-да. Нисбатан қисқа давр ичида Ўзбекистон ижтимоий-сиёсий жиҳат-дан барқарор, умуминсоний қадриятлар устувор бўлган, маънавий мерос ва диний қадриятларни тиклаб, инсон ҳуқуқларини устувор соҳа даражасига кўтара олган мамлакатга айланди. Халқининг Прези-дешта, давлатга ишончи ниҳоятда мустаҳкам бўлган Ўзбекистон Мар-казий Осиёда барқарорликни таъминлаш ва минтақа давлатларининг ўзаро интеграциялашуви жараёнида етакчилик қилмоқда. Худди мана шу гоят муҳим аҳамиятга эга бўлган омиллар халқимиз ва мамлака-тимиз тараққиётининг душманларини ваҳимага солмоқда.

Марказий Осиё минтақасида тинчлик ва барқарорликнинг на-қадар зарурлиги, умумминтақавий мафкуравий тамойилларга эҳтиёж Ўзбекистоннинг бу жараёндаги ўрни ва роли нақадар кат-та эканлиги Қирғизистонда, унинг жанубида, Ўш ва Жалолобод ҳудудларида рўй берган можаролар мисолида янада яққол намо-ён бўлди. Турли муаммолар ва можаролар исқанжасига тушган бу жойлардан ҳаёти хавф остида қолган 150 мингдан ортиқ қочоқ-лар мамлакатимиздан ўз юртларига қайтиб кетганларига қадар бошпана топдилар. Марказий Осиёни "ёқиб" юбориш мумкин бўлган уруш хавфининг олди олинди, мамлакатимиз аҳолиси ҳаётида

Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. -Т.: "Ўзбекистон", 51-52-бет.

Юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва Халқ фаровонлиги ғоялари ус-тувор бўлган миллий истиқлол ғоясининг қадри ва аҳамияти на-моён бўлди. Агар минтақада душманларимиз мўлжаллаган мақсадлар амалга ошса, бу нафақат бизда, балки бутун минтақа дав-латларида ҳам кўплаб салбий жараёнлар содир бўлишига сабаб бўлиши, минтақавий муносабатларга ўзининг улкан салбий таъ-сирини ўтказиши мумкин эди. Ғанимларнинг амалга оширган ҳара-катлари билан кўзлаган мақсадига етмади ва етолмайди ҳам.

Умуман, Марказий Осиё халқлари ўзаро ҳамкорлиги ва дўстлигининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки, минтақа туб халқларининг маънавий илдизлари бир, руҳи, турмуш тарзи яқин, улар ана шу бой манбадан бирдек баҳра олади. Шу маънода, улар бирлигини мустаҳкамлаш умумминтақавий маънавий юксалишга ижобий таъсир этиши шубҳасиз. Бу жараёнга қарши қаратилган ҳар қандай мафкуравий таъсир ёки террористик ҳаракатлар умум-минтақавий қаршиликка учрамоғи ва барбод бўлмоғи лозим.

Марказий Осиё минтақасидаги мафкуравий жараёнлар тизимида Афғонистонда давом этаётган уруш ҳам алоҳида ўрин эгаллаб туриб-ди. Ўттиз йилдан буён давом этиб келаётган ҳарбий можаролар оқиба-тида умуминсоний цивилизациядан узилиб қолган Афғонистон худу-ди халқаро террорчилик ва диний экстремизм, қурол-яроғ ва гиёҳ-ванд моддаларнинг ноқонуний савдоси ўчоғи бўлиб қолди. Бу эса турли зарарли ғояларнинг террорчилик, таҳдид ва таҳлика йўли билан бу-тун минтақага ёйилиш хавфини туғдирмоқца. Мустақил тараққиёт, эркин ва фаровон ҳаётга бўлган ишонч - эътиқодни мустаҳкамлаш йўлида хавф-хатарларнинг олдини олиш учун муттасил оғоҳ бўлиб яшаш, биргаликда кураш олиб бориш минтақа халқлари учун ҳаётий заруратга айланиб қолди. Шу маънода, Ўзбекистоннинг "6+3" тамо-йилини кўллаш тўғрисидаги ташаббуси муҳим аҳамиятга эга.

Марказий Осиё мамлакатлари раҳбарларининг Шанхай Ҳам-корлик Ташкилоти доирасидаги учрашувлари умумий хавфсиз-ликни таъминлаш, минтақа халқларининг ўзаро дўстлигини мус-таҳкамлаш ва мавжуд иқтисодий муаммоларни ҳал этиш имкони-ятини беради. Шу маънода, Марказий Осиё мамлакатларининг тинчлиги ва барқарорлигига, мазкур минтақада яшовчи халқлар-нинг хавфсизлигига дахл қилувчи тажовузларнинг олдини олиш ва бартараф этиш борасидаги ҳамжиҳатлигини мустаҳкамлаш, уларнинг бу йўлдаги саъй-ҳаракатлари, имкониятлари, салоҳи-ятларини мувофиқлаштириш ва бирлаштириш, айниқса, муҳим.

Хуллас, бугунги кунда минтақанинг мафқуравий манзарасини соғломлаштириш, умумий хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш минтақадаги барча мамлакатларнинг истиқболлини ҳам бир қадар белгилаб беради. Шу билан бирга, бу минтақада яшаётган халқларнинг азалий ҳамкорлиги ва яқинлигини мустаҳкамлаш ҳам ўта муҳим аҳамиятга молик масала бўлиб қолаверади. Худди шунингдек, минтақда қарши қаратилган мафқуравий таъсирларга қарши курашни кучайтиришда умумминтақавий ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашнинг аҳамияти ҳам ошиб бораверади.

21-мавзу. Мустақиллик ва янги ғоялар тизимининг шаклланиш жараёни

Дунёда янги жамиятни барпо этиш ва унга мос ғоялар тизимини шакллантиришнинг тайёр андозаси йўқ. Бу борада ҳатто жаҳондаги энг юксак ривожланган мамлакатлар тажрибасини ҳам тўла-тўқис қўллаш қийин. Чунки ҳар бир мамлакат ҳаётининг таркибий тузилиши, халқининг менталитети, аҳоли таркиби ва тараққиёт тамойиллари бошқа давлатникига айнан ўхшамайди. Баъзи мамлакатларда яхшигина самара берадиган ғоявий тамойиллар ўзга давлатларда ҳеч қандай натижа бермаслиги ёки аксинча, муаммоларни янада чуқурлаштириши ҳам мумкин.

Шу боис юртимиз истиқлолга эришганидан кейин тараққиёт тамойиллари танлаб олинаётганида ривожланган мамлакатлар тажрибаси билан бирга, халқимизнинг тарихий қадриятлари, менталитети, турмуш ва тафаккур тарзи, миллий давлатчилик анъаналари, халқимиз бошидан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқларига алоҳида эътибор қаратилди.

Ватанимиз мустақилликни қўлга киритгач, ҳаётимизда туб ўзгаришлар юз берди, халқимиз табиати ва дунёқарошига ёт бўлган мустабид тузум ва унинг мафқураси барҳам топди. Ўз умрини ўтаб бўлган эски мафкура ўрнида янги ижтимоий муносабатлар, халқнинг асл мақсад-муддаоларини ифода этувчи илғор ва бунёдкор таълимот - миллий истиқлол ғояси шаклланди.

Юртимизда шаклланаётган янги ғоялар тизимининг асослари қандай яратилди? Ушбу йўналишдаги устувор вазифалар нималардан иборат? Президент Ислом Каримовнинг асарларида, айниқса, «Юксак маънавият - енгилмас куч» китоби ва "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси"да ушбу саволларга тўлиқ жавоб берилган. Бундай мақсад жамият ҳаётининг барча

соҳаларига дахлдор кўпдан-кўп сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий вазибаларни амалга оширишни тақрзо этмокда.

Инсоният тарихида рўй берган турли воқеалар, ислохотлар ва туб бурилиш жараёнларининг таҳлили шундан далолат бера-дики, ҳеч бир мамлакатда янги жамият барпо этиш ва унга мос ғоялар тизимини шакллантириш, бирданига, бир кунда амалга ошиб қоладиган оддий ходисалар эмас. Балки бу ҳар бир давлат ва жамият ҳаётида, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларда кечадиган мураккаб ва серқирра жараён-ларнинг ҳосиласи, муайян муддатда рўй берадиган ўзгаришлар-нинг натижасидир.

Маълумки, собиқ тоталитар ғоя ва якка мафкура тизими янги жамият қуриш талабларига мос келмаслиги табиий эди. Шу са-бабдан ҳам ўтган йилларда жамиятимиз ҳаётининг барча соҳала-рида бўлгани каби, ғоя ва мафкура соҳасида ҳам туб ўзгаришлар рўй берди. Мазкур жараённинг мазмун-моҳиятини белгилайдиган асосий жиҳатлар мамлакатимизда амалга оширилган туб исло-хотлар ва ўзгаришлар билан узвий боғлиқ.

Бу, аввало, собиқ иттифоқнинг парчаланиши ва мамлакати-миз мустақиллигининг қўлга киритилиши тасодиф ёки "фожиа" эмас, балки тоталитар тузум ва коммунистик мафкурага хос кўплаб ижтимоий, иқтисодий, сиёсий зиддиятлар асосида содир бўлган қонуният эканидан далолат беради. Шу маънода, мустақиллик осон ва ўз-ўзидан қўлга киритилмаган, яъни Ўзбекистоннинг истиқло-ли кимнингдир инъоми эмас, балки муттасил курашлар натижа-сида қўлга киритилган улкан тарихий ютуқдир.

Мамлакатимиз истиқлолга эришган дастлабки кунлардан бош-лаб ўзи учун бозор муносабатларига асосланган ҳуқуқий демок-ратик давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишга қаратилган мустақил тараққиёт йўлини аниқ белгилаб олди. Бу халқимиз ва жамиятимиз тарихи ҳамда бугунги ҳаётини белгилайдиган тад-рижий хусусиятларни чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш, ҳозирги замонда бутун дунё ва Ўзбекистонда рўй бераётган жараёнлар-нинг келажагини олдиндан кўра билиш асосида танлаб олинган тараққиёт йўлидир. Мазкур тараққиёт йўли, ўз навбатида, исло-хотларнинг дастлабки йилларидан бошлаб, бошқа мамлакатлар-да турли соҳаларда рўй берган шошма-шошарлик ва бузилиш-ларнинг олдини олиш имконини берди, демократиянинг халқарб андозалари ҳамда миллий анъаналарга содиқликнинг асосий оми-ли бўлди.

Шу маънода, Ўзбекистондаги бугунги демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, фуқаролик жамияти барпо этишда ҳам ана шундай омиллар таъсирини, мазкур жараённинг самарали кечишини тامينлаётган бунёдкор ғоялар аҳамиятини англаб олиш ниҳоятда муҳим. Зеро, янги ғоялар тизимининг шаклланиши рес-публикамиз миллий мустақилликка эришганидан буён узлуксиз рўй бераётган барча ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва маънавий-маърифий ислохотларнинг асосий бўғини, уларнинг мазмун-моҳиятини белгиловчи мезонлардан биридир. Бу жараён дастлабки йилларда собиқ иттифокка хос бўлган тоталитар ту-зум, якка мафкурага асосланган сиёсатнинг таназзули, фикр қул-лиги ва қарамлигига таянадиган ижтимоий тафаккур тамойилла-ридан воз кечиш сифатида рўй берди. Ўша даврда жамиятда ана шу тузум ўрнида шаклланаётган янги давлат ва жамиятнинг тар-кибий қисмларини яратиш, бунда янги ғоялар тизимига хос бўлган умуминсоний андозалар ва миллий хусусиятлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этган эди.

Мустақилликни мустаҳкамлаш жараёни бу вазифаларни мут-гасил ҳал қилиш, ғоявий тарбия ишларини доимий олиб бориш, ўсиб-униб келаётган ёш авлод мафкуравий иммунитетини узлук-сиз шакллантириб туришни заруратга айлантirdи. Мамлакатимиз ривожланишига хос ғоявий тамойилларнинг ҳаётбахшлиги тарақ-қиётнинг ўзбек моделини амалга оширишда яққол намоён бўлди. Жаҳонда тан олинган бу моделнинг рационал мағзи жамиятни ин-қилобий тарзда эмас, балки эволюцион - тадрижий равишда ислох этиш ғоясини босқичма-босқич амалга оширишни назарда тутди. Унинг кўпчилик бошқа миллий моделлардан фарқ қиладиган хусу-сияти шундаки, у фақат иқтисодий ривожланиш эмас, балки кенг маънодаги янги жамиятни барпо этиш моделидир. Бу борада жаҳон тажрибасида мавжуд бўлган Германия, Швеция, Япония, Жану-бий Корея, Франция, Хитой каби мамлакатларнинг тараққиёт мо-деллари кўпроқ иқтисодий моделлар эди. Улар сиёсий, ижтимоий ва маданий ҳаётни тубдан янгилашни назарда тутган эмас. Ушбу мамлакатларнинг бирортасида, иқтисодий ислохотлар даврида, миллий давлатчиликни, маданий мерос ва она тилини қайта тик-лаш сингари масалалар ҳам долзарб бўлмаган (фақат Жанубий Кореяда давлат қурилиши муҳим аҳамият касб этган). Улардан фарқли равишда, ўзбек модели иқтисодий муносабатларни ислох қилиш билан бирга, давлат қурилиши, жамиятни демократиялаш-тириш, мулкдорлар синфини, хусусан, ўрта синфни шаклланти-

риш, кадрлар тайёрлаш, маданий мерос ва маънавият билан боғ-лик бошқа кўплаб соҳаларни камраб олади. Бу унинг ўзига хос устувор хусусиятларидан бири бўлиб, уни амалга оширишда жа-миятни ислоҳ этишнинг чуқур илмий асосланган машҳур беш та-моиили муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Тараққиётнинг ўзбек модели мамлакатимиз ривожининг ғоявий тамойиллари билан узвий боғлиқ. Мустақилликни мустаҳкамлаш, янги ҳаёт барпо этиш жараёнида бу тамойиллар халқимизни пи-ровард мақсадлар йўлида уюштирувчи омил, ижтимоий фаоли-ятнинг маънавий мезони сифатида ўз аҳамиятини сақлаб қолаве-ради. Бу йўлда халқимизнинг асрий анъаналарига, миллий қад-риятларимизга таяниб, ривожланган мамлакатларнинг илғор таж-рибаларидан ижодий фойдаланиб, демократик ҳуқуқий давлат ва кучли фуқаролик жамияти барпо этилмоқда. Бугунги кунда юр-тимизда яшайдиган барча инсонлар учун миллати, тили ва дини-дан қатъи назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривож-ланган демократик мамлакатлардаги каби қафолатланган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш — давлатимиз сиёсати-нинг мазмун-моҳиятини ифодалайди.

Демократик ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролик жамиятини шакллантириш ва шу асосда янги ғоялар тизимини шаклланти-риш - узок давом этадиган, узлуксиз жараён. Президент Ислом Каримов асарларида бу жараённинг қонуниятлари, асосий тамой-иллари ва ўзига хос хусусиятлари кўрсатиб берилган. Ушбу асар-лар асосида мазкур жараённи таҳлил қилиш, уни ўз моҳияти, мазмуни ва аҳамиятига кўра икки босқичга бўлиш мумкинлиги-дан далолат беради:

Биринчи босқич, 1991 йилдан 2000 йилгача - биринчи навбатдаги ислохотлар ва ўтиш давридаги ўзгаришлар ҳамда миллий давлатчи-лик асосларини шакллантириш босқичи. Бу босқичда янги мустақил демократик давлат пойдевори яратилди, давлат бошқаруви тизими, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижроия ва суд бўғинлари ташкил қилинди, миллий давлатчилик тикланишининг ишончли ҳуқуқий асо-си барпо этилди, ижтимоий ва фуқаролик институтлари шакллани-шига асос солинди, эркин бозор иқтисоди йўлига ўтилди.

Биринчидан, ушбу тамойилларни ҳисобга олган ҳолда давлат ва иқтисодиётнинг тоталитар, марказлашган тизимини ўзгарти-риш, мустақил Ўзбекистоннинг сиёсий ва давлат қурилишининг-янгида асосларини шакллантириш, марказ ва жойларда ҳокими-ятнинг конституциявий, вакиллик органларининг яхлит тизими-

ни барпо этиш бўйича ишлар мақсадга йўналтирилган ҳолда бос-қичма-босқич амалга оширилди.

Иккинчидан, машаққатли ўтиш даврида қабул қилинаётган қонунларни амалга жорий этиш, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, сиёсий ва иқтисодий ислоҳотларни ўтказишга қодир бўлган ижроия ҳокимиятининг самарали тизими ва тузил-маларини яратиш муҳим аҳамият касб этди. Туб маъмурий исло-хот ўтказилди: марказлашган-режалаштирувчи, тақсимловчи ти-зим таянчи - Давлат режалаштириш, Давлат таъминот, Давлат нарх, Давлат агросаноат қўмиталари тарқатиб юборилди, кўп сон-ли соҳаларга тегишли вазирликлар бекор қилинди, маҳаллий ҳуқу-мат органлари қайта ташкил этилди - вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда ҳокимлар институти таъсис этилди. Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш тизими - "маҳалла" институтини ривожлантириш ва мустаҳкамлашга катта эътибор қаратилди.

Учинчидан, жазоловчи ҳамда фақат давлатнинг манфаатлари-ни ҳимоя қилувчи орган бўлган судни қонуннинг устуворлиги ва инсон ҳуқуқларини таъминловчи органга айлантиришга йўналти-рилган суд ҳокимиятининг яхлит тизимини шакллантириш вази-фаси қўйилди ва муваффақиятли удаланди. Конституциявий суд, Умумий юрисдикция судлари, Хўжалик судлари шакллантирил-ди. Суд-ҳуқуқ тизимининг қонунчилик асосини яратувчи, жино-ий, жиноий-процессуал ва бошқа тизим ташкил этувчи қонунлар тасдиқланди.

Тўртинчидан, қисқа муддатда мустақиллик, конституциявий тизим, ҳудудий яхлитлик, жамоатчилик тартибининг ишончли ҳимоясини, халқаро террорчилик, экстремизм ва гиёҳвандлик та-жовузининг ўсиб бораётган таҳдидига қарши туришни таъминлов-чи миллий хавфсизлик органлари тизими шакллантирилди. Худуд-даги сиёсий вазият, мамлакат хавфсизлигига нисбатан замонавий таҳдидларнинг чуқур таҳлили асосида "Ўзбекистон Республикаси-нинг ҳарбий доктринаси тўғрисида", "Ўзбекистон Республикаси-нинг миллий хавфсизлик Концепцияси тўғрисида"ги қонун ҳуж-жатлари ҳамда мамлакатда тинчлик, осойишталик ва барқарор-ликни таъминлашга имкон яратувчи хавфсизликни таъминлашнинг яхлит тизими амал қилиши учун мустаҳкам ҳуқуқий асос яратган бошқа ҳужжатларнинг бутун бир туркуми қабул қилинди.

Парламент омбудсмани, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий мар-каз сингари қатор фуқаролик ҳамда ижтимоий институтларни шакллантириш билан боғлиқ масалаларга алоҳида эътибор қара-

тилди. Шахс, оила ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоялаш, аҳоли-нинг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ўстириш ҳақиқий де-мократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришнинг на-фақат мақсади, балки энг муҳим шарт қилиб белгиланди.

Шундай қилиб, бу даврда фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари-нинг зарурий кафолатларини таъминловчи демократик тамойил-ларни амалга ошириш, ҳаётга татбиқ қилиш бўйича дастлабки ва-зифалар ҳал қилинди. Жамият қурилишининг ушбу даври давлат-нинг фаол ислохотчилик ролини, асосий ваколотларни унинг кўлида жамлашни тақозо этди. Фуқаролик жамияти асосларининг шакл-лантириш жараёни бораётган ўтиш даврида аҳолининг турли қат-ламлари манфаатларини ифодаловчиси бўлган ривожланган кўппар-тиявийлик тизими ва бошқа жамоат ташкилотлари сингари демок-ратик институтларни шакллантириш муҳим аҳамият касб этди.

Жамиятдаги ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифода-лаш ва ҳимоя қилишга қодир бўлган партиялар учун мақбул сиё-сий макон яратиб берилиб, ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожлани-ши, ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмаслиги белгилаб қўйилди.

Сиёсий партиялар фаолиятининг конституциявий-ҳуқуқий асослари яратилди, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (1992), «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги (1991), «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси-га сайлов тўғрисида»ги (1993), «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги (1994), «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги (1994), Ўзбе-кистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (1995-1996), «Сиё-сий партиялар тўғрисида»ги (1996), «Нодавлат ноижорат таш-килотлари тўғрисида»ги (1999) қонунлар қабул қилинди.

Шундай қилиб, бу даврда фуқаролар ҳуқуқларининг зарурий кафолатларини таъминловчи демократик тамойилларни амалга оши-риш, эркин сайлов тизимини шакллантириш бўйича асосий вазифа-лар ҳал қилинди. Фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёни бораётган ўтиш даврида аҳолининг турли қатламлари ман-фаатларини ифодачиси бўлган кўппартиявийлик тизими ва бошқа жамоат ташкилотларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этди. Хусусан, Ўзбекистон Халқ демократик партияси (1991), Ўзбекистон «Адолат» социал-демократик партияси (1995), Ўзбекистон «Миллий тикланиш» демократик партияси (1995), Ўзбекистон «Фидокорлар»

миллий демократик партияси (1998) ташкил топди. Олий Мажлис ва халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларига сайловлар кўппартиявийлик асосида ўтиши мамлакатимиздаги демократик жараёнларнинг таркибий қисмига айланди.

Ислохотлар ушбу босқичининг асосий вазифаси мамлакат ҳаётини демократлаштириш ва эркинлаштиришни янада чуқурлаштириш, республикамиз тараққиёти учун объектив зарурат бўлган кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига изчил ва босқичма-босқич ўтиш-дан иборат. Бу жараёнда эркин сайловлар тизимини такомиллаштириш, давлат бошқарувини янгилаш ва жамиятни янада демократлаштириш, мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтиришга алоҳида аҳамият берилди.

Иккинчи босқич, 2001 йилдан кейинги йиллар - мамлакатни фаол демократик янгилаш ва модернизациялаш давридир. Ислохотлар ушбу босқичининг асосий вазифаси ўтиш даври ва миллий давлатчиликнинг тикланишида объектив зарурат бўлган кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига изчил ҳамда босқичма-босқич ўтишдир.

Мазкур босқичда амалга оширилган ислохотларнинг устувор йўналишлари ва вазифалари қуйидагилардан иборат бўлди:

— мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;

— фуқароларнинг сиёсий, иқтисодий фаоллигини кучайтириш ва инсоннинг ўз қобилятини тўла рўёбга чиқариши учун тегишли шарт-шароит яратиш;

— жамиятимизда мавжуд бўлган турли қатламлар, манфаатлар, кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлай-диган самарали механизмни янада такомиллаштириш;

— фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шarti бўлган нодавлат ва жамоат ташкилотларининг жамият ҳаётидаги ўрни ҳамда аҳамиятини кескин кучайтириш, бошқача қилиб айтганда, «Кучли давлатдан - кучли жамият сари» деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш;

— қонунлар ижросини таъминлаш, мамлакатда қабул қилинган ва амалда бўлган меъёрий ҳужжатларни ҳаётга жорий қилиш-да давлат ҳокимият органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш;

— фуқаролик жамияти институтлари ва ўзини-ўзи бошқариш органларини ривожлантириш учун энг мақбул ташкилий-ҳуқуқий механизмларни вужудга келтириш;

— сиёсий партиялар ва фуқаролик институтларининг давлат аҳамиятига молик энг муҳим қарорлар қабул қилишдаги роли ҳамда таъсирини тубдан кучайтириш ва бошқалар.

Ўсиб бораётган ижтимоий фаоллик, кишиларимизнинг сиёсий ва ҳуқуқий онгида юз бераётган чуқур ҳамда сифатли ўзгариш-лар ҳозирги босқичда мамлакатимиз эришган ютуқларнинг энг муҳим ва белгиловчи омилидир. Жамиятнинг сиёсий тизимини такомиллаштириш - босқичма-босқич амалга ошадиган доимий жараён. Шуниси ҳам ҳақиқатки, Ўзбекистонда сайлов тизими де-мократик асосларининг ривожланиш ва тикланиш тажрибаси ил-ғор мамлакатлардаги кўп асрлик тажрибага қиёсланда ўзига хос жиҳатларга эга. Бироқ, қисқа муддат ичида мамлакатда кўппар-тиявийликнинг ҳуқуқий асоси яратилди, вакиллик ҳокимияти за-монавий тизимининг жадал ривожланиш жараёни бормоқда.

"Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари" дасту-рий вазифасининг мазмун-моҳияти шундан иборатки, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий қудрати мустаҳкамланиб, жамиятнинг сиёсий-ҳуқуқий маданият савияси юксалиб боргани сари мамлакатни ислоҳ қилишнинг танлаб олинган шакли мантиғи-нинг ўзи мамлакатни келгусидаги демократик янгиланиш бораси-даги вазифалар ва энг аввало, бошқаришда фуқароларнинг ролини кучайтириш борасидаги вазифаларни илгари сура бошлайди.

Бу, биринчи навбатда, давлатнинг ролини босқичма-босқич ва изчил камайтириб бориш ҳамда бир вақтнинг ўзида фуқаролар-нинг ўзини ўзи бошқариш органлари — маҳалланинг вазифалари ва ваколатларини кенгайтириш, аҳолининг турли қатлам ҳамда гуруҳлари манфаатларини ифодаловчи ва ҳимояловчи сиёсий, ижтимоий институтларнинг ролини оширишга доир масалаларга тегишли. Шуниси ҳам ўта муҳимки, улар марказда ва жойларда давлат ҳокимиятини шакллантиришда, уларнинг фаолияти ус-тидан назоратни амалга оширишда фуқаролар иштирокини кен-гайтириш масалаларига ҳам тегишли.

Аҳолининг кенг қатламлари қўллаб-қувватлайдиган, халқ ора-сида чуқур илдизга эга бўлган мустақил, мустаҳкам, барқарор, ихчам турли-туман фуқаролик жамияти институтларини ривож-лантириш ҳам Ўзбекистонда ривожланган бозор иқтисодиёти би-лан демократик жамият қуришнинг энг муҳим таркибий қисмига айланмоқда. Халқнинг анъаналари ва маданиятини акс эттирувчи, -асрлар давомида шаклланган ўзини ўзи бошқариш тажрибаси за-монавий демократик жараёнларга ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Парламентаризмни ривожлантириш демократиялаштириш жараёнининг яна бир таркибий қисми бўлди. 2005 йилдан вакиллик ҳокимиятининг икки палатали тизимга ўтиши Ўзбекистон парламенти ривожланиши натижасидир. Ҳозирги вақтда мамлакатда қуйи Қонунчилик палатасида ўз фракциялари, жойларда эса депутатлик гуруҳлари орқали фаолият кўрсатадиган тўртта сиёсий партия ҳаракат қилмоқда. Маҳаллий сайлов тузилмалари (ҳаммаси бўлиб 14 субъект) вакиллик органи бўлган мамлакат парламенти юқори палатаси - Сенатнинг шакллантирилиши қонунчилик ҳужжатлари ва меъёрларини тайёрлаш ҳамда қабул қилишда аҳолининг иштирок этиш имкониятларини тубдан кенгайтириб юборди. Шу аснода яна бир муҳим ҳолат, сайлов натижаларига кўра, мамлакат тарихида илк бор Олий Мажлис қуйи палатасида парламент мувозанати - парламент кўпчилиги ва мухолиф парламент озчилиги ташкилий расмийлаштирилди. 2005 йилнинг январидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида парламент фаолияти, қонун ишлаб чиқариш жараёнида сиёсий рақобатни таъминлаш тажрибасини амалда ўрганаётган иккита йирик партия блоклари фаолият кўрсатди. Жамиятнинг сиёсий ҳаётида аёлларнинг ролини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 27 августдаги "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида"ги (янги таҳрир) Қонуннинг 22-моддаси: "Аёлларнинг миқдори сиёсий партиялардан депутатликка номзодлар умумий сонининг ўттиз фоизидан кам бўлмаслиги лозим", деган тўртинчи қисм билан тўлдирилди.

Айнан ана шу даврда ЎзЛиДеПнинг ташкил топганлиги ҳам мамлакатимизда тадрижийлик тамойилига мос тарзда олиб борилган ислохотларнинг натижасидир. Иқтисодий йўналишдаги босқичма-босқич ислохотлар, мулк соҳасида рўй берган ўзгаришлар, мулкдорлар қатламини шакллантириш эҳтиёжи 2003 йилда Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати - Ўзбекистон Либерал-демократик партиясини вужудга келтирди.

Мазкур жараёнлар билан боғлиқ ислохотларнинг мазмун-моҳияти Президентимизнинг 2000 йил 22 январдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз», 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати кўшма мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» номли маърузаларида асослаб берилган. Шу билан бирга, бу бора-

да Президент Ислам Каримовнинг 2000 йил 2 июндаги «Жамият-нинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларида ислохотларни эркинлаштириш ва чуқурлаштириш, мамлакат хавфсизлигини таъминлаш бўйича дастурларни амалга ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони, 2005 йил 10 мартдаги «Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ҳамда модернизациялаш мақсад ва вазифаларини амалга ошириш дасту-ри тўғрисида»ги Қарори муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Эркин сайловлар тизимини такомиллаштириш ва жамиятни янада демократлаштиришда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш жараёнининг ушбу босқичида амалга оширилган ислохотларнинг ҳуқуқий негизи нихоятда мустаҳкам эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу борада «Референдум якунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принципларини тўғрисида»ги (2002), «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати тўғрисида»ги (2002), «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги (2002), «Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида»ги (2007), Конституциявий қонунлар, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги (янги таҳрир) (2003), "Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида"ги (2004), "Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида"ги (2007), "Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида"ги (2008) қонунлар муҳим аҳамиятга эга.

Маълумки, 2004 йил декабрдаги сайловлар кескин рақобат муҳитида ўтди, Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг 120 депутатлари сайланди. Бунда Ўзбекистон Либерал-демократик партиясидан 34,2%, Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан 23,3 % депутатлар сайланган бўлса, "Фидокорлар" партиясидан 18, "Миллий тикланиш" партиясидан 11, "Адолат" партиясидан эса 10 депутат сайланди. 2008 йилнинг 20 июнида "Миллий тикланиш" демократик партияси ва Фидокорлар миллий демократик партиясининг бирлашув курултойи қарорига кўра, Ўзбекистон "Миллий тикланиш" демократик партияси тузилди.

2008 йилнинг январидан кучга кирган "Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш

тўғрисида"ги Конституциявий қонун бу борадаги имкониятларни янада кенгайтирди. Мазкур қонун мамлакатимизнинг ҳуқуқий де-мократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлидан изчил ва олға қараб боришида яна бир муҳим қадамдир.

Бугунги кунда Қонунчилик палатасида тўртта сиёсий партия ўз фракциялари, жойларда эса депутатлик гуруҳлари орқали фа-олият кўрсатмоқца. Мамлакат парламентининг юқори палатаси -Сенатнинг шакллантирилиши қонунчилик ҳужжатларини қабул қилишда аҳолининг иштирок этиш имкониятларини янада кенгай-тириб, ҳудудларнинг манфаатларини устувор таъминланиши учун имконият яратди. Бунда Ўзбекистон Либерал-демократик партия-сидан 51, Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан 32 депутат сайланган бўлса, "Миллий тикланиш" партиясидан 31, «Адолат» партиясидан 19, Ўзбекистон экологик ҳаракатидан 15 нафар депу-тат сайланди.

Умуман олганда, Ўзбекистонда ўзининг янгилиниш ва тарақ-қиёт модели асосидаги давлат ва жамият қурилиши тизимини ривожлантириш қуйидагиларга имкон яратди:

- биринчидан, ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ти-зимни ислоҳ қилиш ва модернизациялаш жараёнларининг бос-қичма-босқичлиги ва изчиллигини таъминлаш;
- иккинчидан, миллий анъаналар ва кадриятларни авайлаб-асрашни кўзда тутувчи миллий давлатчиликни тиклаш;
- учинчидан, ҳуқуқий давлат қурилишининг устувор йўна-лишлари, вазифалари ва тамойилларини белгилаш ҳамда давлат ва жамият институтлари тизимининг янада шаклланиши, мус-таҳкамланишига қўмаклашиш;
- тўртинчидан, таъсирчан кўппартиявийлик тизими ва бошқа жамоат ташкилотларини вужудга келтириш, давлат марказий органларининг айрим ваколатлари ва вазифаларини маҳаллий ҳокимият органлари, ижтимоий тузилмалар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ва изчил ўтка-зишни кўзда тутувчи "Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жа-мияти сари" концепциясини ҳаётга жорий қилиш.

Бир сўз билан айтганда, мамлакатимизда сиёсий соҳадаги ис-лоҳот ва модернизация стратегиясини амалга ошириш эркин сай-ловлар ва сиёсий партияларнинг жаҳон андозалари ва жамияти-миз тараққиёти тамойилларига мос янги тизими шаклланишига олиб келди. Бу ўтказилаётган ислоҳотларнинг тизимлилиги, из-чиллиги ва узвий боғлиқлигини кўрсатиб турибди.

Жамият ҳаётида **янги ғоялар тизимини шакллантиришнинг асосий тамойиллари** орасида умуминсоний жиҳатлар ва миллий хусусиятларга таяниш зарурати алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур жараён ана шу иккита омил асосида амалга ошаётганли-ги ва уларнинг ҳар бирига хос ривожланиш қонуниятларини ўзида уйғунлаштиргани билан тавсифланади. Бу нуқтаи назардан мам-лакатимизга хос янги ғоялар тизими шаклланишининг қуйидаги тамойиллари алоҳида ажралиб туради:

1) тарихийлик, яъни шу соҳада инсоният тараққиётининг ҳозир-ги давргача бўлган ютуқларига асосланиш билан бирга, халқимизнинг шу кунгача эришган барча ютуқлари, амалий фаолияти натижаларидан, миллий қадриятлари, маънавий бойликлари ва анъаналаридан унумли фойдаланиш;

2) тизимлилик - жамият ҳаётининг ижтимоий-сиёсий, иқти-содий, маънавий-маърифий соҳаларида амалга оширилаётган ўзгаришларни бир бутун ва яхлит жараён сифатида қараш;

3) ижтимоий ўзгаришларнинг ортга қайтмаслиги, доимо ўтмиш-дан бугун орқали келажак томон узлуксиз жараён сифатида амалга ошишини ҳисобга олиш. Шу асосда янгиликлар орасидан ижобий жиҳатлар ва хусусиятларга эга бўлганларини ажратиб олиш, тан-лаш ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш;

4) умуминсонийлик ва миллийлик тамойиллари ҳам янги ғоялар тизими шаклланишида муҳим ўрин тутди. Жамиятимизни янги-лашда, бир томондан, юртимиз тарихи, миллий анъаналар ва халқимизнинг ўтмишда тўплаган тажрибаси, иккинчи томондан эса, бугунги дунёда рўй бераётган ўзгаришлар ва янгиланишлар, умумбашарий андозалар муҳим аҳамият касб этади. Бу, аввало, Ўзбекистонни жаҳон ҳамжамиятининг таркибий қисми ва халқа-ро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатидаги ўрни, мав-қеини белгилашнинг асосий омилларидан бири бўлмоқда;

5) янги ғоялар тизими шаклланиши кўпмиллатлилик ва кўп конфессиялик шароитида жамиятнинг барча аъзолари, аҳоли қат-ламларининг ҳамжиҳатлиги ва ижтимоий бағрикенглик тамойили-га ҳам асосланади. Бу тамойил истиқлолнинг дастлабки кунларида-ноқ мамлакат ҳаётини демократлаштириш ва либераллаштириш-нинг асосий омилларидан бири сифатида қаралгани бежиз эмас;

б) анъанавийликка таяниш ва янгиланишга интилиш тамойили ҳам Ўзбекистонда янги ғоялар тизими шаклланиши жараёнининг таркибий қисмидир. Яъни, Ўзбекистон мисолида янги ғоялар тизи-ми шаклланиши жараёнини илмий-фалсафий нуқтаи назардан ўрга-

ниш, унинг бир-бири билан узвий алоқадор тушунчалар, чунончи, "анъана ва янгиланиш", "инкор ва ворислик" боғланишлари орқали амалга ошаётганини кўрсатади. Худди шу маънода, истиқлол-, нинг дастлабки йилларидаёқ мамлакатимиз ҳаётига хос ўзгариш ва янгиланишлар жараёнининг асосий тамойиллари сифатида "Янги-сини қурмасдан, эскини бузмаслик", "Ўтмишни ёзғиришдан кўра эзгулик, яратувчанлик ва бунёдкорлик йўлидан оғишмасдан бо-риш» тўғрисидаги хулосалар асос қилиб олингани бежиз эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги "Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси" ҳақидаги маърузаси бу борада янги босқичнинг бошланганини аниқлатади. Ушбу Концепция ҳозирги даврда жамиятимизни босқичма-босқич янгилаш, мамлакатни ислох этиш ва унинг тараққий этган давлатлар қаторидан ўрин олишига хизмат қиладиган жараённинг умумий тамойиллари ва хусусиятларига асосланган яхлит тарихий ҳужжатдир. У истиқлол йилларида мамлакатимизда амалга оширилган туб ислохотларнинг мантқиқий натижаси, жамият ҳаётини янгилаш йўлидаги муҳим қадамдир.

Концепцияда ўтган давр мобайнида ҳаётимиз сифати, мамлакатимиз қиёфаси қандай ўзгариб бораётгани, қандай ютуқ ва натижаларга эришилгани, юртимизнинг ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очик демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида қандай суръатлар билан ривожланиб бораётганига алоҳида эътибор қаратилди. Бу борада халқимиз олдида қўйган узоқ муддатли стратегик мақсадлар, яъни замонавий ривожланган демократик давлатлар қаторига кириш, иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлаш, ҳаёт сифатини яхшилаш ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш бора-сидаги саъй-ҳаракатларга бугунги кун нуқтаи назаридан холисо-на баҳо берилди.

Мазкур Концепциянинг таҳлили бугунги кунда мамлакатимизда янги ғоялар тизимининг шаклланиши яна қуйидагиларда намоён бўлаётганидан далолат беради:

- қонунчилик ҳокимияти бўлмиш парламентнинг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада муносиб, барқарор мувозанатга эришиш;

- ҳокимиятнинг барча тармоқлари қатори суд-ҳуқуқ тизими-ни янада либераллаштириш;

- демократик янгилашни жараёнини чуқурлаштириш ва фуқароларнинг эркинликларини таъминлаш, сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларининг ўрни ҳамда аҳамиятини янада ошириш;

- бу жараённинг муҳим шартини - оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш учун демократик андозаларни жорий этиш бўйича аниқ ва изчил чораларни амалга ошириш;

- бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий эркинлаштириш жараёнида кучли ижтимоий ҳимоя сиёсатини янада самаралироқ амалга оширишга эришиш.

Ушбу Концепцияни амалиётга тадбиқ этишда қуйидагиларга эътиборни ошириш зарур.

Биринчидан, бу борада мамлакатимиз сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, фуқароларимизда миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантириш муҳим аҳамиятга молик. Бу эса юртимизда барпо этилаётган жамиятда ҳокимиятнинг барча тармоқлари, но-давлат ташкилотлар ва фуқаролик институтлари фаолиятининг самарасини оширишга жиддий эътибор қаратилаётганини англатади. Бу, ўз навбатида, юксак сиёсий маданиятга эга бўлишни, ҳаёт-ни эркинлаштириш орқали фуқаролардан ўз манфаатларини давлат ва жамият манфаати билан уйғунлаштиришни талаб қилади.

Иккинчидан, жамиятимиздаги турли манфаатлар, хилма-хил кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизмни такомиллаштириш, сиёсий ҳаётда ҳақиқий маънодаги ижтимоий шерикчилик тамойилини қарор топтириш ҳам долзарб масалалар қаторига киради.

Учинчидан, демократик институтларнинг мустақил фаолият кўрсатиши учун янада кенгроқ шарт-шароит яратиш, ҳокимиятнинг конституциявий бўлиниш тамойилига қатъий амал қилиш, жамият аъзоларининг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини, таъаббус эркинлигини рўйбга чиқариш учун зарур имкониятларни ишга солиш ислохотларжараёнининг таркибий қисмига айланди. Бу - мамлакатимизда демократия тамойилларига асосланган, қонун устуворлиги тамойили асосида ишни фаол ташкил қиладиган, ўз моҳиятига кўра, жамиятнинг олға силжишига хизмат қиладиган самарали тизимни янада такомиллаштириш демак.

Тўртинчидан, маҳаллий ҳокимият ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолият доирасини кенгайтириш, нодав-

лат ва жамоат тузилмаларининг ҳуқуқи ва нуфузини оширишни кўзда тутадиган "Кучли давлатдан - кучли жамият сари" концепциясини амалга ошириш заруратини янада чуқурроқ англаш, бу борада мамлакатни янада демократлаштириш ҳамда модернизация қилишнинг устувор вазифаларини амалга ошириш лозим. Бу ҳеч қайси замонда осонликча ҳал бўлмайдиган, одамларнинг тафаккури ва дунёқараши ўзгаришини тақозо этадиган, жамиятни тубдан ян-гилашни талаб қиладиган серкирра ва мураккаб жараён.

Мамлакатимизда **янги ғоялар тизимини шакллантиришнинг стратегик мақсадлари** жамият ҳаётининг барча соҳаларига дахл-дор бўлган бир қатор тамойилларни амалга ошириш билан боғлиқ Жамият ҳаётини янгилаш жараёнини изчиллиги ва самарадорлигини таъминлаш бу борадаги энг асосий йўналишдир. Мазкур йўналишда ҳаётнинг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш, аҳолининг сиёсий фаоллигини ошириш, унда миллий ва умумбашарий кадриятларга асосланган сиёсий маданиятни шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Бу тараққиётимиз ғоявий тамойилларининг сиёсий соҳадаги намоён бўлиш хусусиятларини белгилайди. Бинобарин, сиёсий ҳаётни янгилашнинг асосий шартларидан бири халқнинг сиёсий онгини ўстириш, унга демократик эркинликларнинг маъно-моҳиятини тўғри тушуниб олиш ва ўзлаштиришга имкон яратишдан иборат. Бу, бир томондан, фуқароларнинг, иккинчи томондан, давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг қонунга сўзсиз бўйсунушини тақозо қилади. Демак, бунда нафақат аҳоли ҳуқуқий билимларининг ошиши, унинг онги юксалишига, балки ҳокимиятнинг барча мустақил тармоқлари, нодавлат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтлари фаолият самарадорлиги ортиши ҳам жиддий эътиборни талаб қилади.

Маълумки, тараққиётга интилаётган, сиёсий ва иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш йўлидан бораётган ҳар қандай жамият ҳуқуқий маданияти юксак, озод ва эркин шахсни тарбиялашга интилади. Зеро, шундагина, фикр ва виждон эркинлиги, плюрализм ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш, гуманизм ва умуминсоний кадриятларга амал қилиб яшаш тамойили жамият ҳаётининг асосий мезонига айланади.

Мамлакатимизда мулкчиликнинг ранг-баранг шакллари такомиллашиб боргани, улар тенг ҳуқуқлилигининг давлат томонидан қафолатлангани иқтисодий ғоялар амалиётини тубдан ўзгартириб юборди. Янги ижтимоий қатлам ва гуруҳлар - сармоядор-

лар, тадбиркорлар, ишбилармонлар ва ўрта синф вужудга кела бошлади. Мулк шакллари хилма-хилиги ва ижтимоий табақала-ниш жараёнига мос ҳолда турли манфаатлар, ғоявий платформалар, хилма-хил сиёсий кучлар ҳамда ҳаракатлар пайдо бўлди. Бугунги кунга келиб мулкчиликнинг нодавлат шакллари ва сиёсий партиялар мустаҳкам оёққа туриб олди, улар кундан-кунга кучга тўлиб, ўз мавқеларини ошириб бормоқда.

Ҳозирги даврда жамиятимиздаги турли манфаатлар, турли кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминловчи ғоявий-мафкуравий механизм иқтисодий, сиёсий, ижтимоий омилларга таянади. Бу борада мулкчиликнинг турли шакллари ри-вожлантириш, кўппартиявийликни янада такомиллаштириш, мулкдорлар ва ўрта синф шаклланишини жадаллаштириш, ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги ҳамкорлик ва шерикчиликни янада кучайтириш, миллий истиқлол ғоясини мунтазам ва босқичма-босқич жамият онгига сингдириб бориш муҳим аҳамият касб этади. Бу эса давлат ташкилотлари ва фуқаролик институтларининг фаолият кўрсатиши учун янада кенгрок шарт-шароит яратиш, ҳокимиятнинг конституциявий бўлиниши тамойилига қатъий амал қилиш, жамият аъзоларининг барча сиёсий, ижтимоий салоҳиятини, ташаббус эркинлигини рўёбга чиқариш орқали янги тафаккур ва дунёқарашни шакллантириш учун зарур имкониятларни ишга солишни тақозо этади.

Мамлакатимиз тараққиётининг ғоявий тамойиллари иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида эркинлаштириш жараёни-ни изчиллик билан амалга ошириш ва олиб борилаётган ислохотларни янада чуқурлаштириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг мустақиллиги ва тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш йўли-даги мавжуд тўсиқларни бартараф этиш, яъни бу соҳадаги ўзга-ришларнинг энг асосий йўналишлари билан узвий боғлиқ Мазкур ўзгариш ва йўналишлар халқимиз тараққиётининг иқтисодий соҳадаги хусусият ва тамойилларини белгилайди. Иқтисодий тараққиётимизга хос ғоявий тамойилларнинг амалиёти хусусийлаш-тириш жараёнини янада чуқурлаштириш ва бу жараёнга тар-моқларнинг асосини ташкил қилувчи йирик корхоналарни жалб этиш, хусусий мулкнинг миқёси ва улуши узлуксиз ортиб бора-диган кўп укладли иқтисодиётни ривожлантириш, жамиятда мулкдорларнинг кўпчилигини ташкил этишига эришиш орқали ижтимоий ҳаётдаги барқарорлик ва фаровонликни кафолатлаш ва-зифаларини бажариш билан узвий боғлиқ.

Алоҳида таъкидлаш керакки, мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш, унинг халқаро меҳнат тақсимоотида тенг ҳуқуқли ва ўзаро манфаатли шартлар асосида иштирок этиши, иқтисодиётимизнинг жаҳон иқтисодий тизимига кенг кўламда интеграциялашу-вини янада кучайтириш муҳим жараёнлардан бири. У Ватанимизнинг дунё бозоридаги ўрни ва нуфузини, фуқароларимизнинг ўз юрти иқтисодий салоҳияти ва қудрати билан фахрланиш туйғу-сини юксалтириш билан боғлиқ фаолиятда намоён бўлади. Ушбу йўналишда истиқлол йилларида иқтисодиётдаги таркибий ўзга-ришларни изчил давом эттириш, бой табиий захираларимиз, ин-теллектуал ҳамда илмий - техникавий салоҳиятимиздан тўлиқ ва самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилди. Бу, ўз навбатида, иқтисодиётда мукамал технологик жараёни ўз ичи-га оладиган, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган, минерал ва қишлоқ хўжалиги хом ашёсини сифатли қайта ишлайдиган қув-ватлар етакчи ўрин тутишини таъминлаш, хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш, уларнинг иқтисодиётдаги ўрнини кучайтириш, қишлоққа янги иш ўринларини яратиш билан боғлиқ.

Маълумки, Ўзбекистоннинг географик ўрни, геополитик хусусиятлари транспорт ва коммуникация масалаларига жиддий эътибор қаратишни талаб этмоқда. Мазкур масала иқтисодиётда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришларнинг муҳим ва нисба-тан мустақил қисмидир. Бу борада мамлакатимизнинг жаҳон мам-лакатлари билан кафолатли алоқа, савдо-сотик, иқтисодий му-носабатларни ривожлантириш учун бир неча йўналишларда транс-порт, алоқа тизими барпо этишга алоҳида эътибор берилди.

Истиқлол йилларида жамият ҳаётининг барча жабҳаларида туб ўзгаришлар амалга оширилаётган, бозор муносабатлари ус-тувор бўлиб бораётган ҳозирги шароитда кучли ижтимоий сиёсат юритиш юртимиз тараққиётининг асосий тамойилларидан бирига айланди. Бу эса шу соҳадаги ғоявий-мафкуравий ишларнинг ус-тувор тамойилларини белгилайди, уларни амалга ошириш учун имкон яратади. Жамиятимизда амалга оширилаётган кучли иж-тимоий сиёсат ҳар бир ижтимоий гуруҳ, қатлам, табақа, ҳар бир фуқаро, ёшу кекса, эркагу аёл, умуман, барча юртдошларимиз тўғрисида ғамхўрлик қилишни англатади. Бунда, айниқса, исло-ҳотларни, иқтисодий тадбирларни халқ манфаатларини кўзлаган ҳолда ўтказиш, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, маданият, илм-фан соҳаларига эътиборни сусайтирмасликка алоҳида аҳамият берилмоқца. Президент Ислон Каримовнинг ислохотлар ислохот-

лар учун эмас, инсон учун, халқнинг турмуш фаровонлиги ўсиши, муносиб ҳаёт кечириши учун, деган ғояси кучли ижтимоий сиё-сат ўтказишнинг маъно-мазмунини англади, бу давлатимиз сиёсатининг инсонпарварлик моҳиятини яққол намоён қилади.

Бу борада халқимиз учун муқаддас қўрғон ва маънавият беши-ги бўлган оила, оналар ва аёлларнинг жамиятдаги ўрни ва мавқеи-ни ошириш соҳасида олиб борилаётган ишлар изчил давом этти-рилмоқда. Бунда оила ҳар қандай жамиятнинг асосини ташкил эта-ди, у қанча мустаҳкам, фаровон ва илғор бўлса, жамият шунча-лик барқарор ва тараққийпарвар бўлади, деган тамойилга асосан иш олиб борилмоқца. Шу билан бирга, келажак буюк давлатни соғлом мафқурали, маънавий баркамол авлод барпо эта олишини назарда тутиб, комил инсонни тарбиялаш борасидаги ишларни ис-тиқболда ҳам давлат сиёсати даражасида олиб бориш масалала-рига эътибор кучайиб бормоқда. Зеро, жамиятимиз ўз олдига қўйган олий мақсад - келажак буюк Ўзбекистонни, озод, обод Ватанни барпо этиш ва умуман, ислохотларнинг тақдири охир-оқибатда бугун шаклланаётган авлоднинг дунёқарашига, ижтимоий мўлжал-ларига, замонавий илм-фан ва касбларни эгаллашига, амалий таш-килотчилигига бевосита боғлиқ эканлиги шубҳасиз.

Шу боис ақлан етук, руҳан тетик ва соғлом, эркин таҳлилий ва танқидий фикрловчи, айни пайтда ижтимоий масъулиятни тўғри ҳис этадиган, муайян хунар-касбни эгаллаган баркамол авлодни тарбиялаш Ўзбекистонда янги жамият барпо этишнинг таркибий қисмига, асосий шарт-шароити ва мақсадига айланди. Мана шун-дай мураккаб вазифани удалаш учун таълим соҳаси тубдан ислох қилинди. Бу ислохотлар "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида амалга оширилди. Бундай дас-турнинг андозаси жаҳонда бирор мамлакатда йўқ Унинг асосида юртимизда амалда таълимнинг янги модели жорий этилмоқда. Шунинг учун ҳам унга бутун жаҳонда қизиқиш катта, унинг амалга оширилиши йигит - қизларнинг касбий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан тезроқ мустақил бўлиб олишига, аниқ мақсадни кўзлаб, ҳаётдан ўз ўрнини топиб олишига имкон яратмоқда.

Мамлакатимиз тараққиётининг маънавий соҳадаги ғоявий та-мойиллари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу борада маънавий кадрри-ятларимизни илм-фан ва тараққиёт ютуқлари билан бойитиб бо-риш, ўзлигимизни чуқурроқ англаш, миллий ғоя ва истиқлол маф-қураси тамойилларини халқимизнинг қалби ва онгига мунтазам сингдириш, муқаддас динимиз ва тарихимизни сохталаштириш,

улардан сиёсий мақсадларда фойдаланишларга йўл қўймаслик энг асосий вазифаларимиздан бири. Ушбу вазифанинг бажарилиши миллий истиқлол ғоясининг маънавий соҳада намоён бўлиши ва амал қилишининг асосий тамойилларини белгилайди.

Бу эса, жумладан, ота-боболаримиз динининг гуманистик моҳиятини кенг жамоатчиликка тушунтириш борасидаги ишларни давом эттириш, токи, бу дин халқимизнинг минг йиллик тарихи, бугунги маънавий ҳаётимизнинг асоси, мухтасар айтганда, Аллоҳ доимо қалбимизда, юрагимизда эканини юртдошларимиз онгига мунтазам сингиб боришини тақозо қилади. Шу маънода, буюк аждодимиз Баҳоуддин Нақшбанднинг "Дилинг - Аллоҳда, қўлинг - меҳнатда бўлсин" деган ҳикмати биз учун бу соҳадаги энг муҳим ҳаётий тамойилдир.

Маънавий тараққиётимизда Ўзбекистонда яшаётган барча мил-лат ва элатларнинг қадриятлари, тили, маданияти, диний эъти-қоди, урф-одат ва анъаналарини хурмат қилиш, уларни асраб-авайлаш ва ривожлантиришга қўмаклашиш муҳим ўрин тутди. Худудида 130дан зиёд миллат вакиллари яшаётган мамлакатимиз фуқаролари орасида, уларнинг миллий ва диний мансублигидан қатъи назар, ҳамжиҳатлик ва биродарлик туйғуларини кучайти-риш, "Шу азиз Ватан - барчамизники" ғоясининг амалга ошиши-ни таъминлаш устувор вазифалардан биридир.

Умуман олганда, "Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожланти-риш Концепцияси" юртимизда ислоҳотлар стратегиясини сама-рали амалга ошириш, Ўзбекистонда янги ҳаёт тамойилларига мос янги маънавий ва ғоявий мезонлар шаклланишига олиб келиши шубҳасиз. Ушбу Концепциянинг яратилиши айнан ҳозирги кун-ларга тўғри келгани асло тасодиф эмас, балки бу истиқлолнинг ўтган йилларида амалга оширилган туб ислоҳотларнинг қонуний натижаси, мамлакатни янгилаш йўлидаги муҳим қадам бўлиб, бу борада янги босқич бошланганини аниқлатади. Мазкур Концепция, авваламбор, тажрибада ўзини оқлаган демократик ислоҳотлар, ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларни чуқурлаштириш, жамиятда тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, тинчликсе-вар ташқи сиёсат юритиш ва жаҳон хўжалик тизимида интегра-циялашишга қаратилган йўлни бундан буён ҳам изчил давом эт-тиришга ёрдам бериши шубҳасиз. У халқимиз ўз олдида қўйган пировард мақсад-муддаолар - Ўзбекистонимизнинг дунёдаги ри-вожланган мамлакатлар сафидан ўрин олишига эришиш бораси-

да зарур маънавий омил, ғоявий асос ва мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Бу эса муқаддас Ватанимизни янада фаровон, тинч ва осойиш-таҳамда ҳар томонлама юксалиши йўлида бир тан ва бир жон бўлиб фаолият кўрсатишга ундайди. Шу билан бирга, мазкур Кон-цепциянинг мазмун-моҳиятини аҳолининг барча қатламлари онги ва қалбига сингдириш, ислохотларнинг пировард мақсадларига етишиш учун фаоллигимизни янада ошириш, таълим-тарбия ва тарғиботнинг замонавий усуллари ҳамда имкониятларидан омил-корлик билан фойдаланиш барчамизнинг зиммамиздаги масъули-ят эканини англатади.

22-мавзу. Миллий истиқлол ғояси — мустақилликни мустаҳкамлаш омили

Инсоният тарихининг кўп асрлик тажрибаси бунёдкор ғоялар ва соғлом мафкурадан маҳрум бирон-бир жамиятнинг узокқа бора олмаслигидан далолат беради. Шу боис мустақиллик туфайли хал-қимиз ўз олдига янги ҳаёт барпо этиш, ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олиш, демократик жамият куриш каби эзгу мақ-садларни қўйди. Бу эса келажакимизни яққол тасаввур этиш, жа-миятимизнинг ижтимоий-маънавий пойдеворини мустаҳкамлаш, ёт мафкуралар тажовузига қарши тура оладиган, ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказиш, ғоявий бўшлиқ бўлишига йўл қўймаслик ва ниҳоят, юртнинг юксак тараққиётини таъминлаш учун миллий истиқлол ғоясини шакллантириш эҳтиёжини юзага кел-тирди. Ушбу эҳтиёж билан боғлиқ саволларга жавоблар Президент-тимиз Ислом Каримовнинг кўп йиллик изланишлари, асарларида-ги фикр-мулоҳазаларида ўз аксини топди. Шу асосда тайёрланиб, 2000 йилда чоп этилган «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» номли рисолада Юртбошимиз томонидан яратил-ган бу таълимотнинг мазмун-моҳияти қисқа ва мухтасар тарзда баён қилинди. Президентимизнинг 2001 йил 18 январдаги «Миллий истиқлол ғояси» ўқув фанини таълим тизимида жорий этиш тўғри-сида»ги Фармойиши ушбу йўналишдаги муҳим ҳужжатдир. Бу борада, айниқса, Юртбошимизнинг "Юксак манавият - энгилмас куч" асари катта аҳамиятга эга бўлди. Ушбу асар мазкур соҳадаги ишларнинг янги босқичини асослаб берди.

Аввало, шуни таъкидлаш лозимки, миллий истиқлол ғояси тасодиф эмас, балки ўзига хос фалсафий асослари, илмий-наза-рий ва тарихий илдизларига эга бўлган яхлит назариядир. ТТТу

маънода, у мамлакатимиз тараққиётининг объектив зарурати, қонуний ҳосиласи, халқимиз мақсад-муддаоларининг ифодасидир. Миллий истиқлол ғояси халқимизнинг ўтмишдаги ва замонавий юксак маънавияти, анъана ва удумларига таянади, адолат, эр-кинлик, мустақиллик билан боғлиқ туйғуларини акс эттиради. Унинг асосчиси Президент Ислам Каримовнинг таърифига кўра, бу ғоя халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синов-ларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суянч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бой-ликлар ва неъматлар учун эмас, аввало, Аллоҳ таоло ақл-зако-ват, иймон-эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, бу мураккаб ва таҳли-кали дунёда унинг тараққиёт йўлини ёритадиган маёқдир.

Миллий истиқлол ғояси халқнинг ўтмиши ва келажagini бир-бири билан боғлайди, орзу-истакларини амалга оширишга хиз-мат қилади. Унинг мақсади асрлар мобайнида интилиб келинган ва ана шу узок йиллик кураш орқали эришилган мустақилликни мустаҳкамлаш, Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонли-гини таъминлашга хизмат қилишдан иборатдир. Унинг сафарбар-лик қучи мамлакатнинг ҳар бир фуқароси қалбида Ватанга му-ҳаббат, мустақиллик ғоясига садоқат руҳида тинмай. меҳнат қилишда намоён бўлади.

Истиқлол мафқураси қуйидаги умумбашарий қадриятларни эътироф этади ва улардан озикланади:

- қонун устуворлиги;
- инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва ҳурфикрлилик;
- дунёвий билимларга интилиш, маърифатпарварлик;
- турли миллат вакилларига ҳурмат, улар билан ҳамжиҳат яшаш;
- диний бағрикенглик;
- ўзга халқларнинг илғор тажрибалари ва маданиятини ўрга-ниш ва ҳоказо.

Миллий истиқлол ғояси ўз номи билан халқ ва унинг мустақил-лиги ифодасидир. Шу маънода, у дини, эътиқоди, жамиятдаги қайси табақага мансублигидан қатъи назар, Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг умуммиллий мақсадини, туб манфаатларини, халқимизнинг асрлар мобайнида интилиб келган орзу-идеалларини, олижаноб мақсад-муддаоларини ўзида мужассам этади. У мамлакатимизнинг кўп миллатли халқи онги ва қалбида «Ўзбекистон - ягона

Ватан» деган тушунчани шакллантириб, мустаҳкамлашга хизмат қилади. Фуқаролар тафаккури ва қалбида мустақилликка садокдт, келажак ҳақида қайғуриш, ўзлигини, халқ, Ватан кадр-қимматини тўғри англаш ва уни ҳимоя қилиш — миллий истиқлол ғояси тамо-йиллари моҳиятини кўп жиҳатдан белгилайди.

Халқимиз асрлар мобайнида эзгу ният қилиб келган муста-қилликни сақлаш ва мустаҳкамлаш, инсон кадр-қимматини ҳар томонлама юксалтириш, халқ фаровонлигини оширишга эришиш учун юртимиз фуқароларининг ҳамжиҳатлиги ва бирдамлигини янада мустаҳкамлаш талаб этилади. Бу вазифа миллий истиқлол мафқурасининг маъно-моҳиятини ташкил этади.

Миллий истиқлол ғояси - ҳар бир кишининг жамият ҳаёти-даги фаолияти, юрти, миллати, ўзи ва оиласи олдидаги бурчи ҳамда масъулиятини қай даражада ҳис этаётгани ва бажараётга-нини белгилайдиган маънавий мезон ҳамдир. Бу ғоянинг моҳияти-да қуйидаги умуминсоний тамойиллар ётади, яъни у:

— Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, миллий ва умуминсоний қадриятлар, демократия тамойилларига асосланади. Бинобарин, у қонунийликка, умумэтироф этилган талабларга, умуминсоний тамойилларга зид келмайди;

— халқимизнинг асрлар давомида шаклланган юксак маъна-вияти, анъана ва удумлари, улуғ бобокалонларимизнинг ўлмас меросидан озикланади. Бу миллий мафқураимизнинг тарихий ва маънавий асосга эга эканидан далолат беради;

— адолат ва ҳақиқат, эркинлик ва мустақиллик ғоялари ҳамда халқимизнинг ишонч ва эътиқодини акс эттиради. Биламизки, бу улуғ ғоялар истиқлол сари интилган ҳар бир халқнинг эзгу максаси-ди, ишонч ва эътиқоди бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади;

— Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қилади. Бу тамойил унинг жамият аъзоларини аниқ мақсад сари йўналтирувчи, уюштирувчи моҳиятга эга эканини ифодалайди;

— жамият аъзоларини, аҳолининг барча қатламларини Ўзбекистоннинг буюк келажакини яратишга сафарбар этади. Бу оли-жаноб мақсадларга эришиш фуқароларнинг ҳамжиҳатлигига, ўзи-мизнинг бурчимизни қай даражада англашимизга, эртанги кунга бўлган ишончимизга кўп жиҳатдан боғлиқ;

— миллати ва динидан қатъи назар, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси қалбида она-Ватанга муҳаббат, мустақиллик ғояла-рига садокат ва ўзаро ҳурмат туйғусини қарор топтиради. Бу қоида

Ватаннинг муқаддаслигини ҳар бир фуқаро онгига сингдиришга хизмат қилади;

— кишилар қалби ва онгига фикрлар хилма-хиллиги, виждон эркинлиги тамойилларига риоя қилган ҳолда маърифий йўл билан сингдирилади. Бу миллий истиқлол ғоясининг фикрлар ранг-баранглиги, эътиқод эркинлиги каби демократик тамойилларига амал қилган ҳолда ҳаётга жорий этилишидан далолат беради.

Миллий истиқлол мафқурасининг асосий тамойиллари қуйидагиларда намоён бўлади:

— мамлакатнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг худудий яхлитлиги ва сарҳадлари дахлсизлигини таъминлашда ёрдам бериш;

— қонуннинг устуворлиги, демократия ва ўз-ўзини бошқаришнинг ҳаётда мустаҳкам ўрин эгаллаётганига асосланганлик;

— миллий ва умуминсоний кадриятларнинг уйғунлигига таяниш;

— халқаро ҳуқуқ қоидаларига мос келиши;

— давлатнинг бош ислохотчи эканлиги ва мамлакатда ижти-мой барқарорликнинг таъминлангани;

— ўтиш даврида аҳолининг ижтимоий ҳимоялангани;

— жамият ҳаёти барча соҳаларининг эркинлашуви;

—■ ислохотларнинг тадрижийлиги тамойилларига хизмат қилиши.

Эътибор берсак, кундалик ҳаётимизда ана шу тамойилларга амал қилиб келинаётганига амин бўламиз. Бу, ўз навбатида, тинч-лик-тотувлик ва барқарор тараққиётимиз асоси бўлиб хизмат қилади. Истиқлол мафқураси халқимизнинг ўзига хос табиати, иродаси, орзу-интилишларини ифодаладиган қуйидаги миллий хусусият-ларни замон талаблари асосида янада бойитишни назарда тутди:

— халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устуворлиги. Бу маҳаллачилик, хашар, маросимлар ўтказиш, тўй-томошаларда яққол кўринади;

— жамоа тимсоли бўлган "оила", "маҳалла", "эл-юрт" тушунчаларининг муқаддаслиги;

— ота-она, маҳалла-кўй, умуман, жамоатга юксак ҳурмат-эътибор;

— миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат;

— каттага - ҳурмат, кичикка - иззат;

— меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи - аёл зотиға эҳтиром;

— сабр-бардош ва меҳнатсеварлик;

— ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо.

Миллий истиқлол ғояси, ўз мазмун-моҳиятига кўра, барча

сиёсий партиялар, гуруҳ ва қатламларнинг - бутун халқимиз-нинг умумий манфаатларини ифодалайди. Аслида умумий ман-фаатлар барча халқ ва ҳамма мамлакатлар миллий ғоялари учун бирдай хос бўлиб, уларнинг таъминланиши, энг аввало, ҳар қан-дай давлат мустақиллигининг асосий гаровидир. Бу манфаатлар муайян жамият фуқароларининг ҳамжихат меҳнати ва интилиш-лари туфайли таъминланади.

Миллий истиқлол 1'оясининг тарихий илдилари - халқимиз-нинг мозий синовларидан ўтиб келаётган бой маданий ва маъна-вий мероси, миллий кадриятлари, урф-одат ва анъаналари, бай-рам ва маросимларидаги озодлик, эркинлик учун кураш руҳи, ота-боболаримизнинг мустақиллик йўлида кўрсатган жасорати, бунёдкорлик ишлари ҳамда уларни амалга оширишда маънавий руҳ берган тафаккур тарзида намоён бўлади. У асрлар мобайнида йиллар синовига дош бериб, сайқалланиб, такомиллашиб келган. Бу ғоянинг асосида Яратганнинг энг улуғ мўъжизаси бўлмиш ин-соннинг азизлиги ва мўътабарлиги тушунчаси ётади.

Шу туфайли ҳам инсоннинг азизлиги ғояси қадимдан буюк орзу бўлиб, донишмандларимиз ҳаёлини банд этиб келган. Инсон ўз билими ёрдамида оламни гуллаптиб, яшнатади. Аммо бу билимда нафақат яшнатувчи, балки вайрон этувчи куч ҳам мавжуд. Ҳаёт-да эзгулик ҳукмрон бўлиши учун билим яхшиликка, адолатга хизмат қилиши зарур. Бунинг учун эса у соғлом маънавият изми-да бўлиши лозим. Шунинг учун ота-боболаримиз билимни ёвуз-лик қўлига тутқазмасликка ҳаракат қилганлар, уни маънавият билан, иймон-эътиқод, инсоф ва диёнат билан бошқаришга ало-ҳида эътибор берганлар. Бу тамойил халқимиз руҳини, даҳосини акс эттирувчи ўлмас кадриятлар билан узвий боғлиқ. Хусусан, буюк аждодимиз, Соҳибқирон Амир Темурнинг соғлом маънавият маҳсули бўлган «Куч - адолатда» деган шиори миллий ғоянинг таркибий қисмига айланиб кетган, мамлакат бирлигини таъмин-лаш, марказлашган давлат барпо этишда, айниқса, уни бошқа-ришда маънавий асос бўлиб хизмат қилган. Шу боис Амир Темур салтанатида илм-маърифат юксак қадрланган, инсоннинг шаъни, ор-номуси эъзозланган, унинг мол-мулки давлат муҳофазасига олинган. Соҳибқирон бобомизнинг: «Менинг салтанатимнинг у че-тидан бу четига бошида олтин тўлдирилган лаганни ёш бола кўта-риб ўтса ҳам, унинг мулкига ҳеч кимса дахл эта олмайди», деган' сўзлари ҳаётий ҳақиқат бўлиб, бу халқнинг менталитетига син-гиб кетган эди.

Тоталитар тузум шароитида эса инсон сунъий равишда мулк-дан бегоналаштирилди. Одамлар онгига мулк эгаларига нисбатан нафрат туйғуси мажбуран сингдирилди. Бу ўзгалар мулкига кўз олайтириш, ҳатто, тажовуз қилиш учун йўл очди. Одамлар би-ровнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, ўғирлик ва талончиликдан жирканмайдиган ҳолатга келиб қолди, маънавий қашшоқлик му-ҳити пайдо бўлди. Шу сабабли ҳам тарихий хотирани уйғотиш ва ўзликни англаш бугунги кундаги муҳим вазифадир.

Демак, миллий истиқлол мафкурасининг маъно-мазмунини белгилайдиган энг муҳим омиллардан бири халқимизнинг қади-мий ва бой тарихидир. Чунки тарих - буюк мураббий. У инсонга ибратли хулосалар берибгина қолмасдан, баъзан аччиқ сабоқлар-ни ҳам тан олишга ундайди. Тарихга берилган холис баҳо миллий ғоянинг ҳаётийлиги ва таъсирчанлигига асос бўлади.

Бундан неча асрлар аввал яратилиб, ҳозирга қадар юртимиз кўркига-кўрк бағишлаб келаётган қадимий обидалар, осори ати-қалар халқимизнинг юксак салоҳияти, куч-қудрати, бунёдкорлик анъаналаридан далолат. Улар Ватанимизнинг шонли тарихи тўғри-сида яққол тасаввур ва тушунчалар беради, шу муқаддас диёрда яшайдиган ҳар бир инсон қалбида ғурур-ифтихор туйғуларини уйғотади. Миллатимизнинг ўзига хос шарқона турмуш тарзи, та-факкури ва дунёқарashi, ҳаётга, воқеликка муносабатини ифода этувчи халқ оғзаки ижоди намуналари, «Алпомиш», «Шашма-қом» каби дурдона асарлар, асрий идеалларни ўзида ифода этган миллий қаҳрамонларнинг ибратли ҳаёти ҳам миллий мафкура-миз озикланадиган манбалардан. Халқимизнинг эртак ва масалла-рида, ривоят ва афсоналарида эзгулик, адолат, тенглик, инсоний меҳр-муҳаббат тараннум этилган. Уларда Ватаннинг муқаддасли-ги, инсоннинг азизлиги, илмнинг қадрлилиги тарғиб этилган. Ҳами-ша ёмонлик устидан яхшилик, ёвузлик устидан эзгулик ғолиб чиқиши ва ёвуз кучларга қарши курашда ҳалоллик, ҳаққўйлик, одамгарчилик, тантилик, меҳр-оқибат каби олижаноб фазилят-лар маънавий-руҳий таянч бўлиши асослаб берилган. «Алпомиш»да инсон шаъни, йигитлик орияти ҳимоя қилинса, «Шашмақом»да халқнинг асрий орзу-умидлари юксак бадий дид билан куйга со-линган. Спитамен, Жалолоддин Мангуберди, Амир Темур каби миллий қаҳрамонларимизнинг Ватан тақдири учун олиб борган қаҳрамонона курашлари, она-Ватан озодлиги йўлида кўрсатган жасоратлари ҳар биримизда чексиз фахр ва ғурур ҳиссини уйғо-тади. Инсон шаъни, аввало, ўзини ҳимоя қилиш, ўз қадрини би-

лишдан бошланади. Шу маънода, халқнинг ўзини қадрлай билиши ғоят муҳим. Чунки ўзини қадрлайдиган халқ ҳеч қачон тақдирини бировга боғлаб қўймайди. Ўз қадрини билган одам Ватанига хиёнат қилмайди. Унинг қалбида эл-юртига хиёнат қилувчи ориятсиз кимсаларга нисбатан чексиз нафрат яшайди.

Мухтасар қилиб айтганда, миллий истиқлол ғоясининг тариҳий илдишлари деганда, аجدодларимизнинг ибратли ҳаёт йўли, тафаккур тарзи, амалий фаолияти, бунёдкорлик ишлари, энг яхши урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари, мустаҳкам иймон-эътиқоди фуқароларимиз учун намуна эканлиги, хато, камчилик-нуқсонлардан эса тўғри хулоса ва сабоқлар чиқариш учун асос бўлиши тушунилади.

Миллий истиқлол ғоясининг фалсафий негизларини, аввало, ижтимоий тафаккурнинг мумтоз намуналари бўлган дунёвий, диҳний, афсонавий қарашлар, дунё фалсафаси дурдоналари белги-лайди. Қадимги юнон файласуфи Гераклит ўзининг Шарққа ўтган ғоявий устозларини, «Авесто»дек муқаддас китобда битилган фалсафий фикрларни назарда тутиб, юртимизга «фалсафий тафаккур бешиги» деб таъриф бергани бежиз эмас. «Авесто»да ифода-ланган фалсафий тамойиллар ва миллий ғоялар, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш, олам ва одамнинг яралиши, инсон ва унинг камолоти ҳақидаги диний ва илмий қарашлар, поклик, ҳалоллик, мардлик каби қомил инсон сифатлари бугунги дунёқараш шаклланишига самарали таъсир ўтказди.

Бу ғоя халқимизнинг ўзига хос турмуш тарзи, тафаккури ва дунёқарашини акс этган эртақ ва афсоналардан, миллий қаҳрамонларининг ҳаёти ва фаолиятидаги ибратли мисоллардан озиқланади. Унинг шаклланишида Қуръони Карим ва ҳадисларда зикр этилган ҳикमतлар, дунёвий ва диний қарашлар, халқимизнинг эзгу ғоялари муҳим аҳамият касб этади. Бу борада донишманд аجدодларимизнинг озошлик тўғрисидаги ғоялари ниҳоятда муҳим аҳамиятга молик. Айниқса, ўнлик санок системасини бутун инсоният учун энг қулай бўлган ҳисоблаш тизимига айлантирган, инсониятга «Алгебра» фанини ҳаётига келтирган, алгоритмик кетма-кетлик ус-луби ҳақидаги илк ғояни кашф қилган Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмийнинг дунёвий кашфиётлари, табиатшуносликка оид қатор фанларни кашф этиб, том маънода Шарқ натурфалсафасининг отаси бўлган Абу Райҳон Берунийнинг ижтимоий-ахлоқий қарашлари бугунги кун учун ҳам муҳим. Фалсафа тарихи, мантиқ, мушоҳадашунослик, ахлоқ сингари соҳалардан ташқари, социологияга

оид илк фалсафий тизимни ишлаб чиққан Абу Наср Форобийнинг адолатли жамият ҳақидаги қарашларининг ўз ўрни бор. Нафақат тиббиёт фанининг асосчиларидан, балки мантиқ илмида ҳам му-тафаккирлардан бири бўлган, рационализм ва иррационализмни синтез қилиш асосида инсон руҳиятини нигилистик инкироздан асраб қолган, XX аср Ғарб файласуфлари, экзистенциалистлари томонидан Ғарбий Европани маънавий тушкунликдан қутқарили-шида асос бўлган ана шу ғоя асосчиси - Абу Али ибн Синонинг дуализм таълимоти ҳам бунда ўз ўрнига эга. Мутафаккир шоир Алишер Навоийнинг комил инсон ҳақидаги фалсафий мушоҳада-лари, Бобур ва Машраб, Бедил ва Аҳмад Дониш ҳамда асримиз бошидаги маърифатпарвар зиёлиларнинг фаолияти ҳам миллий истиқлол ғоясининг теран томирларидир,

Бу ғоянинг фалсафаси, унинг маъно-мазмунни, асосий тушун-ча ва тамойиллари миллий давлатчилигимизни қайта тиклаб, жамиятимизнинг тараққиёт йўлини назарий ва амалий жиҳатдан белгилаб берган Президентимиз Ислон Каримов асарларида чу-кур ифода этилган. Бу асарларда мамлакатнинг ривожланиш йўли, унинг ўзига хос хусусиятлари, олдимизга қўйилган устувор вази-фаларни амалга ошириш имкониятлари кўрсатиб берилган.

Миллий истиқлол мафкурасининг фалсафий асоси умуминсон-ниятнинг бой тарихий ўтмишига, шунингдек, қадимги Шарқ, Юнон, Рим ва бошқа фалсафа мактабларининг меросига ҳам тая-нади. Хусусан, Сукрот, Платон, Аристотель сингари мутафак-кирларнинг асрлар давомида ўз кадр-қимматини йўқотмай кела-ётган доно фикрлари, жаҳон фалсафасининг ўрта асрлар ва ҳозир-ги замон намояндаларининг қарашлари ҳам миллий истиқлол маф-кураси тамойилларини асослаш ва бойитиш, уларга ҳаётий руҳ бағишлашда муҳим аҳамият касб этади. Конфуцийнинг фалсафий ҳикматлари, Платоннинг «ғоялар дунёси ва соялар дунёси» тўғри-сидаги таълимоти, Гегель диалектикаси, гуманистик замонавий фалсафий оқимларда илгари сурилаётган ғоялар ҳам миллий ис-тиқлол мафкурасининг умуминсоний асосларидир.

Хуллас, ўтмиш фалсафаси, азалий эзгу ғоялар ва тарих са-боқлари миллий ғоямизнинг маъно-мазмунини белгилашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Одамларни эзгу идеалларга ишонти-риш, уларни шу идеалларга эришиш йўлида .уюштириш, олижа-ноб мақсадлар сари сафарбар этишда тарихий ва фалсафий асос-лар бу ғоя учун улкан аҳамият касб этади. Чунки халқнинг ўз тарихини билиши, ўзлигини англаши, руҳи, кайфияти, ҳисеий

кечинмалари ва фаолият кўрсатишга шайлиги унинг ҳаракат дас-тури бўлган умуммиллий ғояга ишончи билан белгиланади. Бу, ўз навбатида, мамлакатимиз иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришларни чуқур идрок этиб, бугунги долзарб ва-зифалар ва келажакни англашга ёрдам беради. Эски иллатлар-нинг тобора барҳам топиб бориши, янгича фикрлаш ва замонавий тамойилларга интилиш истиклол мафқурасидан келиб чиқадиган ва-зифаларни тўла адо этишда муҳим ўрин тутаети.

Миллий истиклол ғоясининг асосий таянч нуқтаси ҳам ижти-моий даражадаги миллий ўзликни англата олишида. Яъни, мил-лат ўзини халқ сифатида, эл сифатида англамагунча, у ўзининг обрўи, кадр-қиммати, ор-номуси ҳақида қайғура олмайди, мил-лий ғурур ва ифтихор туйғусини ҳис этмайди. Ўзбекистон диёри-да қадимдан турли цивилизация вакиллари, маданият қатламлар, хилма-хил эътиқод ва дунёқарашлар ёнма-ён яшаб келган. Бу замин ота-боболаримиз яшаб ўтган азалий ва муқаддас макондир. У Шарқ ва Ғарб, Шимол ва Жануб, қадим ўтмиш ва Буюк кела-жакнинг туташган жойи, Марказий Осиёнинг юраги, инсоният тафаккури, фан ва маданиятининг энг кўҳна ўчоқларидан бири-дир. Бу тупроқда жаҳонни ҳайратга солган цивилизациянинг ил-дизлари вужудга келган, инсоният тарихининг энг қадимги давр-ларига мансуб диний ва фалсафий анъаналар шаклланган.

Миллий истиклол мафқураси халқимизнинг бунёдкорлик са-лоҳияти ва танлаган йўлининг тўғрилигини англаш омили ҳам-дир. У ўтмишни келажак билан боғлайдиган маънавий кўприк бўлиб хизмат қилади. Яъни халқимизнинг ўтмишда эришган маънавий бойликларига эгалик қилишига, онгимизга, шууримизга сингиб кетган ўзбекона тафаккур тарзи орқали бугунги воқелигимизни акс эттиришда, уни бошқаришда ва бой тарихий тажрибаларга таянган ҳолда келажакимизни бунёд этишда ғоявий таянч бўлади. Бу ғоя турли сиёсий партия ва ижтимоий гуруҳлар мафқураси-дан устун турадиган социал феномен - ижтимоий ходиса. Унда бирон-бир дунёқараш мутлақлаштирилмайди ёки у мавжуд сиё-сий ҳокимиятни мустаҳкамлаш мақсадида сиёсий қуролга айлан-тирилмайди. Балки, у ўз мазмун-моҳиятига кўра, Ўзбекистон-нинг ижтимоий-сиёсий тараққиётига хизмат қилади, барча сиё-сий партиялар, миллат ва қавмлар, гуруҳ ва қатламларнинг юқорида қайд этилган умумий манфаатларини ифодалайди.

Миллий истиклол ғояси тарихий хотирани уйғотиш, ўтмиш-дан сабоқ чиқариш ва ўзликни англаш мезони ҳамдир. Халқнинг

ижтимоий даражадаги ўзлигини англаши тарихий хотиранинг уйғониши билан узвий боғлиқ. Шу туфайли халқ ўзининг ўтми-шидан сабоқ чиқаради, қай мақсад сари, қандай йўлдан бориш лозимлигини аниқлайди ва шу асосда ўз истиқболини белгилайди.

Миллий истиқлол мафқураси юқорида қайд этилган сифатларга эга бўлган тақдирдагина жамият ҳаётида етакчи муҳим мафқуравий вазифаларни бажара олади. Улардан бири - мустақил дунёқараш ва эркин тафаккурни шакллантириш. Бусиз жамиятни демократик тараққиёт йўлига олиб чиқиб бўлмайди. Мустақилликка эришганимиз-дан сўнг бир қолипга солинган тоталитар тузум тазйиқидан кутул-дик. Президентимиз таъкидлаганидек: «Мустақилликка эришганимиз-дан сўнг биз сохта мафқуранинг яккахокимлигидан кутулдик. Маънавиятни, мафқурани зуғумлардан озод қилиб, эркин фикрга, миллий тафаккурга кенг йўл очдик. Эндиги асосий вазифа кишилари-мизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончи ортиб бори-шидир. Чунки тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйикдан, кул-ликдан кутулмаса, инсон тўла озод бўлолмайди». Бу шунинг учун зарурки, мустақил фикр юритувчи инсонгина ижобий нарсаларни бунёд қилишга, зарур моддий ва маънавий бойликлар яратишга, ҳаётни яхши томонга ўзгартиришга кодир бўлади.

Бу борада ҳар қайси фуқаро, ҳар биримиз: «Шу давлат, шу жамият менга нима берди?» деб эмас, балки: «Мен Ватанимга, элу юртимга нима бердим?» деб ўйлашимиз ва шу ақида билан яша-шимиз лозимлиги асосий тамойилга айланиши керак. Халқимизга хос бўлган иймон-этиқод, инсоф-диёнат, саховат, ҳалоллик, меҳр-оқибат, шарму ҳаё каби фазилатларни юксалтириш ҳам миллий истиқлол ғоясининг таркибий қисмидир. Бундай олижа-ноб инсоний фазилатлар аслида халқимизнинг қонида бор. Фақат тарихимизнинг муайян даврларида, ёт ҳукмрон мафқуралар тазйиқи остида улар тўла-тўқис намоён бўла олмаган. Шунинг учун ҳам биз ушбу шарқона фазилатларни, улардаги инсон учун ибрат бўладиган жиҳатларни эъзозлашимиз, ривожлантириб, умуминсоний кадриятлар даражасига кўтаришимиз, уларни тарғиб этишимиз лозим. Халқимизга хос меҳмондўстлик, уй-рўзғор юритиш маданияти, оиладаги, қариндошлар, дўсту биродарлар ўртасидаги самимий муносабатлар каби одат-удумларнинг ибрат-ли жиҳатлари кўп. Лекин бу барча урф-одатлар ҳам бирдек иб-ратли дегани эмас. Айниқса, баъзан учраб турадиган миллий қад-

Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. -Т.: "Ўзбекистон", 1995, 34-35-бет.

риятларимизга зид бўлган манманлик, ўзини кўз-кўз қилиш, исрофгарчилик, ортикча дабдабозлик, юзаки хушомадгўйлик каби кусурлар анъаналаримизга доғ туширади.

Ватанимизнинг ютуғи ҳам, равнақи ҳам шу юртда яшовчи фуқароларнинг барчасига бирдек тааллуқли. Шу боис, ҳар бир фуқаро қалбида мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар-га дахлдорлик ҳиссини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. Шунда-гина барча фуқаролар қалбида Ватан истиқболи учун фаол бўлиш, эл-юрт учун фидойилик туйғулари янада кучайиб боради. Миллий истиқлол ғояси ватандошларимиз тафаккурида нафақат ўзли-гини англаш, тарихий хотирага садоқат, балки муқаддас қадр-ятларимизни асраб-авайлаш, уларни келажакка омон-эсон етказиш каби тушунчаларга ҳам таянади. Бу муҳим жиҳат унинг халқ ўтмиши, мероси, тарихи билан узвий алоқадорлигини кўрсатади. Бунда халқнинг ўчмас тарихий хотираси, асрлар мобайнида асраб-авайлаб, ривожлантириб келаятган кадриятлари мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилади.

Ҳар қандай миллий ғоя ва мафқуранинг амал қилиш тамойиллари мавжуд бўлади. Миллий истиқлол ғояси ҳам худди шундай бўлиб, унинг амал қилиш тамойиллари ўзига хос тарзда намоён бўлмоқда. Бу тамойиллар амалий фаолият, жамиятимиз аъзола-рининг яшаш тарзи, хатти-ҳаракати, фаолияти учун маънавий мезон сифатида муҳим аҳамият касб этади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, **миллий истиқлол ғояси-нинг амал қилиш тамойиллари** бир бутунликда, чамбарчас алоқадорликда намоён бўлади. Масалан, умуминсоний кадриятлар-нинг устуворлиги қонун устуворлигига, бу эса жамият ҳаётининг эркинлашуви, инсон ҳуқуқларининг таъминланишига кенг имко-ниятлар яратади. Ўз навбатида, миллий кадриятларга ҳурматни шакллантириш Юрт тинчлиги, Ватан равнақи, Халқ фаровонли-ги каби эзгу ғояларга содиқлик туйғуларини тарбиялайди. Булар-нинг барчаси бугунги кунда мамлакатимизда демократик ислохот-ларни янада чуқурлаштириш, кучли фуқаролик жамиятини шакл-лантиришга ёрдам беради.

Миллий истиқлол ғояси **инсонпарварлик тамойилига** амал қилишни тақозо этади. Мамлакатимизда халқимизнинг муқаддас кадриятлари ҳамда улкан тарихий меросига таяниб, шунингдек, умумэтироф этилган демократик тамойил ва меъёрларга риоя қилган ҳолда, инсонпарвар жамият ва демократик давлат барпо этилмоқда. Ўзбекистон Конституцияси ва мамлакатимиз қонунла-

рида фуқароларимизнинг ҳуқуқлари тўла қафолатланган. Бу ҳуқуқий асосга таянган ҳолда ғайриинсоний қарашларнинг ҳаёти-мизга таъсиридан мутлақо халос бўлиш, халқнинг куч-қудратини заифлаштирувчи айрим маънавий нуқсонларга барҳам бериш жараёни изчил амалга оширилиши керак. Бу эса демократия мо-ҳиятини том маънода англаб етишни, ҳокимият органлари ва фу-қаролар ўртасидаги муносабатлар маданиятини янада юқорига кўтаришни талаб этади.

Миллий истиқлол ғояси виждом **эркинлиги тамойилига** ҳам таянади. Виждон эркинлиги одамзод азал-азалдан интилиб кел-ган, хилма-хил даража ва кўринишларда амалга оширган умум-инсоний тамойиллардан биридир. «Виждон эркинлиги» «эътиқод эркинлиги» тушунчасидан кўра кенг мазмунга эга. «Эътиқод эр-кинлиги» инсоннинг бирор-бир ғояга, жумладан, динга эътиқод қўйишда ўз ихтиёри билан иш тутишини ифодалайди. «Виждон эркинлиги» эса муайян кишининг бирор динга, ғояга эътиқод қили-ши ёки умуман эътиқод қилмаслигини ҳам англатади. Инсон дин-дор, динсиз, дахрий ёки художўй бўлиши, бут ва санамларга сиғиниши, бутунлай худосиз бўлиши ҳам мумкин. У дунёвий ёки диний билимлар тарафдори сифатида намоён бўлиши мумкин. Аммо бу - ана шу кишини айблаш учун асос бўлмайди, балки кимнинг қандай эътиқодга эга бўлиши ёки бўлмаслиги унинг виждонига ҳавола этилади, демакдир. Аммо бу тамойил виждон ва бурч, жамиятдаги бошқа умуминсоний талабларни тан олмаслик, турли ақидаларни мутлақлаштириш, бошқалар учун қадрият бўлган нарсаларни менсимаслик дегани эмас. Балки, кишининг ишончи, эътиқоди соҳасидаги англаб олинган эркинлиги, жамият қонунларига мос ҳаёт кечириши демакдир.

Фикрлар ранг-баранглигини қарор топтириш - миллий ғоямизнинг тамойилларидан бири, демократик жамият барпо этишнинг асосий шарти. Демократия давлат ва жамият қурили-ши, уни идора этишнинг энг мақбул шакли сифатида ҳар бир фуқарога ўз қарашларини, фикрини эркин ифода этиш учун ша-роит яратади. Бу эса инсоннинг мамлакат сиёсий-ижтимоий, ма-даний, иқтисодий ҳаётидаги иштирокини, қонунларни ишлаб чи-қишда, уни ҳаётга жорий этишдаги фаоллигини таъминлайди. Миллий истиқлол ғоясининг ушбу тамойили оламдаги турли-ту-манлик билан инсоният дунёсидаги хилма-хилликнинг, одамлар фикрлаши, орзу-умидлари, ғоя ва мақсадлари соҳасидаги ранг-барангликнинг уйғунлигини ҳам ифодалайди. Фикрлар ранг-ба-

ранглиги миллий истиқлол мафкурасига жон бағишлайди, унинг такомиллаштиришга ёрдам беради. Ана шу асосда бу мафкура хил-ма-хил фикрлар билан бойиб боради, турли ғояларни ўзига дои-мий сингдириш имконига эга бўлади.

Умуминсоний кадриятларнинг устуворлиги - миллий истиқлол ғоясининг асосий тамойилларидан бири. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида жамият ҳаётининг, хусусан, мафкуравий жараёнларнинг ҳам ҳуқуқий меъёрлари аниқ белгилаб қўйилган. Конституциянинг 12-моддасида «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Хеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас», деган қоида мус-таҳкамланган. Бу, ўз навбатида, фуқаролар онгида истиқлол дунё-қарашини шакллантириш, уларнинг жаҳон тажрибасини, умумин-соний демократик кадриятлар моҳиятини ўрганишни талаб этади. Миллий истиқлол ғояси эркин фуқаролик жамиятига ўтиш жараёнида халқ тасаввурини ўзгартириш ва янгича маъно-мазмун би-лан тўлдириш, ҳуқуқий давлатчиликка хос тамойилларни турмуш тарзига айлантиришда умуминсоний кадриятларга таянади. У халқ-нинг орзу-умидларини умуммиллий даражада юксалтириб, одам-ларни умумбашарий интилишлар томон етаклайди.

Миллий кадриятларга содиқлик тамойили миллий ғоянинг таянчидир. Мустақилликка садоқат ҳиссини барчада баробар шакллантириш, фуқаролик туйғусини мустаҳкамлаш, миллий кадриятларимизни эъзозлаш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир. Бу туйғуга Шарқ, айниқса, ўзбек оилаларида болалар тарбияси жараёнида катта аҳамият берилади. Шу билан бирга, маҳалла ва мактаблар, ўқув муассасалари, меҳнат жамоалари ҳам бу борада ўз ўрнига эга. Бу тамойил Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилаётган ҳар бир фуқаронинг ўз миллий кадриятларини асраб-авайлаши, келажак авлодларга етказиши учун тўла имкониятлар яратилишини ифодалайди. Аждодларимиз мероси, маданий бойликлар, мумтоз кадриятларни ҳурмат қилиш бу та-мойилнинг асосий жиҳатидир.

Жамият ҳаётини демократлаштириш миллий истиқлол ғоясининг амал қилиш тамойилларидан биридир. Мамлакатимизда демократик институтлар фарлиятини йўлга қўйиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш узок муддатли жараён. Президентимиз Ислон Каримов буни қуйидагича таъкидлаган эди: «Демократия жамиятнинг кадриятига, ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи

керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халкнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмайди. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилла-рини ўзлаштиришдан иборат анча узоқ муддатли жараёнди» . Аммо бу йўлни имкон қадар қисқа муддатда босиб ўтиш, демократияни жамиятнинг устувор кадриятига, унинг барқарор тараққиётини таъминловчи муҳим омилга айлантириш, бир томондан, жаҳон халқлари анъаналарини пухта ўрганиш ва ўзлаштиришни, иккин-чи томондан, аждодларимизнинг адолатли жамият барпо этиш бо-расидаги қарашларини бугунги кунга мослаштириб, миллий қад-риятларимиз заминида жорий этишни тақозо қилади.

Маълумки, **шарқона демократиянинг** қатор жиҳатлари мав-жуд. Бу ғоявий-фалсафий асосда шаклланган инсонпарварликдир. Масалан, Фөробий, Амир Темур, Низомулмулк, Алишер Навоий каби аждодларимизнинг сиёсий қарашлари негизида турли давр-ларда ўзига хос сиёсий маданият шаклланган. Шарқ сиёсий фалса-фасининг муҳим жиҳатларидан бири «меъёр» тушунчасига катта аҳамият берилишидир. Аслида **демократия** - меъёрга асосланган сиёсий маданият. Бу меъёр ҳуқуқ ва бурч, эркинлик ва тенглик ўртасида бўлган мувозанатни ҳам англатади. Шарқда одамларнинг ҳокимият ва сиёсий муносабатларга бўлган муносабати азалдан ўзига хос хусусият касб этган ва бу сиёсий муносабатларнинг нозик жи-ҳатлари билан изоҳланади. Шарқ мутафаккирлари давлатни, ав-вало, жамият тараққиётидаги икки муҳим омил - ижтимоий бар-қарорликни таъминлаш ва ижтимоий адолат мезонларини амалга ошириш воситаси деб тушунган, қонунчилик ва меъёрий тизимлар ҳам ана шу мақсадларга хизмат қилган. Бундай анъана Соҳибқирон Амир Темур давридаёқ бутун дунё меъёрий тизимига ва конститу-циячилигига кучли таъсир кўрсатган. Амир Темур «Тузуклар»и бунинг яққол далили. Яна бир масалага алоҳида эътибор бериш зарур. Шарқ халқлари ҳаётида жамоатчилик фикри азалдан юқори мақом ва мартабага эга бўлиб келган. Кўпгина анъанавий ижтимо-ий институтлар, хусусан, маҳалла ва ўзини ўзи идора қилиш таш-килотлари, асосан, жамоатчилик фикрига таянган. Шу билан бир-га, жамоатчилик фикри ҳар доим давлат қарорлари қабул қилиш-нинг муҳим таркибий қисми бўлиб келган.

Хуллас, Шарқ халқлари, хусусан, мамлакатимиз аҳолисида азалдан ўзига хос демократик анъаналар мавжуд бўлган. Ўз мен-

Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида.б-жилд. —Т.: «Ўзбекистон», 160-бет.

талитети. моҳиятига кўра, умуминсоний кадриятларга нисбатан ўта хайрихоҳлиги туфайли, халқимиз замонавий демократик кадриятларни ҳам тез ўзлаштириб олиши шубҳасиз. Бу, албатта, халқимизнинг тарихий-ижтимоий анъаналаридаги демократик ғоялар, тажрибалар, хусусан, жамоа демократияси намуналари билан ҳам боғлиқ. Бугунги шарқона демократияда кадр, оқибат, андиша, катталарга ҳурмат, она-заминни ардоқлаш борасида ўзига хослик яққол намоён бўлади. Булар эса миллий истиқлол ғояси амал қилишида муҳим аҳамият касб этади.

Миллий истиқлол мафкуриси ҳаётни эркинлаштириш ғоясига таянади. Ўз ҳақ-ҳуқуқини танийдиган, кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга муста-кил муносабат билан ёндашадиган, айна пайтда, шахсий манфа-атларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўра-диган инсонгина миллий ғоя тамойилларини тўғри баҳолай олади. Эркинлаштириш жараёнида инсон ҳақ-ҳуқуқини таъминлаш, гу-мананизм ва умуминсоний кадриятларга риоя этиб яшаш жамияти-миз ҳаётининг асосий мезонига айланиб бормоқда. Жамиятда ло-қайдлик, бепарволик, боқимандалик, порахўрлик каби иллатлар-нинг пайини қирқиш, одамлар қалбида юксак ишонч ва эътиқодни қарор топтириш, ахлоқан пок, маънавий бой, ижтимоий фаол, жисмонан бақувват авлодни вояга етказиш, уларда ватанпарвар-лик, меҳнатсеварлик, одамийлик каби олижаноб фазилатларни тарбиялаш миллий ғоя таъсирчанлигини оширибгина қолмай, де-мократик жамият барпо этиш борасидаги интилишларимиз сама-радорлигини оширади.

Бугунги кунда мамлакатимизда ҳокимият ва бошқарув идора-лари фаолиятида эркинлаштириш жараёни амалга оширилмоқ-да, жамоат ташкилотларининг янги қиёфаси шаклланмоқда, яъни, сиёсий тизим модернизацияси юз бермоқда. Бу жараёнга миллий истиқлол ғояси тамойилларини узвий тарзда сингдириб бориш ва уларни демократик институтлар фаолиятининг таркибий қисмига айлантириш муҳим аҳамият касб этади. Фуқароларни эркинлик тамойили асосида яшаш ва фаолият юритишга ўргатишда турли жамоат, ижодий, илмий ташкилотлар, институтлар, сиёсий партия ва ҳаракатлар, жамғармаларнинг ўрни ҳамда аҳамияти катта. Бу борада давлат органлари, оммавий ахборот воситала-рининг ташаббускорлиги ҳам алоҳида аҳамиятга молик. Бунда ушбу тамойилнинг халқимиз хоҳиш-иродаси, миллий манфаатларига мувофиқлиги, ҳар бир кишида Ватанга содиқлик ва миллий ғурур

туйғусини ўстиришга йўналтирилганлиги, ҳар бир сруқаронинг амалий фаолияти, турмуш тарзи, табиатидан келиб чиқиш катта аҳамият касб этади.

Миллий истиқлол ғоясининг тамойиллари шахс эркинлиги, жамият учун фойдали ишларда инсоннинг фаоллигини ошириш, умуминсоний меъёрларнинг бойитилиши, кишиларда янгича му-носабатлар қарор топиши учун кураш олиб боришни ҳам англа-тади. Бундан кўзланган асосий мақсад - демократик ўзгаришлар ҳаётимизнинг муҳим йўналишига айланган ҳозирги даврда мил-лий истиқлол руҳида фикрловчи, ўз фаолиятида бунга амал қилув-чи комил инсонларни вояга етказишдан иборат. Маданий бозорни ҳам, маънавий соғлом жамиятни ҳам ана шундай кишиларгина яратади, уни янги босқичга олиб чиқади. Бундай кишиларни вояга етказмай туриб, миллий истиқлол ғояси тамойилларининг амалга ошганлиги тўғрисида фикр юритиш қийин. Бу эса ана шундай ки-шиларни тарбиялаш борасида ҳар биримизнинг зиммамизга ул-кан масъулият юклайди.

23-мавзу. Ғоявий тарбия ва замонавий тарғиботнинг долзарб масалалари

Ҳар қандай даврда мустақилликка эришган ва уни мустаҳкам-лаш йўлидан бораётган мамлакатда шаклланаётган янги ғоялар тизимининг мазмун-моҳиятини аҳоли, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига сингдириш зарурати сақланиб қолади. Мустақиллик йил-ларида шаклланаётган янгича дунёқараш ёшларни ғоявий тарбия-лаш, уларда Ватанга садоқат, миллий қадрият ва анъаналарга муҳаббат туйғуларини шакллантиришни назарда тутаяди. Шу асосда шаклланган замонавий фикрлаш ва янгича тафаккур айнан мус-тақиллик ғояси руҳида сайқал топган миллий онг, дунёқараш ва эътиқод маҳсули бўлиб ҳисобланади.

Хдр қандай ғояни аҳоли, айниқса, ёшлар онгига сингдиришда шу соҳада олиб бориладиган тарғибот ва ташвиқот, таълим-тар-бия жараёни муҳим аҳамият касб этади. Маълумки, энг ривож-ланган мамлакатларда ҳам аҳолининг 15%-20%га яқин қисми таъ-лим тизими билан қамраб олинган. Ўз-ўзидан бу тизим доирасида ёшларга ғоя ва мафкура соҳасидаги билимлар ҳам сингдирилади. Тўғри, дунё мамлакатларида аҳолини таълим тизими билан қам-раб олиш даражаси бир хил эмас. Аммо, бу мазкур тизимнинг ғоя ва мафкура тарбиясида муҳим ўрин эгаллаши тўғрисидаги хуло-сани йўққа чиқармайди. Муайян мамлакатда таълим тизими аҳоли-

нинг канчасини қамраб олган бўлмасин, қолган қисми орасида ҳам маърифий фаолият, тарғибот ва ташвиқот олиб бориш зарурати сақланиб қолаверади.

Шахс тарбиясининг муҳим йўналиши ғоявий тарбиядир. **"Ғоявий тарбия"** тушунчаси инсон онги ва тафаккури тизимида шу йўналишдаги дунёқарашни, фалсафий, сиёсий, ҳуқуқий, ди-ний, эстетик, ахлоқий, бадий, касбий ва бошқа тамойилларни муайян мафкура асосида мақсадли шакллантириш жараёнидир. Ҳар қандай тарбия жараёни охир-оқибат, ўз мақсад ва моҳияти-га кўра, ғоявий тарбиядир. Чунки оилани оламизми, болалар боғ-часиними, маҳалла, мактаб, лицей, коллеж, университет ёки академияни оламизми - ҳаммасида бериладиган таълим-тарбия жараёнлари талаба ва тингловчилар дунёқарашини кенгайтириш, уларнинг онгини илмий асосланган билимлар билан бойитиш ҳамда жамият, унинг равнақи учун керак бўлган сифатларни камол топ-тиришга йўналтирилган бўлади. Бу жараён боланинг дунё ҳақида-ги, оламнинг ривожланиш қонуниятлари, инсоний муносабатлар борасидаги ўзига хосликлар, ахлоқ тамойиллари, маънавият тўғрисидаги тушунчаларини кенгайтиришга хизмат қилади.

Муайян халқ, жамият, давлат, ижтимоий гуруҳ, сиёсий партия ёки ҳаракат мафкурасини бошқа бир ижтимоий субъект-га мажбуран сингдириш бу борадаги мақбул бўлмаган усул ҳисоб-ланади. Чунки мафкура - муайян ижтимоий субъект (ёки субъект-лар)га хос мавжуд эҳтиёжлар, тилак, орзу-умидлар ҳамда ман-фаатлар асосида ўша субъектнинг қарашлари, тасаввурлари дунёси ҳамда ғояларининг маҳсули сифатида яратилади. Унда бош-қалар манфаатлари ифодаланмаслиги ҳам мумкин.

Шундай экан, ўзгалар манфаатини кўзловчи мафкурани бош-қа бир халқ онгига зўрлаб сингдириш нотўғри. Муайян мамлакат халқининг ўз ғояси ва мафкуравий қарашлари бор, бу қарашлар тизими ўша мамлакат вакилини юрти билан фахрланиш, унинг келажаги учун қайғуриш, бу йўлда тинимсиз изланиш ва меҳнат қилишга ундаши табиий. Лекин бу қарашларга суянган ва уларни чуқур таҳлил қилиб ўрганган' ҳолда биз ҳам фақат шундай қилсак бўлар экан, биз ҳам шу фақат йўлдан бораёлик, деб бўлмайди. Чунки ҳар бир жамият ривожининг ўзига хос қонуниятлари мав-жудки, ўша жамият аъзолари ўзларининг туб мақсад ва манфа-атларини улар асосида шакллантиради. Ғоявий тарбия ана шу жараёнга хизмат қилади, аслида унинг таркибий қисми ва узвий бўлаги ҳисобланади.

Хар қандай ғоявий тарбиянинг мақсади - жамиятнинг ҳар бир аъзоси ва улар тимсолида ҳар бир ижтимоий қатлам, умуман, аҳолида пировард натижада жамият ривожига туртки берувчи ғояларнинг онгли равишда ўзлаштирилишини, унинг тафаккур ва фикрлаш тарзига айлантирилишини таъминлашдан иборат. Шу маънода, миллий истиқлол мафкуриси Ўзбекистонда яшаб, умр кечираётган ҳар бир фуқаро онги ва шуурига миллий қадриятла-римиз, халқимизнинг бугунги ҳамда келгусидаги манфаатларини ифодаловчи соғлом ғоялар, фикрларни сингдириш ва бу халқ та-факкури тарзида ўз ифодасини топишига эришиш лозим. Бу жи-ҳат мамлакатимиздаги мафкуравий тарбиянинг бош хусусиятла-ридан бири, замонавий тафаккур ва мустақиллик дунёқарашини шакллантиришнинг асосидир.

Муайян ғоя асосида шаклланган дунёқараш - у ҳақдаги тар-тибга солинган, яхлит онгли тизимга айлантирилган билим, та-саввур ва идрок мажмуи бўлиб, у шахсни ҳаётда ва жамиятда муносиб ўрин эгаллашга ундайди. Дунёқарашнинг шаклланиши, эътиқоднинг мустаҳкамланиши учун ёшлик ва ўспиринлик йил-лари ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Бу давр нафақат дунёқараш шаклланиши учун, балки агар маълум бир қарашлар тизими мав-жуд бўлса, уларни ўзгартириш учун ҳам қулай. Шу боис кўплаб мафкуравий таъсирлар, асосан, ёшларга, уларнинг қалби ва он-гига қаратилган бўлиши табиий.

"Ғоявий тарбия воситалари" тушунчаси инсон онгига таъсир кўрсатадиган, унинг дунёқарашини, тафаккур тарзини муайян йўна-лишга соладиган, ўзгартирадиган, жамият, миллатга хос маъна-вий ва моддий асослар, анъаналар, қадриятлар, мерос, турмуш тарзи, мафкуравий омиллар, ғоялар ва қарашларга таянадиган таъсир объектлари мажмуини ифодалайди. Унинг мазмун-моҳия-ти Президентимиз И.А.Каримовнинг "Юксак маънавият - енгил-мас куч" китобида чуқур ва ҳар томонлама асослаб берилган. Маз-кур асарга таянган ҳолда ғоявий тарбия мезонларини шартли ра-вишда бир неча гуруҳга бўлиш мумкин: биринчи гуруҳ — мил-лат, халқ, давлатчилик, маданият, меъморий ёдгорликлар ва бош-қаларни қамраб олувчи тарихни, минг йиллар давомида ривож-ланиб келаётган аграр маданий анъаналарни, географик шарт-шароитга алоқадор тарихий муносабатларни ва бошқаларни ифо-даловчи моддий мерос; иккинчи гуруҳ — халқимизга хос бир неча минг йиллик диний эътиқод, таълим-тарбия, шунингдек, барча илм-фан соҳалари ва улар ривожига муҳим ўрин тутган мута-

факкирлар ва уларнинг асарлари, халқ ижодини қамраб олувчи маданий мерос; учинчи гуруҳ — халқимизга хос анъаналар, урф-одатлар, маросимлар, байрамлар, турмуш тарзи билан боғлиқ бошқа маданий омиллар; тўртинчи гуруҳ халқ кадриятлари, та-факкур тарзи, халққа хос мафкуравий хусиятлар, руҳият ва ўзаро ижтимоий муносабатлар; бешинчи гуруҳ — ҳозирги жамияти-мизда бевосита амалий фаолият юритаётган, инсон тарбиясида катта таъсирга эга, умуман, мафкуравий дунёқараш шакллани-шида бош роль ўйнайдиган таълим-тарбия масканлари, ОАВ, ку-тубхона, театр, санъат саройлари ва шу каби бошқа мафкуравий таълим воситаларини ўз ичига олади.

Ғоявий тарбия масаласи ҳар бир давр ва жамиятга хос бўлиб, бунда давлат ва жамият олдида маъсулиятни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳ-лил қилиб, уларнинг бу борада қандай ўрин тутишини яхши ан-лаб олиш мақсади ҳам ётади. Ҳар қайси халқ ёки миллатни унинг тарихи, ўзига хос урф-одатлари ва анъаналари, ҳаётий қадри-ятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, таби-ийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгор-ликлар энг муҳим омиллар сифатида хизмат қилади. Масалан, шу заминдан етишиб чиққан буюк зотлар, олим уламолар, сиё-сатчи ва саркардалар, умумбашарий цивилизация ва маданият-нинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кўтарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улўғ алломаларнинг хизматлари катта. Бу кўҳна тупроқда миллодгача бўлган даврда ва ундан кейин қурилган мураккаб иншоотлар, ҳали-хануз ўзининг кўрку тароватини сақлаб келаётган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан ўлкамизда деҳқончилик ва ҳунармандчи-лик маданияти, меъморлик ва шаҳарсозлик санъати юксак дара-жада ривожланганидан далолат беради ва мамлакатимиз худуди-да мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий-мафкуравий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйха-тига киритилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Бундай ўлмас осо-ри атиқалар бу кўҳна ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда қадимдан буюк маданият мавжуд бўлганидан гувоҳлик беради ва табиийки, инсоннинг ғоявий дунёсини шакллантиришда қандай кучли таъсирга эга бўлганига эътиборимизни жалб қилади.

Ғоявий тарбияда халқ огзаки ижоди муҳим ўрин тутиб, у мил-латимизнинг ўзлигини намоён этадиган, уни авлодлардан авлод-

ларга ўтказиб, тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамот синовларидан омон чиқариб, ўзлигини доимо сақлаб келаётган эл-юртимизнинг бағрикенглик, матонат, олижаноблик, вафо ва садоқат каби эзгу фазилатларини ўзида ифода этади. Шу ўринда ғоявий тарбия мезонларидан бири бўлган муқаддас динимизнинг аҳамияти бекиёс-дир. Дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифати-да одамзоднинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адо-лат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, улар-ни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир.

Хар бир илмий янгилик, яратилган кашфиёт - бу янгича фикр ва дунёқарашга туртки беради, ғоявий тарбия мезонлари шакл-ланишига ўзига хос таъсир ўтказади. Шу нуқтаи назардан қара-ганда, заминимизда яшаб ўтган буюк алломаларимиз, мутафак-кир боболаримизнинг ибратли ҳаёти ва фаолияти, бемисл ил-мий-ижодий кашфиётлари бугун ҳам жаҳон аҳлини ҳайратга со-лаётганини ғурур билан таъкидлаш лозим. Жамият эса ўз зами-нининг мутафаккирлари, дини ва кашфиётлари, маърифат, илму фан, маданият каби соҳаларидан буларнинг барчасини ўзида уй-ғунлаштирган халқимизнинг ғоявий олами нақадар бой ва ранг-баранг эканини исботлаб беришда, уни намуна қилиб кўрсатишда фойдаланади. Бундай ноёб ва бебаҳо бойликни ҳар томонлама чу-қур ўрганиш, унинг маъно-мазмунини авлодларга етказиш маса-ласи барча, биринчи галда, зиёлилар, бутун жамоатчилик учун ҳам қарз, ҳам фарз ҳисобланади.

Хар қайси миллатнинг ўзига хос мафқурасини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири бекиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари, илк ҳаётий тушунча ва тасаввурлари, биринчи галда, оила бағрида шаклланади. Бола-нинг характери, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган мафкура-вий мезон ва қарашлар — яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори оила шароитида қарор топиши табиийдир. Шунинг учун ҳам айнан оила муҳитида пайдо бўладиган ота-онага ҳурмат, улар-нинг олдидаги умрбод қарздорлик бурчини чуқур англаш ҳар қайси инсонга хос бўлган одамийлик фазилатлари ва оилавий муносабат-ларнинг негизини, оиланинг ғоявий асосини ташкил этади.

Ғоявий тарбия мезонлари ҳақида сўз кетганда, маҳалланинг ўрни ва таъсири хусусида тўхталиш зарур. Маълумки, ўзбек ма-ҳаллалари азалдан чинакам миллий кадриятлар маскани бўлиб

келади. Ўзаро меҳр-окибат, аҳиллик ва тотувлик, эҳтиёжманд, ёрдамга муҳтож кимсалар ҳолидан хабар олиш, етим-есирлар-нинг бошини силаш, тўй-томоша, ҳашар ва маъракаларни кўпчи-лик билан бамаслаҳат ўтказиш, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам бирга бўлиш каби халқимизга хос урф-одат ва анъаналар, авва-ламбор, маҳалла муҳитида шаклланган ва ривожланган. Халқи-мизга хос ўзини ўзи бошқарув тизимининг бу ноёб усули қадим-қадимдан одамларнинг нафақат тилида, балки дилида, бутун ҳаётида чуқур жой эгаллагани бежиз эмас. «Маҳалла — ҳам ота, ҳам она» деган ҳикматли нақл ана шу ҳаётий ҳақиқатнинг ифода-си сифатида қабул қилинади. Ҳар қайси хонадон, бутун эл-юрт-даги мафкуравий иқлим ва вазиятни англамоқчи бўлган киши, бу борадаги ҳақиқий манзаранинг ёрқин ифодасини, аввало, маҳал-ла ҳаётида худди ойнадек яққол кўриш имконига эга бўлади.

Ғоявий тарбия мезонларидан яна бири илму маърифат, таъ-лим-тарбия бўлиб, уларга инсон камолоти ва миллат равнақининг энг асосий шарти ва гарови сифатида қаралган. Келажак пойдево-ри билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ. Бунинг учун ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида, аввало, шахсни кўриши зарур. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, фарзандларни муста-қил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш иши таълим-тарбия соҳаси-нинг асосий мақсади ва вазифаси бўлиб қолади. Бу эса таълим ва тарбия ишини уйғун ҳолда олиб боришни талаб этади.

Таълим муассасалари Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёт стратегияси, ўзбек халқининг буюк давлат барпо этиш борасидаги мақсад-муддаолари, миллий истиқлол ғояларини ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг устувор йўналишларига хизмат қилади. Бу борада жамият ҳаётининг барча соҳаларини қамраб олиш, таъ-лим-тарбия, тарғибот-ташвиқотнинг самарали усул ва воситала-ридан оқилона фойдаланиш тақозо этилади. Бунда Кадрлар тай-ёрлаш миллий дастури асосида ўқувчи-талабалар онгида миллий ғоя ва миллий истиқлол мафкурасини шакллантириш ишларини узлуксиз тарзда олиб бориш, таълим муассасаларида болалар ва талабаларнинг ёшига мос равишда миллий истиқлол мафкураси-ни сингдиришда дифференциал педагогик-психологик дастурлар яратиш, ўқув дастурлари, дарслик ва қўлланмаларда миллий истиқлол мафкураси ғояларини теран акс эттириш, мактаб, ли-

цеи, коллеж, институт ва университетларда мафкуравий тарбия-ни бугунги кун талаблари даражасига кўтариш, педагог кадрлар-нинг мафкура борасидаги билимларини чуқурлаштириш муҳим аҳамиятга эга йўналишлардир.

Таълим-тарбиянинг ҳар бир босқичи, ўз навбатида, миллий ғояларни ёшлар қалби ва онгига сингдиришнинг ўзига хос омил-ларини назарда тутди.

Мактабгача таълим муассасалари. Бу ўринда ҳар бир ота-она-нинг ўз фарзандининг мактабгача тарбияси унинг кейинги тараққиёт даврида қанчалик аҳамият касб этиши, бу давр узлуксиз таълим ва тарбиянинг муҳим босқичи эканини англаб етишига эришиш зарур. Бунда оиланинг мактабгача таълим муассасалари тизимига изчил уйғунлашувига эришишни назарда тутиш керак. Бу даврдаги барча мактабгача таълим-тарбия муассасалари болалардаги умумий са-водхонлик ва мактабдаги таълим-тарбияга тайёрлаш жараёнининг муҳим ва зарурий босқичи сифатида қаралиши лозим.

Бевосита таълим берувчи муассасалар (мактаблар, лицей, касб-хунар коллежлари, олий ўқув юртлари) мафкуравий тарбиянинг асосий ўчоқларидир. Уларнинг барчасида амалга ошириладиган мафкуравий таълим жараёнида, барча ўқув қўлланмалари ва дарс-ликлар, қўшимча адабиётларда қуйидаги омиллар устувор аҳами-ят касб этиши лозим. Шу билан бирга, Ватанга садоқат туйғусини шакллантириш; она тилимизга муҳаббат уйғотиш, миллий қад-риятларни ҳурмат қилиш ва эъзозлаш, эзгулик тимсоли бўлган аёлни улуғлаш, оиланинг ватанпарварлик хиссини тарбиялашда-ги ролини кўрсатиш, маҳалланинг демократия дарсхонаси ва ўз-ўзини бошқариш мактаби эканини тушунтириш муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари, умуминсоний қадриятларнинг мил-латлараро тотувлик, бағрикенглик, дунёвий илмларга интилиш ва илғор маданиятни шакллантириш воситаси эканини уқтириш, дин ва дунёвий билимларнинг ўзаро қарама-қарши эмаслигини англашиш, маърифатнинг шахс интеллектуал салоҳиятини оширишдаги имкониятлари кенглигини исботловчи далиллар кел-тириш, сиёсий ва ҳуқуқий маданият соғлом дунёқарашнинг му-ҳим омилли эканлиги тўғрисидаги маълумотларни кўпайтириш бу боардаги зарур билимларни ўзлаштиришга ёрдам беради.

Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмай-ди. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида бутун мамлакат миқёсида таълим ва тарбия, илм-фан, касб-хунар ўргатиш ти-зимларини тубдан ислоҳ қилишга ниҳоятда катта эътибор қара-

тилди. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ишлаб чиқилди. Уни амалга ошириш жараёнида мактаб таълими, айниқса, умумтаълим мактабларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлашга эътиборни кучайтириш кун тартибидаги энг муҳим ва жиддий масалага айланган эди. Ҳозирги кунда истиқлол даврида барпо этилган, барча шарт-шароитларга эга бўлган академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари, олий ўқув юртлирида таҳсил олаётган, замонавий касб-ҳунар ва илм-маърифат сирларини ўрганаётган, ҳозирда икки-уч тилда бемалол гаплаша оладиган минг-минглаб ўқувчилар, катта ҳаётга кириб келаётган, ўз истеъдоди ва сало-ҳиятини ёрқин намоён этаётган ёш кадрлар мисолида маънавият-нинг юксалишини кузатиш мумкин ва табиийки, бундай шароит-да гоёвий тарбия мезонлари ҳам даврга мувофиқлашиб боради.

Гоёвий тарбия мезонларидан бири **масъулият туйғуси** билан яшаш ҳиссини шакллантиришдир. Масъулият одамнинг ҳар бир иши, фаолияти натижасини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда, унинг ўзи ва ўзгалар учун нима қила олишини, ўз бурчини англай олиш хусусиятидир. Масъулиятни ҳис қилган инсон ишни доимо пухта режалаштириб, унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қилади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи, салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади. Бу борада шахсий ва фуқаролик масъулиятининг уйғунлигини англаш лозим. Биринчиси - шахс-нинг кундалик фаолиятдан келадиган шахсий жиҳатни назарда тутса, иккинчиси — жамият манфаатларини назарда тутди, аммо улар бир-бирига мутлақо қарама-қарши эмас. Фуқаролик масъулиятини ҳис этган инсон, энг аввало, ўзи меҳнат қилаётган жамоа ёки таълим олаётган ўқув даргоҳи, ўз маҳалласи ва юрти равнақини ўйлайди. Бугунги кунда мустақил Ватанимиз фуқаролари учун асосий мақсад Ватан равнақи, Юрт тинчлиги ва Халқ фаро-вонлиги учун хизмат қилиш бўлса, демак, ҳар бир юртдошимиз фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини ана шу гоёларни амалга ошириш борасидаги фаолият белгилайди.

XX аср охирида Ғарбда кенг тарқалган назариялардан бирига кўра, одамлар масъулият нуқтаи назаридан икки тоифага бўли-нади. Биринчи гуруҳ ўз ҳаётида рўй бераётган воқеа ва ҳодиса-ларнинг сабабчиси, масъули деб фақат ўзини тасаввур қилади. Улар кўпроқ «Мен ўзим барча нарсаларга масъулман. Менинг ҳаётим ва ютуқларим фақат ўзимга боғлиқ, шунинг учун ўзим учун ҳам, оилам учун ҳам ўзим жавоб бераман» деган фикрда бўлади. Иккинчи гуруҳ эса барча воқеа, ҳодисаларнинг сабабчиси

ташки омиллар, бошқа одамлар - ота-она, ўқитувчилар, ҳам-касблар, бошлиқлар, танишлар, қўни-қўшни, хуллас, масъули-ят менда эмас, бошқаларда деб ҳисоблайди.

Иккинчи хилдаги масъулият кўпроқ ўсмирларга хос бўлиб, уларнинг деярли 84 фоизи масъулиятни фақат бошқаларга юклашга мойил экан. Америкалик олим Дж. Роттер масъулиятни ўз зимма-сига олишга ўрганган болаларда хавотирлик, нейротизм, асабий-лашув, жаҳолат каби салбий сифатлар кам учрашини аниқлаган. Бундайлар ҳар кимнинг фикрига эргашиб кетавермасдан, кўп нар-сани ўзлари, ўз қарашлари асосида ҳал этади, масъулиятни ўзига олади. Кузатувчилар масъулиятни ҳис қилган болалар ҳаётга тай-ёр, фаол, эркин ва мустақил фикрловчи бўлиши ва уларда масъу-лият билан бирга, ўз-ўзини англаш, шахсий ғурур туйғулари ҳам юксак даражада шаклланишини кўрсатади. Шунинг учун ҳам мил-лий истиқлол ғояси руҳидаги масъулият тарбиянинг муҳим йўналиши сифатида ёшларда она-Ватан олдидаги бурч, ўз тақдирини учун масъулият, маҳалла, меҳнат жамоаси, оила ва яқин кишилар ҳаёти учун жавобгарлик ҳиссини тарбиялашдан иборат.

Замонавий дунёқараш, масъулият, иймон ва эътиқодни ёшлар онгида шакллантириш борасидаги ғоявий тарбиянинг бир қатор шарт-шароитлари ва омилларини алоҳида ажратиш кўрсатиш мумкин.

Ижтимоий муҳит ёшларда эзгу юяларга хизмат қиладиган соғ-лом эътиқод ва замонавий дунёқарашни шакллантириш учун му-ҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда бу борада улкан ишлар амалга оширилмоқда. Президентимиз Ислам Каримов томонидан мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ миллий қад-риятларимизни тиклаш, тарихимизни, бой маданий, илмий-ада-бий меросни холис ва чуқур ўрганиш, буюк аجدодларимиз хоти-расини ёд этиш, халқ маънавиятини юксалтиришга алоҳида эъти-бор берилмоқда. Бу борадаги ишлар мамлакатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди, ушбу йўналишдаги кўплаб давлат ва нодавлат ташкилотлари, ёшларни қўллаб-қув-ватловчи жамғармаларнинг ташкил этилиши ўзига хос ижтимоий муҳитни шакллантирди. Бу эса, ўз навбатида, ёш авлоднинг буюк келажак бунёдкори бўлиб вояга етишишида муҳим ўрин тутмоқда.

Ёшлар тарбиясида Юртбошимиз томонидан илгари сурилган бунёдкор ғоялар тизими ва унинг асосида шаклланган миллий истиқлол ғояси муҳим аҳамиятга эга. Унинг энг асосий ғоялари бўлган — Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, мил-

латлараро тотувлик, ижтимоий ҳамкорлик, комил инсон, диний бағрикенглик айнан келажагимиз бўлган ёшларнинг тарбияси учун хизмат қилади. Ёшларни эзгу идеалларга ишонтириш, уларни шу мақсадларга эришиш йўлида уюштириш, сафарбар этишда бу ғоялар улкан аҳамият касб этади. Чунки ёшларнинг халқимиз та-риhini билиши, ўзлигини англаши, руҳи, кайфияти, ҳиссий ке-чинмалари ва омилкор фаолиятга шайлиги ана шу ғояларга ишончи асосида шаклланади. Бу, ўз навбатида, бугунги авлоднинг ҳаётда рўй бераётган ислохотларнинг мазмун-моҳиятини чуқур идрок этиб, ўзини долзарб вазибаларни бажаришга сафарбар этишига ёрдам беради.

Сиёсий онг ва ҳуқуқий маданиятнинг ўсиши бу борада муҳим аҳамият касб этади. Айнан ана шу йўналиш мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, фуқаролик жа-миятини ривожлантиришга хизмат қилади. Бунда давлат ва жа-моат ташкилатлари, айниқса, сиёсий партияларнинг ўрни ҳамда аҳамияти катта. Улар ўз фаолияти билан фикрлар хилма-хилли-ги ва қарашлар ранг-баранглигига асосланган демократик жамият барпо этиш ғоясининг амалга ошишига хизмат қилади. Ўзбекис-тондаги ҳар бир партия ўз дастурий мақсадларини рўёбга чиқа-риш учун ҳуқуқий асос ва қонуний қафолатларга эга. Фуқаролар учун қайси сиёсий партиянинг қарашларига қўшилиш ёки қўшил-маслик ихтиёрий бўлиб, бундай эркинлик ёшларни фикрлашга, ўзича мустақил йўл танлашга хизмат қилади. Ҳар бир партия-нинг ўз дастурий ғояларини ҳаётга татбиқ этиш жараёнида мил-лий истиқлол мафқурасининг асосий тамойилларига амал қили-ши ҳаётнинг бош мезонидир. Чунки халқ манфаатлари, истиқлол ғоялари, қайси сиёсий ва мафқуравий кучга мансублигидан қатъи назар, барча юртдошларимиз учун муқаддасдир. Бу аслида том маънодаги сиёсий маданиятнинг белгисидир.

Ёшларнинг билим даражасини ошириш ғоявий тарбиянинг ил-мий-назарий асосларини мустаҳкамлайди. Ўзбекистон Республи-касида қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва «Таълим тўғрисида»ги Қонун ёшларнинг билим ва малакасини оши-ришга қаратилган гарихий ҳужжатлардир. Улар ҳар бир ёшнинг билим даражасини оширишга, дунёқарашини кенгайтиришга хиз-мат қилади. Агар ўсмир ёки ўспиринда ёшлиқдан китобга, билим-га меҳр шаклланмаган бўлса, унинг билими саёз, тушунчалари тор бўлса, у соғлом ғояни зарарли ғоядан, дунёвийликни даҳрий-ликдан, зиёни жаҳолатдан фарқлай олмайди. Ғоявий соғломлик

хар қандай ғайритабиий фикрларга муносиб жавоб беришни, ёт ва зарарли ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни, турли ақидапарастлар билан асосли ва танқидий мунозара олиб бориш-ни, ўз нуктаи назарининг тўғрилигига ишонч-эътиқод туйғусини камол топтиришни тақозо этади.

Замонавий тафаккур шаклланиши мафкуравий тарбия ва ғоявий янгилашлар жараёнининг муҳим хусусиятидир. Таъкид-лаш лозимки, инсон ўзи учун одатий бўлиб қолган фикрлаш тар-зидан осонликча воз кечолмайди, чунки эскича фикрлаш бир қарашда қулай бўлиб кўринади. Буни арифметикадаги мантиқ би-лан алгебрадаги мантиқ қоидасига қиёслаш мумкин. Арифметика-ни ўзлаштирган бола алгебрадаги айният, теоремаларни руҳан қийналиб қабул қилгани каби, инсон тафаккури ҳам ижтимоий ҳаёт ўзгаришларини бирдан қабул қилолмайди. Лекин янги давр, янги ислохотлар, демократия, бозор муносабатлари айнан тафаккур ва фикрдаги ўзгаришларни тақозо этади. Зеро, бу ривожланишнинг, тараққиётнинг асосий шартидир. Шунинг учун мил-лий истиқлол ғояси асосий тушунча ва тамойилларининг кенг омма қалби ҳамда онгига сингиши бирданига, тез ва бир текисда рўй бермайди. Бу - мураккаб, босқичма-босқич амалга ошадиган жа-раён бўлиб, унда, бошқа ижтимоий қатлам вакилларида фарқ-ли ўлароқ, ёшлар ташаббускорлик кўрсатиши, ўз дунёқараши ва эътиқоди билан бошқаларга таъсир кўрсатиши керак.

Мулоқот маданиятини шакллантириш ҳам ғоявий тарбияда ўз ўрнига эга. Зеро, у инсонга хос маънавий эҳтиёж бўлиб, ҳар бир кишидаги умумий маданий савиянинг муҳим кўрсаткичидир. Инсон ўзининг ҳис-туйғулари, ички кечинмалари, ўй-фикрларини бево-сита мулоқот жараёнида намоён қилади. Мафкуравий тарбиянинг энг таъсирчан воситаларидан бири ҳам мулоқот ҳисобланади. Чун-ки инсон қалбида, онгида шаклланган дунёқараш, эътиқод, иймон, виждон, масъулият каби фазилатлар тарбиясида радио-телевиде-ние, газета-журналлар, бадий ҳамда илмий адабиётнинг ўрнини эътироф этган ҳолда, шуни айтиш мумкинки, юзма-юз кечадиган фикр алмашув, инсоннинг юзи ва кўзига қараб туриб айтиладиган бамаъни сўз ва ҳиссиётларнинг ўрни беқиёс. Шу боис аудитория-ларда ўқитувчи ва ўқувчи, талаба ва домла ўртасидаги мулоқотга таълим-тарбия жараёнида катта аҳамият берилади. Оилада ота-она, қайнона-келин, қариндош-уруғлар ўртасидаги муносабатлар-нинг меъёри, уларнинг мақсадга мувофиқлиги, муносабатлардаги самимият даражаси ҳам ёшларда соғлом фикрнинг, шарм-хаё,

меҳр-оқибат, ифбат, ибо, назокат, лафз, масъулият каби ижо-бий фазилатлар ва интеллектуал сифатларнинг намоён бўлишига замин ҳозирлайди. Бу ҳол меҳнатга тўғри муносабат, ҳалоллик, катталарни хурмат қилиш, кичикларни эъзозлаш, аяш, урф-одат-ларни муқаддас билиш жараёнида амалга ошади. Бундай сифат-ларни ўзлаштира олган ҳар бир ўғил-қизда оилапарварлик, юрт-парварлик сифатлари ривожланиши муқаррар.

Ҳозирги даврда бу борада ижтимоий фанларнинг маъно-маз-муни ва уларни ўқитиш технологияларини такомиллаштиришни, ёшларни мустақил фикрли бўлишга, ижобий ўзгаришларга бе-фарқ бўлмаган, чуқур билимларга интилиб яшашга ўргатишни тақозо этади. Таълим жараёнида ижтимоий тренинг машғулотла-рининг миллий менталитетга мос шаклларида самарали фойда-ланиш тарихий ва маданий меросни чуқур ўрганиш билан бир қаторда илғор, замонавий билимлар эгаси бўлишга интилишнинг ошишига туртки бўлади. Таълим муассасалари учун ўқув қўллан-маларидан тортиб, синфлар ва аудиторияларгача барчасини ғоявий таълим берувчи ижтимоий рекламалар билан куроллан-тириш мақсадга мувофиқдир. Ёшлардаги соғлом дунёқараш ва илмга иштиёқни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш имкониятла-ридан тўла фойдаланиш ва жамиятнинг кенг қатламлари вакил-ларини таълим-тарбияни такомиллаштириш ишига сафарбар этиш зарурати сақланиб қолмоқда.

Хуллас, ғоявий тарбия, бу йўналишдаги тарғибот ва ташви-қот жараёни мураккаб, кўп босқичли, ўта масъулиятли бўлиб, унинг таъсирчанлигини муттасил ошириб бориш зарур. Бу эса, ўз навбатида, таълим-тарбия, тарғибот ва ташвиқотнинг замонавий усулларини амалиётда қўллаш, миллий истиқлол ғоясига ишонч-ни мустаҳкамлаб бориш, ушбу йўналишдаги ишларнинг самара-сини оширишга ёрдам беради. Энг муҳими, ҳар биримиз мамлака-тимизда жисмонан соғлом ва маънан баркамол, билимли ва ма-лакали ёшларни вояга етказиш учун бутун кучимизни сафарбар этиш бугунги куннинг талаби эканини чуқур англамоғимиз ва бу йўлда фаол ҳаракат қилмоғимиз лозим.

Хулоса

Ғоялар фалсафаси мамлакатимизда эндигина ўз ўрнини топиб бораётган фанлардан биридир. Бугунги кунда унинг турли масалаларини ҳар томонлама ўрганиш, ғоя ва мафкуралар амалиёти-нинг ўзига хос хусусиятларини янада чуқурроқ таҳлил қилишга эҳтиёж сезилмоқда. Бу борада ғоя ва мафкура соҳасининг тараққиёт босқичлари, ўтмишдаги оқимлар ва мактаблар, уларнинг шу соҳадаги назариялари ва таълимотлари, Ғарб ва Шарқ цивилизациясининг бу билан боғлиқ тушунча ва тамойилларини қиёсий ўрганиш каби масалалар муҳим аҳамиятга эга.

Ҳозирги даврдаги глобал муаммолар, яъни ер юзида ялпи тинчликни сақлаш, термоядро уришининг олдини олиш ва адолатли халқаро иқтисодий тартибот ўрнатиш, атроф муҳитни самарали муҳофаза қилиш, аҳоли сони ва таркиби билан моддий ва маънавий неъматлар яратилиши мутаносиблигига эришиш. жаҳон аҳолисини зарур озиқ-овқат ва қувват манбалари билан ишончли таъминлаш, очлик, қашшоқлик ва қолоқликни тугатиш, маънавий муҳит соф-лигини таъминлаш билан боғлиқ ғояларнинг ўрни ва аҳамиятини илмий нуқтаи назардан ўрганиш ҳам долзарб вазифага айланди.

Ижтимоий тараққиётга цивилизацияли ёндашув, Ўзбекистон-нинг турли цивилизациялар бешиги эканлиги, бошқа цивилизациялар билан ўзаро таъсири масаларини ўрганиш ниҳоятда муҳим. Инсоният ҳаётининг барча соҳаларидаги ахборот инқилоби-ни, ахборотлашган жамият белгиларини, Интернет тармоғининг шаклланиши ва инсоният онги ва тафаккурига, ғоялар дунёсига таъсири илмий изоҳлаш ҳам асосий вазифаларидир. Бугунги кунда фаннинг барча соҳалари каби, ғоялар фалсафасида ҳам бир томонламаликдан холи бўлган цивилизация ёндашув инсон оми-лини, унинг онги, тафаккури, ақл кучи билан боғлиқ масалалар-ни барча жараёнларнинг марказига айлантирди.

Маълумки, собиқ иттифоқ даврида ўтмиш авлод-аждодлари-мизнинг ғояларини ўрганишга етарли эътибор берилмади. Ўша давр-да баъзи мутафаккирларнинг мероси ҳақидата асарларда мутафаккирларимизнинг дунёқараши кўпроқ коммунистик мафкура ва синфийлик нуқтаи назаридан ёритилган эди. Алломаларимизнинг ғоялари ва маънавий меросини ҳозирги куннинг талаби асосида, тари-хийлик, илмий холислик тамойиллари асосида кенгроқ тарғиб этиш зарурати ўз долзарблигини сақлаб қолмоқда..

Авлод-аждодларимизнинг миллий ва умуминсоний ғояларга бой мероси ҳозирги вақтда халқимиз маънавий камолотида му-

хим манба бўлиб хизмат қилиши аниқ. Ушбу манбанинг ғоялар фалсафаси нуктаи назаридан чуқур тадқиқ қилиниши мамлака-тимизда ушбу соҳадаги қарашларнинг генезиси, қадимдан то ҳозиргача даврдаги ривожланиш диалектикаси ҳақида яхлит маъ-лумот беради. Бу эса ҳозирги вақтда бутун дунёда катта офат келтираётган бузғунчи ғоялар, улар асосида шаклланган турли ғараз ниятли оқимлар ва ҳаракатлар, мафкуравий таҳдидларга, терроризм, ақидапарастлик ва хурофотга қарши курашда ёрдам бериши шубҳасиз.

Миллий ғоянинг ривож, тафаккуримиздаги ўзгаришлар ҳам кўп жihatдан мамлакатимиз тараққиёти билан узвий боғлиқ Ўзбе-кистон Республикасининг мустақилликка эришуви унинг умумсайё-равий ғоялар ва мафкуравий жараёнлар оқимида қўшилишига им-коният туғдирди. Шу боис, жаҳон тараққиётида Ўзбекистоннинг ўрни, унинг ривожда «Ўзбек модели»нинг аҳамияти, мамлакати-мизда янги ғоялар тизимининг вужудга келишидаги ўзгаришлар, ҳаётни эркинлаштириш, мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш масалаларини ҳар томонлама ўрганиш зарур. Бу борадаги долзарб вазифалар орасида Ўзбекистоннинг мустақиллиги даврида юрти-мизда амалга оширилган туб ўзгаришлар, ислохотлар жараёнини таҳлил қилиш асосда амалиёт учун зарур хулоса ва таклифлар ишлаб чиқиш масалалари муҳим аҳамият касб этади.

Мустақиллик йилларида жамиятимиз аъзоларининг дунёка-раши, фикрлаш тарзида ғоя ва мафкурага нисбатан муносабати-да теран ўзгаришлар рўй берди. Халқимизни бирлаштирадиган, бунёдкорлик фаолиятига сафарбар этадиган, унинг эзгу мақсад-лари ва ҳаётий манфаатларини ўзида ифодалайдиган миллий ис-тиқлол ғояси ижтимоий-сиёсий ва маънавий тараққиётимизнинг муҳим шарти бўлиб қолди. Бу ғоя жамиятимиз ўз олдига қўйган мақсад-муддаоларга етишиш, бегона ва ёт ғояларнинг хуружи-дан ҳимояланиш, бундай тажовузларга қарши тура оладиган ҳар томонлама баркамол инсонларни вояга етказишга ёрдам беради-ган маънавий омилга айланди. Бугунги кунда миллий истиқлол ғоясининг таъсирчанлигини янада ошириш, ушбу жараённинг са-марасини таъминлайдиган имкониятларни излаб топиш шу соҳа-даги устувор вазифаларнинг мазмун-моҳиятини ташкил қилади.

Жамият ҳаётини янгилашда, энг аввало, маънавий қадрият-ларни тўғри баҳолай олишни, сохта "қадрият"лардан ёки тари-хан эскирган, ўзидаги бунёдкорлик ва ижобий салоҳиятни сарф-

бс
ле
ни
эс
ки
ш
ли
ў)
ли
ю
Ф
н
(
зи
с'
ли
и
н
ц
х
н
ц
т
;
к
т
л
н
м
д

лаб бўлган жиҳатлардан ҳақиқий ҳаётбахш кадриятларни ажра-та олишни ўрганиш лозим. Бирор-бир кадриятга баҳо беришда унинг мамлакатимиз мустақил тараққиётининг сиёсий, иқтисо-дий, ижтимоий ва маънавий асосларини қай даражада мустаҳ-камлай олиши, халқимизнинг ривожланган мамлакатлар даража-сига эришиши билан боғлиқ талаблар бош мезонга айланганини унутмаслигимиз лозим. Бу йўналишда турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос орзу-интилишларини уйғунлаштирувчи ғоялар — Ватан рав-нақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги — барча юртдошлари-миз учун муқаддас мақсадга айланишига эришиш ҳамда кўппар-тиявийлик ва плюрализм тамойилларига риоя қилган ҳолда мил-лий ҳамжиҳатлик ҳамда ижтимоий шерикчиликни янада мустаҳ-камлашга алоҳида аҳамият бериш давр талабига айланди.

Хуллас, ғоялар фалсафасининг бугунги долзарб масалалари жаҳон ва ватанимиз ҳаётига доир бой маънавий мерос, ҳозирги даврга хос мафкура соҳасидаги қарашлар, назариялар ва таъ-лимотларнинг тавсифи, турли ғоялар таъсири ва тажовузидан ҳимоя-ланиш, мамлакатимизда амалга оширилаётган ўзига хос тарақ-қиёт йўлининг объектив қонуниятлари, халқимиз ҳаёти ва та-факкурида рўй бераётган ўзгаришлар, аҳоли, айниқса, ёш ав-лод қалби ва онгида бунёдкорлик тамойилларига садоқат туйғу-ларини шакллантириш вазифаларига асосланади.

Юртбошимиз томонидан яратилган "Мамлакатимизда демокра-тик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти-ни ривожлантириш Концепцияси"нинг мазмун-моҳиятини аҳоли-нинг барча қатламлари онги ва қалбига сингдириш ушбу жараён-нинг таркибий қисмидир. Бу эса мазкур соҳадаги вазифаларни амалга ошириш борасида ҳар биримизнинг зиммамизга улкан масъулият юклайди. Мамлакатимиз ва халқимиз олдида турган муҳим вази-фаларни бажариш, эл-юртга фидойи ва садоқатли, ҳақиқий ва-танпарвар, чуқур билимли ва маънан баркамол шахсларни тарбия-лаш бу борада хизмат қиладиган маънавият ва маърифат соҳаси ходимлари, зиёли ва хизматчилар, ўқитувчилар ва мутахассис-лар, умуман, барчамизнинг муқаддас бурчимизга айланди.

Р х

Мундарижа

Кириш.....	3
1-боб. Ғоялар фалсафаси фанининг мазмун-моҳияти, шаклланиши ва такомил босқичлари.....	6
1-мавзу. Ғоялар фалсафаси фанининг мавзулари, мақсади ва вазифалари	6
2-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тарихий илдишлари, маънавий ва фалсафий асослари	16
2-боб. Ғоялар фалсафаси фанининг тушунчалари, категориялари ва конунлар тизими	28
3-мавзу. Ғоялар фалсафасининг тушунчалари, категориялари ва конунлари	28
4- мавзу. "Ғоя" категорияси, унинг намоён бўлиш шакллари ва хусусиятлари	39
5- мавзу. "Мафкура" категорияси ямоён бўлиш шакллари ва тамойиллари	50
6-мавзу. Ғоя ва мафкуранинг функциялари, мақсад ва вазифалари.....	59
3-боб. Бунёдкор ва вайронкор ғоялар, уларнинг намоён бўлиш хусусиятлари.....	73
7-мавзу. "Бунёдкор ғоялар" тушунчаси, унинг амал қилиш хусусиятлари	74
8-мавзу. Миллий тоя ва глобаллашув муаммолари	94
9-мавзу. "Вайронкор ғоялар" тушунчаси, унинг намоён бўлиш хусусиятлари	111
4-боб. Ғоялар фалсафасининг назарий ва амалий масалалари.....	133
10-мавзу. Мафкура соҳаси ва "идеосфера" тушунчаси	133
11-мавзу. Мафкуравий онг, ғоя ва мақсад, идея ва идеал.....	148
12-мавзу. Мафкуравий фаолият ва тояларнинг амалга ошишжараёни	165
13-мавзу. Мафкуравий кураш ва тоявий зиддиятлар	174
14-мавзу. Ғоявий таҳдид ва мафкуравий бузғунчилик	184
15-мавзу. Мафкуравий инкироз ва юявий бўшлиқ	195
16-мавзу. Мафкуравий профилактика ва ғоявий иммунитет	212
17-мавзу. Мафкуравий таъсир ва ғояга ишончни шакллантириш	221
5 - боб. Ижтимоий тараққиёт ва ҳозирги давр, мустақиллик ва ғоялар тизимининг ўзгариши	234
18-мавзу. Ижтимоий тараққиёт ва ғоялар тизими	234
19-мавзу. Дунёнинг мафкуравий маизараси ва даврянинг тафаккур услуги	255
20-мавзу. Минтақавий муносабатлар ва мафкуравий жараёнлар.....	271
21-мавзу. Мустақиллик ва янги ғоялар тизимининг шаклланиши.....	282
22-мавзу. Миллий истиқлол ғояси — мустақилликни ^густаҳкамлаш омили	301
23-мавзу. Ғоявий тарбия ва замонавий тарғиботнинг долзарб масалалари	316
Хулоса	328

Қиёмиддин Назаров

ҒОЯЛАР ФАЛСАҒАСИ

тажрибавий қўлланма

Ақасқгуа
Тошкент 2011

Мухаррир *Б. Умаров*
Мусахҳиҳ *М. Абдултет*
Рассом *Д. Дўанмухамедов*
Техник мухаррирлар *Н. 1%урбопова, А. Абдасов*
Нашр учун масъул *Д. К^обулова*

Нашриёт лицензияси А1 № 117. 06.10.08.
Теришга берилди 12.11.10. Босишга рухсат этилди 15.01.11.
Бичими 60x90У_{1в}. Офсет босма. Шартли босма табоғи 20.75. Нашриёт
хисоб табош 20.75. Адади 1000 Баҳоси шартнома асосида.

«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8,
Қатортол кўчаси, 60.

